

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 8, Sayı: 2, 2021

Vol: 8, No: 2, 2021

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

ORMER

Ortadoğu Enstitüsü

معهد الشرق الأوسط

Middle East Institute

پژوهشگاه خاورمیانه

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Yayın Dili: Türkçe- İngilizce

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953701 **Faks:** (+90) (264) 2953961

Erişim: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

Turkish Journal of Middle Eastern Studies *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*

ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631

Publishing Language: Turkish- English

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is an international peer-reviewed journal, which is published twice in a year. Manuscripts sent to the journal are first evaluated by the editorial board, and subsequently passed on to at least two referees- and if necessary to a third referee – whose expertise corresponds to offered submissions. Finally, reviewed and accepted manuscripts get published by the approval of the editorial board. Apart from research articles, the editorial board is authorized to either accept or reject submissions in form of symposium/congress papers, book reviews, and alike without requiring a referees' consultation.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Phone: (+90) (264) 2953701 **Fax:** (+90) (264) 2953961

E-mail: ortadogudergi@sakarya.edu.tr

Views expressed within the articles published in the Turkish Journal of Middle Eastern Studies belong to the authors only.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara

Phone: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Tuncay Kardaş,

Owner of the Journal Tuncay Kardaş on behalf of the Middle East Institute, Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Yıldırım Turan

Editör / Editor

Ali Balcı

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

İbrahim Efe, Mustafa Yetim, Nuri Salık, İ. Aytaç Kadioğlu, Talha İsmail Duman,
Serra Can, Fatma Zehra Toçoğlu

Kitap İnceleme Editörleri / Book Review Editors

Mustafa Caner, Berkan Özgür

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Sadık Ünay (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi, Türkiye), Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Ediz (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Ramazan Erdağ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İsmail Numan Telci (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye)

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Eriş Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, Proquest, Ideonline, J-Gate, ROAD tarafından taranmaktadır.

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is indexed by TR Dizin, Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Eriş Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, International Scientific Indexing, MIAR, Eurasian Scientific Journal Index, Scientific Indexing Services, i2or, DRJI, Open Access Library (oalib), İSAM, Sobiad, Akademik Dizin, ResearchBib, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), Arastirmax, SciLit, WorldCat, CrossRef, Directory of Indexing and Impact Factor, Journals Directory, JIFACTOR, International Citation Index, DOAJ, EBSCOhost, Openaire, Zeitschriftendatenbank(ZDB), Wilbert, EZB, LIVIVO, Science Library Index, Acarindex, Academic Keys, JournalTOCs, Ideonline, Sobiad, Proquest, Ideonline, J-Gate, ROAD.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

TÜRKİYE ORTADOĞU ÇALIŞMALARI DERGİSİ

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

DANIŞMA KURULU / *ADVISORY BOARD*

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Burhanettin Duran (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi, İngiltere), Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi, Almanya), Prof. Dr. Atilla Arkan (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Stéphane A. Dudoignon (PSL Üniversitesi, Fransa), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Muhittin Ataman (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mesut Özcan (T.C Dışişleri Bakanlığı, Türkiye), Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı (Bamberg Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Alev Erkilet (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye), Prof. Dr. Mehmet Özkan (Polis Akademisi, Türkiye), Doç. Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Hasan Gümüşoğlu (Yalova Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Ali Aslan (İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye)

DERGİNİN HAKEMLERİ / *REFeree BOARD*

Prof. Dr. Murat Yeşiltaş (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İlkin Buke Okyar (Yeditepe Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. İlhan Aras (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Filiz Cicioğlu (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Erdem Karaca (Bitlis Eren Üniversitesi, Türkiye), Doç. Dr. Muharrem Hilmi Özev (İstanbul Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hüseyin Mercan (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan Kalaycı (Sakarya Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Göksel (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Bilgehan Alagöz (Marmara Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Abdulsamet Günek (Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Shadi Abu Ayyash (El-Kudüs Açık Üniversitesi, Filistin), Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe Ersoy Ceylan (İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Haydar Karaman (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Selma Göktürk Çetinkaya (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye), Dr. Öğr. Üyesi Nazila Heidarzadegan (Karabük Üniversitesi, Türkiye), Arş. Gör. Özkan Gökcan (Munzur Üniversitesi, Türkiye)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	VIII
Dengeleme Aracılığıyla Güç Dengesi Oluşturma: İran'ın Irak Kürtleri ile İlişkileri (2011-2018) <i>Muhammet Fatih Özkan & Gürol Baba</i>	13-50
Arabuluculuk Çatışması: Pan-Arap Uluslararası Uydu TV Yayıncılığının Aracılığıyla Filistin Bölünmesinin Arabuluculuğu <i>Hussein Al- Ahmad</i>	51-84
Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları ve Türk STK'larının Barış İnşa Edici Kapasitesi Üzerine Bir Değerlendirme <i>A. Cihangir İşbilir</i>	85-126
Irak'ın İlk Askeri Darbesi: 1936 Bekir Sıtkı Darbesi <i>Onur Akdoğan</i>	127-149
Müslüman Kardeşler, Siyasal Meşruiyet ve Seçimler: Ürdün Üzerine Bir İnceleme <i>Abdulgani Bozkurt</i>	151-181
Doğu Afrika'da Müslüman Kardeşler ve El-İslah Örneği <i>Mehmet Öztürk</i>	183-211
Afrikalı Falaşalar: Falaşaların Etnik Köken Teorileri ve Dini Kimlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz <i>Neslihan Kuran</i>	213-242
Kitap İncelemesi	
Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası <i>Umut Turgut Yıldırım</i>	245-250
Meşrute-i İrani (İran Usulü Meşrutiyet) <i>Mehdi Sosar</i>	251-256
İran'ın Direniş Ekseninde Süleymani Kırılması: Ortadoğu'da Vekalet Savaşlarında Yeni Dönem <i>Berfin Lara Şahin</i>	257-260

CONTENTS

Introduction.....	x
Generating Balance of Power via Balancing: Iran's Relations with the Iraqi Kurds (2011-2018) <i>Muhammet Fatih Özkan & Gürol Baba</i>	13-50
A Mediatized Conflict: The Mediatization of Palestinian Split in Pan-Arab Transnational Satellite TV Journalism <i>Hussein Al- Ahmad</i>	51-84
An Evaluation on the Peacebuilding Functions of Civil Society Organizations and the Peace Building Capacity of Turkish NGOs <i>A.Cihangir İşbilir</i>	85-126
Iraq's First Military Coup: The 1936 Bakr Sidqi Coup <i>Onur Akdoğan</i>	127-149
Muslim Brotherhood, Political Legitimacy and Elections: A Case Study on Jordan <i>Abdulgani Bozkurt</i>	151-181
Muslim Brotherhood in East Africa and the Case of Al-Islah <i>Mehmet Öztürk</i>	183-211
African Falashas: A Comparative Analysis of Falashas' Ethnicity Theories And Religious Identities <i>Neslihan Kuran</i>	213-242
Book Review	
Turkish Foreign Policy in New World Order <i>Umut Turgut Yıldırım</i>	245-250
The Iranian Constitutionalism <i>Mehdi Sosar</i>	251-256
Soleimani Breaking in Iran's Axis of Resistance: New Era in Proxy Wars in the Middle East <i>Berfin Lara Şahin</i>	257-260

EDİTÖRDEN

Yeni bir sayı ile daha karşınızdayız. Bu sayıda ilk makale Muhammet Fatih Özkan ve Gürol Baba'nın birlikte kaleme aldıkları “Dengeleme Aracılığıyla Güç, Dengesi Oluşturma: İran'ın Irak Kürtleri ile İlişkileri (2011-2018)” başlığını taşıyor. Makale Arap Baharı sonrası döneme odaklanarak İran'ın bölgedeki güç, dengesini koruma çabalarını Irak Kürt bölgesinde yaşanan gelişmeler bağlamında analiz ediyor. Güç, dengesi kavramının sadece akademik bir terim olmadığını bir dış politika stratejisi olarak da kullanılabileceğini ileri süren çalışma, dengelemenin özellikle klasik realistlerin söylediğinin ötesinde sadece sistemik düzeyde erişilmesi gereken bir durum olmadığını aynı zamanda çok daha sınırlı ve alt bölgesel düzeylerde de kullanılabilecek bir strateji olduğunu ortaya koymaktadır.

Hussein Al-Ahmad imzası taşıyan ikinci çalışma ise “Arabuluculuk Çatışması: Pan-arap uluslararası uydu TV yayıncılığının aracılığıyla Filistin Bölünmesinin arabuluculuğu” başlığını taşımaktadır. Siyaset ve haber yayıncılığı arasındaki etkileşime ve basının siyasi gerilimlerdeki arabuluculuk rolüne odaklanan makale PASTV'nin Filistin'in siyasi karar alma sürecini şekillendirmede oynadığı etkili rolü ele almaktadır. 2007 yılında Filistin'de El Fetih ve Hamas arasında patlak veren iç çatışma sırasında PASTV'nin üstlendiği arabuluculuk rolünün tesadüfi olmadığını ileri süren makale, bu rolün bölgesel finansörlerin çatışmadaki çıkarlarının bir uzantısı olduğunu ortaya koymaktadır.

A. Cihangir İşbilir “Sivil Toplum kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları ve Türk STK'larının Barış İnşa edici kapasitesi üzerine Bir değerlendirme” başlıklı makalesinde sivil toplum kuruluşlarının barış inşa fonksiyonları teorik olarak analiz etmektedir. Bu bağlamda Türk STK'lara yakından bakan çalışma, söz konusu STK'ların barış inşa edici kapasitelerini tartışmaktadır. Onur Akdoğan imzasını taşıyan “Irak'ın İlk askeri darbesi: 1936 Bekir Sıtkı darbesi” başlıklı çalışma okuyucuları tarihe götürüyor. Modern Irak'ın ilk askeri darbesinin oluşumuna yakından bakan çalışma silahlı kuvvetlerin Irak siyasetini bu darbe ile belirlemeye başladığını ve bu etkinin 1943'e kadar neredeyse tüm Irak kabinelerinin yükselişinde ve düşüşünde en belirleyici faktör olduğunu savunuyor.

Abdulgani Bozkurt'un “Müslüman kardeşler, siyasal meşruiyet ve seçimler: Ürdün üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışması Ürdün'de muhalif bir hareket

olarak Müslüman Kardeşler'e odaklanıyor. Bozkurt'a göre, Müslüman Kardeşler Ürdün'de seçimler üzerinden siyasi mücadelesini yürüterek sistem içi bir aktör olarak kalmıştır. Mülakatlar ile de zenginleşen çalışma Müslüman Kardeşlerin baskı altında olsa da Ürdün'de sistem içinde kalmaya devam edeceği ve meşruiyetini seçimlere katılarak kanıtlamaya çalışacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Mehmet Öztürk Müslüman Kardeşler'e ışık tutan bir başka çalışmayı kaleme almıştır. "Doğu Afrika'da Müslüman Kardeşler ve el-İslah Örneği" başlıklı çalışma pek ilgi görmeyen bir konuya Müslüman Kardeşlerin Doğu Afrika'daki etkilerinin nasıl olduğuna bakmaktadır. Bunu yaparken de Somali'deki el-İslah'ın söz konusu hareketle ilişkisini ortaya çıkarmaktadır.

Son makalede Neslihan Kuran yine Türkiye'de pek çalışılmayan bir konuyu ele almaktadır. "Afrikalı Falaşalar: Falaşaların etnik köken Teorileri ve dini kimlikleri üzerine karşılaştırmalı Bir analiz" başlıklı çalışmada Kuran, bugünkü statülerinden çok Falaşaların kökenlerini anlamaya çalışmakta ve Yahudilikle bağlarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Falaşaların bünyesindeki biblikâl-İbrani unsurları nasıl ve ne şekilde elde etmiş olabileceklerini incelemektedir. Son olarak bu sayıda Umut Turgut Yıldırım, Mehdi Sosar ve Berfin Lara Şahin imzalı 3 adet kitap değerlendirmesine de yer veriyoruz.

Bu sayı ile birlikte 3 yıl için üstelendiğim editörlük görevini de tamamlamış oluyorum. Bu süreçte bütün yükü üstelenen editör yardımcısı arkadaşlarıma isimlerini anarak teşekkür etmek isterim. İbrahim Efe, Mustafa Yetim, Nuri Salık, İ. Aytaç Kadioğlu, Talha İsmail Duman, Serra Can, Fatma Zehra Toçoğlu, Mustafa Caner ve Berkan Özgür'e 3 yıl boyunca derginin çıkmasında verdikleri emekler için çok teşekkürler. Görevi devralacak olan arkadaşlara da verimli bir serüven geçirmeleri dileklerle...

EDITOR'S NOTE

We have a new issue for you. The first article in this issue is titled “Generating Balance of Power via Balancing: Iran’s Relations with the Iraqi Kurds (2011-2018)” by Muhammet Fatih Özkan and Gürol Baba. The study focuses on the post-Arab Spring period and analyzes Iran’s efforts to maintain the balance of power in the region regarding the developments in the Iraqi-Kurdish region. The study, which argues that the concept of balance of power is not only an academic term but can also be used as a foreign policy strategy, reveals that balance is not only a state that needs to be reached at the systemic level, beyond what classical realists say, but also a strategy that can be used at a much more limited and sub-regional level.

The second article by Hussein Al-Ahmad is titled “A Mediatized Conflict: The Mediatization of Palestinian Split in Pan-Arab Transnational Satellite TV Journalism.” Focusing on the interaction between politics and news broadcasting and the mediating role of the press in political tensions, the article examines the influential role PASTV plays in shaping Palestinian political decision-making. The article argues that the mediation role PASTV assumed during the internal conflict that broke out between al-Fatah and Hamas in Palestine during 2007 was not accidental, revealing that this role was an extension of the interests of the regional financiers in the conflict.

Moreover, A. Cihangir İşbilir theoretically analyzes the peace-building functions of civil society organizations in his article titled “An Evaluation on the Peacebuilding Functions of Civil Society Organizations and the Peace Building Capacity of Turkish NGOs.” The study, which looks closely at Turkish NGOs, discusses the peace-building capacities of the NGOs. The work titled “Iraq’s First Military Coup: The 1936 Bekir Sidqi Coup” by Onur Akdoğan takes readers on a history journey. The study, which takes a closer look at the formation of the first military coup in modern Iraq, argues that the armed forces began to determine Iraqi politics with this coup, and this impact was the most decisive factor in the rise and fall of almost all Iraqi cabinets until 1943.

Abdulgani Bozkurt’s work titled “Muslim Brotherhood, Political Legitimacy and Elections: A Case Study on Jordan” focuses on the Muslim Brotherhood as an opposition movement in Jordan. Bozkurt claims that the Muslim Brotherhood continued its political struggle through elections in Jordan and remained an actor within the system. The study, enriched with interviews, predicts that even though the Muslim Brotherhood is under pressure, it will continue to stay in the system in Jordan and try to prove its legitimacy by

participating in the elections. Mehmet Öztürk provided another study that sheds light on the Muslim Brotherhood. His study titled “Muslim Brotherhood in East Africa and the Case of Al-Islah” investigates the influence of the Muslim Brotherhood in East Africa, a topic that has not received much attention. The author reveals the relationship of al-Islah in Somalia with the movement in question.

The last article by Neslihan Kuran addresses another subject that did not grasp much attention in Turkey. In this paper titled “African Falashas: A Comparative Analysis of Falashas’ Ethnicity Theories and Religious Identities,” Kuran tries to understand the origins of the Falashas rather than their current status and reveals their ties to Judaism. She examines how and in what way the Falashas may have acquired the bibliographical Hebrew elements within their society. Finally, in this issue, 3 book reviews by Umut Turgut Yıldırım, Mehdi Sosar and Berfin Lara Şahin is available for our readers. I have also completed the editorial task with this issue that I have conducted for the last three years. I would like to offer my gratitude to my co-editor colleagues who took all the burden in this process by mentioning their names. Many thanks to İbrahim Efe, Mustafa Yetim, Nuri Salık, İ. Aytaç Kadioğlu, Talha İsmail Duman, Serra Can, Fatma Zehra Toçoğlu, Mustafa Caner and Berkan Özgür for their efforts in publishing the journal for these 3 years. I hope the colleagues who will take over the task also have a resultful adventure.

Dengeleme Aracılığıyla Güç Dengesi Oluşturma: İran'ın Irak Kürtleri ile İlişkileri (2011-2018)*

Muhammet Fatih Özkan** & Gürol Baba***

Öz

Bu çalışma, Arap Baharı sonrasında Irak Kürt bölgesinde yaşanan gelişmeler bağlamında, İran'ın bölgedeki güç dengesini koruma çabalarını analiz etmektedir. İran'ın söz konusu güç dengesini sağlamaya yönelik stratejileri bu kavramın bir alt unsuru olan dengeleme yöntemlerinin varsayımlarıyla önemli benzerlikler göstermektedir. Ayrıca devletleri dengeleme davranışına başvurmaya motive eden faktörlerle, İran'ı Irak'ta dengeleme yönünde bir strateji benimsemeye sevk eden koşullar arasında da benzerlikler görülmektedir. Diğer yandan bu çalışma, güç dengesine dair tanımlardan hareketle bu kavramın bir dış politika stratejisi olarak da kullanılabilirliğine dikkat çekerek, İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkilerinin dengeleme aracılığıyla güç dengesini sağlama önermesi üzerinden açıklanabileceği iddia etmektedir. Bu iddiayı somutlaştırmak adına çalışma, yöntem olarak özellikle 2011 sonrasında yaşanan bazı siyasi gelişmeleri örnek olay incelemesi olarak ele almaktadır. Bunların başında Arap Baharı'nın etkilerinin Irak Kürt bölgesinde görülmesi sonrasında Kürt partiler arasında ortaya çıkan rekabet durumu gelmektedir. Ele alınan diğer gelişmeler, DAESH terör örgütünün Kürt bölgelerine saldırması ve Eylül 2017'de Irak'ın kuzeyinde bir bağımsızlık referandumunun gerçekleştirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Güç Dengesi, Dengeleme, İran Dış Politikası, Irak, Kürtler

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda, Doç. Dr. Gürol Baba danışmanlığında, Muhammet Fatih Özkan tarafından Temmuz 2019'da savunulan doktora tezinden araştırma makalesi şeklinde uyarlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TR, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-2999-3793, m.f-ozkan@comu.edu.tr.

*** Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0001-9664-2363, gurol.baba@asbu.edu.tr.

Generating Balance of Power via Balancing: Iran's Relations with the Iraqi Kurds (2011-2018)

Muhammet Fatih Özkan** & Gürol Baba***

Abstract

This article analyses Iran's efforts to maintain the balance of power in the region within the context of the developments in the Iraqi Kurdish region after the Arab Spring. Iran's strategies to maintain this balance have shown similarities with the assumptions of balancing, which is a sub-element of the balance of power theory. In addition to these assumptions, the motivational aspect of balancing significantly resembles the circumstances that urge Iran's balancing strategies in Iraq. This study utilizes various conceptualizations of the balance of power to emphasize that balancing is a foreign policy strategy. This emphasis it argues that Iran's relations with the Iraqi Kurds are an example of ensuring balance of power via balancing. To clarify this argument, case study methodology is used mainly for examining the political developments after 2011. The most important of these was the rivalry between the Kurdish parties after the Arab Spring. Another was the ISIS attacks on Kurdish regions and lastly, the northern Iraqi independence referendum September 2017.

Keywords: Balance of Power, Balancing, Foreign Policy of Iran, Iraq, Kurds

---

* PhD, Research Assistant, Çanakkale Onsekiz Mart University, TR, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, orcid.org/0000-0002-2999-3793, m.f-ozkan@comu.edu.tr.

** Assoc. Prof., Social Sciences University of Ankara, TR, Faculty of Political Science, Department of International Relations, orcid.org/0000-0001-9664-2363, guro1.baba@asbu.edu.tr.

1. Giriş

Ortadoğu coğrafyası, başta birbirleriyle bağlantısız gibi görünen ancak süreç içinde birbirlerini doğrudan etkileyen birçok olaya tanıklık etmiştir. 2010 yılının son aylarında başlayan Arap Baharı da bu olaylardan biri olup, yol açtığı siyasal süreçler bölge ülkelerini farklı sebeplerle derinden etkilemiştir. Nitekim bu sürecin başında Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölge ülkelerinde, Kürtlerle bağlantılı olarak ciddi bir siyasi değişime rastlanmazken sonraki dönemde en dinamik gelişmeler bu bölgelerde yaşanmıştır. DAESH (Irak Şam İslam Devleti) terörünün ortaya çıkardığı sonuçlar bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. Nitekim bu örgütün Suriye ve Irak'ta yaşanan otorite boşluğunda gücünü artırarak Kürt bölgelerine saldırması, bu ülkelerde Kürt grupların DAESH'le mücadele kapsamında başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere Batılı ülkeler ve bazı bölge ülkeleriyle işbirliği yapmalarına neden olmuştur. Bu işbirliği neticesinde dış yardımlarla Kürtler lehine değişen bölgesel konjonktür, Irak'ta bağımsızlık referandumuna giden bir süreci de beraberinde getirmiştir.

İran'ın DAESH'le mücadele kapsamında Iraklı Kürtlere verdiği destek, bu dönemde dikkat çeken bir başka gelişme olup bu çalışmanın da çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Zira 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyle bu ülkede Şii ağırlıklı bir hükümetin iktidara gelmesinden sonra İran, daha önce Saddam Hüseyin'e karşı işbirliği yaptığı Iraklı Kürtlerle daha mesafeli bir ilişki geliştirmeye başlamıştı. Arap Baharı'nın etkilerinin Irak Kürt bölgesinde de hissedilmesinden sonra Kürt partiler arasında yaşanan rekabet ve parti içi liderlik krizleri Tahran'a bölgede etkinliğini artırmak için farklı çeşitli fırsatlar sunarken, 2017 yılındaki bağımsızlık referandumu, İranlı yetkililer tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Tüm bu gelişmeler, 2011 yılı sonrası için İran'ın Irak Kürtlere dönük politikasına dair çeşitli soruları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki, İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkilerinde merkezi hükümetle yakınlığı ne ölçüde etkilidir? Bir diğeri, bölgedeki siyasal gelişmelerin İran ve Irak Kürtleri arasındaki ilişkilerde ne tür etkileri olmuştur? Üçüncüsü, bu ilişkiler üzerinden İran'ın ulaşmak istediği temel hedef nedir? Son olarak, ikili ilişkilerin seyri Tahran tarafından hangi stratejiler doğrultusunda şekillendirilmiştir?

İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkilerini doğrudan ele alan çok sayıda akademik çalışma bulunmamakla birlikte Irak Kürt bölgesindeki gelişmelere odaklanan farklı metinlerde bu konunun detaylarına rastlamak mümkündür. Ancak söz konusu yayınların önemli bir kısmı 2011 öncesi dönemi analiz etmekte ve temelde konuyla ilgili tarihsel bir perspektif sunmaktadır.¹ İran'ın Irak Kürtleri politikasında 2011 sonrasını ön plana çıkaran ve bu makalede de sıklıkla referans verilen çalışmalar ise daha çok rapor, haber yorum ve değerlendirme yazıları biçiminde karşımıza çıkmaktadır.²

¹ Daha çok 1970'li yıllardaki Şah Rıza ve Molla Mustafa Barzani arasındaki işbirliğine, 1980'lerdeki İran-İrak Savaşı'nda Kürtlerin durumuna ve 1990'larda Iraklı Kürtler arasında çatışmalara İran'ın yaklaşımını ele alan ilgili literatürün bir kısmı için bkz. Edgar O'Ballance, "The Kurdish Factor in the Gulf War," *Military Review* 61, no. 6 (Haziran 1981); Nader Entessar, "The Kurds in Post-Revolutionary Iran and Iraq," *Third World Quarterly* 6, no. 4 (Ekim 1984); Kamran Karadaghi, "The Two Gulf Wars: The Kurds on the World Stage, 1979-1992," *A People Without A Country: The Kurds and Kurdistan* içinde, ed. Gerard Chaliand (New York: Olive Branch Press, 1993); Michael M. Gunter, "Turkey and Iran Face off in Kurdistan," *Middle East Quarterly* 5, no. 1 (Mart 1998); Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler: Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, çev. Alptekin Dursunoğlu (İstanbul: Ağaç, Kitabevi Yayınları, 2004); David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization, and Identity* (New York: Cambridge University Press, 2006); Tozun Bahcheli ve Peter Fragiskatos, "İraçli Kurdistan: Fendig off uneasy neighbours," *International Journal of Contemporary Iraqi Studies* 2, no. 1 (Temmuz 2008), https://doi.org/10.1386/ijcis.2.1.67_1; Darren L. Logan, "Thoughts on İraçli Kurdistan: Present Realities, Future Hopes," *Iran and the Caucasus* 13, no. 1 (2009); Shwan Zulal, "Survival Strategies and Diplomatic Tools: The Kurdistan Region's Foreign Policy Outlook," *Insight Turkey* 14, no. 3 (Yaz 2012); Ghada Hashem Talhami, "Diplomacy of the Kurdish territorial nation," *International Journal of Iraqi Studies* 7, no. 1 (Mart 2013), https://doi.org/10.1386/ijcis.7.1.21_1; Martin van Bruneissen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, çev. Sabiha Banu Yalkut (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

² Söz konusu çalışmalar için bkz. Kamal Chomani, "Turkey, Iran influence in İraçli Kurdistan politics," *Al-Monitor*, 22 Kasım 2013, <https://www.al-monitor.com/originals/2013/11/kurdistan-iran-turkey-rivalry-krq-election-cabinet.html>; Shelly Kittleson, "US, Iran woo rival Kurdish factions in battle against IS," *Al-Monitor*, 22 Eylül 2014, <https://www.al-monitor.com/originals/2014/09/peshmerga-iraq-iran-kurd-isis-krq.html>; Nour Malas ve Joe Parkinson, "Iraq Crisis: Effort to Aid Kurdish Forces Puts Iran, U.S. on Same Side," *The Wall Street Journal*, 15 Ağustos 2014, <https://www.wsj.com/articles/u-s-iran-rush-to-aid-kurdish-peshmerga-forces-1407976463>; Ned Parker, Babak Dehghanpisheh ve Isabel Coles, "Special Report: How Iran's military chiefs operate in Iraq," *Reuters*, 24 Şubat 2015, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-%20committee-specialrepor/special-report-how-irans-military-chiefs-operate-in-iraq-%20idUSKBN0LS0VD20150224>; Bayram Sinkaya, "Iran-KRG Relations Within the Grip of Distrust," *ORSAM*, 14 Temmuz 2015, <https://orsam.org.tr/en/iran-krq-relations-within-the-grip-of-distrust/>; Mohammed Salih Mustafa, "Iran's Role in the Kurdistan Region," *Aljazeera Report*, 20 Nisan 2016, https://studies.aljazeera.net/sites/default/files/articles/reports/documents/111270e6cbb84b05950cdf51adbe74a9_100.pdf; Ahmad Mejidyar, "Iran-Allied İraçli Militia Group Threatens Violence

Akademik literatürde ise iki taraf arasındaki ilişkilere dair Arap Baharı sonrasındaki gelişmelerin detaylarına daha çok Irak Kürt bölgesindeki İran-Türkiye rekabetini ele alan çalışmalarda rastlanılmaktadır. Bu çalışmaların ilkinde³ Tahran'ın Kürt partiler arasındaki farklılıklardan yararlanmaya çalıştığı ileri sürülür iken, bir diğerinde⁴ Ankara ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) arasında gelişen ekonomik ilişkiler karşısında Tahran'ın attığı adımlar ve Kürt liderlerin bağımsızlık referandumu gündemine İranlı yetkililerin tepkisi ortaya konmuştur. İran kaynaklı bir çalışmada ise bu rekabete Suudi Arabistan da dahil edilerek 2005, 2010 ve 2014'teki seçim süreçlerinde bu üç ülkenin Irak'taki hamleleri değerlendirilmiştir. İran'ın bu seçim süreçlerinde Iraklı Kürtlere yönelik politikasında ise bölge içi dengeleri gözettiği ve Tahran'la yakın ilişki içindeki siyasi aktörlerin güç kaybetmemesi için çaba gösterdiği savunulmuştur.⁵ Diğer yandan, DAEŞ tehdidinin İran için ne anlama geldiğini sorgulayan James Devine, bu örgüte karşı Şii milislerin yanı sıra Iraklı Kürtlerle de işbirliği yapılmasının ardındaki reel-politik kaygılara dikkat çekmiştir.⁶ 2011 sonrasında Ortadoğu'daki gelişmeleri Kürt grupların perspektifinden değerlendiren David L. Philips ise Irak Kürt bölgesinin bağımsızlık ihtimaline Tahran'ın olumsuz yaklaşma nedenini İran iç politikasına yönelik olası etkileri ve İran'ın bölgesel çıkarlarıyla ilişkilendirmiştir.⁷

---

over Kurdistan Independence Plan,” *Middle East Institute*, 08 Ağustos 2017, <https://www.mei.edu/publications/iran-allied-iraqi-militia-group-threatens-violence-over-kurdistan-independence-plan>; Mohsen Milani, “The Turbulent History Shaping Iran’s Opposition to an Independent Iraqi Kurdistan,” *World Politics Review*, 14 Kasım 2017, <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/23610/the-turbulent-history-shaping-iran-s-opposition-to-an-independent-iraqi-kurdistan>; David Pollock, “Iraq’s Kurds Weigh Their Options, Balancing the United States and Iran,” *The Washington Institute*, 20 Mart 2019, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iraqs-kurds-weigh-their-options-balancing-united-states-and-iran>.

³ Micha’el Tanchum, “Between Ankara and Tehran: How the Scramble for Kurdistan Can Reshape Regional Relations,” *Strategic Assessment* 17, no. 3 (Ekim 2014): 72.

⁴ Bayram Sinkaya, “The Kurdish Question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations,” *British Journal of Middle Eastern States* 45, no. 5 (Aralık 2018): 856-857, <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1361315>.

⁵ Erdeşir Peşneg ve Zehrâ Zomerdi, “Berresiye tehvolâte seyâsiye ‘Îrâq der perteve seyâsete hârêciyye Îrân, Törkiye ve ‘Arebêstân,” *Feslenâme Seyâsete Hârêci* 28, no. 3 (Sonbahar 2014): 484-486, http://fp.ipisjournals.ir/article_18322_098334549632d755ad41fb1191dbc735.pdf.

⁶ James Devine, “Iran versus ISIL,” *Insight Turkey* 17, no. 2 (İlkbahar 2015): 22-24.

⁷ David L. Philips, *The Kurdish Spring: A New Map of the Middle East* (Londra: Transaction Publishers, 2016), 215.

Bu çalışma da İran'ın Irak'ın kuzeyindeki gelişmeler karşısında benimsediği dış politika ve Iraklı Kürtlerle kurduğu ilişkiler aracılığıyla Irak'ta farklı güç odakları arasındaki güç dengesini koruma gayreti içinde olduğunu ileri sürmektedir. İran'ın bu yöndeki çabalarını anlamlandırmak için de çalışmada uluslararası ilişkiler disiplininin oldukça eski bir referans kaynağı olan güç dengesi kavramından⁸ yararlanılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın ilk kısmında kavramın farklı kullanım ve tanımlarına yer verilecek ve güç dengesinin bir sistem mi yoksa dış politika stratejisi mi olduğu konusu tartışılacaktır. Bu tartışma üzerinde devletlerin güç dengesine bir dış politika stratejisi olarak başvurduklarında diğer aktörlerin güçlerini dengelemek için kullandığı yöntemler ele alınacaktır.⁹ Çalışmanın ikinci kısmında, ABD'nin 2003 müdahalesi sonrasında Irak'ta, İran'a yakın Şii grupların merkezi hükümette yer almasıyla İran'ın Kürtlerle ilişkilerindeki denge unsurları işlenecektir. Son kısımda ise Arap Baharı sürecinin etkisiyle İran'ın IKBY ile ilişkilerini zorlayan temel unsurlar değerlendirilecektir. Bu kapsamda Kürt gruplar içindeki ayrışma, DAES saldırılarının Kürt bölgelerine yoğunlaşması, öncesi ve sonrasıyla Irak Kürt bölgesindeki bağımsızlık referandumu ve tüm bu süreçlerde İran'ın yaptığı dengeleyici hamleler ele alınacaktır.

Bu dönemde Tahran'ın Irak Kürt bölgesine yönelik politikasını şekillendiren unsurlar arasında yer alan ABD'nin yanı sıra diğer bölge ülkelerinin IKBY ile ilişkileri ve İran Kürtleriyle ilgili gelişmeler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca her ne kadar bu çalışma İran'ın Irak Kürtlerine

---

⁸ Kavramın tanımı ve kullanımıyla ilgili Türkçe literatürdeki bazı önemli çalışmalar için bkz. Erdem Özlük, "Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek," *Gazi Akademik Bakış* 10, no. 20 (Yaz 2017): 224-229, <https://doi.org/10.19060/gav.321041>; Tarık Oğuzlu, "Güçler Dengesi," *Güvenlik Yazıları Serisi*, (Ekim 2019): 1-2, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/10/GuclerDengesi_TarikOguzlu_v.1.pdf; Ege Demirel, "Güç Dengesi Teorisi Perspektifinden Birleşmiş Milletler," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4, no. 2 (Aralık 2019): 577-587, <https://doi.org/10.33905/bseusbed.592734>.

⁹ Bu çalışma kapsamında yalnızca İran'ın 2011-2018 yılları arasında kullandığı dengeleme yöntemlerine odaklanılmıştır. Bunların dışında kalan 'karşı dengeleme', 'kamu mallarının ikamesi yoluyla dengeleme' ve 'kıydan dengeleme' gibi yöntemler için sırasıyla bkz. John M. Owen, IV, "Transnational Liberalism and U.S. Primacy," *International Security* 26, no. 3 (Kış 2001-2002): 119; Daniel H. Nexon, "The Balance of Power in the Balance," *World Politics* 61, no. 2 (Nisan 2009): 346; John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, "The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy," *Foreign Affairs* 95, no. 4 (Temmuz/Ağustos 2016): 73.

yönelik politikasını dengeleme odaklı kavramsal bir çerçeveye yerleştirme gayretinde olsa da İran'ın bölgedeki güç dengesini sağlamaya yönelik kullandığı yöntemler oldukça çeşitlidir. Söz gelimi İran'ın savunma sanayine ve nükleer teknolojiye dönük yaptığı yatırımlar da kendi aleyhine bir güç dengesinin ortaya çıkmasını önleme amacı taşımaktadır. Devletlerin bu tür iç kapasitelerini geliştirmeye dönük yaptığı yatırımlar iç dengeleme¹⁰ kapsamına girmektedir. Bu çalışmada ise İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkileri ele alındığı için daha çok devletlerin ittifaklar aracılığıyla sağladığı dış dengeleme¹¹ davranışı ön plana çıkarılacaktır.

Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki İran, Şiiilerle kurduğu yakın ilişkiler aracılığıyla da Irak'taki güç dengesini kendi aleyhine bozulmayacak şekilde koruma gayreti içindedir. Ancak bu çalışmanın konusu, İran'ın Arap Baharı'ndan 2017 yılındaki bağımsızlık referandumuna kadar geçen süreçte -Kürtler aracılığıyla ve bazen de onlar aleyhine- Irak'taki güç dengesini korumadaki motivasyon ve yöntemlerini anlama doğrultusunda şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın akademik literatüre iki temel katkı sunması beklenmektedir. İlki, güç dengesi kuramının bölgesel gelişmeler doğrultusunda bir dış politika stratejisi olarak mikro ölçekli bir kullanımına başvurusudur. İkincisi, İran'ın 2011 sonrasındaki Irak Kürtleri politikasını doğrudan ikili ilişkiler ve örnek olaylar üzerinden inceleyerek analitik bir çerçevede ortaya koymasıdır.

2. Uluslararası İlişkilerde Güç Dengesi ve Dengeleme Davranışı

Uluslararası ilişkiler araştırmalarında sıkça kullanılmasına rağmen güç dengesi kavramı üzerinde net bir kavramsal ve teorik uzlaşıya

---

¹⁰ İç dengeleme (*internal balancing*) unsurları için bkz. Morton A. Kaplan, *System and Process in International Politics* (New York: John Wiley & Sons, Inc., 1957), 32; Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1979), 118; Stephen M. Walt, *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy* (New York: W.W. Norton & Company, 2006), 120.

¹¹ Dış dengeleme (*external balancing*) kavramının kullanımı için bkz. Mark R. Brawley, "The Political Economy of Balance of Power Theory," *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* içinde, ed. Thazha V. Paul, James Wirtz ve Michel Fortmann (Stanford: Stanford University Press, 2004), 81; Stephen G. Brooks ve William C. Wohlforth, *World out of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy* (Princeton: Princeton University Press, 2008), 36.

varılamamıştır. Kavram, sistemik güç dağılımı, bir devlet stratejisi veya bir uluslararası politika teorisi olarak kullanılabilir. ¹² Neo-realist kuramın öncü ismi Kenneth N. Waltz'da uluslararası politikanın ayırt edici bir teorisi varsa, onun güç dengesi olduğunu savunur fakat bu kuramın genel olarak kabul gören bir anlatımı olmadığını ifade eder. ¹³ Buna rağmen literatürde genellikle güç dengesinin ne anlama geldiği veya ondan ne anlaşıldığı açıkmiş gibi davranılır ve herhangi bir tanımlama veya açıklamaya gerek duyulmadan kullanılmaya devam eder. ¹⁴ Güç dengesini sağlamanın bir aracı olan dengeleme davranışı da uluslararası ilişkilerde derin köklere sahip olmakla birlikte, kavramsal belirsizlikler ve birbiriyle rekabet halindeki teorik ve ampirik iddialarla doludur. ¹⁵ Bu yüzden çalışmanın ilk bölümünde bu iki kavramla ilgili belirsizlikler giderilmeye çalışılacaktır.

2.1. Güç Dengesi Kavramı

Bu bölümde ilk olarak güç dengesi kavramıyla ilgili 1970'li yıllardan itibaren yapılan tanımlara odaklanılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak Nicholas J. Spykman, güç dengesinin büyüyen devletleri sınırlandırma amacı taşıdığını ve bu politikanın tüm başarılı devletlerin diplomalarında önemli bir yeri olduğunu savunur. Bu politikayı uygulamanın en doğru zamanı ise gücünü genişleterek artıran bir devletin komşu haline gelmesinden önceki dönemdir. ¹⁶ Spykman'dan kısa bir süre sonra 1972 yılında Partha Chatterjee, klasik güç dengesi sisteminin temel karakteristiklerini sıralamıştır. Chatterjee ilk olarak sistemde bağımsız aktör olarak yer alabilecek ulus-devletlerin gerekliliğine dikkat çeker. Bu ulus-devletlerin yöneticileri, ulusal kimliklerini ve egemenliklerini

---

¹² Jack S. Levy, "What Do Great Powers Balance Against and When," *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* içinde, ed. Thazha V. Paul, James Wirtz ve Michel Fortmann (Stanford: Stanford University Press, 2004), 29.

¹³ Waltz, *Theory of International Politics*, 117.

¹⁴ Inis L. Claude, *Power and International Relations* (New York: Random House, Inc., 1962), 11-2.

¹⁵ Keir A. Lieber ve Gerard Alexander, "Waiting for Balancing: Why the World Is Not Pushing Back?," *International Security* 30, no. 1 (Yaz 2005): 110-11.

¹⁶ Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power* (New York: Harcourt, Brace & World, 1970), 20.

koruma ve ülkelerinin güç kapasitesini artırma gibi meselelerle ilgilenirler. Nitekim bir aktör olarak bu devletlerin öncelikli hedefi de bağımsızlıklarını ve ulusal statülerini korumaktır. Bu yüzden devletler tek bir aktör veya koalisyonun baskın olmadığı bir sistemin parçası olmaya ya da bu sistemi kurmaya karar verirler.¹⁷

Bu dönemin bir diğer dikkat çeken ismi Stanley Hoffmann ise güç dengesinin Raymond Aron'un tabiriyle bir "stratejik-diplomatik davranış" modeli olduğunu ifade eder. Hoffman'a göre, uluslararası ilişkiler özünde, devletlerin bir satranç tahtası üzerindeki rekabeti olup, oyuncular diğerinin aleyhine kendi güçlerini maksimize etmek için uğraşırlar.¹⁸ R. Harrison Wagner da bir gücün dengelenmesi ifadesiyle kastedilenin gücün aşağı yukarı eşit bir biçimde dağılması olduğunu söyler. Bu yüzden bir devlet, genişleme düşüncesi içerisinde olduğu takdirde muhtemelen kendisiyle hemen hemen eşit bir güce sahip başka bir devlet tarafından dengelenir. İki den fazla devletin olduğu bir dünyada, devletler arası kurulacak muhtemel koalisyonlar, güç dengesi sistemindeki ittifak değişimlerini de beraberinde getirir.¹⁹

Güç dengesiyle ilgili farklı bir yaklaşım ortaya koyan Stephen M. Walt, geleneksel güç dengesi teorisyenlerinin aksine dengeleme amacıyla yapılan ittifakların yalnızca güce karşı değil tehditlere karşı yapıldığını savunur. Bu bakış açısından gücün dağılımı önemli bir faktör olsa da tehdit düzeyi; coğrafi yakınlık, saldırı kapasitesi ve algılanan niyetlere göre şekillenir. Bu yüzden Walt, daha çok tehdit dengesi teorisini ön plana çıkarır.²⁰ Randall L. Schweller de neo-klasik realist kuramın konuya yaklaşımına dikkat çeker. Neo-klasik realistlere göre, devletleri yekpare bir aktör olarak görmemek gerekir. Zira devletler dış politika tercihlerini, ülkenin siyasal ve toplumsal yapısından ve iç siyasi gelişmelerden bağımsız olarak belirleyemezler.

---

¹⁷ Partha Chatterjee, "The Classical Balance of Theory," *Journal of Peace Research* 9, no. 1 (Mart 1972): 52, <https://doi.org/10.1177/002234337200900104>.

¹⁸ Stanley Hoffmann, "Weighing the Balance of Power," *Foreign Affairs* 50, no. 4 (Temmuz 1972): 620-21, <https://doi.org/10.2307/20037937>.

¹⁹ R. Harrison Wagner, "Peace, War, and the Balance of Power," *The American Political Science Review* 88, no. 3 (Eylül 1994): 601-602, <https://doi.org/10.2307/2944797>.

²⁰ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances* (New York: Cornell University Press, 1987), 5.

Başka bir aktörü dengeleme maksadıyla bir adım atılacağı zaman da iç politikada doğurabileceği muhtemel sorunları hesaba katmak zorundadır.²¹

Bu noktada neo-klasik realistlerin devletlerin yeypare yapılar olmadıkları anlayışına farklı bir açıdan yaklaşarak, güç dengesi süreçlerinde devletlerin birbirlerinin iç yapılarındaki unsurlara da etki edebildikleri gerçeğinin üzerinde durmak gerekir. Uluslararası politikada kendilerini daha baskın bir şekilde gösteren devlet-dışı aktörlerin dengeleme stratejilerindeki önemine de ayrıca dikkat çekilmektedir.²² Nitekim günümüzde iş dünyası, sosyal hareketler ve uzman kuruluşlar uluslararası etkileşimlerin oluşmasına ve dış politika hedeflerinin belirlenmesine katkıda bulunur. Etnik gruplar, paralı askerler ve terörist grupları da hesaba katmadan devlet sınırları ve ulusal güvenlik gibi meseleleri ele almak pek mümkün değildir.²³ Eleştirel teorilere göre de sadece hegemonik devlet otoritesi değil, etnik veya dini muhalif hareketler de iktidar mücadelesinde dış politika pratiklerine başvurabilir. Böylece, dış politika analiz sahası, diğer devletler veya hareketlerle ticaret, antlaşma, ittifak, karşılıklı ziyaret ve iş birliği gibi resmi ilişkilere sahip olmayan etnik muhalif hareketlere de açılmış olur.²⁴

Dengeleme açısından bakıldığında da günümüz dünyasında devletler, devlet-dışı aktörler ve hatta bireylerin dahi güç dengesi teorisinin geleneksel yaklaşımlarına meydan okuyabildiği görülür. Bu yeni aktörler, küreselleşme destekçilerinin de vurguladığı üzere, uluslararası ilişkileri dönüştürerek güç dengesini sadece ulusal gündemlerle belirlenemeyecek bir hale getirmektedirler.²⁵ Sonuç olarak, güç dengesi, realist teorisinin öne çıkardığı kavramlardan biri olması sebebiyle esasen yeypare olarak

---

²¹ Randall L. Schweller, “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing,” *International Security* 29, no. 2 (Sonbahar 2004): 161-69.

²² Aytaç Denk, “Balance of Power Theory Meets Al-Qaeda: Dynamics of Non-State Actor Balancing in Postinternational Politics” (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2008), 3-5.

²³ Daphné Josselin ve William Wallace, “Non-state Actors in World Politics: the Lessons,” *Non-state Actors in World Politics* içinde, ed. Daphné Josselin ve William Wallace (New York: Palgrave Macmillan, 2001), 251.

²⁴ Ali Balcı, *The PKK-Kurdistan Worker's Party's Regional Politics: During and the After the Cold War* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017), 1-3.

²⁵ Thazha V. Paul, “Introduction: The Enduring Axioms of the Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance,” *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* içinde, ed. Thazha V. Paul, James Wirtz ve Michel Fortmann (Standford: Standford University Press, 2004), 1.

gördüğü devletler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ancak bu çalışmanın örnek olay incelemesi güç dengesinin sadece devletlerin yekparelikleri üzerinden kurulmadığını ve işletilmediğini göstermektedir. Bir diğer deyişle, güç dengesi, dengeleme yöntemleri ile devlet bünyesindeki birden fazla düzeyi/unsuru etkileyebilen bir dış politika stratejisi olarak kullanılmaktadır.

2.2. Bir Dış Politika Stratejisi Olarak Güç Dengesi

Uluslararası ilişkiler teorisyenleri güç dengesinden söz ederken sıklıkla bir uluslararası siyasi sonuç olarak denge ile bir devlet davranışı olarak dengeleme arasındaki farka dikkat çekerler.²⁶ İlkinde gücün mevcut dağılımına yani statükoya referans varken, ikincisinde güç dengesine, dengelemenin bir politikası olarak referans verilir.²⁷ Bir sistem olarak güç dengesi, hegemonik arzuları frenlendiği, tek bir aktörün diğerleri üzerinde baskın olmadığı ve devletler arasında genel bir dengenin ortaya çıktığı durumu ifade etmektedir. Bir politika olarak ise, herhangi bir devletin uluslararası ortamda baskın bir aktör haline gelmesini engellemek için diplomasi ya da savaş yöntemleri aracılığıyla bir güç dengesi geliştirmeyi hedefleyen planlı bir strateji şeklinde değerlendirilebilir.²⁸

Yine başka bir ayırım, güç dengesi kuramının içinde iki ayrı yaklaşımın varlığına dikkat çeker. Bunlardan ilki, sistemik güç dengesi teorisi olup uluslararası sistem içinde güç dengelerinin tekrarlayan bir şekilde ortaya çıktığını iddia eder. Gücün dağılımındaki değişimin, Atina ve Sparta arasında savaşa nasıl yol açtığı konusundaki Tukidides anlatımı buna örnek olarak verilir. İkincisi ise güç dengesi teorisini bir devlet davranışının açıklaması veya bu davranışa bir rehber şeklinde ele alır. Bu yaklaşım daha çok dış politika meselelerine ve devletlerin bir güç dengesi ortaya çıkarmak için çaba gösterip göstermeyeceğine odaklanır.²⁹

---

²⁶ Colin Elman, "Introduction: Appraising Balance of Power Theory," *Realism and Balancing of Power: A New Debate* içinde, ed. John A. Vasquez ve Colin Elman (New Jersey: Prentice Hall, 2003), 8.

²⁷ Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (New York: Basic Books, 1990), 65-6.

²⁸ Andrew Heywood, *The Key Concepts in Politics and International Relations* (Londra: Palgrave Macmillan, 2015), 11.

²⁹ Susan B. Martin, "From Balance of Power to Balancing Behavior: The Long and Winding Road," *Perspectives on Structural Realism* içinde, ed. Andrew K. Hamani (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 62.

Güç dengesinin kendiliğinden olan bir şey olmadığı, aktif bir şekilde istenen ve sürdürülen bir şey olduğu vurgusu yapan Quincy Wright, silahlanma veya silahsızlanma, ilhak veya çekilme, ittifak veya karşı ittifak, müdahale veya başka devletlerin iç işlerine karışmama siyaseti gibi tercihlerin çoğunlukla güç dengesini koruma niyeti taşıdığını belirtir.³⁰ Birinci Dünya Savaşı örneği üzerinden güç dengesini açıklamaya çalışan Peter Gellman'a göre, kavramın farklı anlamları, bu kavramın bir dış politika olarak kullanılabilirliğini gösterir. Nitekim devlet davranışlarıyla yakından ilişkilendirildiğinde, güç dengesinin onların tercihleri neticesinde ortaya çıkmış bir durum olduğu kabul edilir.³¹ Son dönemlerde güç dengesiyle ilgili kapsamlı çalışmalar yapan isimlerden biri olan Kai He de kavramı anarşik uluslararası sistemde bir politika olarak veya devletler için bir strateji olarak ele almıştır. Burada bağımlı değişken, devlet davranışı yani farklı dengeleme stratejileridir.³²

Bu noktada dengeleme nedir ve bir strateji olarak nasıl işlevsel hale gelebilir soruları önem kazanmaktadır. Geleneksel olarak, askeri ittifaklar ve silahlanma ile özdeşleştirilen dengelemenin, devletlerin kendi güvenlik hedeflerine odaklanmak için birbirinden farklı taktik ve stratejilere başvurduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, yalnız bu iki unsurla sınırlandırılmayacak bir niteliğe sahip olduğu anlaşılır. He'nin çalışmasında da dengeleme, bir devletin güvenliğini sağlamak için kendi gücünü veya rakibinin gücünü kendi avantajına olacak şekilde değiştirmeye yönelik bir strateji olarak kavramsallaştırılır.³³

İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkilerinin niteliğini açıklama çabasında olan bu çalışmada da güç dengesi bir dış politika stratejisi olarak ele alınacaktır. İran bu stratejisini, Irak'ın yekpare olmayan devlet yapısı içindeki iç unsurlarına temas/müdahale ederek işletmiştir. Yani İran, dengeleme davranışını Irak Kürtlere yönelik bir dış politika stratejisi olarak benimsemiş ve

---

³⁰ Quincy Wright, *A Study of War* (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), 118-19.

³¹ Peter Gellman, "The Elusive Explanation: Balance of Power 'Theory' and the Origins of World War I," *Review of International Studies* 15, no. 2 (Nisan 1989): 158.

³² Kai He, "Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War," *Security Studies* 21, no. 2 (Mayıs 2012): 158, <https://doi.org/10.1080/09636412.2012.679201>.

³³ He, "Undermining Adversaries," 159-161.

uygulamıştır. Bu stratejinin pratiğinde Kürtlerle kurduğu ilişkiler üzerinden İran, başta Irak olmak üzere bölge genelinde, güç dengesinin kendi aleyhine değişmesini önleme gayreti içinde olmuştur. İran'ın bu çabasında, detayları aşağıda işlenen bütünsel dengeleme (*omnibalancing*),³⁴ yumuşak ve sert dengeleme, asimetrik dengeleme, pozitif-negatif dengeleme, böl ve yönet şeklinde dengeleme, vekaleten dengeleme ve uygun dengeleme gibi yöntemlere benzer davranışlara başvurduğu gözlemlenmektedir.

2.3. Devletlerin Dengeleme Stratejileri

Güç dengesinin Uluslararası ilişkilerdeki en yaygın teori olduğunu ifade eden Steven R. David, böyle olmasına rağmen üçüncü dünya devletlerinin ayırıcı özelliklerini dikkate almaması dolayısıyla güç dengesinin bu kategoriye giren ülkeler arasındaki yakınlaşmaları açıklamada yetersiz kaldığını savunur. David'e göre, bütünsel dengeleme yaklaşımı bu ihtiyacı karşılamaktadır. Nitekim üçüncü dünyada işbirliği konusundaki en güçlü belirleyici, bu devlet liderlerinin iktidarda kalmak için hangi dış güçle yakınlaşmaları gerektiğine dair yaptıkları rasyonel hesaptır. Üçüncü dünya'nın şartlarında öncelik -tehdit veya gücü dengelemekten ziyade kaynakları asli düşmana yoğunlaştırmak için- ikincil düşmanlarla yakınlaşmaya verilir. Diğer yandan bu ülkeler, kendilerine karşı oluşturulan birliktelikleri bölmeye çalışır ve enerjilerini daha çok içerdeki muhalefet odaklarına harcar. Burada özellikle, içerdeki muhaliflerin dış müttefiklerini yatıştırma politikası ön plana çıkar.³⁵

Yumuşak ve sert dengeleme yöntemleri de devletlerin sıklıkla başvurduğu dengeleme stratejileri arasında yer alır. Robert A. Pape'ye göre, geleneksel sert dengeleme, askeri birikim, savaş ittifakı veya askeri teknolojinin bir müttefike transferi gibi tedbirler doğrultusunda zayıf olan tarafa katkı yaparak mevcut veya daha çok da potansiyel bir çatışmadaki askeri dengeyi değiştirmeyi hedefler. Buna karşın yumuşak dengeleme askeri olmayan araçları kullanır fakat onun amacı da -doğrudan olmasa da- daha

³⁴ Kavramın Türkçe kullanımıyla ilgili bu çalışmada tercih edilen çeviri için bkz. Robert Olson, *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*, çev. Hikmet İlhan (İstanbul: Avesta Yayınları, 2010), 33.

³⁵ Steven R. David, "Explaining the Third World Alignment," *World Politics* 43, no. 2 (Ocak 1991): 233-36, <https://doi.org/10.2307/2010472>.

üstün bir devletin askeri hedeflerini etkilemektir.³⁶ Kai He ve Huiyun Feng de devletler arasındaki ekonomik bağımlılığın derinleşmesinin geleneksel, askeri tabanlı sert dengelemenin maliyetini artırdığını savunur. Yumuşak dengeleme bu yüzden, anarşi ve ekonomik bağımlılık koşulları altında, güvenlik arayışında olan devletler için rasyonel bir alternatif stratejidir.³⁷ Bu çalışma kapsamında ele alınan stratejilerden biri de asimetrik dengeleme olup ulus-devletlerin kendileriyle konvansiyonel askeri kabiliyet ve stratejilerle mücadele edemeyen terörist gruplar gibi ulus-altı aktörleri dengelemeye dönük çabaları olarak tanımlanır. Diğer yönüyle ise ulus-altı aktörlerin arkasındaki devletlerle birlikte başka bir devlete terörizm gibi asimetrik araçlarla meydan okuma ve onu zayıflatmaya dönük çabalarıdır.³⁸

Öte yandan pozitif ve negatif dengeleme skalası üzerinde yer alan Kai He'nin kavramsallaştırdığı dört çeşit dengeleme stratejisi bulunmaktadır. Bir devlet bu dengeleme türleri arasında tercihini algılanan tehdidin niteliği doğrultusunda yapar. Nitekim yüksek düzeyde bir tehdit algısı, bir devleti pozitif dengeleme yapmaya sevk eder. Zira silahlanma ve askeri ittifakları içeren pozitif askeri dengeleme yakın tehditlerle başa çıkmada diğerleriyle karşılaştırıldığında daha etkili bir yoldur. Diğer yandan negatif dengeleme stratejilerine özellikle de negatif askeri olmayan dengelemeye, düşük düzeyde bir tehditle karşılaşıldığında başvurulur. Bu dengeleme türü rakip aktörlere ekonomik yaptırımlar, ambargo, işbirliği yapmama ve bir takım kurumsal kısıtlamaları içerir. Bu iki uç arasında devletler, orta düzeyde bir tehdit algıladıklarında ise kendi güvenliklerinin devamını sağlamak için negatif askeri dengelemeyi ya da pozitif askeri olmayan dengelemeyi seçebilirler. İkincisinde amaç bir devletin gücünü, müttefiklerine ekonomik ve teknolojik yardım gibi askeri olmayan olanakları sağlayarak artırmaktır. İlkinde ise rakibin müttefiklerini ondan uzaklaştırma, düşmanın düşmanına askeri yardım, askeri teknoloji transferi gibi askeri yollarla rakibin göreceli gücünü sarsmaya odaklanılır.³⁹

---

³⁶ Robert A. Pape, "Soft Balancing against the United States," *International Security* 30, no. 1 (Yaz 2005): 36.

³⁷ Kai He ve Huiyun Feng, "If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and U.S. Policy Toward China," *Security Studies* 17, no. 2 (Haziran 2008): 364-5, <https://doi.org/10.1080/09636410802098776>.

³⁸ Paul, "Introduction," 3.

³⁹ He, "Undermining Adversaries," 167-70.

Yukarıda sayılan yöntemler dışında kalan ve güç dengesi konusunda çalışan teorisyenlerin ortaya koydukları farklı dengeleme stratejileri de vardır. Bu isimlerden biri olan ve güç dengesi tartışmalarına oldukça önemli katkılarda bulunan Hans J. Morgenthau, silahlanma ve ittifaklara ek olarak iki farklı dengeleme yönteminden daha bahseder. Bu yöntemlerden ilki, böl ve yönet olup, rakiplerini bölerek veya bölünmüş halde tutarak zayıf kalmalarını arzulayan ülkelerin başvurduğu bir yöntemdir. Bir diğeri tazminat ya da bedel ödeme olarak adlandırılan yöntem olup bir devletin kendinde gördüğü bir haktan belli bir tazminat yahut başka bir bedel karşılığında vazgeçmesidir.⁴⁰ Schweller ise dengeleme davranışını dört ayrı kategoriye ayırır. İlki uygun dengeleme olup bu davranış, hedef gerçekten yatıştırılması pek mümkün olmayan tehlikeli bir saldırgan ve karşı bir dengeleme oluşturulması için askeri kabiliyetlerin devreye sokulması zaruri ise ortaya çıkar. İkinci kategori aşırı ve uygun olmayan dengeleme olarak adlandırılır. Burada yalnızca kendi güvenliğini sağlama arayışında olan bir devlet yanlış bir algılama sonucu saldırgan olarak görülüp ona karşı tehlikeli ve maliyetli bir silahlanma sarmalına girilir. Üçüncüsü, başka bir aktörü maliyetsiz bir şekilde sınırlamak için “sorumluluğu başkasına yükleme”, “peşine takılma”, “yatıştırma”, “angaje olma”, “uzaklaşma” veya “saklanma” şeklini alabilen dengeleme dışı bir davranış benimseme durumudur. Dördüncü kategori ise, bir devletin tehlikeli ve yatıştırılması imkansız bir saldırganlıkta etkisiz bir biçimde yanıt verdiği durumları tanımlayan yetersiz dengelemedir.⁴¹

Son olarak, Daniel H. Nexon silahlanma ve ittifak oluşturmanın ötesine geçen bir takım dengeleme stratejileri öne sürmüştür. Bunlardan ilki rakiplerin kolektif biçimde hareket etmesini önleyecek olan böl ve dengele davranışdır. Bunu uygulamak isteyen dengeleyici aktörler, öncelikle rakip bir aktörün müttefiklerini veya potansiyel bir müttefikini işbirliğini bırakması, tarafsız kalması veya tarafını değiştirmesi için ikna etmeye çalışırlar. Öte yandan dengeleyici aktörler, hedefe koydukları başka bir aktörün içindeki hizipleri de kıskırtabilirler. İkinci strateji, kaynakların özellikle de silahların üçüncü taraflara transferi doğrultusunda gerçekleşen fakat çoğu zaman resmi ittifakları kapsamayan vekaleten dengelemedir.

---

⁴⁰ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1985), 198-200.

⁴¹ Schweller, “Unanswered Threats,” 167-68.

Hedef diğer bir devletin kabiliyetlerini sınırlamak veya bölgesel anlamda bir güç dengesini kendi lehine değiştirmektir.⁴²

İran, Irak siyasetindeki gelişmeler doğrultusunda bölgedeki güç dengesini muhafaza etme motivasyonu ile bahsi geçen tüm bu stratejilerin neredeyse tamamından yararlanmıştı. 2003 yılındaki ABD işgali sonrasında Irak'ta İran'a yakın bir mezhepsel grubun iktidara gelmesi, Tahran'ın Kürtlerle Saddam karşıtlığında kurduğu ilişki biçiminin yeniden gözden geçirilmesini gerekli hale getirmiştir. Bir sonraki bölümde 2003 yılında yaşanan iktidar değişiminden başlanarak 2011 yılından itibaren Irak Kürt bölgesinde etkisini hissettiren Arap Baharı'na kadar Irak'taki söz konusu değişimin İran dış politikasına yansımalarına yer verilecektir. Bu bölümden itibaren söz konusu stratejilerin uygulanış biçimleri de tarihsel bir perspektif içinde değerlendirilecektir.

3. Tarihsel Arka Plan: Irak'ta Şii Ağırlıklı Bir Yönetimin Kurulması ve İran'ın Güç Dengesini Sağlama Çabaları

İran'ın 1980-1988 yılları arasında savaştığı Irak'a karşı, ABD öncülüğünde bir uluslararası koalisyon tarafından Mart 2003'te başlatılan askeri müdahale sonrasında, ülke yönetimindeki Baas Rejimi yıkılmış ve Irak'ta demografik ağırlığı oluşturan Şiiler kısa süre içinde iktidara gelmiştir.⁴³ Böylece Tahran, Bağdat'la ilişkileri oldukça iyi bir noktaya getirme olanağı bulmuş ve bu yakınlığı koruyup daha da geliştirmek istemiştir. Bu yüzden, Iraklı Kürtlerle ilişkilerde, önceki dönemlerin aksine Bağdat'ı merkeze alan bir yaklaşım geliştirmeye başlamış ve birini tercih etmek zorunda kalırsa IKBY'nin yerine Irak merkezi yönetimini seçecek noktaya gelmiştir. Yine de İran, IKBY ile ilişkilerini de geliştirmeye devam etmiş, iki taraf arasında kayda değer bir karşılıklı ekonomik bağımlılık ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Irak Kürt bölgesinin 2005 yılındaki anayasayla federal bir bölge olarak tanınması, İran ve Irak Kürtleri arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin

---

⁴² Nexon, "The Balance of Power," 345.

⁴³ Mahjoob Zweiri, "Arab-Iranian Relations: New Realities?," *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad* içinde, ed. Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri (Lübnan: Ithaka Press, 2008), 117.

⁴⁴ Milani, "The Turbulent History."

açılmasını sağlamıştır. Zira IKBY'nin 2006 yılında kurduğu dış ilişkiler bölümü, İran ve Türkiye ile ilişkileri koordine etmek üzere iki ayrı alt birim oluşturmuştur. Iraklı Kürt siyasi partilerin İran'daki bürolarına ek olarak IKBY, 2007'de Tahran'da bir temsilcilik açmıştır. İran da Erbil ve Süleymaniye'de konsolosluk açan ilk ülke olmuş, Mesud Barzani'yi 2008'de Tahran'da IKBY Başkanı sıfatıyla ağırlamıştır. Böylece Iraklı Kürtlerle ilişkiler siyasi parti düzeyinden bir anlamda hükümetler arası bir seviyeye çıkmıştır. İran ve IKBY arasındaki ekonomik etkileşim de bu süreçte önemli ölçüde artmış ve İran, Türkiye'nin ardından IKBY'nin ikinci büyük ticari ortağı haline gelmiştir. Buna rağmen, iki taraf arasındaki ilişkiler stratejik bir işbirliğine dönüşmemiştir. Zira Irak'ta İran'a yakın bir yönetimin iktidarda olması, Bağdat ve IKBY arasında yaşanan bir gerginlikte Tahran'ın ilkinde öncelik vermesine neden olmuştur.⁴⁵

İran, Irak'ta yapılan seçimlerden sonra, yeni hükümet kurma süreçlerine arabuluculuk ederek Kürtlerle Şii partileri bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak kendilerine verilen sözlerin tutulmaması Kürtleri, Tahran'ın Bağdat'a yakın duruşunu sorgulamaya sevk etmiştir. Tahran, Şiiler ve Kürtler arasındaki sorunları, merkezi hükümetin lehine bir tablo ortaya çıkardığı durumlarda görmezden gelmiş, Bağdat'ın IKBY'ye yönelik yaklaşımında hiçbir etkisi yokmuş gibi davranmıştır.⁴⁶ Yumuşak dengeleme olarak tanımlanabilecek olan bu strateji, Irak Kürtleriyle kurmaya başladığı yakın ekonomik ilişkilerin bozulmasını istemeyen fakat IKBY'nin İran'a yakın bir Irak yönetiminden bağımsız hareket edecek kadar güçlenmesini de istemeyen Tahran tarafından bilinçli olarak benimsenmiştir. Zira taraflar arasında ekonomik ilişkilerin gelişmiş olduğu durumlarda sert dengeleme yöntemleri ciddi bir maliyet oluşturmaktadır. Dolayısıyla Tahran'ın, Bağdat ve IKBY arasındaki sorunlarda askeri yöntemler içermeyen ve karşılıklı ekonomik bağımlılık koşullarında güçlenmesinden endişe duyulan bir aktörün gücünü dengelemek için tercih edilen yumuşak dengeleme şeklinde bir strateji benimsediği görülmektedir.⁴⁷

Tahran'ın IKBY ile karşılaştırıldığında yeni Irak hükümetini önceleyen yaklaşımında iç faktörlerin de etkisi vardır. Nitekim neo-klasik realist

---

⁴⁵ Sinkaya, "Iran-KRG Relations."

⁴⁶ Mustafa, "Iran's Role," 7.

⁴⁷ He ve Feng, "If Not Soft Balancing," 365.

perspektiften bakıldığında devletlerin dış politika tercihlerinin, ülkenin siyasal ve toplumsal yapısından bağımsız olarak belirlenemediği anlaşılır.⁴⁸ İran da Şii mezhebini anayasasının on ikinci maddesinde resmi olarak kabul etmiş bir ülkedir.⁴⁹ Amerikan işgali sonrası, iç çatışmanın sürdüğü dönemlerde İran, Şii milis gruplara silah ve para temin ederken ülkede güvenliği sağlamak isteyen Şii ağırlıklı yeni yönetim için de istihbarat toplayarak İran'a güven duymasını sağlamıştır.⁵⁰ Ayrıca 2005 ve 2010 yılında yapılan parlamento seçimleriyle 2009'daki eyalet seçimlerinde de kendine yakın gördüğü adayları fonlayıp danışmanlık desteği verirken, Şii oylarının bölünmemesi için ortak listeler oluşturulması noktasında oldukça hassas davranmıştır.⁵¹ Arap Baharı sonrasındaki dönemde ise İran'ın hesaba katması gereken daha farklı denge unsurları ortaya çıkmıştır.

4. Arap Baharı'yla Birlikte İran'ın Irak Kürtleriyle İlişkilerini ve Güç Dengesi Arayışını Etkileyen Temel Parametreler

İran'ın genel olarak Irak politikasını ve Kürt siyasi partilerle ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli faktör Arap Baharı olmuştur. Bu sürecin Ortadoğu'da yol açtığı değişim dalgası Irak Kürt bölgesine de yansımış, IKBY'nin lider kadrosu protesto edilmiştir. Aynı dönemde İran'ın Iraklı Kürtlerle ilişkilerine etki eden farklı gelişmeler de yaşanmıştır. Bunların başında Kürtlerin kendi içindeki ayrışma, DAESH'in saldırılarını Kürt yoğunluklu şehirlere yöneltmesi ve Irak Kürt bölgesinde bir bağımsızlık referandumu düzenlenmesi gelmektedir. Çalışmanın bu kısmında tüm bu olaylar İran'ın farklı aktörleri dengeleme stratejileri çerçevesinde ele alınacaktır.

---

⁴⁸ Schweller, "Unanswered Threats," 164.

⁴⁹ "Kanunê Esasî Cômhûrî İslâmî Îrân," *ACE Project*, Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2021, <http://aceproject.org/ero-en/regions/asia/IR/iran-the-constitution-of-islamic-republic-of-iran>.

⁵⁰ Kerim Yıldız ve Tanyel B. Tayşi, *The Kurds in Iran: The Past, Present, and Future* (Londra: Pluto Press, 2007), 80.

⁵¹ Michael Eisenstadt, Michael Knights ve Ahmed Ali, "Iran's Influence in Iraq: Countering Tehran's Whole-of-Government Approach," *Washington Institute for Near East Policy*, no. 111 (Nisan 2011): ix, <https://www.washingtoninstitute.org/media/3364>.

4.1. Kürtler Arasında Ayrışma ve Liderlik Krizleri

Arap Baharı, Irak Kürtlerinin kendi aralarındaki sorunları daha da derinleştirmiştir. Şubat 2011'de Kürt bölgesinin baharı⁵² olarak değerlendirilen protestolarda eylemciler, artan otoriter eğilimlerin yanı sıra ekonomik büyümenin herkese eşit olarak yansıtılmamasına dikkat çekmişlerdir. Şehirleşme ve eğitimde kat edilen tüm mesafeye rağmen Kürt bölgesinde işlerin geleneksel patronaj ilişkileri doğrultusunda yürütülmeye devam etmesi ve Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ile Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)'nin toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşam üzerinde yoğun bir denetim sağlaması halkın diğer kesimlerinde ciddi bir rahatsızlık uyandırmıştır.⁵³ 62 gün süren bu gösterilerde, Haziran 2005'ten beri IKBY başkanlığını yürüten KDP lideri Barzani ve 2009'da IKBY başbakanı olan KYB'li Berhem Salih⁵⁴ istifa çağrılarıyla karşılaşmıştır. Üç protestocunun yaşamını yitirdiği ve çok sayıda göstericinin de yaralandığı eylemler, Nisan 2011'de IKBY güvenlik güçlerinin müdahalesiyle son bulmuştur.⁵⁵

Bu olayların etkisinin sürdüğü sırada Irak Cumhurbaşkanı ve aynı zamanda KYB lideri olan Celal Talabani'nin ciddi bir hastalıkla karşı karşıya olduğu anlaşılmıştır. Tedavi için Almanya'ya götürüldüğü Aralık 2012 tarihinden itibaren ise partisi KYB içinde bir liderlik krizi yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte aralarında Talabani'nin eşi Hero İbrahim Ahmed ve Talabani'nin halefi olarak görülen Berhem Salih'in de bulunduğu üst düzey KYB yetkilileri İran'a çeşitli ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Tahran, bu sorunun bir sonraki kongreye kadar kolektif bir liderlik konseyi kurularak çözülebileceği yönünde bir tavsiyede bulunmuştur. İsmi Irak Cumhurbaşkanlığı için de ön plana çıkan Berhem Salih'e çekinceli yaklaşan

⁵² Michael M. Gunter, "Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds," *The Brown Journal of World Affairs* 20, no. 11 (İlkbahar/Yaz 2014): 170.

⁵³ Denise Natali, "The Kurdistan Region of Iraq: Stabilizer or Spoiler?," *Georgetown Journal of International Affairs* 14, no. 2 (Yaz/Sonbahar 2013): 77.

⁵⁴ Berhem Salih, 2 Ekim 2018 tarihi itibarıyla Irak Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Haberin detayları için bkz. "Irak'ın yeni Cumhurbaşkanı Berhem Salih," *Deutsche Welle*, 2 Ekim 2018, <https://www.dw.com/tr/irakin-yeni-cumhurbaşkanı-berhem-salih/a-45734185>.

⁵⁵ Michael M. Gunter, "Arab-Kurdish Relations and the future of Iraq," *Third World Quarterly* 32, no. 9 (Ekim 2011): 1625, <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.618649>.

İranlı yetkililer, Salih'in İran'ın genel Irak politikasına uyum sağlama, hükümetle uyum içinde çalışma, Şiiler ve Kürtler arasındaki ittifakı koruma ve ABD'yle Türkiye'ye mesafeli durma gibi konularda garanti verdiği takdirde kendilerinden destek görebileceğini ifade etmişlerdir.⁵⁶ Böylece Tahran, gelecek planlamasını dahi Irak'taki güç dengesinin kendi aleyhine bozulma ihtimalinin önüne geçecek şekilde yapmıştır.

İran, “neo-Osmanlıcı” bir perspektifle bölgeye yaklaştığını düşündüğü Türkiye'nin, IKBY ile yakınlaştığı takdirde Irak Kürtlerinin kendisine daha az bağımlı hale gelerek yönünü Batı'ya çevireceğini düşünmüştür.⁵⁷ Bu yüzden Irak Kürt bölgesinde yoğun bir istihbarat faaliyeti yürütmüş, yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere bölgedeki siyasi partilerin liderlik meseleleriyle yakında ilgilenmiştir. İran'ın belirleyici olmak istediği bir diğer konu da Irak Kürt bölgesindeki hükümet kurma süreçleridir. Nitekim 12 Ocak 2014'te IKBY'yi oluşturan KDP ve KYB'li temsilciler İran'da misafir edilmiş, Eylül 2013'te yapılan seçimlerde Goran Hareketi'nin KYB aleyhine güçlenmesinden sonra hükümet kurma aşamasında yaşanan kilitlenmeyi aşmanın yolları aranmıştır.⁵⁸ İran'ın Türkiye gibi bölgesel aktörlere karşı bu ön alan tavrı, bir bölgede nüfuzunu artırmak isteyen bir devletin kendisine yakın bir güce sahip başka bir devlet tarafından dengeleneceğini iddia eden yaklaşımı⁵⁹ doğrulayan bir hamle olmuştur.

İran'ın dikkat çeken bir başka stratejisi de IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin 2014 yılında bağımsızlık yönünde bir kampanya başlattığı sırada görülmüştür. 6 Temmuz 2014'te İran'ın Irak Büyükelçisi Hasan Danayefar liderliğindeki bir delegasyon, Süleymaniye'de Goran temsilcileriyle görüşerek KYB ile yakınlaşmaları için uğraşmıştır. Böylece hem Barzani'nin bağımsızlık planlarına karşı bir cephe oluşturmayı hem de Nuri el-Maliki'nin hükümette kalmaya devam etmesini sağlamaya çalışmıştır.⁶⁰ İran, bu şekilde Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden ve dolayısıyla müttefiki Irak merkezi hükümetini zayıflatacak bir süreç

---

⁵⁶ Hevidar Ahmed, “Iran Calls the Shot on PUK Leadership Issue,” *Rudaw*, 23 Mayıs 2013, <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/230520131>.

⁵⁷ Philips, *The Kurdish Spring*, 215.

⁵⁸ Wladimir van Wilgenburg, “Iranian Kurdish parties prefer dialogue with government,” *Ekurd Daily*, 15 Ocak 2014, <https://ekurd.net/mismas/articles/misc2014/1/irankurd1038.htm>.

⁵⁹ Wagner, “Peace, War, and the Balance,” 601-602.

⁶⁰ Chomani, “Turkey, Iran influence in Iraqi Kurdistan.”

karşısında, böl ve dengele davranışını akıllara getiren bir adım atmıştır. Nitekim bu dengeleme davranışında temel hedef rakiplerin kolektif biçimde hareket etmesini önlemeye çalışmaktır. Bu hedefi gerçekleştirmek için benimsenen başlıca yöntemlerden biri de tehdit algılanan bir aktörün içindeki hizipleri kışkırtmaktır.⁶¹ Tahran da IKBY içinde faaliyet gösteren partiler arasındaki farklılıkların üzerine giderek bağımsızlık konusunda birlikte hareket etmelerini önlemek istemiştir. DAES'in Irak'taki saldırılarını Kürt bölgesine yoğunlaştırmasıyla bağımsızlık konusu da bu dönemde geçici olarak gündemden düşmüştür.

4.2. DAES Saldırılarının Kürt Bölgelerine Yoğunlaşması

6 Ağustos 2014 akşamında Washington ve IKBY arasında yapılan çok sayıdaki telefon görüşmesinin birinde Mesud Barzani, ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'a DAES'in oldukça gelişmiş silahlarla saldırıya geçtiğini söylemiştir. Başkan Barack Obama da konuyu ciddiyetle ele alarak iki gün içinde DAES'e karşı bir hava saldırısı başlatılması talimatını vermiştir. Bu operasyonlarda ilk vurulan hedeflerden biri, DAES'in Irak ordusundan ele geçirdiği 30 kilometre menzilli ve Amerikan menşeli zırhlı bir muharebe aracı olmuştur.⁶² DAES'e karşı yürütülen operasyonlar uzun dönemli tarihsel bağlar ve coğrafi yakınlığa göre şekillenmiştir. ABD öncülüğündeki hava operasyonları daha çok KDP güçlerinin kontrol ettiği Irak Kürt bölgesinin kuzeyi ve batısında yoğunlaşırken, KYB'nin etkin olduğu güney ve doğu kesimlerine, merkezi hükümet sınırlı da olsa hava desteği vermiş, İran da askeri mühimmat ve danışmanlık hizmeti sağlamıştır.⁶³ Irak'ın geneli ve Kürt bölgesinin istikrarını bozma potansiyeli taşıyan ve İran sınırları için oldukça ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturan DAES'e karşı benimsenen bu askeri çözüm odaklı yaklaşımı, uygun dengeleme kapsamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu dengeleme yöntemi askeri unsurları içermekte olup başka bir şekilde durdurulması mümkün olmayan bir saldırıya karşı verilen mecburi bir karşılık olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁴

⁶¹ Nexon, "The Balance of Power," 345.

⁶² Ahmed, "Iran Calls the Shot."

⁶³ Kittleson, "US, Iran woo rival Kurdish factions."

⁶⁴ Schweller, "Unanswered Threats," 167.

Diğer yandan Irak'taki DAEŞ tehdidi, İran ve Batı arasında bir uzlaşma fırsatı ortaya çıkarmıştır.⁶⁵ Nitekim örgütün saldırıları sonrası hem ABD'nin hem de İran'ın Peşmerge güçlerine farklı şekillerde yardımda bulunması iki ülkeyi ortak düşman karşısında bir araya getiren bir tablo ortaya çıkarmıştır.⁶⁶ Bağdat'ın kuzeyindeki 50 bin nüfuslu Şii Türkmen kasabası Amerli, DAEŞ kuşatmasından, Ağustos 2014'ün sonlarında ABD, Irak hükümeti, IKBY ve İran destekli Şii milislerin koordineli bir operasyonu sonucu kurtarılmıştır. İran, bu süreçte işbirliği yapıldığına dair iddiaları inkar etse de⁶⁷ Amerli örneğinde ortak bir tehdide karşı çıkar birlikteliği gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁶⁸ Ortaya çıkan bu durum, daha çok gelişmekte olan ülke liderlerinin dış politika tercihleriyle ilişkilendirilen ve en yakın tehdit olarak görülen bir düşmana odaklanmak için ikincil düşmanlarla işbirliği yapılabileceği şeklindeki bütünsel dengeleme⁶⁹ varsayımına uygundur. İranlı yetkililer de ABD gibi geleneksel bir düşmanla resmi olarak bir yakınlık görüntüsü vermektense kaçınırsa da DAEŞ gibi çok daha acil bir ulusal ve bölgesel güvenlik tehdidi karşısında sahada farklı aktörlerle koordineli bir faaliyet yürütmekten geri durmamışlardır.

Irak Başbakanı Haydar el-İbadi de DAEŞ'le mücadelenin başladığı ilk günden itibaren İran'ın Iraklı güçlere ve gönüllü milislere silah ve mühimmat sağladığına dikkat çekmiştir. Ayrıca savaş sahasında da bazı İranlı birliklerin varlığına tanık olunmuştur. Nitekim DAEŞ'in 2014 yazında kendi sınırına yaklaşma tehlikesine karşı İran, ülkeye topçu birlikler göndermiş, bunlar da Iraklı güçlerle beraber çalışmışlardır. Burada Kürt Peşmergeler savaş alanındaki hedeflerin belirlenmesi gibi teknik meselelerle ilgilenirken İranlılar roketlerin ve topların ateşlenmesi gibi işlerle meşgul olmuşlardır. İranlı danışmanlar da basit taktiklerin yanı sıra elektronik takip ve telsiz sistemlerini de içeren insansız hava aracı gibi teknolojik araç gereç temini noktasında DAEŞ karşıtı paramiliter gruplara destek vermişlerdir.⁷⁰ Diyala vilayetine bağlı Kürt kasabaları Celavle ve

---

⁶⁵ Philips, *The Kurdish Spring*, 214.

⁶⁶ Malas ve Parkinson, "Iraq Crisis."

⁶⁷ "Tekzibe heber hemkâriye İrân bâ Âmrîkâ aleyhe Dâ'eş," *IRNA*, 5 Eylül 2014, <https://www.irna.ir/news/81300902/تکذیب-خبر-همکاری-ایران-با-آمریکا-علیه-داعش>.

⁶⁸ Philips, *The Kurdish Spring*, 215.

⁶⁹ David, "Explaining the Third World," 235.

⁷⁰ Parker, Dehghanpisheh ve Coles, "Special Report."

Sadiye'nin kurtarılması esnasında da İran, Peşmerge güçlerine doğrudan yardım etmiştir.⁷¹ İran'ın Irak Kürt bölgesine yönelik saldırılar karşısında devreye soktuğu tüm bu araçlar pozitif ve negatif askeri dengeleme davranışını benimseyen aktörlerin yöntemleriyle uyumludur. Zira bu iki dengeleme stratejisinde devletler, karşılaştıkları tehditler karşısında askeri ittifaklar kurmanın yanında rakibin düşmanına askeri yardım ve müttefiklere askeri teknoloji transferi yaparlar.⁷² Görüldüğü üzere İran, DAESH'le mücadele esnasında sırasıyla tüm bu hamleleri yapmıştır.

DAESH saldırıları sonrası döneme bakıldığında ise Irak'ın güney ve doğu kesimlerindeki Hanekin'den kuzeybatıdaki Sincar vilayetine kadar uzanan tartışmalı bölgelerde, IKBY'nin resmi sınırlarına paralel ve KYB-PKK (Kürdistan İşçi Partisi) işbirliğine dayanan alternatif bir güç yapılanmasının ortaya çıktığı görülür. Bu süreçte Tahran, Irak'ın İran sınırından başlayarak PYD (Demokratik Birlik Partisi) kontrolündeki Suriye'nin kuzeyine uzanan, merkezinde KYB'nin hakimiyetindeki Kerkük'ün bulunduğu böylesi bir alternatif fiili Kürt varlığına ses çıkarmamıştır. Zira bu bölgenin KDP liderliğindeki IKBY'nin bağımsızlık yönünde atacağı adımların önünde bir engel olacağını varsaymıştır.⁷³ Güç dengesini muhafaza etme arayışında olan devletler, tek bir aktör veya koalisyonun baskın olmadığı bir sistem inşa etmeye çalışırlar.⁷⁴ Tahran da Irak'taki gelişmeleri kendi hayati çıkarlarının bir parçası olarak görür. Bu bağlamda, KDP'nin IKBY içinde baskın bir aktör olarak Şii ağırlıklı Bağdat hükümetini zayıflatacak bir kabiliyet kazanmasını istemez. Bu yüzden, IKBY sınırları dışında kalan ve önemli bir oranda Kürt nüfusun yaşadığı bölgelerde KDP dışındaki partilerin etkinlik kurmasına o dönem karşı çıkmamıştır.

İran, KDP konusunda temkinli olsa da Mesud Barzani İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye yazdığı mektupta İran'ın zor şartlar altındaki Irak Kürtlerine yaptığı yardımlardan övgüyle söz etmiştir. Bu yakınlaşma neticesinde, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif 2014 yılının Ağustos sonunda, İran Meclisi Sözcüsü Ali Laricani de Aralık ayında Erbil'i ziyaret etmiştir. İki taraf arasındaki bu olumlu hava ekonomik ilişkilerin

---

⁷¹ Mustafa, "Iran's Role," 5.

⁷² He, "Undermining Adversaries," 167-71

⁷³ Tanchum, "Between Ankara and Tehran," 71-2.

⁷⁴ Chatterjee, "The Classical Balance," 52.

de canlanmasına sebep olmuş, İran-IKBY sınırında yer alan Pencvin kasabasında bir serbest ticaret bölgesi kurulması kararlaştırılmıştır. İran ve Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden sorumlu Rüstem Kasımi de Şubat 2015'te Erbil'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmede, İran'ın bölgeden ham petrol ithal etmesi ve işlenmiş petrolü buraya ihraç etmesi konusunda bir uzlaşma sağlanmıştır. Ayrıca, Süleymaniye ve Kirmanşah arasında bir demiryolu inşa projesi üzerine konuşulmuştur.⁷⁵ Ancak, Barzani'nin bir bağımsızlık referandumunu tekrar gündemine alması, taraflar arasında yeni bir gerilim oluşturacaktır.

4.3. Bölgesel Yönetimin Bağımsızlık Hedefi

Irak'ın kuzeyine gerçekleştirilen DAES saldırıları sonrası bağımsızlık tartışmaları askıya alınmış, konu yaklaşık üç yıl boyunca çok ciddi bir kamuoyu oluşturacak şekilde gündeme gelmemiştir. 2017 yılının başlarından itibaren Mesud Barzani tarafından bağımsızlık meselesinin yeniden dillendirilmeye başlanması üzerine İran Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü lideri General Kasım Süleymani⁷⁶ devreye girmiştir. Nisan ayında Süleymaniye şehrine giden Süleymani, KYB'li yöneticilerden referandum konusunda Barzani'nin karşısında durmalarını istemiştir. İran destekli Irak milis güçleri de Ninova Eyaleti'nin Irak Kürt bölgesine dahil edilmesine hiçbir şekilde izin vermeyeceklerini ilan etmişlerdir.⁷⁷ İran'ın bu ön alıcı adımlarına rağmen, 7 Haziran 2017'de Mesud Barzani öncülüğünde on altı siyasi partinin katılımıyla yapılan toplantıda, 25 Eylül'de Irak Kürt bölgesinde bir bağımsızlık referandumu yapılması kararı alınmıştır.⁷⁸

Bu karardan kısa bir süre sonra KYB lideri Celal Talabani Tahran'a davet edilmiştir. Ancak, o dönem ciddi sağlık sorunları yaşayan Talabani, partisi üzerinde eskisi kadar etkili olmadığından KYB içindeki bazı isimler

---

⁷⁵ Sinkaya, "Iran-KRG Relations."

⁷⁶ 3 Ocak 2020'de ABD'nin hava saldırısı sonucu Irak'ta öldürülen Süleymani ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ahmet Dursun ve Haydar Karaalp, "ABD saldırısında ölen İranlı general Kasım Süleymani kimdir?," *Anadolu Ajansı*, 3 Ocak 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-saldirisinda-olen-iranli-general-kasim-suleymani-kimdir-1690817>.

⁷⁷ Mejidyar, "Iran-Allied Iraqi Militia."

⁷⁸ Salih Bilici ve İdris Okuducu, "IKBY'de Referandum Belirsizliği," *Anadolu Ajansı*, 27 Temmuz 2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/ikbyde-referandum-belirsizligi/870652>.

Tahran'dan bağımsız bir politika izlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bölgede faaliyet gösteren Goran ve Komela İslam gibi partiler ise referandum konusuna mesafeli yaklaşmışlardır. Bu partilerin Irak Kürt bölgesinin İran'la sınır hattında yer alan Süleymaniye ve Halepçe kentlerinde etkin olduğu dikkate alınacak olursa, Tahran'ın sürece etki etmeye çalıştığı açık bir şekilde görülür.⁷⁹ İran'ın bu yaklaşımı, böl ve yönet şeklindeki dengeleme stratejisine benzemekte olup rakiplerini bölerek veya bölünmüş halde tutarak zayıf kalmalarını arzulayan ülkelerin başvurduğu bir yöntemdir.⁸⁰ Böyle bir hamle, Irak Kürt bölgesindeki partilerin İran'ın bir tehdit olarak gördüğü bağımsızlık referandumunda birlikte hareket etmelerini önleme ve referandumun meşruiyetinin sorgulanması hedefini taşımaktadır. Ancak Tahran bu tür girişimlerden istediği sonucu alamayınca daha sert adımlar atma gereği duymuştur.

Bir IKBY yetkilisinin aktardığına göre, Temmuz ayında İranlı temsilcilerle yapılan bir toplantıda, kendilerine referandumun gerçekleştirilmemesi durumunda ödüllendirilecekleri aksi takdirde hayal bile edemeyecekleri bir tepkiyle karşılaşacakları söylenmiştir.⁸¹ Bir stratejik-diplomatik davranış modeli olan güç dengesini koruma politikasının⁸² uygulamadaki en doğru zamanı, gücünü genişleyerek artıran bir aktörün komşu haline gelmesinden önceki dönemdir.⁸³ Tahran da kuvvet kullanma seçeneğine başvurmadan fakat bahsi geçen yetkilinin sözlerinden anlaşılacağı üzere bunu “diplomatik” bir dille ima ederek olası bir bağımsız Kürdistan tehdidinin önüne henüz doğum aşamasında geçmek istemiştir.

Referandum kararına İran'ın resmi makamlarından gelen tepkiler, Ankara'nın ve hatta Bağdat'ın tepkisinden bile daha serttir.⁸⁴ İran'ın en tepe noktasındaki isimler bu meseleye ciddiyetle yaklaşmışlar, dini lider Ayetullah Ali Hamaney karardan kısa bir süre sonra Irak Başbakanı Haydar el-İbadi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Hamaney burada, olası bir bölünmenin ABD'ye Irak'ta farklı adımlar atma imkanı verebileceğini

---

⁷⁹ Bilici ve Okuducu, “IKBY’de Referandum.”

⁸⁰ Morgenthau, *Politics Among Nations*, 198.

⁸¹ Mejidyar, “Iran-Allied Iraqi Militia.”

⁸² Hoffmann, “Weighing the Balance,” 620.

⁸³ Spykman, *America's Strategy*, 20.

⁸⁴ Mejidyar, “Iran-Allied Iraqi Militia.”

dolayısıyla Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ve ülkesinin de böylesi bir referanduma kesinlikle karşı olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵ El-İbadi, Hamaney ile görüşmesinden önce İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'yle de bir araya gelmiştir. Ruhani de Irak'ta herhangi bir bölünmenin kabul edilemez olduğunu ve bunun bölgedeki hiçbir devletin çıkarına uygun olmadığını dile getirmiştir.⁸⁶

İran Savunma Bakanlığı'nın yaptığı açıklamaya göre, 23 Temmuz 2017'de İran ve Irak savunma bakanları, iki ülke arasında bir askeri işbirliği antlaşması imzalamışlardır. Terörizmle mücadele, sınır güvenliği, teknik ve askeri destek gibi konuları da kapsayan bu antlaşmanın zamanlaması da oldukça önemlidir. Antlaşma, Musul'un Irak ordusu tarafından DAESH terör örgütünden kurtarıldıktan sonraki bir döneme denk gelmesi nedeniyle bir zafer niteliği taşıırken, Irak Kürt bölgesinde bir referandum düzenlenmesinden önceki bir tarih olması dolayısıyla da İKBY liderliğine yönelik bir tehdit içermiştir. Zira yapılan görüşmede İranlı bakan, Irak'ın toprak bütünlüğünün tüm etnik grupların yararına olduğunu, Irak'ta bölünmeye dönük bir adımın kesinlikle karşısında duracaklarını belirtmiştir.⁸⁷ Bu tarihe kadar Tahran, Bağdat-İKBY arasındaki meselelerde yaklaşımını diplomatik bir üslupla ve diplomatik kanallar üzerinden ortaya koyarak askeri araçları devreye sokmadan bir yumuşak dengeleme yöntemi benimsemişti. Ancak, Irak merkezi hükümetiyle yapılan böyle bir antlaşma, İran'ın attığı adımların sert dengeleme davranışına dönüşmeye başladığını gösterir. Zira askeri bir ittifak veya askeri teknolojinin bir müttefike transferi gibi hamleler, bu tür bir dengeleme stratejisinin kapsamına girmektedir.⁸⁸ İran'ın bağımsızlık referandumunu engellemeye yönelik tüm bu dengeleme hamlelerine rağmen İKBY, 25 Eylül'de bu oylamayı gerçekleştirmiştir.

---

⁸⁵ "US, stooges oppose Iraq independence, unity: Ayatollah Khamenei," *Taghrib News*, 21 Haziran 2017, <http://www.taghribnews.com/en/news/272312/us-stooges-oppose-iraq-independence-unity-ayatollah-khamenei>.

⁸⁶ "Iran Supreme Leader to Iraqi PM: We are opposed to a Kurdish Referendum," *Rudaw*, 20 Haziran 2017, <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iran/20062017-amp>.

⁸⁷ İsmail Sarı, "İran ve Irak Savunma ve İşbirliği Antlaşması İmzalandı," İRAM, 25 Temmuz 2017, <https://iramcenter.org/iran-ve-irak-savunma-is-birligi-anlasmasi-imzaladi/>.

⁸⁸ Pape, "Soft Balancing," 36.

4.4. Bağımsızlık Referandumu Sonrası Gelişmeler

Referandumdan sonraki süreçte Tahran, ilk olarak Barzani'den oylamayı iptal etmesini istemiştir. Diğer yandan, Irak Kürt bölgesiyle olan sınır hattında askeri manevralar yapılmaya başlanmış, Bağdat'ın talebiyle hava sahası IKBY'ye kapatılmış ve Irak güvenlik güçlerinin sınır hattında kontrolü IKBY'den alma yönündeki hamlesine tam destek verilmiştir. Ayrıca Tahran, İran Kürdistanı'na yönelik operasyonlarını da hızlandırmıştır. Zira Irak Kürt bölgesindeki referanduma sempatiyle yaklaşan grupların varlığı -ABD'deki Donald Trump yönetiminin İran'a karşı benimsemiş olduğu tavır da hesaba katıldığında- İran'ın iç istikrarı için potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmiştir.⁸⁹

Referanduma giden süreçte Ankara ve IKBY arasındaki ilişkilerin bozulmasına paralel olarak iki bölgesel rakip Türkiye ve İran, Irak merkezi hükümetinin IKBY'ye verdiği tepki doğrultusunda birlikte hareket etmişlerdir.⁹⁰ Bir ulus devletle bir ulus-altı aktörün başka bir devlete karşı yaptığı işbirliği ya da devletlerin bir araya gelerek ulus-altı aktörlere karşı yaptıkları ittifak, güç dengesini sağlama maksadı taşırsa asimetrik dengeleme olarak tanımlanır.⁹¹ Bu örnekte de Ankara ve Tahran, Kürtlerin bağımsızlığa destek yönünde çıkan referandum sonucuyula paralel bir adım atmasının önüne geçmek istemiş, Bağdat'ın beklentileriyle uyumlu ve IKBY'nin gücünü zayıflatacak şekilde bir dizi önlem almışlardır.⁹²

Türkiye, referandumdan üç gün önce, sınır ötesi operasyon için hükümete verilen yetkinin bir yıl uzatılmasıyla ilgili kararın çıkmasını sağlayarak en net mesajı vermiştir. Somut yaptırım olarak, Erbil ve Süleymaniye'den gerçekleştirilen karşılıklı uçuşları durdurmuş ve IKBY'ye yakın televizyon kanallarını uydudan çıkarmıştır. İran da Iraklı yetkililerin isteği üzerine Kürt bölgesiyle sınır kapılarını kapatmış, K24 kanalının çalışmalarını sonlandırmış, bölgeden kalkan uçakların İran hava sahasını girişine izin vermemiş ve sınırda askeri bir tatbikat yapmıştır.⁹³

⁸⁹ Milani, "The Turbulent History."

⁹⁰ Mehmet Uyanık, "Turkey and the KRG After the Referendum: Blocking the Path to Independence," *CSIS Turkey Project*, 22 Kasım 2017, 1, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/171122_Turkey_and_the_KRG.pdf.

⁹¹ Paul, "Introduction," 3.

⁹² "Sâle 2017 ve pâyâne ruyâyi İstiklâlê İklimê Kürdîstân," *IRNA*, 31 Aralık 2017, <https://www.irna.ir/news/82781639/سال-2017-و-پایان-رویای-استقلال-اقلیم-کردستان>.

⁹³ "IKBY Referandumuna İran'la Irak ve Türkiye'nin Tepkisi Ne Oldu?," *Voice of America*, 27 Eylül 2017, <https://www.amerikanin sesi.com/a/ikby-referandumuna-iran-irak-ve-turkiye-nin-tepkisi-ne-oldu/4047012.html>.

Irak Kürt bölgesine komşu iki devletin referandum konusundaki bu net tavrının yanı sıra Irak ordusunun referandum kapsamına dahil edilen tartışmalı bölgelere dönük operasyonları, IKBY'yi oldukça zor duruma düşürmüştür.⁹⁴ Kerkük ve diğer bazı tartışmalı bölgelerin yeniden Irak güvenlik güçlerinin kontrolüne geçmesinden hemen önce Kasım Süleymani, IKBY'nin İran destekli Şii milislerin de yardımıyla ilerleyen Irak güçlerine karşı koymasının ölümcül bir hata olacağını söylemiş ve barışçıl bir şekilde Kerkük'ten çekilmelerini istemiştir. İran bu süreçte KDP-KYB ikiliğinden faydalanmış, KYB Peşmergelerinin korumasında olan Kerkük, ciddi bir çatışmaya girmeden IKBY kontrolünden çıkmıştır. Barzani de bunun üzerine KYB yetkililerinin büyük bir ihanete imza atarak Bağdat ve hatta Tahran'la anlaştığını ve Peşmergenin Kerkük'ten çekildiğini iddia etmiştir.⁹⁵

Referandum sonrasında Irak Kürt bölgesi, yakın gelecekteki bir bağımsızlık ihtimalinden daha da uzaklaşmıştır. Zira Ankara'nın ve Tahran'ın Bağdat'la eşgüdümlü olarak kararlı bir tutum takınması IKBY'yi izole ve savunmasız bırakmıştır. 5 Kasım 2017'de Irak Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan 2018'in taslak bütçesinde, IKBY'nin bütçeden elde edeceği gelirin oranı yüzde 17'den 12.6'ya düşürülmüştür. Bu durum kamu sektörü çalışanları ve Peşmerge güçlerinin maaşlarının ödenmesini zorlaştırmıştır. Buna Kerkük'ün kontrolünün elden çıkmasıyla Kürt bölgesinin petrol gelirlerinin yarıdan fazlasının kaybı da eklenmiş ve bölge ekonomik anlamda ciddi bir krizle karşı karşıya kalmıştır.⁹⁶ Bunun üzerine IKBY referandumun sonuçlarını askıya aldığı duyurmuş ve merkezi hükümete diyalog çağrısında bulunmuştur.⁹⁷ Görüldüğü üzere Irak'a komşu iki büyük ülke hem IKBY'yi cezalandırmak hem de geleceğe dönük caydırıcı bir niteliğe sahip olması için ekonomik araçları devreye sokmuştur. İran ve Türkiye'nin benimsediği bu yöntemi; ekonomik yaptırımlar, ambargo, işbirliği yapmama ve bir takım kurumsal kısıtlamaları içeren negatif askeri

---

⁹⁴ Bünyamin Kekilli ve Can Acun, "Referandum Sonrası Kerkük ve Tartışmalı Bölgelerin Durumu: Türkiye'nin Pozisyonu," *SETA Perspektif*, no. 181 (Ekim 2017): 1. <https://setav.org/assets/uploads/2017/10/181.Referandum-Sonrası-Kerkük-ve-Tartışmalı-Bölgelerin-Durumu.pdf>.

⁹⁵ Milani, "The Turbulent History."

⁹⁶ Uyanık, "Turkey and the KRG," 1.

⁹⁷ "Bağımsızlık referandumunun sonuçlarını askıya alan IKBY'den ateşkes çağrısı," *BBC News*, 25 Ekim 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41744465>.

olmayan dengeleme⁹⁸ kapsamında değerlendirmek mümkündür. Her iki ülke de IKBY'ye karşı askeri bir üstünlüğe sahip olmasına rağmen, bunun yerine yakın ekonomik ilişkilerini öncelikli bir dengeleme aracı kullanmayı tercih ederek IKBY'ye geri adım attırmayı başarmışlardır.

Kendilerini hedef alan tüm bu adımlara rağmen IKBY yöneticileri, referandum sonrasında Bağdat'la yaşanan sorunları aşmanın yolunun İran'dan geçtiğini düşünmüşlerdir. Tahran da IKBY ile ilişkileri tümten kesmemiş, referandum sonrasında Erbil'e çeşitli yetkililer göndererek yeni süreci yönetmeye çalışmıştır. Barzani başkanlığındaki bir Kürt heyet de İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile 21 Ocak 2018'de bir toplantı gerçekleştirmiştir. Ruhani bu görüşmede, İran'ın Kürtlerle ilişkilerini, tarihi ve derin olarak tanımlamış ve bu ilişkileri geliştirmek için gayret sarf edeceklerini söylemiştir. Hamaney'in özel temsilcisi Ali Ekber Velayeti, 18 Şubat'ta Irak'ın Kürt Cumhurbaşkanı Fuad Masum ile Bağdat'ta yaptığı görüşmede IKBY ve merkezi hükümet arasındaki ilişkileri güçlendirmek için İran'ın çaba göstereceğini ifade etmiştir. İran, IKBY ile ilişkilerinin tam anlamıyla iyileşmesi için Kürt bölgesinin Irak'tan ayrılık talebinden vazgeçmesi ve İran Kürdistanı Demokrat Partisi (İ-KDP)'nin İran'daki eylemlerinin engellenmesi için tam bir işbirliği yapılmasını istemiştir.⁹⁹

Referandum sonrası dönemde iki taraf arasında bazı sorunlar ise çözümsüz kalmıştır. Bunların başında Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Güçleri) isimli Şii milislerin kontrolsüz eylemleri gelmektedir. Bir diğer sorun, Irak Kürt bölgesinde konuşlanmış bulunan İranlı Kürtlere dönük artan füze saldırıları, suikastlar ve adam kaçırmaya gibi eylemlerdir. Bunlara rağmen taraflar arasında yoğun temas sürmüştür. Nitekim Kasım Süleymani, Bağdat'a olduğu kadar Erbil'e de resmi olmayan ziyaretler gerçekleştirmiştir. Diğer yandan, İran'ın bölgede siyasi ve askeri etki kurma çabası daha çok kamuya açık olmayan şekilde yürümektedir. IKBY güvenlik güçleri İran'ın sahibi belli olmayan ticari araçlarla Kürt bölgesi genelinde bazı milis gruplara mühimmat taşıdığını iddia etmiştir.¹⁰⁰ Tahran'ın bu yaklaşımın ardında, rakip bir aktörün kabiliyetlerini kısıtlayarak bir güç dengesi

⁹⁸ He, "Undermining Adversaries," 167.

⁹⁹ Fehim Taştekin, "İran, Kürtleri yakın plana alırken...", *Gazete Duvar*, 12 Mart 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/03/12/iran-kurtleri-yakin-plana-alirken/>.

¹⁰⁰ Pollock, "Iraq's Kurds."

oluşturma hedefi taşıyan ve resmi bir ittifak olmasa da kaynak transferi gibi araçları kapsayan vekaleten dengeleme¹⁰¹ yöntemine benzer bir strateji gözlemlenmektedir. Nitekim Kasım Süleymani'nin -ölümünden önce- tüm taraflarla doğrudan temas eden bir aktör olması ve İran kaynaklı silahların Kürt bölgesi içinde belli noktalara ulaştırıldığı iddiası, Tahran'ın Irak'ın kuzeyinde IKBY'nin gücünü dengelemek için farklı grupları gayr-ı resmi yollarla destekliyor olabileceğini göstermektedir.

5. Sonuç

Ortadoğu alt-bölgesel, bölgesel ve küresel düzeyde etkiye sahip aktörlerin birbirleriyle konjonktürel olarak değişim gösteren ittifaklarına sıklıkla sahne olmaktadır. Arap Baharı da bu değişimleri ve bunlara sebep olan motivasyonları izlemek açısından yaklaşık on yıllık bir konjonktür sunmuştur. Aynı konjonktür İran'ın Irak Kürtleri ile ilişkilerini çeşitli dengeleme davranışları üzerinden yönetmesine de imkân tanımıştır.

İran'ın bu davranışları, klasik realizmden çok neo-klasik realist teorinin çerçevesine uymaktadır. Dengeleme, bu çerçevede devletlerarası istikrarı uluslararası sistem düzeyinde sağlayan bir unsur olan güç dengesinin bir enstrümanı olarak alt-bölgesel düzeyde de kullanılabilir. Bir diğer deyişle dengeleme, özellikle klasik realistlerin söylediğinin ötesinde sadece sistemik düzeyde erişilmesi gereken bir durum değil çok daha sınırlı ve alt bölgesel düzeylerde de kullanılabilir bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, söz konusu stratejinin uygulanması için tarafların tamamının egemen devlet olması da gerekmemektedir. Bu çalışmada da görüldüğü üzere dengeleme bir egemen devlet ile bir bölgesel yönetim arasında da uygulanabilir. Dengeleme, öte yandan, dış politika kadar iç politika unsurlarını da etkileyen ve bunlar tarafından etkilenen bir özelliğe de sahiptir. Bu özellikleri de göz önüne alındığında dengeleme; tehdit, dönüşüm ya da gelişmelerin, bu stratejiyi uygulayan aktörün çıkarlarını en az etkileyecek ya da çıkarlarına en fazla hizmet edecek bir şekle büründürülmesi çabası, şeklinde tanımlanabilir.

Bu çaba, 2011-2018 yılları arasında Irak Kürt bölgesinde yaşanan gelişmeler karşısında İran'ın benimsediği dış politikanın çeşitli adımlarında

---

¹⁰¹ Nexon, "The Balance of Power," 345.

karşımıza çıkmaktadır. Buna göre İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkilerinde en önemli motivasyonunun Irak'ta ve bölge genelinde güç dengesinin Tahran ve müttefiki Bağdat aleyhine bozulmasını önlemek olduğu görülmüştür. Nitekim İran, yaşanan bölgesel gelişmeler doğrultusunda bu dengeyi bozabilecek siyasi aktörlerin gücünü farklı stratejiler çerçevesinde dengelemeye çalışmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde örneğin Irak Kürtlerini büyük oranda temsil eden KDP ve KYB arasındaki bir sorunda Türkiye'ye daha yakın olduğunu düşündüğü KDP yerine İran sınırındaki Süleymaniye'de merkezi bulunan ve İran nüfuzuna daha fazla açık olan KYB'yi tercih etmiştir. KYB içindeki liderlik krizinde İran'la koordineli çalışabileceğini düşünmediği bir isme onay vermemiştir. Bağdat'la IKBY arasındaki bir sorunda Bağdat'ın yanında yer alırken, IKBY ile ticari ilişkileri güçlendirmeye çalışmış ve DAESH tehdidi karşısında Kürtlere gereken desteği vermekten çekinmemiştir. Diğer yandan, bağımsızlık referandumu örneğinde de görüldüğü üzere bölgesel bir rakip olarak gördüğü Türkiye ile IKBY'ye karşı işbirliği yapmıştır. Dolayısıyla İran için önemli olan Irak'ta 2003 yılı sonrasında kurulan ve kendi lehine işleyen dengenin korunmasıdır. Bunun için de ortaya çıkan gelişmeye uygun olacak şekilde yumuşak dengeleme, böl ve dengele, uygun dengeleme, bütünsel dengeleme, pozitif ve negatif askeri dengeleme, sert dengeleme, asimetrik dengeleme, negatif askeri olmayan dengeleme ve vekaleten dengeleme gibi yöntemlerle uyumlu politikalar benimsemiştir.

Bu çalışma, İran'ın Irak'ta ve bölgedeki güç dengelerini korumadaki tek stratejinin Kürtlerle kurulan ilişkiler üzerinden şekillendirildiğini iddia etmemektedir. Nitekim iç dengeleme kapsamında değerlendirilen silahlanmaya ve nükleer programa ayrılan bütçe de bu yönde bir hedef taşımaktadır. Yine İran'ın Şii partilerle uzun dönemlere dayalı geliştirdiği ilişkiler aracılığıyla da Irak siyasetindeki dengeleri kendi lehine çevirme arayışı olduğunu ifade etmek gerekir. İran'ın Irak Kürtleriyle ilişkileri de 2003 yılıyla başlamamış, 1960'lı yıllara dayanan bir tarihsel arka plan üzerine inşa edilmiştir. 2011-2018 arası dönemde incelenen örnek olaylar dışında kalan ve Tahran'ı çeşitli dengeleme yöntemlerine başvurmaya sevk eden -diğer uluslararası aktörlerin IKBY ile kurduğu ilişkiler ve İranlı Kürtlerle ilgili yaşanan gelişmeler gibi- farklı hadiseler de vardır. Ayrıca 2018 sonrasında Irak'ta yaşanan hükümet krizleri ve protestolar, IKBY'de yeni bir başkanın göreve başlaması ve ABD'nin Kasım Süleymani suikastı gibi olaylar da Irak'taki dengeleri gözetten İran dış politikası için yeni

stratejilerin benimsenmesi anlamına gelmektedir. Ancak, tüm bunlar çalışmanın belli bir kapsamda olması gerekliliği sebebiyle değerlendirme dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre bir katkısı olmasını temenni ettiği; güç dengesi kavramının bir dış politika stratejisi olarak mikro düzeyde bir analiz aracı olarak kullanımına, bahsi geçen siyasi gelişmeler bağlamında yeniden başvurmak mümkündür.

Kaynakça

Balcı, Ali. *The PKK-Kurdistan Worker's Party's Regional Politics: During and the After the Cold War*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.

Chatterjee, Partha. "The Classical Balance of Theory." *Journal of Peace Research* 9, no. 1 (Mart 1972): 51-61. <https://doi.org/10.1177/002234337200900104>.

Claude, Inis L. *Power and International Relations*. New York: Random House, Inc., 1962.

David, Steven R. "Explaining the Third World Alignment." *World Politics* 43, no. 2 (Ocak 1991): 233-56. <https://doi.org/10.2307/2010472>.

Denk, Aytaç. "*Balance of Power Theory Meets Al-Qaeda: Dynamics of Non-State Actor Balancing in Postinternational Politics*." Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2008.

Devine, James. "Iran versus ISIL." *Insight Turkey* 17, no. 2 (İlkbahar 2015): 21-34.

Eisenstadt, Michael, Michael Knights ve Ahmed Ali. "Iran's Influence in Iraq: Countering Tehran's Whole-of-Government Approach." *Washington Institute for Near East Policy*, no. 111 (Nisan 2011). <https://www.washingtoninstitute.org/media/3364>.

Elman, Colin. "Introduction: Appraising Balance of Power Theory." *Realism and Balancing of Power: A New Debate* içinde, Editörler: John A. Vasquez ve Colin Elman, 1-22. New Jersey: Prentice Hall, 2003.

Gellman, Peter. "The Elusive Explanation: Balance of Power 'Theory' and the Origins of World War I." *Review of International Studies* 15, no. 2 (Nisan 1989): 155-82.

- Gunter, Michael M. "Arab-Kurdish Relations and the future of Iraq." *Third World Quarterly* 32, no. 9 (Ekim 2011): 1623-1635. <https://doi.org/10.1080/01436597.2011.618649>.
- Gunter, Michael M. "Unrecognized De Facto States in World Politics: The Kurds." *The Brown Journal of World Affairs* 20, no. 11 (İlkbahar/Yaz 2014): 161-178.
- He, Kai ve Huiyun Feng. "If Not Soft Balancing, Then What? Reconsidering Soft Balancing and U.S. Policy Toward China." *Security Studies* 17, no. 2 (Haziran 2008): 363-95. <https://doi.org/10.1080/09636410802098776>.
- He, Kai. "Undermining Adversaries: Unipolarity, Threat Perception, and Negative Balancing Strategies after the Cold War." *Security Studies* 21, no. 2 (Mayıs 2012): 154-91. <https://doi.org/10.1080/09636412.2012.679201>.
- Heywood, Andrew. *The Key Concepts in Politics and International Relations*. Londra: Palgrave Macmillan, 2015.
- Hoffmann, Stanley. "Weighing the Balance of Power." *Foreign Affairs* 50, no. 4 (Temmuz 1972): 618-43. <https://doi.org/10.2307/20037937>.
- Josselin, Daphné ve William Wallace. "Non-state Actors in World Politics: the Lessons." *Non-state Actors in World Politics* içinde, Editörler: Daphné Josselin ve William Wallace, 251-60. New York: Palgrave Macmillan, 2001.
- Kekilli, Bünyamin ve Can Acun. "Referandum Sonrası Kerkük ve Tartışmalı Bölgelerin Durumu: Türkiye'nin Pozisyonu." *SETA Perspektif*, no. 181 (Ekim 2017). <https://setav.org/assets/uploads/2017/10/181.Referandum-Sonrası-Kerkük-ve-Tartışmalı-Bölgelerin-Durumu.pdf>.
- Levy, Jack S. "What Do Great Powers Balance Against and When." *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* içinde, Editörler: Thazha V. Paul, James Wirtz ve Michel Fortmann, 29-51. Stanford: Stanford University Press, 2004.
- Lieber, Keir A. ve Gerard Alexander. "Waiting for Balancing: Why the World Is Not Pushing Back?." *International Security* 30, no. 1 (Yaz 2005): 109-39.

- Martin, Susan B. “From Balance of Power to Balancing Behavior: The Long and Winding Road.” *Perspectives on Structural Realism* içinde, Editör: Andrew K. Hamani, 61-82. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1985.
- Mustafa, Mohammed Salih. “Iran’s Role in the Kurdistan Region.” *Aljazeera Report*, 20 Nisan 2016. https://studies.aljazeera.net/sites/default/files/articles/reports/documents/111270e6cbb84b05950cdf51adb74a9_100.pdf.
- Natali, Denise. “The Kurdistan Region of Iraq: Stabilizer or Spoiler?.” *Georgetown Journal of International Affairs* 14, no. 2 (Yaz/Sonbahar 2013): 71-79.
- Nexon, Daniel H. “The Balance of Power in the Balance.” *World Politics* 61, no. 2 (Nisan 2009): 330-59.
- Nye, Joseph S. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books, 1990.
- Olson, Robert. *Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri*. Çev. Hikmet İlhan. İstanbul: Avesta Yayınları, 2010.
- Pape, Robert A. “Soft Balancing against the United States.” *International Security* 30, no. 1 (Yaz 2005): 7-45.
- Paul, Thazha V. “Introduction: The Enduring Axioms of the Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance.” *Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century* içinde, Editörler: Thazha V. Paul, James Wirtz ve Michel Fortmann, 1-25. Stanford: Stanford University Press, 2004.
- Peşneg, Erdeşir ve Zehrâ Zomerdi. “Berresiye tehvolâte seyâsiye ‘İrâq der perteve seyâsete hârêciyye Îrân, Tôrkiye ve ‘Arebêstân.” *Feslenâme Sâyâsete Hârêcî* 28, no. 3 (Sonbahar 2014): 477-99. http://fp.ipisjournals.ir/article_18322_098334549632d755ad41fb1191dbc735.pdf.
- Philips, David L. *The Kurdish Spring: A New Map of the Middle East*. Londra: Transaction Publishers, 2016.

- Schweller, Randall L. “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing.” *International Security* 29, no. 2 (Sonbahar 2004): 159-201.
- Sinkaya, Bayram. “The Kurdish Question in Iran and its effects on Iran-Turkey relations.” *British Journal of Middle Eastern States* 45, no. 5 (Aralık 2018): 840-59. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1361315>.
- Spykman, Nicholas J. *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace & World, 1970.
- Tanchum, Micha'el. “Between Ankara and Tehran: How the Scramble for Kurdistan Can Reshape Regional Relations.” *Strategic Assessment* 17, no. 3 (Ekim 2014): 67-80.
- Uyanık, Mehmet. “Turkey and the KRG After the Referendum: Blocking the Path to Independence.” *CSIS Turkey Project*, 22 Kasım 2017. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/171122_Turkey_and_the_KRG.pdf.
- Wagner, R. Harrison. “Peace, War, and the Balance of Power.” *The American Political Science Review* 88, no. 3 (Eylül 1994): 593-607. <https://doi.org/10.2307/2944797>.
- Walt, Stephen M. *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press, 1987.
- Waltz, Kenneth N. *Theory of International Politics*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- Wright, Quincy. *A Study of War*. Chicago: The University of Chicago Press, 1970.
- Yıldız, Kerim ve Tanyel B. Tayşi. *The Kurds in Iran: The Past, Present, and Future*. Londra: Pluto Press, 2007.
- Zweiri, Mahjoob. “Arab-Iranian Relations: New Realities?.” *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad* içinde, Editörler: Anoushiravan Ehteshami ve Mahjoob Zweiri, 115-128. Lübnan: Ithaka Press, 2008.

İnternet Kaynakları

- ACE Project. “Kanunê Esasî Cômhûrî İslâmî Îrân.” Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2021. <http://aceproject.org/ero-en/regions/asia/IR/iran-the-constitution-of-islamic-republic-of-iran>.
- Ahmed, Hevidar. “Iran Calls the Shot on PUK Leadership Issue.” *Rudaw*, 23 Mayıs 2013. <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/230520131>.
- BBC News. “Bağımsızlık referandumunun sonuçlarını askıya alan IKBY’den ateşkes çağrısı.” 25 Ekim 2017. Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41744465>.
- Bilici, Salih ve İdris Okuducu. “IKBY’de Referandum Belirsizliği.” *Anadolu Ajansı*, 27 Temmuz 2017. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/ikbyde-referandum-belirsizligi/870652>.
- Chomani, Kamal. “Turkey, Iran influence in Iraqî Kurdistan politics.” *Al-Monitor*, 22 Kasım 2013. <https://www.al-monitor.com/originals/2013/11/kurdistan-iran-turkey-rivalry-krge-election-cabinet.html>.
- Deutsche Welle. “Irak’ın yeni Cumhurbaşkanı Berhem Salih.” 2 Ekim 2018. Son erişim tarihi: 3 Mart 2021. <https://www.dw.com/tr/irakin-yeni-cumhurbaşkanı-berhem-salih/a-45734185>.
- IRNA. “Tekzibe heber hemkâriye Îrân bâ Âmrikâ aleyhe Dâ‘eş.” 5 Eylül 2014. Son erişim: 2 Mart 2021. <https://www.irna.ir/news/81300902/ش-عاد-هیلع-اکیر-ما-ابن-اریا-یراکمه-ربخب-یدکت>.
- IRNA. “Sâle 2017 ve pâyâne ruyâyi İstiklâlê İklima Kürdistân.” 31 Aralık 2017. Son erişim tarihi: 8 Mart 2021. <https://www.irna.ir/news/82781639/ن-باتسدر-کم-پلقل-ل-لاقتسا-ی-ایور-ن-ایاپو-و-2017-ل-اسد>.
- Kittleston, Shelly. “US, Iran woo rival Kurdish factions in battle against IS.” *Al-Monitor*, 22 Eylül 2014. <https://www.al-monitor.com/originals/2014/09/peshmerga-iraq-iran-kurd-isis-krge.html>.
- Malas, Nour and Joe Parkinson. “Iraq Crisis: Effort to Aid Kurdish Forces Puts Iran, U.S. on Same Side.” *The Wall Street Journal*, 15 Ağustos 2014. <https://www.wsj.com/articles/u-s-iran-rush-to-aid-kurdish-peshmerga-forces-1407976463>.

- Mejdiyar, Ahmad. “Iran-Allied Iraqi Militia Group Threatens Violence over Kurdistan Independence Plan.” *Middle East Institute*, 08 Ağustos 2017. <https://www.mei.edu/publications/iran-allied-iraqi-militia-group-threatens-violence-over-kurdistan-independence-plan>.
- Milani, Mohsen. “The Turbulent History Shaping Iran’s Opposition to an Independent Iraqi Kurdistan.” *World Politics Review*, 14 Kasım 2017. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/23610/the-turbulent-history-shaping-iran-s-opposition-to-an-independent-iraqi-kurdistan>.
- Parker, Ned, Babak Dehghanpisheh ve Isabel Coles. “Special Report: How Iran’s military chiefs operate in Iraq.” *Reuters*, 24 Şubat 2015. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-%20committee-specialrepor/special-report-how-irans-military-chiefs-operate-in-iraq-%20idUSKBN0LS0VD20150224>.
- Pollock, David. “Iraq’s Kurds Weigh Their Options, Balancing the United States and Iran.” *The Washington Institute*, 20 Mart 2019. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iraqs-kurds-weigh-their-options-balancing-united-states-and-iran>.
- Rudaw. “Iran Supreme Leader to Iraqi PM: We are opposed to a Kurdish Referendum.” 20 Haziran 2017. Son erişim tarihi: 20 Mart 2021. <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iran/20062017-amp>.
- Sarı, İsmail. “İran ve Irak Savunma ve İşbirliği Antlaşması İmzaladı.” İRAM, 25 Temmuz 2017. <https://iramcenter.org/iran-ve-irak-savunma-is-birligi-anlasmasi-imzaladi/>.
- Sinkaya, Bayram. “Iran-KRG Relations Within the Grip of Distrust.” *ORSAM*, 14 Temmuz 2015. <https://orsam.org.tr/en/iran-krp-relations-within-the-grip-of-distrust/>.
- Taştekin, Fehim. “İran, Kürtleri yakın plana alırken...” *Gazete Duvar*, 12 Mart 2018. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/03/12/iran-kurtleri-yakin-plana-alirken/>.
- Taghrib News. “US, stooges oppose Iraq independence, unity: Ayatollah Khamenei.” 21 Haziran 2017. Son erişim tarihi: 13 Mart 2021. <http://www.taghribnews.com/en/news/272312/us-stooges-oppose-iraq-independence-unity-ayatollah-khamenei>.

Voice of America. “IKBY Referandumuna İran’la Irak ve Türkiye’nin Tepkisi Ne Oldu?” 27 Eylül 2017. Son erişim tarihi: 12 Mart 2021. <https://www.amerikaninsesi.com/a/ikby-referandumuna-iran-irak-ve-turkiye-nin-tepkisi-ne-oldu/4047012.html>.

Wilgenburg, Wladimir van. “Iranian Kurdish parties prefer dialogue with government.” *E Kurd Daily*, 15 Ocak 2014. <https://ekurd.net/mismas/articles/misc2014/1/irankurd1038.htm>.

A Mediatised Conflict: The Mediatisation of Palestinian Split in Pan-Arab Transnational Satellite TV Journalism*

Hussein Al- Ahmad*

Abstract

This article explores the behind-the-scenes interplay between regional and Palestinian political actors through pan-Arab international satellite TV (PASTV) news media during the Palestinian internal conflict sparked in 2007 between Fatah and Hamas. The primary focus is on the influential role played by PASTV journalism in shaping the Palestinian political decision-making process during this interplay. The interplay between politics and news media forms the core discussion in the theory of ‘mediatisation’, which informs the theoretical framework in this article, also referring to such interplay as a struggle between ‘political logic’ and ‘news media logic’. Such a struggle reflects the difference between “neutral” and “participant” journalism and how that might influence political processes and political culture. From an informant’s perspective, the article examines how such transnational political communication took place, and the aims each political player attempted to achieve through the mediated reality shaped in PASTV journalism. The study demonstrates with evidence how the role played by PASTV journalism was not an accidental occurrence but an extension of their regional financiers’ interests in the conflict. While trying to reinforce the political clout of their Palestinian ally and maximize public sympathy toward this position, the exacerbation and perpetuation of the split become consequences.

Keywords: Mediatisation, Transnational TV Journalism, Media Logic, Political Logic, Mediated Reality

* An earlier version of this work has been presented in the proceedings of: The Fifth Middle East Congress on Politics and Society, Middle East Institute, Sakarya University, Turkey, November 14-15, 2020.

** Dr., Head of Media Communication Department, Faculty of Graduate Studies, Arab American University, Palestine (P.S.), orcid.org/0000-0001-5347-9965, hussein.alahmad@aaup.edu

Arabuluculuk Çatışması: Pan-Arap Uluslararası Uydu TV Yayıncılığının Aracılığıyla Filistin Bölünmesinin Arabuluculuğu *

Hussein Al- Ahmad*

Öz

Bu makale, 2007 yılında Filistin’de El Fetih ve Hamas arasında patlak veren iç çatışma sırasında, Pan-Arap uluslararası uydu TV (PASTV) haber yayıncılığı aracılığıyla bölgesel ve Filistinli siyasi aktörler arasındaki perde arkası etkileşimi araştırmaktadır. Makale öncelikle PASTV basının bu etkileşim sırasında Filistin’in siyasi karar alma sürecini şekillendirmede oynadığı etkili rolün üzerine yoğunlaşmaktadır. Siyaset ve haber yayıncılığı arasındaki etkileşim, bu makaledeki teorik çerçeveyi yani ‘arabuluculuk’ teorisindeki temel tartışmayı oluşturmaktadır, aynı zamanda makale ‘siyasi mantık’ ve ‘haber yayıncılığı mantığı’ arasındaki etkileşimi bir çatışma olarak değerlendirir. Böyle bir çatışma, “tarafsız” ve “katılımcı” basın arasındaki farkı ve bunun siyasi süreçleri ve siyasi kültürü nasıl etkileyebileceğini yansıtır. Makale, bir muhbirin bakış açısıyla, bu tür uluslararası siyasi iletişimin nasıl gerçekleştiğini ve her siyasi oyuncunun PASTV basınının şekillendirdiği gerçeklik aracılığıyla elde etmeye çalıştığı hedefleri incelemektedir. Makale, PASTV basının oynadığı rolün tesadüfi olmadığını, bölgesel finansörlerin çatışmadaki çıkarlarının bir uzantısı olduğunu kanıtlamaktadır. Filistinli müttefiklerin siyasi nüfuzunu güçlendirmeye ve halkın sempatisini kazanmaya çalışırken, bölünmenin alevlenmesi ve devam etmesi sonuç haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Uluslararası TV Yayıncılığı, Medya Mantığı, Siyasi Mantık, Aracılı Gerçeklik

* Beşinci Orta Doğu Siyaset ve Toplum Kongresi bildirisinde sunulmuştur. Orta Doğu Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Türkiye, 14-15 Kasım 2020.

** Dr., Stratejik İletişim Bölüm Başkanı, Arap Amerikan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Filistin, orcid.org/0000-0001-5347-9965, hussein.alahmad@aaup.edu

1. Introduction

In an era of fake news and increasing authoritarianism, the realm of news media became identified by syntheses of corporate and political capital with modern technology, producing an attractive and powerful media spectacle.¹ Scholars of the mediatization theory emphasize media dependency, media attention and related hypotheses as products of the TV era.² Satellite TV has become an influential medium of our time,³ more capable than at any other time of gaining the attention of massive audiences.⁴ In the Middle East, with its increasing turbulence, authoritarianism and political competition, systematic propaganda was in high demand amongst regional ideologies competing for territorial dominance. With its comprehensive and powerful influence, pan-Arab transnational satellite TV (henceforth PASTV) journalism outweighed most other means of attracting public attention.⁵

This article examines the role played by PASTV journalism in covering news of the recent Palestinian internal conflict over power and identity. The article draws on primary qualitative data gathered through thirty semi-structured interviews with high profile stakeholders and key players in Palestinian politics and the media industry, identified as ‘*the informants*’.⁶ In recruiting these participants/informants, three main

---

¹ Meenakshi G Durham and Douglas M Kellner, *Media and Cultural Studies* (Malden, MA, USA; Oxford, UK; Carlton, Australia: Blackwell Publishing, 2006).

² Winfried Schulz, “Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept,” *European Journal of Communication* 19, no. 1 (2004): 94, <https://doi.org/10.1177/0267323104040696>.

³ Schulz, “Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept.”

⁴ Jesper Strömbäck and Frank Esser, “Shaping Politics: Mediatization and Media Interventionism,” in *Mediatization. Concept, Changes, Consequences*, ed. Knut Lundby (New York: Peter Lang, 2009), 209, <https://doi.org/10.5167/uzh-29325>.

⁵ Mohamad H. Elmasry et al., “Al-Jazeera and Al-Arabiya Framing of the Israel-Palestine Conflict during War and Calm Periods,” *Communication Gazette* 75 (2013): 765, <https://doi.org/10.1177/1748048513482545>.

⁶ The informants are prominent media researchers, news producers and analysts, newscasters, academic scholars in the two fields of politics and media. There was also the correspondents for key PASTV as well as other regional and international news agencies, in addition to media observers and journalists from civil society research centers. Further interviews targeted, as much as it was possible, the PASTV channels’ editorial and managerial staff, as well as their field correspondents in Palestine. For confidentiality, informants’ testimonies were anonymously quoted, and addressed by their job titles.

defining characteristics were sought: Professional profile/position (field and years of expertise, and connection with political and media policy makers); citizenship and geographical location (Palestinians in Gaza & West Bank); and, for key political actors, their belonging to a particular party, civil society organization or independent bodies. Accordingly, my sample included participants with varied, but also relevant backgrounds and expertise. The aim is to examine the interrelationships between regional political powers along with their affiliated Palestinian parties, through PASTV broadcast, in one of the most divided stages in Palestine's already fragmented political culture. Primary focus in this article lies on the *behind the scenes interplay* between the regional and domestic political actors through PASTV journalism; i.e., the interplay, or struggle, between 'political logic'⁷ and 'news media logic'⁸ over the issue of news production, and how that was reflected in PASTV journalism while covering the news of the split. The behind the scenes interplay is one of the most important areas of journalism studies as according to the theory of mediatisation, it is an area that facilitates the examination of the interaction between news media messages and political actors.⁹ The significance in considering the value behind the treatment and reproduction of news lies in that "it goes to the heart of what is included, what is excluded, [also how] and why".¹⁰ The study also explores the aims driving the way news was produced/framed. In this regard, the theory of mediatisation deals primarily with how media has the power to 'shape' and 'frame' the political communication discourse and public attitudes.¹¹ In the same context, the literature on the framing of

---

⁷ The political logic as conceptualized by Esser and Matthes (2013) is a concept formed by three spheres, these are: "Polity, policy and politics. Polity refers to the system of rules regulating the political process in any given country, including the institutional structure.

⁸ According to Strömbäck (2008), Media logic is: "The dominance in societal processes of the news values and the storytelling techniques the media make use of to take advantage of their own medium and its format, and to be competitive in the ongoing struggle to capture people's attention," 233.

⁹ Deirdre O'Neill and Tony Harcup, "News Values and Selectivity," in *Handbook of Journalism Studies*, ed. T Hanitzsch (Hoboken, NJ: Routledge, 2009), 161–74.

¹⁰ O'Neill and Harcup, 162.

¹¹ Toril Aalberg, Jesper Strömbäck, and Claes H. De Vreese, "The Framing of Politics as Strategy and Game: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings," *Journalism* 13, no. 2 (2012): 163-65. See also: Darren G Lilleker, "Mediatization," in *Key Concepts in Political Communications* (London: SAGE, 2008), 117–21, <http://dx.doi.org/10.4135/9781446212943.n29>.

news discusses how, through framing, news media not only narrow the choices of current events with which the audience can engage, but it further suggests how they should think about them.¹² Moreover, as argued by de Vreese, the intersection between framing and mediatization is evident, in particular by showing how “journalistic news framing is a key indicator of mediatization, and reflect on the consequences of different types of news framing”.¹³ As such, framing offers news media huge potential to intervene and shape viewers’ perceptions and opinion of the issues framed within the news. Identifying the aims behind the framing of news helps in understanding how that interplay facilitated the channels’ endeavor to shape the Palestinian political decision-making process.

Basically, the analysis considers two conditional and interrelated variables in that interplay; the first relates to the ‘value’ that political powers sought in the journalism on PASTV channels and the second relates to the ‘needs’ that PASTV channels aimed to meet by adhering to the ‘will’ of the political powers and by adopting their agendas. These variables were analyzed by considering the following questions: What ‘value/s’ did the regional political powers seek in PASTV journalism? And, what ‘need/s’ did PASTV channels aim to meet by adapting their journalism to fit the policy of the political powers? How did the value and need interplay? How was it reflected on Palestinian political culture?

2. Literature Review

The two most leading forms of news media in our time are primarily social media and satellite TV; ¹⁴ both are areas of consideration in the theory of ‘mediatization of politics’. Initial efforts to engage with the role of mediatization in politics came by the Swedish media researcher Kent Asp,

---

¹² See: Claes H de Vreese, “Mediatization of News: The Role of Journalistic Framing,” in *Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies*, ed. Frank Esser and Jesper Strömbäck (London: Palgrave Macmillan UK, 2014), 137–55, https://doi.org/10.1057/9781137275844_8. See also: Raychuk, “Framing, Agenda-Setting and Priming in Media”. Robert Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm,” *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 52.

¹³ de Vreese, “Mediatization of News,” 137.

¹⁴ Walter Armbrust, “A History of New Media in the Arab Middle East,” *Journal for Cultural Research* 16, no. 2–3 (2012): 155, <https://doi.org/10.1080/14797585.2012.647666>.

who emphasized its role in shaping public opinion.¹⁵ In 1995, Thompson argued how the increase of communication media has transformed forms of social interaction, and brought new forms of interaction, with new kinds of social relationships that generated the reorganization of human interactional patterns.¹⁶ Krotz and Hepp, combined empirical research outcomes and theoretical reflections scrutinizing the growing influence of media on people's lives.¹⁷ Similarly, Hjarvard discusses mediatisation as an agent for sociopolitical change. He argues that mediatisation arose as a powerful theory aimed at revisiting the role and influence of media on culture and society, primarily through politics.¹⁸ How this role interplays in conflicts was also highlighted by a team of communication experts, who joined the 'Media, Conflict and Democratisation' (MeCoDEM) project involving communication schools at eight international universities.¹⁹ The team examined case studies on the role that media plays in various conflicts, chiefly those in a process of transition. This perspective was also emphasized during the last two decades in the works of other scholars like Jenssen and Aalberg,²⁰ also by Strömbäck,²¹ and Cottle where they examined the crucial role of news media involvement, and whereby Cottle termed 'mediatized conflicts.'²²

In *Manufacturing Consent*,²³ Herman and Chomsky discussed news media in contextual characteristics similar to those in the states hosting PASTV

---

¹⁵ Kent Asp, *Massmedier Måktiga: Studier i Politisk Opinionsbildning Powerful Mass Media: Studies in Political Opinion-Formation* (Stockholm: Akademilitteratur, 1986), 359.

¹⁶ John B Thompson, *The Rise of Mediated Interaction* (UK: Cambridge, 1995).

¹⁷ Hepp Andreas and Friedrich Krotz, *Mediatized Worlds: Culture and Society in a Media Age* (UK: Palgrave Macmillan, 2014), <https://doi.org/10.1177/0163443716667063>.

¹⁸ Andreas and Krotz, *Mediatized Worlds*, 5.

¹⁹ The project is an EU funded project, managed by key communication departments at eight prominent universities: Leeds, Belgrade, Hamburg, Cape Town, Oxford, Stockholm, Ruhr University Bochum and the American University in Cairo. <http://www.mecodem.eu/about/introduction/>

²⁰ Anders T Jenssen, *Den Medialiserte Politikken [Mediatized Politics]* (Oslo: Universitetsforlaget, 2007).

²¹ Jesper Strömbäck, "Four Phases of Mediatization. An Analysis of the Mediatization of Politics," *The International Journal of Press/Politics* 13, no. 3 (2008): 228–46, <https://doi.org/10.1177/1940161208319097>.

²² Nidhi Shendurnikar and Simon Cottle, *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies*, ed. Simon Cottle (UK: Open University Press, 2006).

²³ Edward Herman and Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York, USA: Pantheon Books, 1988).

channels. The writers explain how the role of media in the new world - identified by centralized wealth and state besides class conflicts of interest - have changed dramatically, generating what they conceptualize as 'systematic propaganda'. This is a paradigm likely to operate in countries where the political elite have the upper hand over media and so the "media serve the ends of the dominant elite."²⁴ They also propose the private media model, where media sources tend to portray themselves as "spokesmen for free speech and the general community interest."²⁵ Herman and Chomsky's main concern about this type of media is the "huge inequality in command of resources" and how this affects the role of private media and its performance amid the new challenges of financing versus objectivity.²⁶ Herman and Chomsky's paradigm also stresses the ways money and power decisively intervene to filter out the news to fit with the government's (as well as the dominant private elite's) desire to impose influence on the public. The authors also show how media in the new context is manipulating the premise of news discourse and interpretation, as well the definition of what is newsworthy. This manipulation takes place through the editorial process and successive filtering, leaving the 'cleansed residue' that fits with the interests of the dominant powers.

In mediatization, the relationship between media and politics is discussed as an interplay between political logic and news media logic,²⁷ which is also an area of research that makes the very essence of the mediatization of politics and mediatized conflicts.²⁸ While renowned contributors to the field see the relation between both logics as complementary,²⁹ however, for others it is a struggle over the news message; Strömbäck for example,

---

²⁴ Edward Herman and Noam Chomsky, "A Propaganda Model (Excerpted from *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*)" (<https://chomsky.info>, 1988), 43, <https://chomsky.info/consent01/>.

²⁵ Herman and Chomsky, "A Propaganda Model," 43.

²⁶ Ibid.

²⁷ Strömbäck, "Four Phases of Mediatization."

²⁸ Strömbäck and Esser, "Shaping Politics: Mediatization and Media Interventionism." See also: Strömbäck and Aelst, "Why Political Parties Adapt to the Media: Exploring the Fourth Dimension of Mediatization" (2013).; Cottle, *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies*, (2006); Wolfsfeld, *Media and Political Conflict: News from the Middle East*, (1997).

²⁹ See: March and Olsen, *Rediscovering Institutions*, (1989); see also: Jennifer Ostini and Anthony Y.H. Fung, "Beyond the Four Theories of the Press: A New Model of National Media Systems," *Mass Communication and Society* 5, no. 1 (2002): 41–56, http://dx.doi.org/10.1207/S15327825MCS0501_4.

discusses it as a long-term process of four phases, in which the role of media shifts from a major source for information -in the communication process between public and politicians- to the fourth estate.³⁰ The interplay between the two logics develops accordingly, and gradually, news media become more independent and, according to Cook, is able to argue the issue of newsworthiness against political attempts to impose influence on the news production.³¹ Notwithstanding, the role of news media does not evolve in isolation from its milieu. While in the case of Strömbäck, media role is examined in democratic contexts, in covering the Palestinian split (a Middle East nondemocratic context), the correlation between the political logic and news media logic is likely to perform in a different way; mostly sacrificing objectivity while serving the ends of dominant elites, as discussed earlier by Herman and Chomsky. So, this study has placed the interplay between power holders in political and news media institutions (political logic and news media logic) into the theoretical mix of media control, attention and operation, as the essence of the ‘mediatisation of politics.’

Emphasizing the societal impact of such ‘politics - news media’ interaction is crucial. In *News That Matters*, Iyengar and Kinder explain how audiences’ views of national priorities are powerfully shaped by TV news media, primarily through emphasizing certain stories over others within the TV news.³² Iyengar and Kinder’s experiment with agenda-setting shows how exposure to both agenda-setting and priming are powerful enough to change opinion. There can be a dramatic shift within a nation regarding its priorities and the issues people judge as most important for their country. The writers explain how the positioning of a story in a television news broadcast can affect its importance - with the audience perceiving lead stories as being most newsworthy. The authors further offer a new perspective on the issue of priming; “supposing how television news might be a powerful determinant of what comes to mind and what is

---

³⁰ Strömbäck, “Four Phases of Mediatization. An Analysis of the Mediatization of Politics.”

³¹ Timothy E. Cook, *Governing with the News. The News Media as a Political Institution*, 2nd ed. (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 61-63.

³² Shanto Iyengar and Donald R Kinder, *News That Matters: Television and American Opinion* (Chicago, IL, US: University of Chicago Press, 1987).

forgotten or ignored,”³³ primarily when the public evaluates complex and emerging political problems. In summary, Iyengar and Kinder examine how television news establishes conditions which affect people’s political judgments and choices. They experimentally demonstrate how TV news became an intervening authority affecting and shaping the criteria by which political issues are measured and voters’ choices are made. In *Mediatized Conflict*, Cottle offers a close insight into the principal theoretical approaches applied in the study of news media role in conflict coverage.³⁴ However, Durham and Kellner in *Media and Cultural Studies*,³⁵ explain how ‘media culture’ intervenes in our daily life aspects, shaping news messages, as well, forming social meanings and identities. The influence of media consumption receives focal interest in their work, mainly how meanings and identities are reflected in media screens, creating a great opportunity for sociocultural disputes to be waged by news media.

The news making in PASTV media, and its role in community and politics, become more comprehensible when taking into account either end of the historical developments occurred in Middle East’s mass media landscape, and scholarship on new media, primarily Satellite TV, as they have unfolded over the past two decades.³⁶ According to Rugh, although media systems in the Arab world widely vary in terms of governing regulation, also in levels of competence and independence in journalism, however, most of these systems share similarities, primarily in terms of ownership, loyalty to ruling elites, and political alignment, as apparent features in these systems.³⁷ Rinnawi referred to the term ‘McArabism’ to address the interaction between technological and contextual factors, creating the convergence of domestic tribal identities with globalization, reproducing a new regional Arab identity.³⁸ According to Leih and Roeder-Tzellos,

---

³³ Iyengar and Kinder, *News That Matters*, 114.

³⁴ Simon Cottle, *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies* (UK, Glasgow: Open University Press, 2006).

³⁵ Durham and Kellner, *Media and Cultural Studies*.

³⁶ Cottle, *Mediatized Conflict*, 155.

³⁷ William A Rugh, *Arab Mass Media: Newspapers, Radio, and Television in Arab Politics* (Westport, CT: Praeger, 2004).

³⁸ Khalil Rinnawi, *Instant Nationalism: McArabism, Al-Jazeera, and Transnational Media in the Arab World* (University Press of America, 2006), <https://books.google.ps/books?id=xJYLNUBgSeUC>.

“early on, the ruling Arab elites identified the media as a tool to organize support for their political, economic, and social objectives.”³⁹ News media was almost entirely in the hands of state power and serving its ends, which practiced organized severe forms of censorship and regime domination over media.⁴⁰

The post-Oslo era and the new political system that emerged in the West Bank and the Gaza Strip after 1994 can be identified as one “authoritarian, dominant by PA, and another civic democratic but passive and overshadowed by the first.”⁴¹ This continued until the 2006 elections, which formed a direct cause of the split.⁴² These new realities have created profound changes and identity crises. Crucially there was a shift in the way the Palestinians themselves communicated with and perceived each other. By the beginning of the split in 2006, there were primarily three main PASTV news channels; Aljazeera based in Qatar, the Saudi-owned Alarabiya channel based in the United Arab Emirates (UAE), and the Hezbollah channel Al-Manar based in Lebanon. If the split timeline is considered, it can be seen that two thirds of the timeline involved the regional conflict (and other splits) in the Arab world after the 2011 uprisings. The accelerated developments during and beyond 2011 changed the priorities in the states that sponsored or hosted PASTV channels. This was directly reflected in the editorial policy of these channels, including their coverage of the developments in the Palestinian conflict, and eventually, a channel’s position from the two Palestinian rival parties involved in the split.

---

³⁹ Nadia Leihns and Maria Roeder-Tzellos, “Political Communication Research in the Middle East,” in *The International Encyclopedia of Political Communication* (NJ, United States: John Wiley & Sons, Inc., 2015), 2, <https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc211>.

⁴⁰ Marc Lynch, “Shattering the ‘Politics of Silence’: Satellite Television Talk Shows and the Transformation of Arab Political Culture” (Washington, DC: SADA: Carnegie Endowment for International Peace, 2008), <http://carnegieendowment.org/sada/?fa=21036>. See also: Magdalena Wojcieszak, “Al-Jazeera: A Challenge to Traditional Framing Research,” *The International Communication Gazette* 69, no. 2 (2007): 115–28.

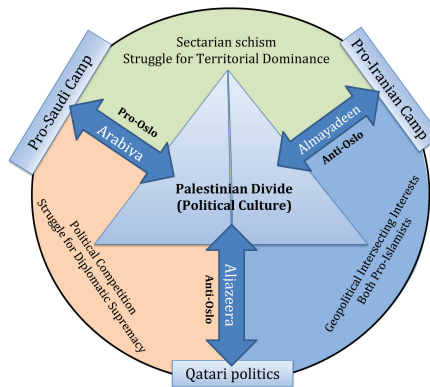
⁴¹ As’ad Ghanem, *The Palestinian Regime: A “Partial Democracy”* (Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2001).

⁴² National Democratic Institute for International Affairs, “Final Report on the Palestinian Legislative Council Elections” (Washington DC: national democratic institute, 2006).

3. A Systematic Propaganda: Catering Political Powers

During the interaction between politics and news media, in the aftermath of the Palestinian split, then the ‘Arab Spring’, the aims of media organizations and political powers intersected through news production. In order to fit both the political interests of the regional powers and the needs of PASTV channels, the developments in the Palestinian split and the narratives of the two parties were presented, within PASTV journalism, through designated frames,⁴³ that are structured in a way to serve the ends of a channel’s financier. News stories were selected and treated based on their potential to add the ‘news value’ that is laden with political influence. The theory of mediatization refers to this process as a struggle between *political logic* and *news media logic*.⁴⁴ Analysing such a struggle is necessary to consider the democratic implications of external political and media interventions, and also their direct impact on the Palestinian fragmented political culture, as well as the future of the conflict.

Figure 1: Key players in the interplay between Palestinian and regional political elites through PASTV journalism, as seen by the informants of this study.

⁴³ Deirdre O’Neill, “What Is News?,” *Journalism Studies* 18, no. 12 (2017): 1474, <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1150193>. See also: Jesper Strömbäck and Lars W Nord, “Do Politicians Lead the Tango?,” *European Journal of Communication* 21, no. 2 (2006): 147–64.; Frank Esser, “Metacoverage of Mediated Wars: How the Press Framed the Role of the News Media and of Military News Management in the Iraq Wars of 1991 and 2003,” *American Behavioral Scientist* 52, no. 5 (2009): 709–34, <http://online.sagepub.com>.

⁴⁴ Strömbäck, “Four Phases of Mediatization.”

Reflecting on primary data shows that, the majority of informants judged PASTV coverage to be interventional, also serving certain interests of channels' financiers involved in the Palestinian split, which can be classified as having two major aims:

1. Reinforce the political stand and clout of the Palestinian ally, and
2. Maximize the degree of public sympathy for the ally.

Both aims embodied the geopolitical interests of the two regional camps. To achieve these aims, PASTV channels were doing what field scholars call the 'framing of news.'⁴⁵ The split developments were presented to Palestinians engrossed in the conflict, through designated frames, as the 'reality'. For Entman (1993), those frames work as mechanisms "to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation".⁴⁶ In this way, the channels were skillfully converting the developments occurring during the split into 'news value' in their journalism, which was produced to fit their financiers' political desires. The following discussion considers how PASTV journalism attempted to achieve its two key political interests, also the motives behind these attempts.

3.1. Media Intervention: Reinforcing an Ally's Political Stand

Meyer et al. (2017) examined six ongoing conflicts similar in main characteristics to the Palestinian split. They concluded that, the role played by news media in supporting actors involved in these conflicts was contingent upon two main factors: 1) "On the ways in which it transforms conflict actors' claims, interpretations and prescriptions into media content," and, 2) "Their ability to amplify these contents and endow them with reach, visibility and consonance."⁴⁷ Given the high degrees of compatibility between these six conflicts and the Palestinian split, it is reasonable to adopt these two central factors as two main indicators that

---

⁴⁵ Robert Entman, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm," *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 51–58.

⁴⁶ Entman, "Framing."

⁴⁷ Christoph O Meyer, Christian Baden, and Marie-Soleil Frère, "Navigating the Complexities of Media Roles in Conflict: The INFOCORE Approach," *Media, War & Conflict* 11, no. 1 (2017): 17, <https://doi.org/10.1177/1750635217719754>.

will help investigate whether, how and to what degree, they were embodied in PASTV coverage of split incidents.

3.1.1. Spinning the Narratives of Palestinian Rivals into ‘News’

PASTV coverage of the split was characterized by two main factors; the representation of events based on the sponsor’s position towards a certain Palestinian party; and how that event related to channels’ financier and their contested interests in Palestinian politics. The reflection on the informants’ testimonies identifies empirical evidence confirming that i) certain news stories were intentionally selected based on the requirements of financiers, and ii) the claims and perceptions of the two Palestinian parties were the key focus within PASTV newscasts. As seen by the informants, news treatment targeted public opinion and key figures within the two parties, in support of channels’ domestic ally; this embodied a key interest for their financiers. This further offered Palestinian rivals an opportunity to utilize the PASTV channels that belonged to their regional ally to propagate their claims and gain public sympathy.⁴⁸ News programs and talk shows offered convenient stages for the political actors to mobilize their public, but they were also convenient platforms for PASTV channels to intervene in the politics of the two parties. Aljazeera’s *Kashf El-Mastoor* (Revealing the Hidden) embodied a model of this contentious type of PASTV news program.⁴⁹ Other channels also had similar talk shows - Alarabiya’s *Eda’at* (Spotlights), *Mirat Alsaḥafa* (Press Mirror) and Almayadeen’s *Kalima Horra* (Free Word) hosted in London by George Galloway. All these influential talk shows served as attractive platforms that attracted public attention. The discussions with several informants emphasized how Palestinians’ habitual pursuit of these powerful news programs, led them to become victims of the ‘*mediated reality*’ presented within the news. “The round-the-clock broadcasts, with their inclusive coverage and powerful news messages, meant the channels’ journalism was a convenient tool for

---

⁴⁸ Former Palestinian MP and Fatah Party Leader, “Former Palestinian MP and Fatah Party Leader” (Ramallah, Palestine: Interview by Hussein Alahmad, November 28, 2018, 2018).

⁴⁹ As stated by a Palestinian Columnist and News Analyst, “Informant” (Interviewed by Hussein Alahmad, December 19, 2019, 2018).

marketing regional agendas. Look how for a decade now the reconciliation process was always thwarted.”⁵⁰

During several rounds of attempts to achieve a settlement to the conflict, the negotiations between Palestinian rivals were thwarted by obstacles. These obstacles included PASTV involvement in supporting one party against another. The channels provided ‘sponsor-oriented coverage’, which would change in tandem with changes in the position of financiers: “The Egyptian channels for instance played the worst role in this regard, further than adopting partisan narratives; they practiced defamation and incitement against each other.”⁵¹ This example and some others show how the region was a dynamic political situation in which Arabian political interests were constantly shifting, like drifting Arabian sand, and respectively, the policy of PASTV channels was always fluctuating while reporting an ally’s storyline. The political pressure in certain cases, and the ‘grant-in-aid,’ were likely to give the hosting state a large potential to exercise its influence through its channel’s news - thus, supporting the political stand of its Palestinian ally. Regional powers have a direct influence on channel editorials, and such pressures were clear in PASTV coverage.⁵² PASTV journalism was powerful, attractive, and influential for its audience.⁵³ The skillful editorial teams and huge capacity to provide comprehensive news, maximized PASTV audiences - and to satisfy their financiers, their news messages were laden with regional influence. According to a Palestinian news reporter, geopolitical interests were strongly felt in PASTV journalism: “the channels were acting as ‘mobilizers and polarizers,’ more than informers.”⁵⁴

PASTV channels were intentionally publicizing contradictory Palestinian narratives, such as the disarming of Hamas and the unifying of security

---

⁵⁰ Dean at a Palestinian Media College, “Informant” (Interview by Hussein Alahmad, November 21, 2018).

⁵¹ Dean at a Media Department in a Palestinian university, “Informant” (Interviewed by Hussein Alahmad, December 13, 2018).

⁵² Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant,” ed. Hussein Alahmad (Interviewed by Hussein Alahmad, November 23, 2018).

⁵³ Palestinian correspondent for a PASTV Channel, “Informant” (Interviewed by Hussein Alahmad, December 14, 2018).

⁵⁴ Palestinian Media Reporter at an NGO, “Informant,” ed. Hussein Alahmad (Interviewed by Hussein Alahmad, November 27, 2018).

forces. The way competing narratives were produced and presented, or ‘framed’, was exacerbating the divided audience and so worked to expand the gap between the two parties; “In several crucial events during the conflict, the channels utilized spokesmen, pundits and news analysts affiliated with the two parties while hosting within their talk shows and newscasts. The hosts were leading the debate in a designated way to impose certain regional influence or raise certain financiers’ interests pertinent to one party against the other during those events.”⁵⁵

While Palestinian actors were eager to be hosted by these channels to tell their stories, both Palestinian leadership and public opinion were targets for regional agendas. The channels would propagate the claims of their affiliated party towards a certain event, whilst criticizing the position of their rival. Propagating such claims was continuously sparking contention amongst the Palestinians. It was a two-way traffic of political message transmission between regional and domestic politics, in which domestic politics was the underdog. Discussions with several informants identify that most channels practiced ‘gatekeeping’ based on its donor’s priorities, although with varied levels and styles. PASTV channels adopted the story of one party and denied that of other. Furthermore, the discussion with correspondents of several channels identifies how their policies and editorial instructions were ordained by the financiers, rather than by professional standards; “We used to ignore some news and only take that which fitted the channel’s policy. [...] in certain events some news was bypassed, while other news was taken seriously; we favored certain news to the advantage of the party we supported.”⁵⁶

In covering such a sensitive conflict, the imperative for journalism is to cover events based on the available evidence, not based on the state or sponsor’s position towards the rivals. It might be plausible for objectivity and neutrality in journalism not to be always juxtaposed. This is chiefly because it might not be possible, in a story with such humanitarian dimensions such as that in Gaza Strip, to take a position that is even handed. Sometimes also, if events were reported in an entirely balanced way, then it might be very hard for the viewer to draw a conclusion from what was happening. Thus, the essential issue in such a case is objectivity; how

---

⁵⁵ Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant.”

⁵⁶ Palestinian correspondent for a PASTV Channel, “Informant.”

the truth is determined and communicated, rather than whether a channel appears neutral or not. In covering Palestinian split, the state's influence on the channel's editorial policy was tangible. Arguably, this means that political logic dominated over news media logic.

3.1.2. Media Attention: Amplifying the Parties' Narratives

In order to achieve their aim of supporting the political stand of their Palestinian allies, the parties' narratives have to gain sufficient momentum to attract public attention. The victory of an ally was a victory for his regional supporting camp. This means that the channels lining up behind the two regional camps competed against themselves to attract public attention, principally through priming the news pertaining to their ally's claims and interpretations of the split developments. Among other techniques, news pertaining to the ally was presented within the headlines and continuously reported to reinforce its importance. This type of coverage penetrated the awareness of Palestinians and reinforced their partisan affiliations.⁵⁷

PASTV channels were intervened in the conflict's political trajectory and participated in shaping Palestinian public opinion and political participation. Such intervention was promoted by the interests of the channels' financers in the conflict.⁵⁸ The news about split events was laden with regional political influence that targeted public opinion, as well as decision making within the two parties. The channels adopted the positions of two Palestinian parties when covering contested issues during the conflict. Furthermore, PASTV editorials aligned these narratives to the interests of their financers.⁵⁹ A Palestinian party leader also emphasized the role of the channels in augmenting the importance of certain information that was filtered and made more attractive: "Those channels magnified the internal conflict by working as a platform for partisan polarization and incitement against each other. [...] Aljazeera referred to erudite politicians

---

⁵⁷ Director of a Palestinian Center for the Protection of Press Freedom, "Informant" (Interviewed by Hussein Alahmad, December 24, 2018).

⁵⁸ PLO Executive Committee Member and Former MP, "Informant" (Interviewed by Hussein Alahmad, November 21, 2018).

⁵⁹ Palestinian Writer and Columnist, "Informant" (Institute of Arab and Islamic Studies: Interviewed by Hussein Alahmad, December 5, 2018).

and political analysts to refute the Fatah narrative. Alarabiya similarly referred to knowledgeable politicians and key news analysts who are known for their harsh criticism of Hamas.”⁶⁰ Another party leader and PLO official emphasized how these channels “acted as mouthpieces for regional political elites and domestic parties.”⁶¹ An exceptional example was given by a PASTV reporter: “A few months ago while on a live program Muntaha Al-Ramahi used the term “occupation” to describe Hamas’ rule in the Gaza Strip.”⁶² Most of PASTV channels adopted the narratives of the two main political parties and gave them more momentum to attract attention within the news. According to media analyst at a prominent policy research center: “Alarabiya and Aljazeera used to raise issues sharply contested between the two parties, like the resistance profile (the Hamas’ weapon); the suspended salaries of Palestinian Authority employees in Gaza; the role of Palestinian Authority in blocking crossings to Gaza as a Hamas controlled area; the continuous health crisis in Gaza; the security coordination with Israeli forces, and so on.”⁶³

Another crucial issue discussed via PASTV journalism, and which was used to spark conflict and obstruct negotiations, is the existence of two security forces – Fatah’s in West Bank and Hamas’ in Gaza Strip. During the reconciliation negotiations, Fatah and pro-Saudi allies suggested the introduction of Fatah security into Gaza as a condition for a settlement, which Hamas categorically opposed. As part of a unity deal proposed in the 2011 Egyptian round of negotiations, the plan was to introduce 3,000 Fatah security officers to Gaza. The aim was to restore the influence of Fatah in Gaza and thus to loosen Hamas’ control. Hamas refused the deal and the channels affiliated to Fatah, primarily the Egyptian channels, fiercely blamed Hamas. These channels focused their news media to suggest that Hamas was responsible for the failure of the deal. Meanwhile, the Hamas point of

---

⁶⁰ Former Palestinian MP and Fatah Party Leader, “Former Palestinian MP and Fatah Party Leader.”

⁶¹ PLO Executive Committee Member and Former MP, “Informant.”

⁶² Palestinian correspondent for a PASTV Channel, “Informant.” This event took place on April 16th 2017 when during a talk show, Alarabiya host Muntaha Al-Ramahi fiercely faced-off against Hazem Qasem the Hamas spokesman, asking him: “But in the ten years that Hamas has been occupying the Gaza Strip - what has it achieved with regard to liberating historical Palestine?”

⁶³ Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant.”

view was communicated through Aljazeera. Thus, Palestinians received two contradictory narratives on the same event. Such complicated issues were raised (framed) and augmented within PASTV journalism to ‘spoil’ negotiations. For instance, during the 2012 reconciliation round sponsored by Qatar, there was an issue raised which was contested between Hamas and Fatah; this was the supervision of the management of the international fund allocated for the reconstruction of Gaza Strip in the aftermath of several Israeli wars on Gaza Strip. The issue was sufficient on several occasions to halt negotiations and delay reconstruction. The channels were referred to by politicians in the two parties as sources of information. Several times the decisions made were influenced by news content. As declared by a Fatah leader: “... The channels’ journalism was taken as source of information in the policy of the two parties.”⁶⁴ Another example of how these contested issues were raised and framed in news broadcasts, in a way to incite the two parties and engage them in public mobilization against each other, was given by a key media analyst addressing the Israeli pressures for the disarming of Hamas: “This was purely an interest for regional powers based on their regional agendas; pro-Oslo versus pro-Resistance camp agendas.”⁶⁵ Such controversial stories were very sensitive at the public level, chiefly when raised in a ‘timely’ manner and emphasized through designated frames during news newscasts. Other issues, mainly those pertaining to the Palestinian Authority connections with Israel, were decisive when raised amid constant Israeli violations of the Oslo agreement in West Bank. There was concern about the violation of international laws, along with pivotal issues such as the status of Jerusalem in a final settlement and the constant, organized process of land confiscation and the expansion of settlements. As illustrated by a political writer: “Palestinian political actors relied on the channels’ coverage to support their position and justify their behaviours and decisions in front of their public. We used to clearly see how the news content during reconciliation negotiations was always closely connected to the interests of regional political players in that negotiation round.”⁶⁶ By shrewdly framing/transforming the claims, interpretations and prescriptions of the two Palestinian parties into PASTV

---

⁶⁴ Former Palestinian MP and Fatah Party Leader, “Former Palestinian MP and Fatah Party Leader.”

⁶⁵ Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant.”

⁶⁶ Palestinian Writer and Columnist, “Informant.”

news media content and then amplifying this content to endow them with public attention and consonance, the PASTV channels were actually producing the ‘news –propagative- value’ that served regional political powers by supporting the political stand of their Palestinian allies and imposing their policies. Framing of news, as seen in this type of journalistic coverage embodied the key interests of the regional powers in the conflict. While attempting to promote these interests, PASTV journalism contributed decisively to the perpetuation of the status quo.

In my study, the textual framing analysis of Palestinian division news in PASTV primarily concentrated on ‘hot stories,’ chiefly those I determined best can contribute to representing the Palestinian sociopolitical and media landscape during the time frame of the study, among others: The spark of the conflict events, the major split event, the reconciliation process, the prolonged siege of Gaza Strip accompanied with several Israeli wars on Hamas, the ‘Palestinian Papers,’ in addition to some other relevant events. The textual analysis for these stories, as discussed in many quotes of my informants, shows how, through the amplification of one angle of the story, PASTV journalists intervened and framed news to shape public opinion and serve the ends of political elites. Framing helped these channels in promoting their ‘sponsored’ media culture and politically oriented discourse to become legitimate and natural in the eyes of millions of Arab viewers, including the divided Palestinians.⁶⁷ Within the low levels of democratic principle in the Arab world and the breaching of domestic media regulations, the new transnational journalistic culture was shaped by the socioeconomic and political systems in which the journalists operated.⁶⁸ With their skillful editorial teams, advanced communication technologies and excessive funds, key PASTV channels became capable of producing influential monopolies on transnational news media (which were within the hands of dominant political elites). With their regional and globally inclusive networks of reporters, key PASTV news channels became more powerful than other news outlets in attracting public attention and exerting

---

⁶⁷ Barkho identified such aspects of legitimization and naturalization of shaped news in the coverage of pan-Arab channels involved in covering the ME, mainly the war in Iraq. See: Leon Barkho, *News from the BBC, CNN, and Al-Jazeera: How the Three Broadcasters Cover the Middle East* (Cresskill, New Jersey: Hampton Press, 2010).

⁶⁸ Lea Hellmueller, “Gatekeeping Beyond Geographical Borders: Developing an Analytical Model of Transnational Journalism Cultures,” *International Communication Gazette* 79, no. 1 (2016): 4.

media influence. The news messages within their journalism became laden with ideological and political influence and their ‘news value’ was appreciated by their supporting states and financers in proxy war and political competition.

3.2. Tabloidization of News: Maximizing an Ally’s Public Sympathy

The discussion with many informants shows how both Palestinian parties sought propagative support from PASTV channels to promote public sympathy for their narrative amongst Palestinians as well as the Arab audience. For a bureau chief at a key PASTV channel, “Both parties looked on us as influential tools expected to serve their policy. Each side expected to receive our support; otherwise, we would be condemned either as ‘infidels,’ or ‘traitors.’”⁶⁹ By describing journalists as ‘*infidels*’ and ‘*traitors*’, the informant rhetorically symbolized the position of Hamas and Fatah respectively. The two terms are employed as a means of semiotic resource to incorporate designated social and cultural meanings.⁷⁰ The terms imply meanings used by the Palestinians when addressing those who cooperate with Israel, the occupier of their homeland. The two parties referred to the same meaning through two terms that stemmed from the ideological stance of each party. The term ‘*Infidels*’ stems from Hamas’ religious ideology, while ‘*traitors*’ stems from Fatah’s national secular ideology. Such terminology also reflects one face of fragmentation within the political culture, where Palestinian journalists were covering two conflicting ideologies that have associations within the two regional camps and their PASTV channels. Hence, both Palestinian parties relied heavily on PASTV channels to publicize their narrative and propaganda rivalry; the talk-shows and news casts were two platforms used by regional powers to exert their influence on Palestinian politics. “The two rival Palestinian parties relied on those platforms to polarize the Arab audience, also

---

⁶⁹ Bureau Chief for Key PASTV Channel’s office in Palestine, “Informant,” ed. Hussein Alahmad (Interviewed by Hussein Alahmad, December 14, 2018).

⁷⁰ According to Van Leeuwen: “Semiotic resources have a meaning potential, based on their past uses, and a set of affordances based on their possible uses, and these will be actualized in concrete social contexts where their use is subject to some form of semiotic regime” Theo van Leeuwen, *Introducing Social Semiotics: An Introductory Textbook* (London: Routledge, 2004). See also: Gunther Kress, *Multimodality* (London: Routledge, 2010).

mobilize the Palestinians inside Palestine and those in the diaspora against each other.”⁷¹ The transmission of political messages back and forth between regional and domestic powers was a crucial passage of political intervention highlighted by media scholars. They emphasized the huge capacity of regional and global media conglomerates to adapt, through such passage of communication, regional or even international political projects and interests to domestic contexts.⁷² Such interplay within pan-Arab transnational media was likely to transmit news messages saturated (to various levels between channels) with political influence pertinent to the conflict and its developments. While regional powers employed PASTV journalism to intervene in the conflict and exert their influence and support their allies, the Palestinian parties also utilized the channels to communicate their position during the struggle. In certain contexts, messages were directed the other way towards the rival party and/or its affiliated regional camp; “If the Saudi Kingdom was leading the reconciliation process, then you would see Alarabiya promoting the initiative, while channels on the other side (like Aljazeera) were shrewdly working -behind the scenes, or directly- to obstruct the negotiations and throw doubt on their success. If Qatar was the sponsor, then Aljazeera will handle the promotion of that round as an achievement for the Qatari government. But you will also see Alarabiya and its sister channels, also the Egyptian channels working to frustrate the reconciliation attempt.”⁷³

Such contradictory coverage took place at these channels by, for example, sending messages criticizing Hamas and showing its leadership deliberately deceived and exploited by the Qatari regional agenda, while at the same time paying audience attention through the report to the strong connections between Qatar and the Muslim Brotherhood Movement (MBM)’s project in the region or even linking it to certain terrorist groups.⁷⁴ Within their

---

⁷¹ Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant.”

⁷² See: Lea Hellmueller, “Gatekeeping beyond Geographical Borders: Developing an Analytical Model of Transnational Journalism Cultures,” *International Communication Gazette* 79, no. 1 (2016): 3, <https://doi.org/10.1177/1748048516656304>.

⁷³ Dean at a Media Department in a Palestinian university, “Informant.”

⁷⁴ Sky News Arabic, “Qatar in Africa: The Role of Approved Terrorism” (Abu Dhabi: Sky News Arabic, 2017), <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/1006930>. See also: DW Arabic, “(Translated from Arabic) Qatar Denies Saudi Arabia Confirms ‘Evidence’ of Doha Support for Terrorism” (Deutsche Welle, 2017), <https://www.dw.com/ar/قطر-تنفي-والسعودية-تؤكد-وجود-أدلة-على-دعم-الدوحة-للإرهاب>.

contests for power and political gain, both regional camps involved PASTV news media discourse, primarily to exert their influence in support of their Palestinian ally or against his rival; “This formula of propaganda exchange was reflected in the split and perpetuated its existence. PASTV channels acted in a way that was exacerbating the conflict. Also, during the reconciliation process ..., it was a sponsor-oriented policy of coverage.”⁷⁵

Late 2013, when General Sisi seized power through a military coup, against the MBM led government; Egyptian channels turned 180 degrees in support of the Fatah narrative and harshly attacked Hamas, oddly during the Israeli war on Gaza in 2014. However, Aljazeera, the powerful ally of Hamas, launched a fierce attack on the new Egyptian regime and its affiliated media, which then became a ‘battle of the anchors’ that “led to a war of words between Egyptian TV news anchors and their counterparts at Qatari-owned Al Jazeera.”⁷⁶ On several occasions the Egyptian Satellite TV newscasters slammed Hamas and its leadership and even termed the movement a ‘terrorist group,’ a term previously used by Israel to describe Hamas. For the first time in their history the Egyptian channels praised ‘brave’ Israel.⁷⁷ Like other PASTV channels in oil-rich states, most Egyptian channels are established by economic conglomerates close to the regime.⁷⁸ The few others, however, are captured by wealthy interests, political movements, or by the state apparatus.⁷⁹ Notwithstanding, unlike other PASTV channels, the interplay between ‘political logic’ and ‘news media logic’ in Egyptian PASTV journalism took a different shape. Contrary to other PASTV channels (chiefly Aljazeera) that wind up state monopolies on information and steered an era of competitive PASTV journalism, Egyptian channels developed a comparatively rambunctious and cantankerous

---

⁷⁵ Former Palestinian MP and Fatah Party Leader, “Former Palestinian MP and Fatah Party Leader.”

⁷⁶ “Egyptian Anchor Slams Hamas ‘Terrorists’, Praises ‘brave’ Israel,” *Battle of the Anchors* (YNetnews.com, 2014), <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4558059,00.html>.

⁷⁷ “Egyptian Anchor Slams Hamas ‘Terrorists’, Praises ‘brave’ Israel.”

⁷⁸ Rasha Abdulla, “Egypt’s Media in the Midst of Revolution” (Carnegie Endowment for International Peace, 2014), <http://www.jstor.org/stable/resrep12802>. See also: Marc Lynch, “After the Arab Spring: How the Media Trashed The Transitions,” *Journal of Democracy* 26, no. 4 (2015): 94, <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0070>.

⁷⁹ Lynch, “After the Arab Spring” 92.

political Satellite TV journalism,⁸⁰ “that best correspond with domestic political narratives as they develop and change”.⁸¹ This type of *relationship* that connects media structures with political and economic structures, and how that affects the media role, is emphasized by Herman and Chomsky.⁸² For them, this relationship makes a pivotal part in the analysis of the interaction between political systems and media structures (core thesis in mediatization), because, according to Ostini and Fung, “these relationships and structures are integral to the content, distribution, and reception of information in a society.”⁸³ Interestingly, when compared to other PASTV channels, in how the ‘news value’ is incorporated in Egyptian Satellite TV journalism, such an appraisal facilitates the differentiation between media systems in Middle East that could be categorized as similar on the basis of levels of state influence, but different on the basis of institutional structures and levels/margins of editorial autonomy in these systems (E.g. Aljazeera vs Egyptian channels). It thus increases our understanding of media systems and the societies in which these systems operate.

4. A Mediatized Bargain: ‘Finance for the News Value’

Finance was a major factor behind a channel’s adherence and adoption of its financier’s political stance towards the Palestinian parties. A statement by a prominent media analyst noted: “There are two key principal factors behind their adaption, which also determined their editorial policy - the *ownership* and the *financing source* for those channels.”⁸⁴ A Palestinian political writer has a similar rationale: “Finance is the crucial factor. Traditionally, for many decades now, the persistent dilemma in the Arab world is the absence of independent media.”⁸⁵ Another party leader stated:

---

⁸⁰ Lynch, “After the Arab Spring” 92.

⁸¹ Basil El-Dabh, “Conflating Hamas and Palestine in the Egyptian Media” (Washington, DC : The Tahrir Institute for Middle East Policy, 2014), <https://timep.org/commentary/analysis/conflating-hamas-palestine-egyptian-media/>.

⁸² Noam Chomsky, “A Propaganda Model,” in *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (New York, USA: Pantheon Books, 1988), 43.

⁸³ Ostini and Fung, “Beyond the Four Theories of the Press: A New Model of National Media Systems,” 56.

⁸⁴ Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant.”

⁸⁵ Palestinian Writer and Columnist, “Informant.”

“Finance for those channels comes from the states that sponsor them; within the non-democratic system of those states, they have to follow the line of their governments. The courage, let us say the candor, with which they address the ‘other’ is not reflected in their journalism.”⁸⁶

In addition to finance, repressive Arab regimes threatened counter-hegemonic styles of news media, and so these channels sought protection from states hosting them or political elites in the region, which came at the expense of their sovereignty and objectivity, as stated by an MP: “Those channels pay the pill for their operation over certain geographic areas.”⁸⁷ In a new world political system, power is exercised through means other than conventional military intervention, as in the case of politically amateurish Gulf States, small, but rich and eager to play ‘big’ politics.⁸⁸ The role PASTV channels played during the Arab uprisings brought to an end several entrenched regimes, which previously very few had dared to dream would happen. Furthermore, during the recent Qatari crisis, GCC states requested the closure of Aljazeera as a condition before a settlement could take place. This event emphasized the powerful role of PASTV journalistic intervention in the politics of the region.

The evident and strong correlation between ownership and finance make them main determinants for the channels behavior. There is also the ideological dimension that fuels the loyalty of these channels; Aljazeera to the MBM, Almayadeen to the Iranian camp, and Alarabiya to the Saudi agenda. Loyalty, however, is not a choice for these channels as much as it is compliance with their financiers, especially as these channels are owned by political powers or share corporate economics linked to the ruling families. There was also the automatic loyalty of those who desired to work for these channels. This was a key issue confirmed by a senior editorial staff member at a PASTV channel; he openly stated: “It’s not plausible to imagine that sponsored stations may contradict the agenda of their donors.”⁸⁹ For another

---

⁸⁶ PLO Executive Committee Member and Former MP, “Informant.”

⁸⁷ PLO Executive Committee Member and Former MP.

⁸⁸ Simon Henderson, “Understanding the Gulf States,” *NFocus Quarterly*, no. Spring (2014), <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/understanding-the-gulf-states>.

⁸⁹ Reference is anonymously quoted so as to fulfil the consent form signed with the interviewee, according to the ethics standards of the Research Ethics Approval at the Arab American University.

informant, staff loyalty is nonnegotiable, it is ‘take it or leave it.’”⁹⁰ This issue was also noted by another correspondent at another key channel: “Of course the channels’ policies are influenced by their financiers; nobody will support or finance a channel that will talk against him.”⁹¹

Arguably, the political interests discussed in the previous sections formed the core of the deal between the channels and their financiers. Consequently, meeting these interests was crucial for the sustainability of each channel. Finance was one key determinant for a channel’s policy. Interesting evidence came from the bureau chief for a key PASTV channel: “Channels need finance, and finance comes from two directions: from a political power, or from a commercial interest.”⁹² When asked how his channel dealt with its financier/state’s priorities while covering the conflict, he answered: “It is axiomatic for the channel to adopt financier’s interests. Practically, it’s not plausible to imagine that sponsored stations may oppose a donor’s agenda.”⁹³ Similarly, clear answers were also offered by other PASTV staff and correspondents: “In such a dictatorial context as in the Arab world, pan-Arab channels weren’t able to avoid the morass of affiliation, and of course this was at the expense of their objectivity and professional conduct. [...] So, their editorial policy is under high pressure, despite many of their senior staff being Palestinians (mainly at Aljazeera and Alarabiya); they have to stay loyal to the policy of their channel in order to maintain their jobs.”⁹⁴

The financial risk also threatened the sustainability of channels. PASTV channels are neither able nor prepared to survive without subsidies from the state or political elites. However, the huge funds offered by political powers weren’t mere grants offered by philanthropists. There was a precious price to guarantee the cash-flow; channels had to deliver high degrees of loyalty and sufficient services for the political powers, whilst also supporting their political interests in the region, particularly the Palestinian split, as a central issue in the ME. To gain the funding channels

---

⁹⁰ Trustee for a Regional Media Agency, “Informant” (Interviewed by Hussein Alahmad, November 23, 2018).

⁹¹ Palestinian correspondent for a PASTV Channel, “Informant.”

⁹² Bureau Chief for Key PASTV Channel’s office in Palestine, “Informant.”

⁹³ Bureau Chief for Key PASTV Channel’s office in Palestine.

⁹⁴ Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center, “Informant.”

needed, a desired news value should both tactfully and influentially serve the political agendas of their donors. The channels produced the ‘news value’ to satisfactorily meet the political desires of their financiers. Thus, the channels adopted the two parties’ narratives and raced to create stories and publicize them. They were empowered by skillful staff and high-tech facilities in an attempt to remain superior in their news coverage. The more they created news value and attracted attention, the more they satisfied their financiers: “The more the channel is powerful and influential, the more it is targeted by the regional powers.”⁹⁵ For an NGO media reporter, news aptitude to gain attention was a must in order to get the money: “There were high levels of competition between those news networks for quality of news to maximize their market share of audience [attention], for which, as well as channel loyalty, oil rich states have the capacity to bargain funds. According to what we used to see; the channels were willing to do that.”⁹⁶ A channel’s voice represented the voice of the regional actor behind it; a formula that embodied a *‘finance for news value’ bargain*. The policy makers and top managers at the PASTV channels were an integral part of the ruling families or their retinue. So, they acted as pressure shifters - shifting pressure from the state down to the editorial team members, who shift it down further to their staff and field reporters.⁹⁷ This was the ‘money–for–news/propagative value’ interaction where conflict incidents and party narratives offered raw material for the editorial to keep top management satisfied, and thus maintaining their ‘serious’ salaries.

5. Conclusion

The article explored how during the Palestinian internal conflict, given the high levels of interaction between regional and domestic political actors involved in PASTV journalism, news value rose significantly and was in high demand for political purposes. However, from the informants’ perspective, manufacturing the news value in PASTV journalism was a

---

⁹⁵ Bureau Chief for Key PASTV Channel’s office in Palestine, “Informant.”

⁹⁶ Palestinian Media Reporter at an NGO, “Informant.”

⁹⁷ See: Leon Barkho, “The Discursive and Social Power of News Discourse: The Case of Aljazeera in Comparison and Parallel with the BBC and CNN,” *Studies in Language & Capitalism* 3, no. 4 (2008): 11–159, <http://languageandcapitalism.info>. See also: Wojcieszak, “Al-Jazeera: A Challenge to Traditional Framing Research.”

financial requirement, which meant that the operation and survival of the channels were in the hands of their financiers, sponsors or hosting states. Accordingly, the fluctuating policies and unpredictable behavior of regional powers were hazardedly reflected in the quality of PASTV journalism. The article examined the valuable function of news production in framing information and shaping the perceptions of the Palestinian public. In the Palestinian split this was a valuable service that PASTV channels provided; it was an appreciated propagative value for regional political elites, who were in a proxy-competition within the Palestinian split. Both Palestinian parties had deep connections to regional agendas and political actors on both sides sought external support, chiefly to socialize their narrative and gain local and regional sympathy, but also to polarize and mobilize against each other. Both regional and domestic political actors were interested in two specific aspects of PASTV journalism. Firstly, the journalism could reinforce the clout and political stand of the Palestinian ally. Secondly, the journalism could increase public sympathy with the domestic ally within both the domestic and regional public spheres. From a journalistic perspective, in order to achieve these aims, the channels framed the news in a way to enhance the two contradictory Palestinian narratives in their news, and then amplify them to attract public attention. The channels aimed to achieve their financiers' political interests by producing news value capable of attracting and shaping public opinion, serving these interests. The primary aim of the channels was to gain the finance which was vitally needed to cover their huge operational costs.

The interplay between politics and news media forms the core discussion in the theory of the mediatization of politics, which refers to such interplay as a struggle between 'political logic' and 'news media logic'. Mediatization theorizes that, such interplay is likely to be guided by the more powerful of the two logics, while the other logic adheres. The article examined the interrelationship between politics and news media as an interaction process based on mutual benefit exchange, and explained how the correlation between the two different, albeit interconnected, systems of news media and politics occurred; how '*political logic*' colonized '*news media logic*'. Such interplay incorporates the difference between "neutral" and "participant"

journalism.⁹⁸ The interplay between political logic and news media logic was imbalanced and resulted in the logic of *acquiescence* in the channels' policies. This was in contrast to working in tandem -as proposed by some media scholars-⁹⁹ and constructively forming the logic of *appropriateness* in support of political integrity and social cohesion (Social Responsibility theory).¹⁰⁰ This was embodied in the interventional way PASTV channels covered the Palestinian split, serving the ends of competing political powers, and the perpetuation of the conflict was a disastrous consequence.

Contrary to Strömbäck's postulations regards media's independency of political institutions, and how it shifts to play the 'Fourth Estate' role,¹⁰¹ the analysis of the interplay between political logic and news media logic in PASTV coverage of Palestinian split shows how degrees of democracy and the quality of Satellite TV journalism are entwined. Once traditional Arab state-run TV news media became invalid in a globalized world of high modernity, rentier and despotic Arab regimes not only managed to tame the momentum of the 21st century's generation of counter hegemonic transnational STV journalism, but also to turn it back into a desired model of state-run satellite TV news media.

The round-the-clock coverage that these channels gave to certain events, whilst neglecting others which had equal newsworthiness, shows how issues relating to autonomy (such as 'grant-in-aid' with an imprint on key appointments at these channels), were likely to give a hosting state the opportunity to control channel editorials. The purpose of such influence is to promote the narrative of the ally and support his political stand and to refute or even efface the narrative of his rival, at the expense of reality. This is one crucial factor (amongst others) that lies behind the frustration of several reconciliation attempts and the perpetuation of the split.

---

⁹⁸ John W C Johnstone and William W Bowman, "The Professional Values of American Newsmen," *The Public Opinion Quarterly* 36, no. 4 (1972): 522.

⁹⁹ See: March and Olsen, *Rediscovering Institutions*, (1989). See also: Toril Aalberg, Jesper Strömbäck, and Claes H de Vreese, "The Framing of Politics as Strategy and Game: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings," *Journalism* 13, no. 2 (2011): 162–78, <https://doi.org/10.1177/1464884911427799>.

¹⁰⁰ Ostini and Fung, "Beyond the Four Theories of the Press: A New Model of National Media Systems," (2002).

¹⁰¹ Strömbäck, "Four Phases of Mediatization."

Such submission of the PASTV channels to the political powers is attributed to the seductive subsidies on offer. The channels utilized the money to recruit highly skilful staff and advanced equipment to facilitate wide-ranging coverage and state-of-the-art broadcasting services. Such a correlation is a reminder of the ancient paradigm of Arab state-run media, which supposedly lost its role (although potentially not) with the advent of PASTV journalism. On the ground, with the lack of democracy and free media, PASTV journalistic logic submitted to regional political logic, and the ‘oscillating’ journalism of Egyptian channels provided a fitting example on how such docility occurred. PASTV journalism fought to achieve proxy-victories without much consideration for professional and ethical standards, even when this facilitated the demolition of the nascent democratic experiments within Palestinian history (as with the entirety of the Arab world). The continuity of the split is an utmost threat for Palestinians in their struggle for self-determination, against their Western-backed occupier, as the major beneficiary from the conflict perpetuation.

Bibliography

- Aalberg, Toril, Jesper Strömbäck, and Claes H de Vreese. “The Framing of Politics as Strategy and Game: A Review of Concepts, Operationalizations and Key Findings.” *Journalism* 13, no. 2 (2011): 162–78. <https://doi.org/10.1177/1464884911427799>.
- Abdulla, Rasha. “Egypt’s Media in the Midst of Revolution.” Carnegie Endowment for International Peace, 2014. <http://www.jstor.org/stable/resrep12802>.
- Andreas, Hepp, and Friedrich Krotz. *Mediatized Worlds: Culture and Society in a Media Age*. UK: Palgrave Macmillan, 2014. <https://doi.org/10.1177/0163443716667063>.
- Armbrust, Walter. “A History of New Media in the Arab Middle East.” *Journal for Cultural Research* 16, no. 2–3 (2012): 155–74. <https://doi.org/10.1080/14797585.2012.647666>.
- Asp, Kent. *Massmedier Mäktiga: Studier i Politisk Opinionsbildning Powerful Mass Media: Studies in Political Opinion-Formation*. Stockholm: Akademilitteratur, 1986.

- Barkho, Leon. "The Discursive and Social Power of News Discourse: The Case of Aljazeera in Comparison and Parallel with the BBC and CNN." *Studies in Language & Capitalism* 3, no. 4 (2008): 11–159. <http://languageandcapitalism.info>.
- Bureau Chief for Key PASTV Channel's office in Palestine. "Informant." Edited by Hussein Alahmad. Interviewed by Hussein Alahmad, December 14, 2018.
- Chomsky, Noam. "A Propaganda Model." In *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*, 43–69. New York, USA: Pantheon Books, 1988.
- Cottle, Simon. *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies*. UK, Glasgow: Open University Press, 2006.
- Dean at a Media Department in a Palestinian university. "Informant." Interviewed by Hussein Alahmad, December 13, 2018.
- Dean at a Palestinian Media College. "Informant." Interview by Hussein Alahmad, November 21, 2018.
- Director of a Palestinian Center for the Protection of Press Freedom. "Informant." Interviewed by Hussein Alahmad, December 24, 2018.
- Durham, Meenakshi G, and Douglas M Kellner. *Media and Cultural Studies*. Malden, MA, USA; Oxford, UK; Carlton, Australia: Blackwell Publishing, 2006.
- DW Arabic. "(Translated from Arabic) Qatar Denies Saudi Arabia Confirms 'Evidence' of Doha Support for Terrorism." Deutsche Welle, 2017. <https://www.dw.com/ar/قطر-تنفي-والسعودية-تؤكد-وجود-أدلة-على-دعم-الدوحة-للإرهاب>.
- "Egyptian Anchor Slams Hamas 'Terrorists', Praises 'brave' Israel." *Battle of the Anchors*. YNetnews.com, 2014. <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4558059,00.html>.
- El-Dabh, Basil. "Conflating Hamas and Palestine in the Egyptian Media." Washington, DC : The Tahrir Institute for Middle East Policy, 2014. <https://timep.org/commentary/analysis/conflating-hamas-palestine-egyptian-media/>.
- Entman, Robert. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm." *Journal of Communication* 43, no. 4 (1993): 51–58.

- Esser, Frank. "Metacoverage of Mediated Wars: How the Press Framed the Role of the News Media and of Military News Management in the Iraq Wars of 1991 and 2003." *American Behavioral Scientist* 52, no. 5 (2009): 709–34. <http://online.sagepub.com>.
- Former Palestinian MP and Fatah Party Leader. "Former Palestinian MP and Fatah Party Leader." Ramalla, Palestine: Interview by Hussein Alahmad, November 28, 2018, 2018.
- Ghanem, As'ad. *The Palestinian Regime: A "Partial Democracy."* Brighton, Portland: Sussex Academic Press, 2001.
- H. Elmasry, Mohamad, Alaa El Shamy, Peter Manning, Andrew Mills, and Philip Auter. "Al-Jazeera and Al-Arabiya Framing of the Israel-Palestine Conflict during War and Calm Periods." *Communication Gazette* 75 (2013): 750–68. <https://doi.org/10.1177/1748048513482545>.
- Hellmueller, Lea. "Gatekeeping beyond Geographical Borders: Developing an Analytical Model of Transnational Journalism Cultures." *International Communication Gazette* 79, no. 1 (2016): 3–25. <https://doi.org/10.1177/1748048516656304>.
- Henderson, Simon. "Understanding the Gulf States." *NFocus Quarterly*, no. Spring (2014). <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/understanding-the-gulf-states>.
- Herman, Edward, and Noam Chomsky. "A Propaganda Model (Excerpted from Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media)." <https://chomsky.info>, 1988. <https://chomsky.info/consent01/>.
- . *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*. New York, USA: Pantheon Books, 1988.
- Iyengar, Shanto, and Donald R Kinder. *News That Matters: Television and American Opinion*. Chicago, IL, US: University of Chicago Press, 1987.
- Jenssen, Anders T. *Den Medialiserte Politikken [Mediatized Politics]*. Oslo: Universitetsforlaget, 2007.
- Johnstone, John W C, and William W Bowman. "The Professional Values of American Newsmen." *The Public Opinion Quarterly* 36, no. 4 (1972): 522–40.

- Kress, Gunther. *Multimodality*. London: Routledge, 2010.
- Leeuwen, Theo van. *Introducing Social Semiotics: An Introductory Textbook*. London: Routledge, 2004.
- Leih, Nadia, and Maria Roeder-Tzellos. "Political Communication Research in the Middle East." In *The International Encyclopedia of Political Communication*, 1–8. NJ, United States: John Wiley & Sons, Inc., 2015. <https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc211>.
- Lilleker, Darren G. "Mediatization." In *Key Concepts in Political Communications*, 117–21. London: SAGE, 2008. <http://dx.doi.org/10.4135/9781446212943.n29>.
- Lynch, Marc. "After the Arab Spring: How the Media Trashed The Transitions." *Journal of Democracy* 26, no. 4 (2015): 90–100. <https://doi.org/10.1353/jod.2015.0070>.
- . "Shattering the 'Politics of Silence': Satellite Television Talk Shows and the Transformation of Arab Political Culture." Washington, DC: SADA: Carnegie Endowment for International Peace, 2008. <http://carnegieendowment.org/sada/?fa=21036>.
- Meyer, Christoph O, Christian Baden, and Marie-Soleil Frère. "Navigating the Complexities of Media Roles in Conflict: The INFOCORE Approach." *Media, War & Conflict* 11, no. 1 (2017): 3–21. <https://doi.org/10.1177/1750635217719754>.
- National Democratic Institute for International Affairs. "Final Report on the Palestinian Legislative Council Elections." Washington DC: national democratic institute, 2006.
- O'Neill, Deirdre. "What Is News?" *Journalism Studies* 18, no. 12 (2017): 1470–88. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1150193>.
- O'Neill, Deirdre, and Tony Harcup. "News Values and Selectivity." In *Handbook of Journalism Studies*, edited by T Hanitzsch, 161–74. Hoboken, NJ: Routledge, 2009.
- Ostini, Jennifer, and Anthony Y.H. Fung. "Beyond the Four Theories of the Press: A New Model of National Media Systems." *Mass Communication and Society* 5, no. 1 (2002): 41–56. http://dx.doi.org/10.1207/S15327825MCS0501_4.

- Palestinian Columnist and News Analyst. "Informant." Interviewed by Hussein Alahmad, December 19, 2019, 2018.
- Palestinian correspondent for a PASTV Channel. "Informant." Interviewed by Hussein Alahmad, December 14, 2018.
- Palestinian Media Analyst at Key Policy Research Center. "Informant." Edited by Hussein Alahmad. Interviewed by Hussein Alahmad, November 23, 2018.
- Palestinian Media Reporter at an NGO. "Informant." Edited by Hussein Alahmad. Interviewed by Hussein Alahmad, November 27, 2018.
- Palestinian Writer and Columnist. "Informant." Institute of Arab and Islamic Studies: Interviewed by Hussein Alahmad, December 5, 2018.
- PLO Executive Committee Member and Former MP. "Informant." Interviewed by Hussein Alahmad, November 21, 2018.
- Rinnawi, Khalil. *Instant Nationalism: McArabism, Al-Jazeera, and Transnational Media in the Arab World*. University Press of America, 2006. <https://books.google.ps/books?id=xJYLNUGSeUC>.
- Rugh, William A. *Arab Mass Media: Newspapers, Radio, and Television in Arab Politics*. Westport, CT: Praeger, 2004.
- Schulz, Winfried. "Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept." *European Journal of Communication* 19, no. 1 (2004): 87–101. <https://doi.org/10.1177/0267323104040696>.
- Shendurnikar, Nidhi, and Simon Cottle. *Mediatized Conflict: Developments in Media and Conflict Studies*. Edited by Simon Cottle. UK: Open University Press, 2006.
- Sky News Arabic. "Qatar in Africa: The Role of Approved Terrorism." Abu Dhabi: Sky News Arabic, 2017. <https://www.skynewsarabia.com/middle-east/1006930>.
- Strömbäck, Jesper. "Four Phases of Mediatization. An Analysis of the Mediatization of Politics'." *The International Journal of Press/Politics* 13, no. 3 (2008): 228–46. <https://doi.org/10.1177/1940161208319097>.
- Strömbäck, Jesper, and Frank Esser. "Shaping Politics: Mediatization and Media Interventionism." In *Mediatization. Concept, Changes, Consequences*, edited by Knut Lundby. New York: Peter Lang, 2009. <https://doi.org/10.5167/uzh-29325>.

- Strömbäck, Jesper, and Lars W Nord. "Do Politicians Lead the Tango?" *European Journal of Communication* 21, no. 2 (2006): 147–64.
- Thompson, John B. *The Rise of Mediated Interaction*. UK: Cambridge, 1995.
- Trustee for a Regional Media Agency. "Informant." Interviewed by Hussein Alahmad, November 23, 2018.
- Vreese, Claes H de. "Mediatization of News: The Role of Journalistic Framing." In *Mediatization of Politics: Understanding the Transformation of Western Democracies*, edited by Frank Esser and Jesper Strömbäck, 137–55. London: Palgrave Macmillan UK, 2014. https://doi.org/10.1057/9781137275844_8.
- Wojcieszak, Magdalena. "Al-Jazeera: A Challenge to Traditional Framing Research." *The International Communication Gazette* 69, no. 2 (2007): 115–28.

Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları ve Türk STK'larının Barış İnşacı Kapasitesi Üzerine Bir Değerlendirme*

A. Cihangir İşbilir*

Öz

Sivil toplum kuruluşlarının uluslararası ilişkilerdeki yeri ve uluslararası karar alma mekanizmalarına etkisi henüz çok belirgin olmamasına ve merkezi rolleri bulunmamasına rağmen, özellikle destekleyici fonksiyonları yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Barış inşası sahasında ve çatışmaların çözülmesi safhalarında koruma, gözlemlene, savunma, kolaylaştırıcılık, sosyalleşme, sosyal uyum, hizmet sağlama ve radikalleşme ile mücadele fonksiyonlarını icra edebilen sivil toplum kuruluşları; devletlerin tavrı, şiddet seviyesi, medya etkisi, bağışçıların ve diasporanın durumu ve dış aktörlerin etkisine bağlı olarak bu fonksiyonları gerçekleştirebilmektedir. Kendi içinde de ihtisaslaşmayı ve profesyonelleşmeyi gerektiren bu fonksiyonları uygulayabilme kapasitesine sahip olan sivil toplum kuruluşlarının sayısında son yıllarda uluslararası ölçekte artış gözlemlenmektedir. Türkiye'deki STK'ların dağılımında ise barış inşası fonksiyonları açısından henüz yeterli kapasite bulunmamaktadır. Bu kapasite inşa edildiği takdirde elit seviye diplomasiyi takviye edecek yeni ve çok yönlü sivil bir inisiyatif alanından söz edebilmek mümkün olabilecektir. Bu çalışmada öncelikle sivil toplum kuruluşlarının barış inşa fonksiyonları teorik olarak analiz edilecek ve bu çerçeveye göre Türk STK'ların barış inşa edici kapasitesi tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Barış İnşası, Sivil Toplum, Çatışma, Diplomasi, Türkiye Tecrübesi.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0001-8884-5275, ciis34@gmail.com

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 2, pp. 85-126
Received: 01.02.2021
Accepted: 19.05.2021
DOI: 10.26513/toed.872229

An Evaluation on the Peacebuilding Functions of Civil Society Organizations and the Peace Building Capacity of Turkish NGOs

A. Cihangir İşbilir*

Abstract

NGOs' support function is an undeniable fact, although the role of the organizations in international relations and their impact on international decision-making mechanisms are not yet clear, and they do not have a central role. NGOs' functions can be collected under protection, monitoring, advocacy, facilitation, socialization, social cohesion, service delivery, and struggle with radicalism. These functions are affected by the attitude of states, level of violence, media influence, the status of donors, and diaspora and influence of external actors. The number of non-governmental organizations having the capacity to implement these functions, which require specialization and professionalization, has increased on an international scale in recent years. However, in the distribution of NGOs in Turkey, there is no sufficient capacity for peacebuilding functions. If this capacity is built, it will be possible to discuss a new multi-way civil initiative that will reinforce elite-level diplomacy. In this study, the peace-building functions of non-governmental organizations will be analyzed theoretically and according to this framework the peace-building capacity of Turkish NGOs will be discussed.

Keywords: Peacebuilding, Civil Society, Conflict, Diplomacy, Turkey's Experience.

---

* PhD Student, Sakarya University, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0001-8884-5275, ciis34@gmail.com

1. Giriş

Çatışma ve barış insanlık tarihiyle eşzamanlı var olan, dönüşen, biri diğerinin yerini alan ve anlaşılmaya çalışılan iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Barış, insanın ulaşmak istediği, insanlığın en büyük arzusu olan, her ölçekte ve her sahada tesis etmeye çalıştığı bir durum olmakla birlikte uluslararası ilişkiler sahasında oldukça yeni bir kavramdır. “Barış çalışmaları” ise özellikle dünya savaşlarından sonra benzer felaketlerin yaşanmaması için uluslararası örgütler, akademik çevreler ve sivil yapılar tarafından geliştirilmeye çalışılan bir sahadır. Diplomasi de bu anlayışa göre yeniden şekillenmiştir¹ ve bir tür hibrit, kozmopolit veya gayri resmi diplomasi denilebilecek çok boyutlu ve çok katmanlı bir diplomasi gelişmeye başlamıştır.² Hükümetler yumuşak güçlerini³ artırmak ve politikalarına destek bulmak ve toplumları etkilemek için diplomasi sahasını sivil aktörlerle daha çok paylaşmaya başlamışlardır.⁴

Barış inşası kavramı ilk kez Johan Galtung tarafından 1975’te kullanılmıştır. Galtung, üç ayrı barış yaklaşımı olan barışı yapmak (peacemaking), barışı korumak (peacekeeping) ve barış inşası (peacebuilding) kavramlarından barış inşası anlayışını negatif barış ve pozitif barış ayrımını yaparak değerlendirmiştir. Negatif barış, barışı koruma (peacekeeping) yoluyla fiziksel şiddetin olmaması olarak tanımlanırken, pozitif barış ise barış yapma (peacemaking) ve barış inşası (peacebuilding) yoluyla yapısal şiddetin olmaması olarak tarif edilmiştir.⁵

Çatışma çözümünde peacemaking (barışı yapma veya barışı temin) şiddetin sebebine yönelerek taraflar arasındaki gerginliğin bertaraf edilmesi olarak ifade edilirken, peacebuilding (barış inşası) ise adalet, eşitlik ve dayanışma kavramlarına dayanan yapıları ve kurumları tesis etmek olarak

¹ Temel İskit, *Diplomasi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 2007), 351-353.

² Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: Everest Yayınları: 2009), 269-322.

³ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu* (İstanbul: Elips, Kitap 2005), 92-99.

⁴ Joseph S. Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 470-475.

⁵ Oliver Ramsbotham Tom Woodhouse ve Hugh Miall, *Contemporary Conflict Resolution* (Cambridge: Polity Press, 2016), 266.

tanımlanmaktadır. Farklılıkların yönetimi de diyebileceğimiz barış inşası süreçleri toplumsal direnci artıracak tüm adımları, kurumları, yaklaşımları ve çalışmalarını kapsamaktadır.

Barış inşası kavramının yaygınlaşması ve kullanımının artması ise Barış Gündemi (An Agenda for Peace) olarak bilinen, 1992 yılında yayımlanan BM Genel Sekreter Raporu'ndan sonra olmuştur. 17 Haziran 1992 tarihli, “Barış Gündemi, Önleyici Diplomasi, Barış Yapma ve Barışı Koruma” (An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping) başlıklı raporla uluslararası çatışmaları yönetmek için yeni bir çerçeve sunulmuştur. Bu rapor özellikle negatif barış inşasına odaklanmakta ve sınırlı bir barış inşası tanımı sunmaktadır. Bir başka ifadeyle, çatışmaların tekrar çıkmasını önlemek için silahsızlandırma (disarming), silahları yok etme, mültecileri ülkesine geri gönderme (repatriating refugees), güvenlik güçlerini eğitime, seçimleri izleme (monitoring elections), insan haklarını korumanın iyileştirilmesi gibi bazı önlemler bu çerçevede ele alınmaktadır.⁶

Uluslararası ilişkiler, barıştan çok savaşa odaklanan bir disiplindir.⁷ Barış çalışmaları, son döneme kadar savaş merkezli çalışmalar çerçevesinde ele alınmış ve ilerlemiştir. Barışın inşası, barışın korunması ve barışın temini konularındaki araştırmalarla kıyaslandığında savaş, terörizm ve çatışmalar hakkında yapılan araştırma ve çalışmalar literatürde daha fazla yer almaktadır. Orta seviye barış inşası teorileri barış inşası çalışmalarına geniş bir teorik çerçeve sunsa da çalışma sahasının çok yeni olması ve çatışmaların şartlarının, niteliklerinin ve süreçlerinin devamlı değişkenlik arz etmesi konuyu muğlaklaştırmaktadır.

Çatışma dinamiklerinin değişmesi, yerel aktörlerin ve faktörlerin çatışmaları etkilemesi, iletişim imkanlarının artması ve yeni medyanın etkin hale gelmesi kozmopolit ve hibrit diplomasi mekanizmalarını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede sivil toplumun barış inşasındaki avantajları, dezavantajları ve fonksiyonları ile ilgili teorik çerçeve ile birlikte dışlayıcı değil kuşatıcı barış inşası (inclusive peacebuilding approach) yaklaşımının ele alınması gerekmektedir. Kuşatıcı barış inşası 1, 2 ve 3. yol diplomasi inisiyatiflerinin toplamından ibarettir ve 6. yol

---

⁶ “An agenda for peace: preventive diplomacy, peacemaking and peacekeeping”, *United Nations Digital Library*, Son erişim tarihi: 29 Ocak 2021, <https://digitallibrary.un.org/record/145749>.

⁷ Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 41-65.

(Track 6) olarak nitelendirilmektedir.⁸ Köken olarak Fransızca *hybride* kelimesinden gelen hibrit tabiri kelime anlamı olarak “melez” demektir⁹ ve diplomasi alanında tüm diplomasi yollarının kullanılması yaklaşımını ifade etmektedir. Özellikle 1. yol (Track 1) ve 2. yol (Track 2) diplomatik inisiyatiflerin karışımı (Track 1 and 1/2) ve halka açık yürütülen süreçler için de “hibrit diplomasi” tabiri kullanılabilir. ¹⁰ Bu çalışmada, hibrit nitelemesi gerek kelime gerekse kavram anlamı itibarıyla buradaki tanımlamalar çerçevesinde kullanılmaktadır.

Thania Paffenholz tarafından kavramsallaştırılan ve koruma, gözlemlenme, savunuculuk, sosyalleşme, sosyal uyum, kolaylaştırıcılık, servis sağlama olarak yedi fonksiyon çerçevesinde ele alınan sivil toplum kuruluşlarının barış inşasına katkılarına terörün ve devlet dışı silahlı örgütlerin etkinlik kazanmasıyla önem kazanan radikalleşme ile mücadele fonksiyonu ilave edilebilmektedir.¹¹ Sivil toplum kuruluşlarının bu fonksiyonları icra ederken elit seviye aktörlerle etkileşimi olmakla birlikte daha çok tabanla yani toplumlarla ve orta seviye aktörlerle etkileşimde olması gerekmektedir.

Heidelberg Uluslararası Çatışma Araştırma Enstitüsü'nün (HIİK) 2019 Çatışma Barometresi raporuna göre, dünya genelindeki 358 çatışmanın 196'sı (%55) topyekun ve sınırlı olmakla birlikte şiddet içermekte ve savaş sayıları da azalan bir seyir izlemektedir.¹² Buna mukabil özellikle siber saldırılarla hibrit bir şekle dönüşen çatışmaları dönüştürmek, önlemek ve sonlandırmak için hibrit barış metodlarının geliştirilmesini gündeme getirmiştir.¹³ İlk defa Frank Hoffman tarafından 2005 tarihli

⁸ “Track 6: a strategy for inclusive peacebuilding,” *Interpeace: International Organization for Peacebuilding*, Son erişim tarihi: 24 Nisan 2021, <https://www.interpeace.org/2017/10/strategy-inclusive-peacebuilding/>.

⁹ Hibrit, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, Son erişim tarihi: 24 Nisan 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

¹⁰ Jafrey Mapendere, “Track One and a Half Diplomacy and the Complementarity of Tracks,” *COPOJ – Culture of Peace Online Journal* 2 no. 1, 66-81, Son erişim tarihi: 24 Nisan 2021, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/TrackOneandaHalfDiplomacy_Mapendere.pdf.

¹¹ Thania Paffenholz ve Christoph Spurk, “A Comprehensive Analytical Framework,” içinde *Civil Society & Peacebuilding*, ed. Thania Paffenholz (Londra: Lynne Rienner Publishers, 2010), 65-76.

¹² “Conflict Barometer 2019”, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en>.

¹³ Oliver Ramsbotham Tom Woodhouse ve Hugh Miall, *Contemporary Conflict Resolution* (Cambridge: Polity Press, 2016), 274.

“21. Yüzyıla Çatışmalar: Hibrit Savaşların Yükselişi” başlıklı makalede kavramsallaştırılan hibrit savaş; geleneksel olmayan, tüm savaş araçlarının birlikte ve iç içe geçmiş şekilde kullanılmasını ifade etmektedir ve savaş ve barış arasındaki belirsiz durumun manipüle edilmesine dayanmaktadır. Ayrıca hibrit savaş, tüm dezenformasyon ve propaganda tekniklerinin kullanılarak psikolojik ve siber araçlarla yapılan faaliyetleri de içermektedir.¹⁴ Hibrit savaş kavramı hibrit barış yaklaşımının da gelişmesini beraberinde getirmiştir.

Çatışmaların küreselden yerele, klasik metotlardan daha sofistike ve hibrit mahiyetlere dönüştüğü ve iletişim devriminin çok hızlı bir şekilde devam ettiği günümüz şartlarında merkezi olmasa da destekleyici ve tamamlayıcı roller oynayan sivil toplum yapılarının barış inşa süreçlerine katılması da gittikçe önem kazanmaktadır.¹⁵ Bu çalışmada sivil toplum kuruluşlarının barış inşası fonksiyonları değerlendirilmekle birlikte kronik, dondurulmuş, topyekun ve sınırlı savaşların cereyan ettiği bir coğrafyada yer alan ve tarihi ve kültürel bağlar sebebiyle toplumsal kırılmalıkların bulunduğu bölgelerle irtibatlı bulunan Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının barış inşa edici kapasitesi de sorgulanmaya çalışılacaktır.

Barış inşası çalışmaları çatışmaların her türü ve her fazında icra edilebildiği gibi çatışma potansiyeli olan ve çatışma sonrası rehabilitasyon ihtiyacı bulunan toplumlarda birçok yolla gerçekleştirilebilmektedir. Bu itibarla Türk STK’larının gerek pozitif barış inşası anlamındaki klasik yapılarının gerekse yapısal şiddetle mücadele eden ve çatışmalara müdahale eden modern sivil toplum yapılarının barış inşa edici kapasitelerinin değerlendirilmesi hem Türkiye’nin uyguladığı girişimci ve insani dış politikanın etkinliğini hem de Türkiye’deki sivil toplumun gelişim seyrini anlamak açısından önemli olacaktır.¹⁶

---

¹⁴ Güvenlik Terimleri Sözlüğü, (Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, 2017), 280-281.

¹⁵ Nezir Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz,” içinde *Barışı Konuşmak*, ed. Nezir Akyeşilmen (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2013), 18-44.

¹⁶ “Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası,” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>.

2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Barış İnşası Fonksiyonları

Barış inşası çalışmalarında standart uygulamalar, prensipler ve usuller olmakla birlikte barış inşası, her duruma, çatışmaya, topluma göre uyarlanması gereken ve teorik ve pratik olarak planlanması gereken bir süreçtir. Hatta barış inşası, uygulanacağı toplum, alan veya durumdaki değişimlere göre güncellenebilen ve elit seviye aktörlerden sivil yapılara, tavandan tabana, tabandan tavana birbiri içine geçen süreçleri ihtiva edebilen çok boyutlu, çok katmanlı ve kozmopolit faaliyetler bütününi ifade eden şemsiye bir çalışmadır.

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşa edici fonksiyonlarının seçimi, uygulanabilirliği ve etkinliği de her olaya, duruma ve topluma göre veya aşağıda incelenecek olan bu fonksiyonların icrasını etkileyen şiddet seviyesi, ilgili devletlerin tavırları, medyanın etkisi, diaspora desteği ve diğer dış politik aktör ve faktörlerin pozisyonlarına göre değişkenlik gösterebilmektedir.¹⁷

Sivil toplum kuruluşları kapasitelerine göre bu fonksiyonların birini veya birkaçını, nadiren de olsa tamamını ilgili fazlarda uygulayabilmektedirler. Sözgelimi çatışma ihtimali olan bir bölgede gözlem ve izleme ile birlikte erken uyarı yaparak sivillerin çatışma bölgesinden ayrılmasını sağlayan bir sivil toplum kuruluşu bir tür koruma fonksiyonu icra ederken bu fonksiyonu çatışma esnasında sivil savunma ve arama ve kurtarma faaliyeti ile çatışmadan sonra da mayın temizleme çalışmaları yaparak gerçekleştirebilmektedir. Suriye'deki insan hakları ihlallerini ve çatışmanın seyrini gözlemleyerek raporlayan Suriye İnsan Hakları Gözlem Evi (SOHR) sivil toplumun gözlem, izleme ve erken uyarı fonksiyonunun icrasına güzel bir örnek olarak gösterilebilir.¹⁸ “Beyaz Baretliler” (White Helmets) diye bilinen Suriye Sivil Savunma Organizasyonu da özellikle sivillerin korunması alanında Suriye krizinin başından beri çok önemli çalışmalar yapmaktadır.¹⁹ Oldukça profesyonel bir kapasite isteyen bu fonksiyonların

¹⁷ Thania Paffenholz, Christoph Spurk, Roberto Belloni, Sabine Kurtenbach ve Camilla Orjuela, “Enabling and Disabling Factors for Civil Society Peacebuilding,” içinde *Civil Society & Peacebuilding*, ed. Thania Paffenholz (Londra: Lynne Rienner Publishes, 2010), 405-424.

¹⁸ Syrian Observatory For Human Rights, Son erişim tarihi: 25 Nisan 2021, <https://www.syriahr.com/en/>.

¹⁹ Syria Civil Defence, Son erişim tarihi: 25 Nisan 2021, <https://www.syriacivildefence.org/en/>.

icrası için elit seviye devlet görevlileri ile uyum ve koordinasyonun temin edilmesi, çatışan taraflar arasında iletişim halinde olunması ve faaliyet icra edilecek bölgedeki insanların nezdinde kabul edilebilirliğin sağlanması gerekmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının icra edebileceği barış inşası fonksiyonları birbirini destekleyen faaliyetler olmakla birlikte aralarında uygulama sıralaması yapmak her zaman mümkün görünmemektedir. Ancak, teknik olarak gözlem ve izleme birçok faaliyet için ön şart olduğu için algoritmik olarak öncelik kazanmaktadır denilebilir. Aşağıda inceleneceği gibi tüm bu fonksiyonların icrasının etkinliği sivil toplum kuruluşlarının ekonomik ve insan kaynağı kapasitesi ile doğrudan ilgilidir. Sözgelimi herhangi bir projeyi uygulamadan önce yapılması gereken gözlem ve izleme çalışması güçlü ve sürekli bir saha çalışmasını ve bölge haritalandırmasını zorunlu kılmaktadır.²⁰ Aksi takdirde yapılacak faaliyet görünüşte barış inşa faaliyeti gibi kabul edilse bile sonuçları itibariyle çatışmayı artırıcı, toplumsal fay hatlarını derinleştirici veya yapılan faaliyeti araçsallaştırıcı etki yapabilmektedir. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşlarının çatışan taraflar veya çatışan taraflara destek olan bölgesel ve/veya küresel aktörler tarafından yönlendirildiklerine çatışma bölgelerinde zaman zaman şahit olunmaktadır. Şimdi öncelikle sivil toplum kuruluşlarının barış inşası fonksiyonları bu çerçevede ayrı ayrı ele alınacaktır.

2.1. Koruma

Koruma,²¹ devletlerin asli fonksiyonlarından olan ve devlet kurumları tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir faaliyettir.²² Ancak çatışma ve savaşların seyrine göre devletlerin etkisizleştiği durumda kabileler ve çeşitli toplumsal yapılar kendilerini ve mağdurları korumak için organize olabilmektedirler. Sivil yapılar ise faaliyetlerini yaparken çoğunlukla öncelikle kendilerini korumak için harekete geçmekle birlikte kapasitelerine

---

²⁰ Lisa Schirch, *Conflict Assesment & Peacebuilding Planning* (Londra: Kumarian Press, 2013), 131-141.

²¹ What is protection?, *UNOCHA*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/OoM%20on%20Protection%20%28edited%29%20quick%20update%20Nov%202020.pdf>.

²² Protection, *UNHCR*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.unhcr.org/protect ion.html>.

göre sivillerin korunmasına yönelik projeler gerçekleştirebilmektedirler. Savaş ve çatışma esnasında koruma fonksiyonu etkin olmakla birlikte öncesinde erken uyarı yapılarak çatışma bölgelerinin tahliyesi ile ve çatışma sonrası psikolojik rehabilitasyon projeleriyle intiharların ve diğer şiddet içeren suçların önlenmesiyle bu fonksiyon icra edilebilmektedir.

Devletlerin etkin olmadığı, çöktüğü ve fonksiyonlarını icra edemediği ve bölgesel ve küresel örgütlerin müdahil olamadığı durumlarda sivil toplum kuruluşları koruma fonksiyonu icra edebilmektedir.²³ Siviller için barınak sağlama, yetim çocukların korumaya alınması, çatışma bölgelerinden kaçan sivillerin sağlık ve temel gıda ihtiyaçlarının giderilmesi, çatışma ve doğal afetlerden etkilenen sivillere yönelik psiko-sosyal destek programları ve kimlik korunması amacıyla yapılan hukuki destek çalışmaları bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. Türk sivil toplum kuruluşlarının birçok kriz bölgesinde kurduğu yetimhaneler, çadır kentler, meskenler ve sağlık yardımları bu bağlamda örnek olarak verilebilir.²⁴

Geniş çaplı savaş veya çatışmalardan sonra mayın temizliği, şiddetin zayıflatılması, suç oranlarının düşürülmesi konularından da sivil toplum yapılarının gerek mülteci kamplarında gerekse çatışma sonrası toplumlarda koruma çalışmaları yaptıkları görülmektedir. Bu konuda çalışan uluslararası sivil toplum kuruluşlarından birisi Danimarka merkezli mayın temizleme inisiyatifidir.²⁵ Bu sahada uluslararası faaliyet gösteren bir diğer sivil toplum kuruluşu Uluslararası Cenevre İnsani Mayın Temizleme Merkezi'dir. (The Geneva International Centre for Humanitarian Demining- GICHD)²⁶

Ancak sivil toplum kuruluşları için üst düzey bir kapasitenin gerektiği koruma fonksiyonu için geniş alanlar devletlerin öncelikli koruma işlevini yaptığı veya kolaylaştırdığı veya barışı koruma misyonlarının aktif olduğu bölgelerde gerçekleştirilebilmektedir. Bu şekilde silahlı çatışmanın azaldığı

²³ Thomas G. Weiss, *Humanitarian Intervention* (Cambridge: Polity Press, 2016), 123-130.

²⁴ "STK'ların yardımları çocuklara umut oluyor," *Anadolu Ajansı*, 20 Aralık 2011, Son erişim tarihi: 25 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/stkların-yardımları-cocuklara-umut-oluyor-/1316211>.

²⁵ Humanitarian Mine Action, *Danish Demining Group*, Son erişim tarihi: 27 Nisan 2021, <https://danishdemininggroup.dk/mine-action>.

²⁶ The Geneva International Centre for Humanitarian Demining, Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.gichd.org/en/>.

veya olmadığı ortamlarda sivil toplum kuruluşlarına alan açılabilme ve geniş anlamda koruma fonksiyonun icra edilmesi anlamında olan diğer barış inşası fonksiyonlarının yapılabilmesi için şartlar olgunlaşabilmektedir.

Öte yandan koruma fonksiyonunun başarısı için gözlem/izleme ile birlikte savunuculuk fonksiyonunun da başarı ile icra edilmesi gerekmektedir. Zira sağlıklı bir risk analizinin yapılması ile ancak koruma yapılacak bölge ve insanlar hakkında doğru bir planlama yapılabilme ve muhtemel tehlikelerin önlenmesi ve ihtiyaç olan iş birliklerinin temin edilmesi için gerek hukuki inisiyatifleri gerekse kampanyaları içeren savunuculuk çalışmalarının birlikte yürütülmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bazı zamanlar koruma için yapılan temasların gizliliği önemli olmakla birlikte bazen de uluslararası sivil ağların ve medyanın dikkatinin çekilmesi ve böylelikle karar alıcılara etki edilmesi önemli hale gelebilmektedir. Bu çerçevede koruma fonksiyonunu olumsuz etkileyebilecek faktörler sahada profesyonel inisiyatif alınmasını engelleyen bütçe yetersizliği, şiddetin olaylara müdahale etmeyi engelleyecek boyutta tırmanması ve genel şartların bu fonksiyonu icra etmeye engel olacak kadar kötü olması şeklinde sıralanabilmektedir.²⁷

Profesyonelleşmeyi ve ihtisaslaşmayı zorunlu kılan koruma fonksiyonunun icrası için sivil toplum kuruluşlarının bu sahaya yönelik insan kaynağı yetiştirmesi, yatay ve dikey anlamda diplomatik becerilerini geliştirmesi, güçlü bir mali alt yapıya ve bağışçı ağına sahip olması ve faaliyet icra edeceği bölgede tabanda kabul görececek bir nüfuza erişmesi şarttır.²⁸

2.2. Gözleme/İzleme

Gözleme veya izleme sadece çatışma zamanlarında değil çatışma ihtimali olan kırılğan toplumlarda veya kriz ve anlaşmazlık durumlarında ve çatışma sonrası süreçlerde de gönüllü veya profesyonel ekiplerce yapılabilen bir faaliyettir. Medyanın ve iletişim araçlarının çok ciddi

---

²⁷ Protection of civilians essential guidance and tools, Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.globalprotectioncluster.org/tools-and-guidance/essential-protection-guidance-and-tools/protection-of-civilians-essential-guidance-and-tools/>.

²⁸ Thania Paffenholz, "What Civil Society Can Contribute to Peacebuilding," içinde *Civil Society & Peacebuilding*, ed. Thania Paffenholz (Londra: Lynne Rienner Publishers, 2013), 381-382.

kısıtlandığı baskıcı rejimlerin hüküm sürdüğü toplumlarda gözlemlene ve izleme faaliyetleri oldukça zor yapılabilmektedir. Daha çok insan hakları ihlalleri, azınlık hakları, yapısal şiddetin sonucu ortaya çıkan uygulamalar gibi durumların ve çatışma esnasında sivillere karşı yapılan hukuksuz uygulamaların, savaş suçlarının, tarihi yapılara verilen zararların ve çatışmaların seyrinin de izlenip rapor edildiği gözlemlene çalışmalarını icra eden sivil aktörler çatışan taraflar ve siyasi odakların da hedefi olabilmektedir. Bu bağlamda özellikle çatışma bölgelerinde tarafların hedefi haline gelen sivil toplum kuruluşlarının korunması için tedbirler alınması zarureti doğmaktadır.²⁹

Ayrıca çatışan taraflar ve istihbarat kuruluşları için de kaynak haline gelen bu faaliyetlerin manipüle edilme veya engellenme riskleri her zaman bulunmaktadır. Medyadan da beslenen ve kendi haber alma ağlarını kurarak gözlem faaliyeti yapan sivil toplum kuruluşlarının elde ettiği ve yayınladığı veriler medya için de önemli bir kaynak işlevi görmekle birlikte siyasi karar alıcılar ve savunuculuk ve servis sağlama (insani yardım) projeleri yürüten sivil toplum kuruluşları için önemli bir referans kaynağı teşkil etmektedir.

Çatışma öncesi ve çatışma esnasındaki gözlemlene ve izleme faaliyetleri çatışma sonrası barış inşası süreçlerinin ve bu süreçlerdeki silahsızlanma, yerinden edilenlerin tekrar yerleşim birimlerine dönmesi, ateşkes ihlalleri ve rehabilitasyon, servis sağlama, sosyal uyum, sosyalleşme ve radikalizmle mücadele gibi süreçlerin izlenmesine dönüşerek icra edilebilmektedir.

Gözlemlene alanındaki bir diğer spesifik ve uzmanlık gerektiren sivil toplum fonksiyonu ise çatışma esnasında tarafların elindeki tutuklu ve mahkumların durumlarıdır. Gerek hapisane koşullarının izlenmesi gerekse hukuki süreçlerin takip edilmesi oldukça profesyonel ve hassasiyet içeren çalışmalardır. Zaman zaman bazı sivil toplum kuruluşları elde ettikleri verilerle gözlem raporları yayınladılar. Bu konuda öncü kuruluşlardan birisi Uluslararası Kızılhaç Örgütü'dür.³⁰

²⁹ Daniela Irrera, Protecting the Protectors: Strengthening the Security of NGOs in Conflict Zones, *e-International Relations*, Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.e-ir.info/2020/08/25/protecting-the-protectors-strengthening-the-security-of-ngos-in-conflict-zones/>.

³⁰ How visits by the ICRC can help prisoners cope with the effects of traumatic stress, *International Committee of The Red Cross*, Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jmts.htm>.

Gözlemeleme ve izleme faaliyetlerini güçlü bir temele oturtan bir diğer çalışma ise haritalandırma ve envanter bilgisi temin etme projeleridir.³¹ Akademik bir alt çerçeveye yapılması gereken haritalandırma ve envanter çalışmaları literatür taramasından açık kaynak veri toplanmasına, sahada yapılacak derinlemesine mülakatlardan kamuoyu araştırmalarına kadar birçok birbirini takip eden faaliyeti içermektedir.³² Bütüncül bir bakış açısıyla ve sistemik tahlillerle gerçekleştirilmesi gereken bu faaliyet gözlemeleme ve izleme ile elde edilecek verilerin sağlıklı analiz edilmesine imkan vermekte ve çatışma öncesi fay hatlarının tespit edilerek çatışmanın önlenmesine, çatışma esnasında çatışmanın dönüştürülmesi ve bitirilmesine, çatışma sonrasında da kalıcı barışın tesis edilmesine katkı sağlamaktadır.³³

Gözlemeleme ve izleme fonksiyonun başarılı bir şekilde icra edilmesi için sivil toplum kuruluşlarının yerel ve küresel medya ile güçlü bir işbirliği tesis etmesi gerekmektedir birlikte birbiriyle bağlı halkaların sürdürülebilir bir şekilde bağlanıp sağlıklı veri akışının temin edilmesi için yeterli bir bütçe ve insan kaynağının temin edilmesi gerekmektedir. Bu alanda amatör gözlemeleme yapan sivil yapılara rastlanıldığı gibi güçlü altyapılara sahip sivil gözlem ağları da münhasıran Suriye, Yemen, Rohingya, Irak ve Libya gibi bölgelerle ilgili kurulmaktadır. Bu merkezlerden birisi Uluslararası Yer Değiştirme İzleme Merkezi'dir. (International Displacement Monitoring Centre) Merkez gözlemlerini yıllık olarak raporlamaktadır.³⁴

2.3. Savunuculuk

Sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilen muhtelif savunuculuk türleri vardır ve bu odak noktaları farklı savunuculuk faaliyetlerinin hepsi çatışma ve barış inşa süreçlerinin tüm fazlarında uygulanabilmektedir.

Savunuculuk faaliyetlerinin en yaygın olanı kitleleri harekete geçirerek çatışmaları önlemek, rejimlerin değişimini istemek, insan hakları

---

³¹ Schirch, *Conflict Assesment & Peacebuilding Planning*, 137.

³² Schirch, *Conflict Assesment & Peacebuilding Planning*, 196-202.

³³ Robert Ricigliano, *Making Peace Last: A Toolbox for Sustainable Peacebuilding* (Londra: Paradigm Publishers, 2012), 107-136.

³⁴ Global Report on International Displacement (GRID), Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/>.

ihlallerini protesto etmek, yapısal şiddet uygulamalarını kınamak, herhangi bir bölgedeki darbe, insan hakkı ihlali, şiddet, katliam, soykırım veya saldırılara dünya kamuoyunun dikkatini çekmek için gerçekleştirilen kitlesel yürüyüş, toplantı, protesto gösterisi ve sivil eylemler olarak sıralanabilir.³⁵ Sivil toplum kuruluşları ve sivil ağlar tarafından organize edilen bu kitlesel organizasyonlar ulusal ve uluslararası karar alıcıları harekete geçirebildiği gibi medya ile güçlü işbirliği ve medya desteği olmadığı takdirde çatışma ve gerginliklere de sebep olabilmektedir. Özellikle sosyal medyanın etkinleşmesiyle birlikte örgütlü sivil yapılar tarafından bu tür organizasyonlar yapıldığı gibi kısa sürede örgütlenen sivil aktivistler tarafından da kitleler harekete geçirilebilmektedir. Hatta artık bu alanda çalışan ve uluslararası faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ayrı bir grup olarak (International Advocacy NGOs- IANGOs) ele alınmaktadır ve bu yapıların yönetimi özel bir ihtisas ve kapasite gerektirmektedir.³⁶

Bir diğer sivil savunuculuk faaliyeti barış görüşmelerini etkilemek için lobi faaliyetleri gerçekleştirmek ve tarafların haklarını korumaya çalışmaktır.³⁷

Savunuculuk fonksiyonunu icra etmek için profesyonel gözlemlene, tespit ve takip gerektiren bir diğer saha ise spesifik konularda yerel, bölgesel veya küresel aktörler, devletler, şirketler, silah firmaları, resmi veya sivil silahlı gruplar ve silahlı devlet dışı örgütler tarafından gerçekleştirilen hak ihlallerini, suçları ve faillerini tespit edip yerel, ulusal ve uluslararası mahkemeler nezdinde davalar açarak hukuki takip yapmaktır. Bu faaliyet hukuk ekipleri kurarak bizzat davaların takibi şeklinde olabileceği gibi halihazırda yürüyen hukuki süreçlere veri sağlayarak savunuculuk fonksiyonunun icrasına destek şeklinde de olabilmektedir. İnsan hakları dernekleri ve avukatların kurduğu sivil ağlar gerekli insan kaynağı ve bütçe desteğini sağlayarak özellikle çatışma bölgelerinde savunuculuk faaliyeti yapabilmektedirler. Ancak etkili savunuculuk yapmak için

³⁵ Ryerson Christie, *Peacebuilding and NGOs: State-civil society interactions* (New York: Routledge, 2013), 186-189.

³⁶ L. David Brown, Alnoor Ebrahim ve Srilatha Batliwala, *Governing International Advocacy NGOs*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/Governing%20International%20Advocacy%20NGOs%20WD_9647027d-a173-465d-ab43-0f53ca5ecf9c.pdf.

³⁷ Pamela R. Aall, NGOs and Conflict Management, *United States Institute of Peace*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.usip.org/sites/default/files/pwks5.pdf>.

çoğu zaman çatışmaların sona ermesi ve barış inşası sürecinin başlaması beklenilmekte siyasi uzlaşma dönemleri ile eş zamanlı olarak hukuki süreçler de işletilebilmektedir. Çatışma sonrası barış inşası ve toplumsal travmaların tamiri için de bu süreçlerin hassasiyetle ve özenle takip edilip neticelendirilmesi gerekmektedir. Gözleme ve izleme çalışmalarının başarısıyla doğrudan bağlantılı olan savunuculuk fonksiyonunun etkinliği diğer fonksiyonlarda olduğu gibi güçlü mali yapı ve uzman ve gönüllü insan kaynaklarının varlığına bağlıdır.

2.4. Sosyalleşme

Sosyalleşme fonksiyonu çatışma sonrası grup içi kimlikleri inşa etmek, baskı altında kalmış ve çatışma şartlarından etkilenmiş toplumların içindeki barış kültürünü güçlendirmek ve bölünmüşlükleri gidermek için yapılan faaliyetler bütünüdür. Özellikle asimetrik çatışma durumlarında ciddi anlamda psiko-sosyal travmaların giderilmesi psikolojik rehabilitasyon çalışmaları kadar grup içi sosyalleşme faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Bunun için çalışmanın yapılacağı toplumun psiko-sosyal tahlilinin yapılması gerekmektedir.³⁸

Barış inşa süreçlerinde mevcut sosyalleşme kurumlarının da barış ve bir arada yaşama kültürünü geliştirecek şekilde dönüştürülmesi ve rehabilite edilmesi gerekmektedir. Okullar, dini örgütlenmeler, sivil toplum kuruluşları, kulüpler ve toplantı merkezleri gibi yapılar eğer sosyalleşme odaklı bir bakış açısıyla çalışmazlarsa mevcut bölünmüşlükleri daha da körükleyebilmektedirler. Sivil toplum kuruluşlarının barış inşası fonksiyonlarının sekizincisi olarak ele alacağımız radikalleşme ile mücadele fonksiyonu sosyalleşme ile doğrudan ilgilidir. Eğer barış ve demokrasi kültürü yaygınlaştırılmazsa radikal hareketler toplum içinde yeniden gelişebilmekte ve şiddete açık bir zemin oluşabilmektedir. Özellikle mültecilere yönelik yapılan araştırmalarda sosyalleşme faaliyetlerinin ve radikalleşme ve şiddet risklerinin önemine dikkat çekilmektedir.³⁹

---

³⁸ Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek*, 86-109.

³⁹ Hilmi Demir, Suriyeli Göçmenlerde Radikalleşme: Riskler ve Fırsatlar, *TEPAV*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6253/Suriyeli+Gocme+nlrde+Radikallesme_+Riskler+ve+Firsatlar.

Bu açıdan sivil toplum kuruluşlarının toplum içinde sosyalleşmeyi artıracak kurumları inşa edici ve güçlendirici projeler gerçekleştirmesi, bu kurumlarda barış eğitimleri düzenlemesi, grup içi kaynaşmayı artırıcı birlikte faaliyetler organize etmesi barış inşasının kalıcı olması ve toplumsal direncin artırılarak kırılğanlıkların tamir edilmesi adına çok büyük önem arz etmektedir. Grup içi sosyalleşmenin başarılı sonuçlar doğurması ancak toplum içinde dinlenmeyen, sesi duyulmayan, ihmal edilmeyen hiçbir grubun bırakılmamasına bağlıdır. Toplumlar içinde sesi işitilmeyen gruplar marjinalleşmeye meyilli oldukları için istenilen barış ve bir arada yaşama kültürü tam anlamıyla olgunlaşmamaktadır. Bu fonksiyonun icrası sosyolojik ve psikolojik destek alınarak gönüllü ve profesyonel insan kaynağı kapasitesi ile sivil yapılar tarafından gerçekleştirilebilmektedir.

2.5. Sosyal Uyum

Çatışma sonrası savaştan taraflar ve göç eden insanlarla karşılaşan toplumlar arasındaki iletişimin sağlıklı hale getirilmesine katkıda bulunan ve bir arada yaşama zemininin geliştirilmesini temin eden sosyal uyum programları sivil toplum kuruluşlarının barış inşası süreçlerine yapabilecekleri en önemli katkılardandır denilebilir. Uzun dönemde etkileri görülen sosyal uyum programlarında belli sorunların çözümünü merkeze alan projeler icra edilebildiği gibi toplumlar arası veya çatışan gruplar arası köprüler kurulmasını hedefleyen ortak çalışmalar da yapılabilmektedir. Barış inşası için karşılıklı grupların ayrı ayrı barış kültürünü benimsemesi, karşılaşılan toplumlar arasındaki kırılğanlıkların tespit edilip muhtemel çatışma sebeplerinin giderilmesi için ortak çalışmalar yapmak şarttır. Zira bir taraftaki şiddet eğiliminin azaltılması topyekun kalıcı barışın tesisini sonuç vermemektedir.

Sosyal uyum programları siyasi parti mensupları, dini ve etnik gruplar, sivil toplum kuruluşları, aşiret yapıları arasında düzenlenen ortak programlar veya problem çözümüne odaklanılan çalışma toplantıları şeklinde olabileceği gibi doğrudan küçük topluluklar arasında yani tabanda da düzenlenebilmektedir. Sözgelimi Türk Kızılay'ın sosyal uyum programı dört alt programdan oluşmaktadır. Bunlar sırayla, bir arada

yaşama kültürünün geliştirilmesi, gönüllülük, kamu ve sivil toplumun güçlendirilmesi ve topluluk katılımı ve hesap verebilirliktir.⁴⁰

Uluslararası STK'lar, akademik kuruluşlar veya dini ve ilmi gruplar problem çözme odaklı sosyal uyum projeleri icra edebilmektedirler. Sosyal uyum projelerini çoğu zaman bu alanda ihtisaslaşmış sivil toplum yapıları gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla çatışma çözümü teknikleri, müzakere usulleri ve barış kültürü gibi konularda eğitimler düzenlenerek bu alanda sivil toplum kapasiteleri inşa edilebilmektedir. Profesyonel bir kapasite gerektiren bu fonksiyonun icrasında çalışma yapacak sivil toplum kuruluşunun hedef toplumlarca kabul edilebilir ve güvenilir olması gerekmektedir. Ayrıca uzun vadede başarılı olabilen sosyal uyum programları için yeterli bütçe ve insan kaynağı ayrılmazsa çok sınırlı bir alanda uygulanmak zorunda kalınmakta ve etkisi çok dar alana münhasır kalabilmektedir. Bu anlamda benzer çalışma yapan sivil toplum kuruluşlarının bir ağ kurarak proje yürütmeleri ve çok iyi planlanmış bir faaliyetle bu fonksiyonlarını icra etmeleri başarılı sonuçlar elde etmek için zorunlu görülmektedir.

2.6. Kolaylaştırıcılık/Arabuluculuk

Çatışma olmayan ancak kriz, görünmez çatışma veya toplumsal kırılmalıkların olduğu toplumlarda, çatışmanın tüm fazlarında ve çatışma sonrası barış inşa süreçlerinde her ölçekte kolaylaştırıcılık veya arabuluculuk sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilebilmektedir. Şüphesiz bu kolaylaştırıcılık faaliyetinin boyutu ve kapsamı sivil toplum kuruluşunun kapasitesini de doğrudan ilgilendirmektedir. Yerel ölçekte çatışan ve aralarında anlaşmazlık bulunan taraflar arasında, resmi makamlarla sivil gruplar arasında, uluslararası toplumla belli bir yerel aktör arasında, uluslararası örgütlerle çatışan bir taraf arasında veya bazen çok sınırlı da olsa çatışan devlet güçleri arasında sivil aktörlerin devreye girdiği ve gayri resmi kolaylaştırıcılık rolü üstlendiği durumlar olabilmektedir. Örneğin Suriye'de yaşanan kriz boyunca İnsani Yardım Vakfı İHH'nın farklı zamanlarda gerçekleştirdiği arabuluculuk inisiyatifleri sonucu birçok

---

⁴⁰ Sosyal Uyum, *Kızılay Toplum Merkezleri*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <http://www.kizilaytoplummerkezleri.org/tr/sosyal-uyum>.

mahkûmun serbest bırakılması veya çatışan taraflar arasında takas edilmesi sağlanmıştır.⁴¹

Arabuluculuklar çatışmayı önlemeye yönelik olabileceği gibi şiddeti azaltmak, ateşkes sağlamak, tutuklu, esir veya mahkum takası yapmak, barış anlaşması ve barış inşa süreçlerinde tarafların anlaşmasını temin etmek, barış inşa süreçlerinde silah teslim veya silahsızlanma süreçlerini takip etmek veya nüfus hareketliliğini ve yerinden edilmiş grupların güvenli geri dönüşlerini gözlemek gibi amaçlarla sivil toplum kuruluşları kolaylaştırıcılık veya arabuluculuk yapabilmektedirler. Bu inisiyatifler çatışmaların önlenmesi veya çözülmesi bağlamında çok taraflılık esasına göre alınmakta ve her ne kadar sınırları ve çözüme ulaşma oranları tartışılabilir de yerelden uluslararası örgütlere kadar bir uyum içinde gerçekleşmesi gerekmektedir.⁴²

Biraz daha spesifik bir kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk örneği olarak insani diplomasi faaliyetleri değerlendirilebilir. İhtiyaç duyulan bir bölgeye veya topluluğa insani yardım ulaşması için yapılan tüm faaliyetleri tanımlamak için kullanılan insani diplomasi, dar anlamda çatışma bölgelerinde mağdur, esir, tutuklu veya mahkum kişilerin özgürlüklerine kavuşması için gerçekleştirilen yatay veya dikey yönlü tüm temasları tarif etmek için kullanılmaktadır. Profesyonel bir insan kaynağı kapasitesi ile birlikte yerel ve elit seviye aktörler tarafından kabul edilebilirlik ve güvenilirlik gerektiren bu faaliyet çatışmanın ve barış inşasının tüm fazlarında icra edilebilmektedir ve çatışmaların dönüştürülmesinde ve barış inşasına zemin hazırlanması ve barış inşası süreçlerinde olumlu etki yapabilmektedir.⁴³ Türkiye son yıllarda insani diplomasiyi dış politika esaslı olarak kabul ederek bu sahada resmi ve sivil kuruluşların katılımıyla çok çeşitli projeler ve faaliyetler icra etmektedir.⁴⁴

⁴¹ Suriye’de İnsani Diplomasinin Büyük Başarısı, İHH İnsani Yardım Vakfı, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.ihh.org.tr/haber/suriyede-insani-diplomasinin-buyuk-basarisi-1540>.

⁴² Fred Tanner, Conflict prevention and conflict resolution: limits of multilateralism, ICRC, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jq2.htm>.

⁴³ Andrew S. Natsions, “An NGO Perspective,” içinde *Peacemaking in International Conflict*, ed. I. William Zartman ve J. Lewis Rasmussen (Washington, DC: United States Institute of Peace), 337-361.

⁴⁴ Hatice Karahan, *Uluslararası Yardım Mimarisinde Türkiye Tecrübesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 49-69.

2.7. Servis Sağlama

Servis sağlama veya tüm yönleriyle insani yardım faaliyetleri sivil toplum kuruluşları tarafından çok geniş bir yelpazede gerçekleştirilen çalışmalar bütünüdür. Acil insani yardımdan barınmaya, sağlıktan gıda yardımlarına varıncaya kadar çok çeşitli sahalarda gerçekleştirilen servis sağlamanın barış inşası fonksiyonu olup olmadığı konusunda barış çalışmaları kapsamında tartışmalar yaşanmıştır. Ancak insani yardım ve diğer servisler siyasallaşmadığı ve çatışmalardan önce ve çatışmalar esnasında ve barış inşası süreçlerinde gerçekleştirilen servis sağlama projeleri toplumsal direncin artmasına vesile olmaktadır. Ayrıca servis sağlama projeleri diğer barış inşası faaliyetlerinin başlatılması için bir giriş noktası işlevi görmektedir. Bu fonksiyonu itibariyle de servis sağlama faaliyetleri barış inşası fonksiyonları arasında değerlendirilmektedir.⁴⁵

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi servis sağlama faaliyetlerindeki en önemli risk insani yardım zincirinin çatışan taraflar, siyasi odaklar veya uluslararası aktörler tarafından suiistimal edilmesi ve yönlendirmesiyle amacına zıt bir şekilde kullanılmasıdır. Bu riskli uygulamalar olduğu takdirde servis sağlama çalışmaları barış inşasına katkı sağlamak yerine toplumdaki kırılganlıkları ve çatışmaları tırmandırma riski taşımaktadır.⁴⁶

Servis sağlama faaliyetlerinin barış inşasına katkı sağlaması için bir diğer şart da bu faaliyetlerin adaletli bir şekilde icra edilmesi ve sürdürülebilirlik kazandırılmasıdır.

2.8. Radikalleşme ile Mücadele

Devlet dışı silahlı örgütler ve terör örgütlerinin son yıllarda etkinliğinin artması ve bu örgütlerin dünyanın her yerinden sempatan ve militan devşirebilecek bir ağ kurmaları terörle mücadelede yeni bir yaklaşımın gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra yoğunlaşan ve terörizmle mücadele çerçevesinde geliştirilen ve radikalleşme ile mücadele olarak nitelenen bu yaklaşım terör örgütü

---

⁴⁵ Deliver Humanitarian Aid, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.un.org/en/our-work/deliver-humanitarian-aid>.

⁴⁶ Linda Polman, *Kriz Kervanı: İnsani Yardımın Nesi Yanlış?* (İstanbul: Paloma, 2014), 87-97.

mensupları ve sempatanlarına yönelik siyasi, ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve dini rehabilitasyon ve telkinlerle gerçekleştirilen ve kişilerin bu örgütlere katılım süreçlerini analiz edip bu katılımları önleme stratejileri üzerine kurulu bir dizi faaliyeti ihtiva etmektedir. Radikalizmden şiddetin araçsallaştırılmasını talep eden aşırıcılığa ve nihayet teröristliğe evrilen basamakları en başında tespit edip terörle kökeninde mücadeleyi hedef alan bu yaklaşım metodunda tabana nüfuzu kuvvetli ve ihtisaslaşmış sivil toplum kuruluşlarının rolü ve fonksiyonu yadsınamayacak derecede önemli olabilmektedir.⁴⁷

Esasında sosyal uyum ve sosyalleşme başlıkları altında da değerlendirilebilecek bu fonksiyon terör örgütlerinin etkinlikleri sebebiyle ayrı bir başlık altında incelenmeyi gerektirmektedir. Çatışmaların olmadığı ancak toplumsal kırılmalıkların olduğu süreçlerde toplumsal direncin güçlendirilmesi, çatışmaların önlenmesi ve pozitif barış inşa süreçlerinde elverişli bir zemin olduğu için sivil yapıların özellikle marjinal gruplara yönelik faaliyetleri çatışmaları önleyici etkiler doğurabilmektedir. Terör örgütlerinin eleman devşirebildikleri baskı altındaki gruplar ve göçmen toplulukları hedefleyen faaliyetler ise gerek çatışmaların cereyan ettiği dönemlerde ve çatışma sonrası kamplarda ve bölünmüş toplumlarda kalıcı barışın tesisi adına çok önemlidir. Diğer barış inşa fonksiyonları ile birlikte uygulanması gereken radikalleşme ile mücadele çalışmaları uzun vadede sonuç alınabilen, profesyonel insan kaynağı ve güçlü bütçe gerektiren faaliyetler olması sebebiyle sivil toplum kuruluşlarında hususi bir kapasite inşasını zorunlu kılmaktadır.

3. STK'ların Barış İnşa Fonksiyonlarını Etkileyen Faktörler

3.1. Devletlerin Etkisi

Sivil toplum kuruluşlarının barış inşasında etkinliğini belirleyen temel faktörler ilgili devletin davranış ve tutumu, şiddetin seviyesi, medyanın rolü ve özgürlüğü, sivil toplum kuruluşu içindeki farklılıklar, dış siyasi aktörlerin özellikle bölgesel aktörlerin etkisi ve bağışçıların rolü olarak sıralanabilmektedir.

⁴⁷ Talha Köse ve İpek Coşkun, *Türkiye'de Üniversiteler ve Radikalleşme* (İstanbul: SETA Kitapları, 2019), 19-36.

Devletlerin davranış ve tutumları silahlı çatışmanın kaynağı olabilmekte, devletler sivil toplum üzerinde baskıcı olabilmekte, demokratik yönetimler sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanını genişletebilmekte ve devletlerin koruma ve servis sağlama gibi geleneksel görevlerini ifa etmesi durumunda sivil toplum kuruluşları diğer fonksiyonlara odaklanabilmektedir.

Devletlerin bazı gruplar tarafından gayr-ı meşru olarak algılanması durumunda sivil toplumda karşıt gruplar halinde bölünmeler yaşanabilmektedir. Ayrıca ayrımcılığın var olması veya var olduğu algısı; ötekileştirilmiş grupların, silahlı çatışmayı şikayetlerini dillendirmenin tek yolu olarak görmesine yol açmaktadır. Yönetim türü ve hükümet etme şeklinin sivil toplum üzerindeki etkisi de sivil toplumun fonksiyonlarını yerine getirmesi bakımından önemlidir.

Demokratik süreçlerin suiistimal edildiği durumlara rağmen demokratik kurumların varlığı sivil toplum faaliyetlerinin sürdürülmesini sağlamada hayati öneme sahiptir. Bir çatışma bölgesinde şiddet ne kadar çoksa, sivil toplumun alanının o kadar daralması bir yana, sivil toplum aktörleri şiddetin hedefinde de olabilmektedir. Savaşan gruplar arasında yaşanan doğrudan çatışmaların dışında, tecavüz, zorunlu göç, muhaliflere yönelik şiddet gibi sistematik şiddetin değişik formları bulunmaktadır.

Toplumda yaşanan şiddet, sivil toplumun barış inşası faaliyetlerini etkilemekle beraber, toplumda uzun vadeli yapısal değişikliklere de sebep olmaktadır. Öte yandan pek çok çatışmada günlük hayata yayılmış şiddetin tırmanması, insan hakları gruplarının kurulmasında, mağdur organizasyonlarının ve barış hareketlerinin oluşturulmasında tetikleyici olmakta ve şiddete karşı savaşın toplumu birleştiren bir faktör olduğu görülmektedir.⁴⁸

3.2. Şiddet Seviyesi

Şiddet, sivil toplumun barış inşası faaliyetlerini kısıtlayan en önemli unsurdur denilebilir. Zira şiddet arttığında sivil toplum kuruluşlarının barış inşası faaliyetleri azalmakta, şiddet azaldığında bu faaliyetler artmaktadır.

---

⁴⁸ Thania Paffenholz and Christoph Spurr and Roberto Belloni and Sabine Kurtenbach and Camilla Orjuela. "Enabling and Disabling Factors for Civil Society Peacebuilding," 406-409.

Ayrıca şiddet sadece sivil toplum kuruluşlarının faaliyet sahasını daraltmamakta, sivil toplum kuruluşları şiddetin hedefi olabilmektedir. Bununla birlikte yüksek şiddet seviyesi bazen de barış inşası süreçlerini tetikleyebilmektedir. Savaş ve silahlı çatışmalar şiddetin her türlüünü üretebilmekte, savaş ve silahlı çatışma bölgelerinde şiddetin diğer şekilleri sistematik bir şekilde kullanılmaktadır. Cinsel şiddet, işkence, zorla yerinden etme ve göçe zorlama, seçilmiş kişi, aile, grup ve toplumlara karşı zorbalık sivilleri korkutmak amacıyla kullanılan şiddet türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle çatışma bölgelerinde kadınların maruz kaldığı⁴⁹ sistematik şiddet örnekleri dikkat çekmektedir.⁵⁰

Çatışmanın her safhasında barış inşası faaliyeti yapabilen sivil toplum kuruluşu aktörlerinin manevra ve çalışma sahası şiddetin arttığı ve yaygınlaştığı durumlarda daralmaktadır. Aynı zamanda şiddet, mevcut sosyal yapıları ve faaliyetleri de etkilemekte, korku, güvensizlik ve yılgınlığın toplumsallaşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca şiddet toplum içinde kutuplaşmaların artmasına ve toplumdaki grupların çatışan tarafların manipülasyonuna daha açık hale gelmesine neden olmaktadır. Şiddetle birlikte etkilenen bir diğer faktör de sivil toplum kuruluşu mensuplarının hedef olması durumudur. Birçok çatışma bölgesinde insan hakları savunucuları, gazeteciler, barış aktivistleri, insani yardım çalışanları ve kamuya açık bir şekilde barış çağrısı yapanlar şiddetin doğrudan hedefi olmaktadır.

Öte yandan şiddetin artması sivil toplum kuruluşlarını savunma, hukuki girişimlerde bulunma ve insan haklarını gözlemleyip raporlama konularında tetiklemekte, kurumsallaşma ve diğer faaliyetlerin başlamasına sebep olabilmektedir.

3.3. Medya Etkisi

Medya, sivil toplumun faaliyetlerini hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip önemli bir faktördür. Öncelikle, medyanın

⁴⁹ Ayşegül Göklap Kutlu, *Armed Conflicts and Sexual Violence Against Women: An Inevitable Accompaniment?*, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED* 28, (2014), 1-20.

⁵⁰ Secretary-General's in-depth study on all forms of violence against women, *Violence against women, UN Women*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/v-sg-study.htm>.

özellikle sivil toplumun koruma, izleme ve savunuculuk girişimlerinde büyük etkisi vardır ve olumlu medya yayınları olmadan pek çok sivil toplum girişimi çok daha az etkili olmaktadır. Ayrıca imajları, yaftaları ve basmakalıpları güçlendirme aracı olarak yani algıyı inşa etme aracı olarak medyanın sosyalleşme ve sosyal uyum girişimlerinde de etkili olduğu görülmektedir.

Sivil toplumun koruma faaliyetleri bazen doğrudan gazetecilerin korunmasını hedeflemektedir. Medya, koruma fonksiyonuna destek olmak dışında, gözlemlene ve savunuculuk çalışmalarında da önemli rol oynayabilmektedir. Ancak bunun barış zamanlarında, silahlı çatışma ya da savaş zamanlarına göre çok daha kolay yapıldığı görülmektedir.⁵¹

Öte yandan, medyanın sivil topluma olan desteği ne derece özgür olduğuyla bağlantılı bir şekilde değişiklik göstermektedir. Silahlı çatışma zamanlarında genellikle medyanın zayıf olduğu ve şiddet ve tehditlere maruz kaldığı görülmektedir. Ama aynı zamanda, çatışmanın tırmandığı zamanlarda, hassas konulara değinen medyaların varlığı da görülebilmektedir.⁵² Buna örnek olarak Katar'a ait El Cezire Televizyonu'nun Arap Baharı dönemindeki faaliyetleri gösterilebilir.⁵³

3.4. Diaspora Faktörü

Çatışma yönetimi, çatışma çözümü ve barış inşası çalışmalarında göz ardı edilmemesi gereken önemli bir saha diaspora toplumlarıdır. Çatışma bölgelerinden göç edenler çoğunlukla eğitilmiş, orta sınıf ve gençler olduğu için göç ettikleri yerlerde aktivizme devam etmekte ve sivil toplum kuruluşları kurarak sivil çalışmalara katılmaktadırlar. Gözlem, savunuculuk, hizmet sağlama gibi fonksiyonlar için hem fon oluşturma hem de bizzat bu faaliyetleri yerine getirme işlevi görebilen diaspora inisiyatifleri lobi çalışmaları da yapabilmektedir. Yakın ülkelere göç edenlere “yakın diaspora” denilmektedir. Yerel sivil toplum aktörleri

---

⁵¹ How the media can contribute to conflict transformation, *DW Akademie*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.dw.com/en/how-the-media-can-contribute-to-conflict-transformation/a-47179412>.

⁵² Ramsbotham ve Woodhouse ve Miall, 420-429.

⁵³ İbrahim Karataş, *The Role of Soft Power in Qatar's Foreign Policy* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020), 151-180.

yakın diasporadaki sivil aktörleri kullanarak yakın diasporanın bumerang etkisinden faydalanmaktadır. Kendi hükümetlerini etkileyemeyen ve yönlendiremeyen yerel sivil aktörler yakın diaspora ve diğer diasporadaki aktörleri ve uluslararası sivil ağları harekete geçirerek kendi hükümetleri ve karar alıcılar üzerinde baskı kurma yolunu tercih etmektedir.⁵⁴

Diasporanın her ülke ve toplum için muhtelif derecelerde etkileri mevcuttur. Çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerinde diasporanın etkisi hesaba katılarak planlamalar yapılabilmektedir. Barış inşa çalışmalarının başarısı için önceki bölümlerde bahsi geçen saha tarama ve envanter çalışmalarında diasporadaki önemli aktörler, sivil toplum kuruluşları, muhalif gruplar, şirketler tespit edilmeli ve ihtiyaç halinde barış süreçlerine katılmaları temin edilmelidir.

Diasporanın bir diğer etkisi çatışma durumunda, çatışan taraflara destek verme potansiyelidir. Diaspora desteği çatışmaları olumsuz yönde etkileyebilmekte ve çatışmanın tırmanmasına, çözülmemesine ve daha da kronik bir hal almasına vesile olabilmektedir. Diaspora toplumlarının yerel aktörlere göre daha şahin tutum takınabildiği durumlarda çatışmaların tırmanması ve insani krizlerin derinleşmesi ihtimal dahilindedir. Dolayısıyla diaspora yapısı tahlil edilerek çatışma çözümü ve barış inşa süreçleri ona göre planlanmalıdır. Diasporanın ülkeden uzak olması bir takım meşruiyet sorunlarını beraberinde getirirse de bu uzaklığın getirmiş olduğu yerel sınırlandırmalara maruz kalmamalarına, dolayısıyla daha rahat ve geniş bir bakış açısıyla sorunları değerlendirmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca ekonomik ve entelektüel kapasitelerin yerel unsurlara göre daha yüksek olması durumunda barış inşa süreçlerine olumlu katkı yapma ihtimalleri de yükselmektedir.

3.5. Dış Politik Aktör ve Faktörler

Çatışma öncesinde, çatışma esnasında ve çatışma sonrası barış inşa süreçlerinde dış politik aktör ve faktörler çok önemli bir role sahip olabilmektedirler. Siyasi baskı ve bağış desteğini kullanarak resmi karar

---

⁵⁴ Eva Østergaard-Nielsen, *Diasporas and Conflict Resolution – Part of the Problem or Part of the Solution?*, *Danish Institute for International Studies*, (Mart 2006), Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, https://www.files.ethz.ch/isn/16804/diaspora_conflict_resolution.pdf.

alıcıların, yerel aktörlerin ve sivil aktörlerin tutumlarının değişmesine de sebep olabilen dış politik aktör ve faktörler çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerinin seyrini belirleyici olabilmektedir.⁵⁵

Dış politik aktör ve faktörler çatışmanın veya barış inşa sürecinin yaşandığı ülkelere komşu ülkeler olabildiği gibi uluslararası örgütler ve küresel güçler de olabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları çatışma çözümü ve barış inşa süreçlerinde bu aktör ve faktörleri hesaba katarak strateji belirlemeli ve buna göre mekanizmalarını oluşturmalıdır. Özellikle uluslararası örgütlerin harekete geçmesi, küresel güçlerin karar alıcılarına etki etme ve ilgili ülkelerdeki lobileri etkileme açısından uluslararası sivil toplum kuruluşlarının bu dış aktör ve faktörleri etkilemeye yönelik faaliyetlerine sıkça rastlanmaktadır. Bu sahada İnsan Hakları İzleme Örgütü, Uluslararası Kriz Grubu ve Uluslararası Af Örgütü gibi sivil kurumlar öne çıkmakla birlikte bölgesel bazda birçok uluslararası sivil toplum kuruluşunun benzer çalışmalar yaptığı gözlemlenmektedir.⁵⁶

4. Türk STK'ların Barış İnşa Edici Kapasitesi Üzerine Bir Değerlendirme

Türkiye'deki sivil toplumun gelişimi ve yapısı değerlendirilirken İslam kültürünü ve özellikle Osmanlı toplumsal yapısını dikkate almak şarttır. Bu konuda muhtelif görüşler ve tartışmalar olsa da vakıf kültürü, dini yapılanmalar ve esnaf örgütlerinin günümüz sivil toplum yapısındaki ve gönüllülük kültüründeki etkileri göz ardı edilmemelidir.⁵⁷ Aşağıda temas edileceği gibi her ne kadar Cumhuriyet döneminde uzun süreli kopukluklar ve askeri müdahale süreçlerinde ciddi sınırlandırmalar olsa da Türkiye'deki sivil toplum yapısının önemli bir zenginliğini tarihten gelen mezkur teşkilatlanmalar oluşturmaktadır ve bu miras bilhassa toplumsal direncin korunması amacına matuf pozitif barış çalışmalarına yansımıştır.

---

⁵⁵ Shahid Ahmad Hashmat, *International Conflict Resolution: Role of the UN and the OIC* (Islamabad: Nust Publishing, 2014), 41-63.

⁵⁶ Gareth Evans, The Role of a Global NGO in Preventing and Resolving Deadly Conflict, *The International Crisis Group*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.crisisgroup.org/international-crisis-group-role-global-ngo-preventing-and-resolving-deadly-conflict>.

⁵⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti* (İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003), 98.

Farklılıkların yönetilmesi ve “açık medeniyet”⁵⁸ olarak değerlendirilen bu yaklaşım farklı tarihlerde yaşanan uzun dönemli toplumsal barışın da anahtarı olmuştur. Tarihi mirasın devamı niteliğindeki sivil toplum yapılarına ilave olarak Soğuk Savaş sonrası küresel gelişmelerin etkisi ve Türkiye’de sivil toplumun kurulması ve gelişmesini engelleyen yasal zorlukların kaldırılması ile kurulan ve faaliyetlerde bulunan modern anlamdaki sivil toplum kuruluşlarını dikkate almak gerekmektedir.⁵⁹ Kanaatimizce tarihi kökleri bulunan vakıflar, tarikatlar veya dini gruplar ve esnaf örgütlenmelerinin de modern sivil toplum kuruluşları gibi barış inşa kapasitesi mevcuttur. Bu çalışmada bu kapasitenin varlığı ve yeterliliği kısaca tartışılmaktadır.

Türkiye’deki STK’lar gerek Türkiye içindeki sosyal fay hatlarına gerekse uluslararası, özellikle Türkiye’nin tarihi ve kültürel bağlarının olduğu İslam Dünyası’ndaki kriz bölgelerine⁶⁰ ve çatışma alanlarına daima duyarlı olmuşlardır.⁶¹ Hatta bu sosyal fay hatları, kriz bölgeleri ve çatışma alanları sivil yapıların kurulma amaçlarını, vizyon ve misyonlarını ve hareket tarzlarını ciddi anlamda etkilemiştir. Bu sebeple de Türk STK’larını ‘barış inşa edici’ yapılar olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Her ne kadar bir tür sivil toplum yapısı görünümlü Fethullahçı Terör Örgütü’nün (FETÖ) 15 Temmuz darbe girişimi sivil toplum kuruluşlarının dış politikayı etkileme gücünü olumsuz yönde etkilese de⁶² özellikle girişimci ve insani dış politikanın destekleyici unsurları olarak hâlâ önemini korumaktadır denilebilir.

Bilindiği gibi Cumhuriyet döneminde Evkaf ve Şer’iye Nezareti lağvedilerek bütün mazbut vakıflar devletleştirilmiş ve yeni vakıf kurmak yasaklanmıştır. Bu sebeple 1967 yılına kadar çok az kurum

⁵⁸ Recep Şentürk, *Açık Medeniyet: Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 38-49.

⁵⁹ Filiz Cicioğlu, “Türkiye’de Sivil Toplum,” içinde *Ortadoğu’da Sivil Toplum*, ed. Filiz Cicioğlu (Ankara: Kadim Yayınları, 2019), 29-60.

⁶⁰ “Managing Disasters and Conflicts in OIC Countries”, *SESRIC*, ed. Savaş Alpay, Son erişim: 15 Ocak 2021, <https://sesric.org/files/article/486.pdf>.

⁶¹ Fadi Farasin, “Achieving Peace and Security in a World of Turmoil: An Arduous Challenge for the OIC”, *Knowledge Platform Security & Rule of Law*, Son erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <https://www.sesric.org/files/article/659.pdf>.

⁶² Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar* (İstanbul: Alfa, 2017), 349.

kurulabilmiştir. Vakıf yerine “Tesis” adı altında sivil kurumların kurulmasına izin verilmiştir. Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ve 1950’den sonra Demokrat Parti’nin etkin olmasıyla sivil alan biraz daha rahatlamıştır. Bu anlamda ilk köklü ve kapsamlı hareket 1951 senesinde İlim Yayma Cemiyeti’nin kurulması olmuştur. Eğitim odaklı kurulan bu dernek, daha sonra kurulacak olan birçok sivil kuruluşa öncülük etmiştir. 1960’tan sonra kurulan Aydınlar Ocağı bunların birincisidir. Toplumsal kalkınmaya hizmet eden bu dernek de Türkiye’de sivil aydınlar hareketini başlatması bakımından önemlidir. 1967’de vakıfların kurulmasına izin verilince yeniden vakıf kuruluşları yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde öğrenci çalışmaları yapan Milli Türk Talebe Derneği’nin (MTTB) düzenli kurultayları, Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği’nin (TKMD) seminer faaliyetleri, Aydınlar Ocağı tarafından tertiplenen Milliyetçiler Kurultayları gibi sivil alanın teşkilatlanmasına yönelik geniş çaplı buluşmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların daha da genişlemesinin ilk adımı ise Aydınlar Ocağı tarafından 31 Mayıs 1991’de düzenlenen Türkiye Gönüllü Kültür Teşekkülleri Birinci İstişare Toplantısı ile atılmıştır. “Değişen Türkiye ve Dünya” başlığı ile yapılan bu toplantıyı Birlik Vakfı, İş Dünyası Vakfı, Türkiye Yazarlar Birliği, MÜSİAD ev sahipliğinde düzenlenen bir dizi istişare toplantıları takip etmiş, her defasında katılan vakıf, dernek, birlik ve sivil kurum sayısı artmıştır. Nihayet 22 Aralık 1994’te tüm bu sivil oluşumların çatı kuruluşu şeklinde Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV) kurulmuştur. TGTV⁶³, Türkiye’de yüzlerce sivil toplum kuruluşunu bünyesinde toplayarak önemli bir etkileşim, işbirliği ve istişare zemini haline gelmiştir. Bir yandan istişare toplantılarına devam ederek üyeleri arasındaki temas ve koordinasyonu en üst seviyeye çıkaran vakıf, bir yandan da hükümetlerle temas kurarak sivil alanın daha da genişlemesi, toplumun taleplerinin yerine getirilmesi, sivil toplum kapasitesinin artması için çalışmalar yapmıştır.⁶⁴

Türkiye’de sivil toplum anlayışındaki asıl büyük değişiklik ise başta da ifade edildiği gibi Soğuk Savaş sonrasında gerçekleşmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılması sonrası ortaya çıkan jeopolitik boşluk alanlarının sebep olduğu çekim gücü ve bölgesel milliyetçilikler, sınır anlaşmazlıkları ve paylaşım sorunları sebebiyle

---

⁶³ “Tarihçe”, *TGTV*, Son erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <http://www.tgtv.org.tr/tarihce>.

⁶⁴ Sabahattin Zaim, *Türkiye’nin Yirminci Yüzyılı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2005), 79-89.

çıkan çatışmalar insani yardım, çatışmalara müdahale, savunuculuk, insan hakları ihlallerini gündeme getirme, uluslararası hukuk mekanizmalarını harekete geçirme, gözlem ve değerlendirme gibi ihtiyaçların daha çok gündeme gelmesine vesile olmuştur. Aynı dönemde küresel etkileşim oranı artmış ve Batı'daki örnekler üzerinden yeni bir sivil toplum inşası üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

20. yüzyılın son çeyreğinde ihya edilmeye başlanan ve sosyal, kültürel ve eğitim sahalarında faaliyetler yapan vakıflar şeffaf olmasa da bu dönemde çatışma bölgelerindeki mazlum, mağdur ve muhacir Müslüman toplumlara yönelik çalışmalar yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'tan hemen sonraki dönem Türkiye'deki sivil toplum kapasitesinin genişlediği ve sivil toplum anlayışının tartışılarak modern anlamda fonksiyonel sivil toplum kuruluşlarına dönüştüğü dönem olarak nitelendirilebilmektedir.

Bu dönemde Türkiye ve diğer İslam ülkeleri sivil toplum kuruluşları arasında etkileşim ve işbirliğini artıracak ağlar henüz mevcut olmadığı gibi Batılı anlamda çatışmayı önleme, çatışma çözümü ve barış inşası gibi sahalarda çalışan sivil inisiyatifler de henüz Türkiye'de mevcut değildi. Ancak toplumsal direnci artıracak, ekonomik zorluklara ve siyasi baskılara karşı destek mekanizmaları tesis edecek dini örgütlenmeler, sınırlı da olsa insan hakları kuruluşları ve insani yardım teşkilatları yavaş yavaş kurulmaya ve yayılmaya başlamıştı.

Bu ivmenin kazanılmasında kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, özellikle internetin etkisi ve sivil toplum kuruluşlarının hem tarihi ve kültürel bağların bulunduğu ülkelerdeki hem de Batılı sivil kuruluşlarla irtibatları geliştirmesinin etkileri olmuştur. Ayrıca Türkiye'deki demokratikleşme adımları ve dünya ile entegrasyon hamleleri sivil alanda özgürleşmeye sebep olmuş ve bu hürriyet ortamı sivil toplumun yatay ve dikey olarak gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen uluslararası öğrenci hareketliliği de yeni kapasite arayışlarını tetiklemiş ve sivil toplum anlayışında olumlu anlamda İslam ülkelerinde hareketlenmeler başlamıştır.

2000'lerle birlikte Türkiye'de sivil toplum kuruluşları yapısında ve sivil toplum anlayışında ihtisaslaşma çalışmaları başlamıştır. Araştırma merkezleri ve düşünce kuruluşlarının kurulmaya başlanması sivil toplumun teori üreten, yayın yapan, strateji geliştiren, uluslararası örgütlere danışmanlık yapan, ulusal karar alıcılara politika tavsiye raporları

hazırlayan, kamuoyunu yönlendiren, yasamaya katılan, akademik kurullar oluşturulan yapıyı ortaya çıkarmış ve sivil inisiyatiflerin derinleşmesini sağlamıştır. Siyasi, ekonomik, sosyolojik, kültürel ve diplomatik sahalarda üretim yapan, literatüre katkı sağlayan, eylem planları yapan veya tavsiye eden bu merkezler ve düşünce kuruluşları hükümetlerin politikalarını meşrulaştırıcı roller üstlendiği gibi hükümete etki edip yol gösteren bir fonksiyon da icra eder duruma gelmişlerdir. Nitelik ve nicelik olarak Batı'daki muadillerine göre oldukça zayıf olan bu örgütlenmelerin Türkiye'de son yirmi yılda gittikçe gelişmekte olduğu gözlemlenmektedir.

Yine bu dönemde İslam Dünyası'ndaki sivil toplum yaklaşımında bir kısma Türkiye'nin de öncülük ettiği yeni bir gelişme yaşanmış ve daha çok sivil ağ, birlik ve platform kurulması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Gerek Müslüman toplumların azınlık halinde yaşadığı Batı ülkelerinde gerekse İslam ülkelerinde gençlik, kadın, iş adamları, dini kuruluşlar, odalar, akademisyen ve yazarlar, insani yardım kurumları, öğrenci kuruluşları ve diğer sivil toplum kuruluşları arasında federasyon, platform, forum ve birlik türü sivil ağlar bu dönemde yoğun bir şekilde kurulmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır.

Bu birlik tecrübelerinden birisi de Türkiye merkezli bir sivil ağ olarak kurulan İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) olmuştur. Türkiye'deki ilk ve en geniş sivil çatı kuruluş olan Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV)'nin inisiyatifi ile küresel sivil bir çatı kuruluş kurulma fikri olgunlaşmış ve 2005 senesinde 40 ülkeden 300'ü aşkın sivil toplum kuruluşunun katılımıyla İslam Dünyası Sivil Toplum Kuruluşları Birliği (İDSB) "uluslararası birlik" statüsünde kurulmuştur. Halen tüm dünyadan 354 üyesi bulunan İDSB küresel sivil bir ağ olarak İslam ülkeleri ve Müslüman toplumların azınlık halinde yaşadığı diğer ülkelerdeki sivil toplum kuruluşlarının etkileşim ve iş birliği zemini olarak faaliyetlerine devam etmektedir.⁶⁵

Özellikle son yirmi yılda çatışmaların dönüşmesi, terör örgütlerinin *hibrit* yöntemler kullanmaya başlaması, siber terör gibi yeni kavramların gündeme gelmesi ve FETÖ türü yeni nesil terör örgütlerinin ortaya çıkması Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağları olan coğrafyalardaki tehditleri yeniden gözden geçirme ihtiyacını doğurmuştur.

---

⁶⁵ "İDSB İslam Dünyası STK'lar Birliği," *Tarihçe*, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <https://idsb.org/tr/kurumsal/about>.

Tüm bu yeni şartlar ve çatışmaların, işgallerin, darbelerin, müdahalelerin ve terör örgütlerinin oluşturduğu maddî ve manevî tehditler Türkiye'yi ve İslam Dünyası'nı tarihte olmadığı kadar çatışma yönetimi, çözümü ve barış inşası faaliyetlerine ihtiyaç duyacak hale getirmiştir.

Türk STK'lar dost ve akraba toplulukların yaşadığı coğrafyadaki çatışmalar, krizler, felaketler ve terör tehditlerini Soğuk Savaş sonrasında yoğun bir biçimde tartışmaya, literatür üretmeye, çözümler aramaya ve yukarıda da örnekleri verilen sivil mekanizmalar kurmaya başlamışlardır. Bazen ayrı ayrı bazen de birlikte gerçekleştirilen bu faaliyetler hükümetlerin inisiyatiflerini destekleyici mahiyette olabildiği gibi hükümetleri çözüm yönünde harekete geçmeye sevk eden veya hükümetlerin girişimlerinin araçlarını oluşturan çalışmalar olmuştur.

Çatışma analizleri ve erken uyarı sistemleri çatışmayı önleme faaliyetleri bakımından oldukça önemlidir. Bu bağlamda, muhtemel tehditlerin ortaya çıkma risklerinin büyüklüğünü ve zamanlamasını tespit etmek erken uyarı sistemlerinin en önemli işlevi olarak değerlendirilmektedir. Tehditlerin mahiyetini ve bu tehditleri bertaraf etmek için muhtemel senaryolara makul çözümler üretmek de çatışmayı önlemek adına atılması gereken bir diğer adımdır. Bu analiz ve değerlendirmelerin karar alma mekanizmalarına iletilmesi ve icraata dönüştürülmesi ile erken uyarı mekanizmaları çatışmayı önleme fonksiyonunu tamamlamış olmaktadır.

Hiç şüphesiz profesyonel bir çalışma gerektiren erken uyarı faaliyetinin tahminden öte bir anlamı ve içeriği vardır. Çatışma değerlendirmesi için sistematik veri toplamak ve risk analizi yapmak, düzenli gözlemler yapmak ve tüm bu veri ve gözlemleri yorumlayarak icraat planına dönüştürmek bu faaliyetin esas unsurlarıdır. Uluslararası eğitim, kültür, insani yardım gibi faaliyetler yapan İslami STK'ların rapor, gözlem ve seyahatnameleri bu anlamda önemli işlevler görmeye başlamıştır. Ancak sistemli bir haritalandırma, saha tarama ve envanter çalışması henüz çok az yapılabilmektedir.

Yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyede olması gereken veri toplama sistemi, sivil toplum kuruluşlarından ve doğrudan yerel halktan gelen bilgilerle birlikte, basında yer alan haberleri, istatistiki ve gözleme dayalı verileri içermelidir. Sivil toplum kuruluşlarının çatışmayı önleme adına erken uyarı aktörü olarak izlemesi gereken başlıca faktörler şunlar

olabilir: Ani nüfus değişiklikleri ve hareketleri, işsizlik oranlarının artması, toplumda artan tahammülsüzlük ve önyargılar ve bunların medyaya sıkça yansması, ekonomik şoklar ve krizler, kültürel ve dini değerlerin aşınması, hukuki sistemde adaletsizliğe sebep olacak düzenlemeler, seçim süreçlerinin toplumdaki ayrıştırıcı etkileri, dış müdahaleler, göçmen veya mülteci hareketliliği.

Her ülkeye ve/veya topluma göre değişkenlik arz edebilen bu risk faktörlerinin izlenmesi, bu faktörlerle ilgili her seviyede ve yatay-dikey ölçekte sistematik veri toplanması erken uyarı mekanizmalarını besleyebileceği ve sağlıklı analizler üretmeye vesile olacağı gibi yapısal şiddeti önleme ve pozitif barışı inşa ederek muhtemel çatışmaları engelleme amacına da hizmet edebilmektedir.

Bu anlamda özellikle son otuz yıl içinde kurulan ve yukarıda nitelikleri sıralanan erken uyarı fonksiyonu icra eden modern sivil toplum kuruluşları ile birlikte Türkiye'deki vakıf geleneği ve gönüllü teşekkül kültürü tarihi seyir içinde toplumsal direnci diri tutma ve sosyal kırılğanlıkları azaltma amacına katkı sağladığı gibi toplumdaki fay hatlarını güçlendirme adına da önemli işlevler görmüştür.

Bu çerçevede Türkiye'deki STK'ların oldukça köklü, sayı ve çeşit olarak gittikçe güçlenmeye müsait bir potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma odaklı vakıflar ve teşkilatlanmalar, dini örgütlenmeler, eğitim ve kültür vakıfları ve dernekleri, gençlik teşkilatları, yaşlı, kadın, mağdur ve muhacirlere yardım için kurulan resmi, gayr-ı resmi yapılar, esnaf loncaları ve örgütleri, klasik eğitim müesseseleri olan tekke, medrese, zaviye gibi yapılar ve aşevleri gibi kuruluşlar Türkiye'de tarihi kökleri bulunan, toplumsal direnci artıran ve yapısal şiddeti azaltıp pozitif barışın tesis ve teminine hizmet eden kurumlardır.

Türkiye'deki STK'ların çatışmaları önleme amacıyla gerçekleştirdikleri bir diğer faaliyet geleneksel medya, sosyal medya ve diğer kitle iletişim araçlarını kullanarak sosyal güven ve barış ortamını sağlama çalışmalarıdır. Münferit ve/veya ağlar halinde hareket eden sivil toplum kuruluşları ortak ilanlar vererek, kampanyalar yaparak; yürüyüş, protesto, kitlesel toplantılar düzenleyerek sosyal dokuyu kuvvetlendirecek ve ortak akıl inşa edecek farkındalık çalışmaları yapmaktadırlar. Bu kampanya ve toplantılarda

ayrıştırıcı, gerginliğe sebep olan, çatışma çıkaracak söylemler yerine birleştirici, önyargıları kırıcı ve toplumsal kırılğanlıkları tamir edici bir dil kullanan sivil toplum yapılarının bu çalışmaları sonucu özellikle karar alma mekanizmalarının harekete geçmesi, marjinal grupların bastırılması ve toplumsal farkındalığın artması sonucu çatışma ve gerginlikler engellenebilmektedir.

Bu anlamda Türk STK'ları ile medya arasındaki ilişkiler gelişmekte özellikle sosyal medyanın gelişmesiyle kurumsallaşan sivil toplum yapıları kendi sosyal medya kanalları ile kendi kampanyalarını icra edebilmekte, çoğu zaman da sivil ağlar aracılığıyla etkili bir dil geliştiren sivil örgütlenmeler küresel ölçekte kampanyalar düzenleyebilmektedir. Bu kampanyaların çatışmaları önleyici veya dönüştürücü bir fonksiyon icra ettikleri durumlar ortaya çıkmıştır.

“Hizmet sağlama” fonksiyonu üst başlığında değerlendirilebilen insani yardım ve henüz üzerinde mutabık kalınan bir tanımlaması olmasa da insani diplomasi, sivil toplum kuruluşlarının çatışmalara müdahale ve barış inşa faaliyetlerine katılabilme yollarından ikisidir. İnsani yardım kavramı ve sahası çerçeve bir kavramdır. Dar anlamıyla temel ve acil gıda, sağlık ve barınma yardımlarını kapsayan insani yardım çalışmaları, Türk STK'ların küresel ölçekte faaliyet icra ettikleri ve örnek olacak modeller geliştirdikleri bir sahadır. Ancak Türk STK'lar birkaç istisna dışında henüz çatışmaların her fazında muhtelif koruma çalışmalarından psiko-sosyal destek faaliyetlerine kadar geniş anlamda insani yardım faaliyeti yürütecek bir insani yardım modeli geliştirebilmiş değildir. Bu kapasite eksikliğinin giderilmesi için nitelikli insan kaynağı ve insani yardım zincirinin her halkasına odaklanmış yeni birimler veya yeni sivil toplum kuruluşları kurulmalı, insani yardım kuruluşları arasında etkili ve sürdürülebilir istişare ve koordinasyon mekanizmaları kurulmalıdır.

İnsani yardım faaliyetleri kimi zaman hem sivil toplum kuruluşları hem de hükümetler tarafından çatışma bölgelerine “giriş noktası” olarak da kullanılabilir ve suiistimal edildiği durumlara çokça rastlanılmaktadır. Türk STK'lar bu anlamda insani yardım faaliyetlerinin en önemli unsuru diyebileceğimiz emniyet, itimat, kabul edilebilirlik ve güven telkin ettikleri ve bu konularda hassasiyet sahibi oldukları için uluslararası insani yardım çalışmalarında ve özellikle İslam Dünyası'na yönelik yardımlarda hem önemli bir avantaja sahiptirler hem de

muhatap toplumlarda Batılı yardım kuruluşlarına kıyasla daha çok kabul görmektedirler. Sadece kriz bölgelerine insani yardım yapmayan, krizleri ortaya çıkaran unsurlarla da mücadele eden ve kalkınma yardımları ile muhatap toplumların bağımlılık ilişkisini kıran yönleriyle Türk tipi insani yardım diyebileceğimiz bir modelin geliştiğine dair yaygın ve güvenilir tespitler de yapılmaktadır.⁶⁶ Konuyu Uluslararası Yardım Mimarisinde Türkiye Tecrübesi isimli kitabında inceleyen Hatice Karahan, “Türk Tipi Yardım Modelinin Çerçevesi” başlığı altında özellikle bu yardımların karşılıksız olmasına ve karşı tarafı önelemesine dikkat çekmektedir.⁶⁷ Bu olumlu durumu insani yardımın her alanında kapasite genişleterek, insani yardım standartlarını oluşturarak ve teori ve pratikte profesyonel mekanizmalar geliştirerek kalıcı hale getirmek mümkündür. Türk Kızılayı, Türkiye Diyanet Vakfı, İnsani Yardım Vakfı (İHH), Deniz Feneri Derneği, Sadakataşı Derneği, Beşir Derneği, Hayrat Yardım Derneği, Cansuyu Derneği gibi onlarca insani yardım kurumu Türkiye’nin insani yardım sektörünü büyüyen, tüm dünyada temsil eden ve insani yardım zincirine uygun olarak kapasite geliştirme faaliyetleri yapan kurumlardır.

İnsani diplomasi ise insani yardımı kolaylaştırmak için yürütülen tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Ayrıca sivil yapılar veya devletlere bağlı yarı sivil yapılar tarafından çatışmaların tarafları arasında icra edilen müzakere ve görüşmeleri ifade etmek için kullanılan bir kavram olan insani diplomasi, çatışmaların her fazında gerçekleşen esir takası yapmak, insani yardım koridorları oluşturmak veya insani yardım ulaştırmak için yapılan tüm temas, arabuluculuk girişimleri ve görüşmeleri ihtiva etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri haricinde devletlerin veya elit seviye diplomatların insani sorunlara çözüm bulmak için gerçekleştirdikleri tüm faaliyetler de insani diplomasi olarak adlandırılmaktadır.

Türk STK’lardan İnsani Yardım Vakfı İHH insani diplomasiyi kurduğu özel ekiple her yönüyle uygulamaya çalışmaktadır. İnsani yardımın ulaştırılması için yürütülen diplomasi, arabuluculuk, barış misyonları, savaş bölgelerindeki sivillerin kurtarılması, kayıpların bulunması, savaş bölgelerinde esirlerin özgürlüğü için mücadele ve kuşatma altındaki

---

⁶⁶ Serhat Orakçı, *Türkiye Afrika İlişkileri* (İstanbul: İNSAMER Yayınları, 2018), 205-211.

⁶⁷ Hatice Karahan, *Uluslararası Yardım Mimarisinde Türkiye Tecrübesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 61-69.

yaşayan sivillere ulaşım gibi sahalarda faaliyet icra eden insani diplomasi heyeti Bangsamoro barış sürecinde gözlem heyetinde bulunmakta, Suriye, Filistin, İran, Bosna Hersek, Mali, Pakistan, Mali, Arakan, Çeçenistan, Libya ve Lübnan'da insani diplomasi faaliyetleri icra etmektedir. İHH, Suriye krizi sürecinde tamamı sivil olmak üzere 2130 Suriyeli, 70 İranlı, 6 Batılı, 1 Afgan ve onlarca Türkiye vatandaşının serbest bırakılmasına aracılık etmiştir. 2018 yılına gelindiğinde Esed rejiminin kuşatma altında tuttuğu bölgelerden insanların tahliye edilmesinde ve güvenli bölgelere ulaştırılmalarında da aktif rol oynamıştır.⁶⁸ İnsani diplomasi oldukça geniş bir saha olmakla birlikte uzman insan kaynağına ihtiyaç duyulan bir çalışma alanıdır. Türk STK'ların bu alanda daha çok kapasite inşa etmesi ve insani diplomasi uzmanları yetiştirmesi gerekmektedir.

Sivil toplum kuruluşlarının çatışmaları önleme, çatışmaları dönüştürme ve barış inşası süreçlerine katkılarının ve müdahalelerinin incelendiği ilk bölümdeki teorik çerçeveye göre Türk STK'ları değerlendirildiğinde insani yardım odaklı servis sağlama fonksiyonu bağlamında önemli bir yoğunlaşma olduğu gözlemlenmektedir. Hatta çok yeni de olsa insani yardım sahasının farklı sektörlerine⁶⁹ yönelik ihtisaslaşma açılımları ve denemeleri de yapılmaktadır. Bu çerçevede Türk STK'ların sektörel kapasite inşasına ihtiyacı olduğu gözlemlenmektedir. Sözgelimi “koruma fonksiyonu” kurulan yetimhaneler,⁷⁰ çatışma bölgesinden kaçan sivillere barınma ve sağlık hizmetleri sunularak⁷¹ gerçekleştirilmekle birlikte koruma uzmanı istihdamı konusunda ciddi anlamda yetersizlikler mevcuttur.

İnsani yardım amacıyla kriz ve afet bölgelerinde faaliyetlerde bulunan STK'ların gözlem raporları çoğunlukla düzenli ve sürdürülebilir olmasa da bölge hakkında bilgi edinilmesine katkı sağlamaktadır. Ancak yukarıda çerçevesi çizilen “gözlem ve izleme” fonksiyonu çerçevesinde

⁶⁸ “İnsani Diplomasi Haberleri,” İnsani Diplomasi, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <https://www.ihh.org.tr/haber/insanidiplomasi>

⁶⁹ What is the Cluster Approach?, OCHA Services, *Humanitarian Response*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.humanitarianresponse.info/en/coordination/clusters/what-cluster-approach#:~:text=Clusters%20are%20groups%20of%20humanitarian,have%20clear%20responsibilities%20for%20coordination..>

⁷⁰ Yetim Vakfı, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://yetimvakfi.org.tr/>.

⁷¹ Sudan'daki Etiyopyalı mülteciler yardım bekliyor, Yeni Şafak, 27 Kasım 2021, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.yenisafak.com/dunya/sudandaki-etiyopyali-multeciler-yardim-bekliyor-3576963>.

profesyonel ve sürdürülebilir izleme faaliyetine odaklanan sivil yapılar henüz Türkiye’de bulunmamaktadır. Ancak “çatışma izleme” faaliyeti yapan Suriye Gündemi,⁷² Libya Gündemi⁷³ ve Çatışma Gündemi⁷⁴ gibi haber analiz portalları “gözlem ve izleme” faaliyetleri için örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca sosyal medya aracılığıyla Afrika,⁷⁵ münhasıran Sudan,⁷⁶ Libya,⁷⁷ Kıbrıs-Doğu Akdeniz,⁷⁸ Keşmir,⁷⁹ Balkanlar⁸⁰ gibi bölgelerle ilgili izleme faaliyeti yapan sivil gruplar bulunmaktadır. Ancak henüz bu çalışmalar referans olacak bir kapasitede değildir.

Savunuculuk alanında Türk STK’lar zaman zaman özellikle İslam Dünyasındaki hak ihlalleriyle ilgili kampanyalar düzenlemekte, kamuoyunu harekete geçirecek ve uluslararası karar alıcıları harekete geçirecek aktiviteler yapmaktadırlar. Filistin işgali, Gazze’ye uygulanan ambargo⁸¹ ve Kudüs’le ilgili düzenlenen yürüyüş, konvoy ve toplantılar, Mısır’daki darbeye karşı 300’den fazla STK’nın katıldığı Uluslararası Rabia Platformu çatısı altında gerçekleştirilen protestolar,⁸² Arakan’daki hak ihlallerini gündeme getirmek için yapılan organizasyonlar⁸³ bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca Suriye, Libya, Mısır, Yemen, Filistin’deki hak

---

⁷² Suriye Gündemi, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://suriyegundemi.com>.

⁷³ Libya Gündemi, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.libyagundemi.com>.

⁷⁴ Çatışma Gündemi, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.catismagundemi.com>.

⁷⁵ Merhaba Afrika, *Twitter*; Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/merhabaafrika>.

⁷⁶ Haber Sudan, *Twitter*; Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/habersudan>.

⁷⁷ Libya Bülteni, *Twitter*; Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/LibyaBulteni>.

⁷⁸ Kıbrıs Bülteni, *Twitter*; Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/KibrisBulteniKB>.

⁷⁹ Keşmir Bülteni, *Twitter*; Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/KesmirBulteni>.

⁸⁰ Balkan Bülteni, *Twitter*; Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, https://twitter.com/Balkan_Bulteni.

⁸¹ Mavi Marmara, *IHH*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara>.

⁸² “Mısır’daki darbenin 100. gününe 81 ilden tepki geldi,” *Anadolu Ajansı*, 10 Ekim 2013, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/misirdaki-darbenin-100-gunune-81-ilden-tepki-geldi/212238>.

⁸³ “Arakan’da Müslümanlara yönelik katliamlar protesto edildi,” *Anadolu Ajansı*, 8 Eylül 2017, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/arakanda-musulmanlara-yonelik-katliamlar-protesto-edildi/904503>.

ihlalleriyle ilgili ulusal ve uluslararası hukuk mekanizmalarını harekete geçirmek için STK'lar tarafından yapılan hazırlıklar henüz sonuçlanmasa ve somutlaşmasa da savunuculuk alanında gerçekleştirilen sivil inisiyatifler olarak değerlendirilebilir.

Pozitif barış inşası, toplumsal direnci artırma ve muhafaza etme ve gönüllülük kültürünün gelişimi açısından zengin bir sivil toplum kültürüne ve vakıf mirasına sahip olan Türk STK'larının sivil toplum kuruluşlarının yukarıda sekiz başlık altında incelenen barış inşası fonksiyonları bağlamında kapasite geliştirme ve ihtisaslaşma çalışmalarının ivme kazanması Türk tipi insani yardım modeli ile birlikte Türk tipi barış inşası modellerinin de ortaya çıkmasını temin edebileceği gibi Türkiye'nin barış inşa edici kapasitesinin gelişimine de ciddi anlamda katkı sağlayabilir.

5. Sonuç

Barış inşası süreçlerinde merkezi bir rolü olmasa da destekleyici ve tamamlayıcı işlevleri olan sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri her geçen gün daha da artmaktadır. Çatışmaların geçmişe oranlara daha hibrit ve sofistike bir yapıya dönüşmesi çatışma çözüm teknikleri ve barış inşa süreçlerinin de daha kozmopolit planlanmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda elit seviye diplomatik aktörlerin yanı sıra çok yönlü diplomasi unsurları barış inşa süreçlerine daha çok müdahil olmaktadır. Tavandan tabana ve tabandan tavana icra edilen barış inşa çalışmalarında gerek toplumlara nüfuz etme gerekse esneklik kabiliyetleri sebebiyle sivil toplum yapıları yukarıda ayrı ayrı incelenen barış inşa fonksiyonlarını icra edebilmektedirler. Son dönemde kozmopolit diplomasi tekniklerinin yanı sıra kapsayıcı barış anlayışı da birçok çatışma bölgesinde ve barış inşa süreçlerinde uygulanmaktadır. Henüz bu çalışmaların sonuçları ve sivil toplumun etkinliklerini değerlendirmek için yeterli araştırma yapılmamış olsa da sivil toplumun yadsınamayacak bir öneme sahip olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye'nin hükümet düzeyinde uyguladığı "Girişimci ve İnsani Dış Politikası," yakın komşularında yaşanan sınırlı savaşlar, çatışmalar ve gerginliklerle birlikte yaşanan nüfus hareketlilikleri ve mülteci akınları, Türk toplumunun tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu Filistin, Keşmir, Yemen, Libya, Karabağ, Arakan, Moro, Doğu Türkistan, Darfur gibi

bölgelere olan ilgisi, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Afrika'nın bir çok bölgesiyle yeniden siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin kurulması gibi muhtelif faktörlerin etkisiyle Türk sivil toplum kuruluşları barış inşa süreçlerine doğrudan veya dolaylı olarak katılmakta ve katkıda bulunmaktadır. Bir önceki kısımda değerlendirildiği gibi koruma, gözlem ve izleme, savunuculuk, sosyalleşme, sosyal uyum, kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk, hizmet sağlama ve radikalleşme ile mücadele olarak teorik çerçevesi çizilen sivil toplum kuruluşlarının barış inşası süreçlerine katkı fonksiyonlarının geliştiği değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda Türk STK'larının barış inşa fonksiyonlarını icra edebilecek kapasiteye erişmeleri hayati önemdedir. Henüz Türk STK'larında bu yönde bilinçli ve yaygın bir tutum gözlemlenirse de ihtisaslaşma çalışmaları, bu alanda gerekli insan kaynağı yetiştirme hamleleri ve Türk tipi sivil toplum standartlarını geliştirme eğilimleri dikkat çekmektedir.

Şayet Türk STK'ları barış inşa edici kapasitelerini artırma yönünde ihtisaslaşma ve koordinasyon çalışmaları gerçekleştirebilirlerse Türkiye'nin "Girişimci ve İnsani Dış Politikasının araçları daha sağlıklı oluşturulmuş ve destekleyici aktörlerin etkisiyle bölgesel ve küresel barışa katkısı daha güçlü bir yapıya bürünmüş olacaktır.

Kaynakça

- Akyeşilmen, Nezir "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz." içinde *Barışı Konuşmak*, editör: Nezir Akyeşilmen, 18-44. Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2013.
- Balcı, Ali. *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. İstanbul: Alfa, 2017.
- Christie, Ryerson. *Peacebuilding and NGOs: State-civil society interactions*. New York: Routledge, 2013.
- Cicioğlu, Filiz. "Türkiye'de Sivil Toplum," içinde *Ortadoğu'da Sivil Toplum*, editör: Filiz Cicioğlu, 29-60. Ankara: Kadim Yayınları, 2019.
- Güvenlik Terimleri Sözlüğü, Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, 2017, 280-281.
- Hashmat, Shahid Ahmad. *International Conflict Resolution: Role of the UN and the OIC*. Islamabad: Nust Publishing, 2014.

- İskit, Temel. *Diplomasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Karahan, Hatice. *Uluslararası Yardım Mimarisinde Türkiye Tecrübesi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2020.
- Karataş, İbrahim. *The Role of Soft Power in Qatar's Foreign Policy*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2020.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2003.
- Köse, Talha ve İpek Coşkun. *Türkiye'de Üniversiteler ve Radikalleşme*. İstanbul: SETA Kitapları, 2019.
- Nations, Andrew S. "An NGO Perspective," içinde *Peacemaking in International Conflict*, editör: I. William Zartman and J. Lewis Rasmussen, 337-361. Washington, DC: United States Institute of Peace, 2001.
- Nye Jr., Joseph S. and David A. Welch. *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Nye, Joseph S. *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*. İstanbul: Elips, Kitap 2005.
- Orakçı, Serhat. *Türkiye Afrika İlişkileri*. İstanbul: İNSAMER Yayınları, 2018.
- Paffenholz, Thania. *Civil Society & Peacebuilding*, editör: Thania Paffenholz, Londra: Lynne Rienner Publishes, 2010.
- Polman, Linda. *Kriz Kervanı: İnsani Yardımın Nesi Yanlış?*. İstanbul: Paloma, 2014.
- Ramsbotham, Oliver ve Tom Woodhouse and Hugh Miall. *Contemporary Conflict Resolution*. Cambridge: Polity Press. 2016.
- Ricigliano, Robert. *Making Peace Last: A Toolbox for Sustainable Peacebuilding*. Londra: Paradigm Publishers, 2012.
- Schirch, Lisa. *Conflict Assesment & Peacebuilding Planning*. Londra: Kumarian Press, 2013.
- Şentürk, Recep. *Açık Medeniyet: Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

- Volkan, Vamık. *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- Weiss, Thomas G. *Humanitarian Intervention*. Cambridge: Polity Press, 2016.
- Yalçınkaya, Haldun. *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*. Ankara: İmge Kitabevi. 2008.
- Zaim, Sabahattin. *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.

İnternet Kaynakları

- Aall, Pamela R., “NGOs and Conflict Management,” *United States Institute of Peace*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.usip.org/sites/default/files/pwks5.pdf>.
- “Achieving Peace and Security in a World of Turmoil: An Arduous Challenge for the OIC,” *Knowledge Platform Security & Rule of Law*, Son erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <https://www.sesric.org/files/article/659.pdf>.
- “An agenda for peace: preventive diplomacy, peacemaking and peacekeeping,” *United Nations Digital Library*, Son erişim tarihi: 29 Ocak 2021, <https://digitallibrary.un.org/record/145749>.
- “Arakan'da Müslümanlara yönelik katliamlar protesto edildi,” *Anadolu Ajansı*, 8 Eylül 2017, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/arakanda-muslumanlara-yonelik-katliamlar-protesto-edildi/904503>.
- “Balkan Bülteni,” Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, https://twitter.com/Balkan_Bulteni.
- Brown, L. David, Ebrahim, Alnoor ve Batliwala, Srilatha, “Governing International Advocacy NGOs,” Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/Govening%20International%20Advocacy%20NGOs%20WD_9647027d-a173-465d-ab43-0f53ca5ecf9c.pdf.
- “Conflict Barometer 2019,” Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <https://hiik.de/conflict-barometer/current-version/?lang=en>.
- “Çatışma Gündemi,” Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.catismagundemi.com>.

- Deliver Humanitarian Aid, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.un.org/en/our-work/deliver-humanitarian-aid>.
- Demir, Hilmi, Suriyeli Göçmenlerde Radikalleşme: Riskler ve Fırsatlar, *TEPAV*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/6253/Suriyeli+Gocmenlerde+Radikallesme_+Riskler+ve+Firsatlar.
- Evans, Gareth, “The International Crisis Group: The Role of a Global NGO in Preventing and Resolving Deadly Conflict,” *The International Crisis Group*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.crisisgroup.org/international-crisis-group-role-global-ngo-preventing-and-resolving-deadly-conflict>.
- “Global Report on International Displacement (GRID),” Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2020/>.
- “Haber Sudan,” *Twitter*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/habersudan>.
- “How the media can contribute to conflict transformation,” *DW Akademie*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.dw.com/en/how-the-media-can-contribute-to-conflict-transformation/a-47179412>.
- “How visits by the ICRC can help prisoners cope with the effects of traumatic stress,” *International Committee of The Red Cross*, Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/misc/57jmts.htm>.
- “Humanitarian Mine Action,” *Danish Demining Group*, Son erişim tarihi: 27 Nisan 2021, <https://danishdemininggroup.dk/mine-action>.
- “İDSB İslam Dünyası STK'lar Birliği,” *Tarihçe*, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <https://idsb.org/tr/kurumsal/about>.
- “İnsani Diplomasi Haberleri,” *İnsani Diplomasi*, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <https://www.ihh.org.tr/haber/insanidiplomasi>.
- Irrera, Daniela, “Protecting the Protectors: Strengthening the Security of NGOs in Conflict Zones,” *e-International Relations*, Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.e-ir.info/2020/08/25/protecting-the-protectors-strengthening-the-security-of-ngos-in-conflict-zones/>.

- “Keşmir Bülteni,” *Twitter*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/KesmirBulteni>.
- “Kıbrıs Bülteni,” *Twitter*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/KibrisBulteniKB>.
- Kutlu, Ayşegül Göklap *Armed Conflicts and Sexual Violence Against Women: An Inevitable Accompaniment?*, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *KOSBED* 28, (2014): 1-20.
- “Libya Bülteni,” *Twitter*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/LibyaBulteni>.
- “Libya Gündemi,” Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.libyagundemi.com>.
- “Managing Disasters and Conflicts in OIC Countries,” *SESRIC*, Son erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <https://sesric.org/files/article/486.pdf>.
- Mapendere, Jafreyy, “Track One and a Half Diplomacy and the Complementarity of Tracks,” *Culture of Peace Online Journal* 2, no: 1: 66-81.
- “Mavi Marmara,” İHH, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.ihh.org.tr/mavi-marmara>.
- “Merhaba Afrika,” *Twitter*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://twitter.com/merhabafrika>.
- “Mısır’daki darbenin 100. gününe 81 ilden tepki geldi,” *Anadolu Ajansı*, 10 Ekim 2013, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/misirdaki-darbenin-100-gunune-81-ilden-tepki-geldi/212238>.
- Natsions, Andrew S., “An NGO Perspective,” içinde *Peacemaking in International Conflict*, editör: I. William Zartman and J. Lewis Rasmussen (Washington, DC: United States Institute of Peace), 337-361.
- Nielsen, Eva Østergaard, “Diasporas and Conflict Resolution – Part of the Problem or Part of the Solution?,” *Danish Institute for International Studies*, Mart 2006, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, https://www.files.ethz.ch/isn/16804/diaspora_conflict_resolution.pdf.
- “Protection of civilians essential guidance and tools,” Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.globalprotectioncluster.org/tools-and-guidance/essential-protection-guidance-and-tools/protection-of-civilians-essential-guidance-and-tools/>.

- “Protection,” *UNHCR*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.unhcr.org/protection.html>.
- “Secretary-General’s in-depth study on all forms of violence against women,” *Violence against women*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/v-sg-study.htm>.
- “Sosyal Uyum,” *Kızılay Toplum Merkezleri*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <http://www.kizilaytoplummerkezleri.org/tr/sosyal-uyum>.
- “STK’ların yardımları çocuklara umut oluyor,” *Anadolu Ajansı*, 20 Aralık 2011, Son erişim tarihi: 25 Nisan 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/stklar-in-yardimlari-cocuklara-umut-oluyor-/1316211>.
- “Sudan’daki Etiyopyalı mülteciler yardım bekliyor,” *Yeni Şafak*, 27 Kasım 2021, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.yenisafak.com/dunya/sudandaki-etiyopyali-multeciler-yardim-bekliyor-3576963>.
- “Suriye Gündemi,” Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://suriyegundemi.com>.
- “Suriye’de İnsani Diplomasinin Büyük Başarısı,” İHH, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.ihh.org.tr/haber/suriyede-insani-diplomasinin-buyuk-basarisi-1540>.
- “Syria Civil Defence,” Son erişim tarihi: 25 Nisan 2021, <https://www.syriacivildefence.org/en/>.
- “Syrian Observatory For Human Rights,” Son erişim tarihi: 25 Nisan 2021, <https://www.syriaahr.com/en/>.
- “Tarihçe,” *TGTV*, Son erişim tarihi: 15 Ocak 2021, <http://www.tgtv.org.tr/tarihce>.
- Tanner, Fred, “Conflict prevention and conflict resolution: limits of multilateralism,” *ICRC*, Son erişim tarihi: 29 Nisan 2021, <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jq2.htm>.
- “The Geneva International Centre for Humanitarian Demining,” Son erişim tarihi: 28 Nisan 2021, <https://www.gichd.org/en/>.
- “Track 6: a strategy for inclusive peacebuilding,” *Interpeace: International Organization for Peacebuilding*, Son erişim tarihi: 24 Nisan 2021, <https://www.interpeace.org/2017/10/strategy-inclusive-peacebuilding/>.

“Türk Dil Kurumu Sözlükleri,” Son erişim tarihi: 24 Nisan 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

“Türkiye’nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası,” *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, Son erişim tarihi: 20 Ocak 2021, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>.

“What is protection?,” *UNOCHA*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.unocha.org/sites/unocha/files/OoM%20on%20Protection%20%28edited%29%20quick%20update%20Nov%202020.pdf>.

“What is the Cluster Approach?,” *OCHA Services, Humanitarian Response*, Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://www.humanitarianresponse.info/en/coordination/clusters/what-cluster-approach#:~:text=Clusters%20are%20groups%20of%20humanitarian,have%20clear%20responsibilities%20for%20coordination>.

“Yetim Vakfı,” Son erişim tarihi: 30 Nisan 2021, <https://yetimvakfi.org.tr/>.

Irak'ın İlk Askeri Darbesi: 1936 Bekir Sıtkı Darbesi

Onur Akdoğan*

Öz

İngilizlerin çıkarları doğrultusunda 30 Haziran 1930 tarihinde imzalanan İngiltere-İrak Antlaşması ile Irak'ın iki yıl içerisinde tam bağımsız olacağı belirlenmiştir. İngilizlerin Irak topraklarındaki imtiyazlarını koruyan bu antlaşma ile Irak, sözde bağımsızlığına kavuşmasının hemen ardından ilk olarak Asurilerin isyanları ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Irak ordusu için bir nevi dönüm noktası olan bu isyanın başarılı bir şekilde bastırılması neticesinde ordunun itibarı oldukça artmıştır. Kazanılan bu itibarla birlikte Bekir Sıtkı liderliğindeki ordu, siyasi bir değer olarak Irak'ta önemli bir konuma gelmiştir. Çok geçmeden de Irak'ın ilk minör darbesinde aktif bir rol üstlenen ordu, bu tarihten itibaren gücünü daha da artırarak siyasetle de ilgilenmeye başlamıştır. Ancak bu yeni iktidarın ömrü de uzun sürmemiş ve Bekir Sıtkı Darbesi olarak da bilinen 1936 Askeri Darbesi ile sonlandırılmıştır. Bu darbe, Irak'ın siyasi tarihindeki ilk askeri darbe özelliğini taşımaktadır ve literatürde yeterince incelenmiş değildir. Çalışmada, 1936 Bekir Sıtkı Darbesi'ne giden süreç ve ordunun Irak siyasetinde önemli bir güç haline gelmesine neden olan olaylar incelenmiş ve özellikle Irak'ın bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde, askeri kuvvetlerin siyasi arenada önemli bir güç haline gelmesi ve 1936 Darbesi'nin olgunlaşma süreci ön planda tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Irak, 1936 Darbesi, Ordu, Bekir Sıtkı

* Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, TR, Erdek Meslek Yüksekokulu, orcid.org/0000-0001-5523-2384, onrakd@gmail.com

Iraq's First Military Coup: The 1936 Bakr Sidqi Coup

Onur Akdoğan*

Abstract

With the British-Iraq Treaty signed on 30 June 1930 in line with the interests of the British, it was determined that Iraq would be fully independent within two years. With this treaty, which protected British privileges in Iraq, Iraq first had to deal with the Assyrians' uprisings right after the apparent independence. As a result of the successful suppression of this revolt, which was kind of a turning point for the Iraqi army, the army's reputation of the army increased considerably. With this reputation, the army under the leadership of Bakr Sidqi reached a critical position in Iraq as a political asset, and the army, which took an active role in the first minor coup in Iraq, started to be interested in politics increasing its power even more since then. However, the life of this new government did not last long and was ended by the 1936 military coup, also known as the Bakr Sidqi coup. This coup is the first military coup in Iraq's political history and has not been adequately studied in the literature. This article examined the process leading to the 1936 Bakr Sidqi coup and the events that enabled the army to become an important power in Iraqi politics. Especially in the period after Iraq gained its independence, the military forces became an essential power in the political arena, and thus the maturation process of the 1936 coup has been prioritized.

Keywords: Middle East, Iraq, 1936 Coup, Army, Bakr Sidqi.

---

* Lecturer, Bandırma Onyedi Eylöl University, TR, Erdek Vocational School, orcid.org/0000-0001-5523-2384, onrakd@gmail.com

1. Giriş

Irak toprakları, en eski çağlardan itibaren sahip olduğu stratejik önemden dolayı pek çok göç ve istilaya maruz kalmıştır.¹ Tarihin her devrinde başat güçlerin dış politika alanı içerisinde yer alarak, adından sıkça söz ettiren Irak, İslam fetihlerinin ardından yeni bir döneme girmiş ve bölgede kısa süreli sükûnet ortamı sağlanmıştır. Ancak sonrasında tekrar başlayan istilalar ve çatışmalar, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla birlikte sona ermiştir. Modern Irak'ın oluşmasına önemli katkılar sağlayan Osmanlı Devleti'nin bu hakimiyeti, 19. yüzyılın sonlarına doğru Batılı devletlerin bölgeye yönelik planları neticesinde sarsılmaya başlamıştır. Özellikle de İngilizlerin, Irak toprakları üzerindeki çıkarları doğrultusunda, Osmanlı nüfuzunu kırmaya yönelik planları, bölgede kargaşa ortamının doğmasına neden olmuş ve Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan antlaşmalarla birlikte Irak toprakları İngilizlerin hakimiyetine (mandaterliğine) girmiştir.

Irak'ın yeni dönemi, bir süre daha manda rejimi ile devam etmiştir. Ardından da çıkarlarına zarar vermeyecek şekilde imzalanan 30 Haziran 1930 tarihli İngiltere-İrak Antlaşması ile² Irak'a sözde bağımsızlık verilmiştir. Ancak bağımsızlık kisvesi altında ülkeyi idare etmeye devam eden İngilizlere, Arap milliyetçilerinin tepkisi de her geçen gün şiddetlenerek artmış ve bölgedeki huzursuzlukların ardı arkası kesilmemiştir. İşte bu huzursuzlukların ilki, Asurilerin isyanları olmuştur. Oldukça kanlı ve şiddetli bastırılan bu isyan, ordunun siyasi arenaya girmesine ve istikrarsız yönetimlerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu süreçte kritik bir misyon yüklenen askeri kuvvetlerin önemi, her geçen gün artarak devam etmiş ve sonunda Irak'ın ilk darbesi kabul edilen 1936 Askeri Darbesi kaçınılmaz olmuştur.

1936 Askeri Darbesi ile Irak'ın defacto lideri haline gelen Genelkurmay Başkanı Bekir Sıtkı, Irak siyasetinde ordunun gücünü bariz bir şekilde göstermiştir. Ancak bu durum, anti-milliyetçi bir tutum sergileyen Bekir Sıtkı'ya olan muhalefeti günden güne artırmış ve ordu içerisindeki Arap

---

¹ İmâdüddin Halil el-Talib, "Irak," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 87.

² Ömer Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu* (İstanbul: Acar Matbaacılık, 2003), 134.

milliyetçileri tarafından düzenlenen bir suikast ile ortadan kaldırılmıştır.³ Böylece, Irak'ın ilk darbe hükümeti de yine bir darbe ile sona ermiştir. Askeri darbelerin başlangıcını oluşturan 1936 Askeri Darbesi, kendinden sonraki darbelerin de zeminini hazırlamış ve birbiri ardına devam eden istikrarsız yönetimleri ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışma temelde iki bölüm üzerine inşa edilmiştir. Bu bölümler; darbe öncesi yaşanan siyasi olaylar ile darbe ve sonrasındaki süreç şeklinde belirlenmiştir. Çalışmada, 1936 Darbesine giden süreç ön planda tutularak, ordunun siyasete nasıl entegre olduğu ve ayrıca Irak siyasetine nasıl yön verdiğinin incelenmesi çalışmanın ana omurgasını teşkil etmiştir.

Orta Doğu'da ve çevre ülkelerdeki darbelerin iyi analiz edilmesi bağlamında oldukça önemli bir yere sahip olan 1936 Irak Darbesi'ne yönelik literatürde yeterli düzeyde çalışmaya rastlanmamaktadır. Buradan hareketle Arap dünyasının ilk darbesi olma özelliğini taşıyan 1936 Darbesi'nin araştırılması önemli bir gereksinimdir. Bu itibarla çalışmanın başta Irak olmak üzere diğer Orta Doğu ülkelerinde de vuku bulan darbelerin daha iyi anlaşılıp, analiz edilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. 1936 Darbesi Öncesi Dönem

2.1. Irak'ın Kısa Tarihi

Tarihçiler tarafından birçok imparatorluk aracılığıyla medeniyetin beşiği olarak ilân edilen Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Irak toprakları,⁴ stratejik önemi dolayısıyla tarihin en eski dönemlerinden itibaren birçok medeniyetin ilgisini üzerine çekmiş ve bu durumu da bölgenin pek çok göç ve istilalar ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu itibarla Irak toprakları başta Sümerler, Akkad, Babil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sasaniler'in hakimiyet sahası haline gelmiştir.⁵ 7. yüzyılda ise

---

³ Michael Eppel, "The Hikmat Sulayman Bakir Sidqi Government In Iraq (1936-37) and the Palestine Question," *Middle Eastern Studies* 24, no.1 (1988): 26; Charles Tripp, *A History of Iraq* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 91.

⁴ Charles A. Dana ve Joe P. Dunn, "A Death in Dohuk: Roger C. Cumberland, Mission and Politics among the Kurds in Northern Iraq, 1923-1938," *Journal of Third World Studies* 32, no.1 (2015): 246.

⁵ El-Talib, "Irak", 87.

Müslümanların Sasaniler'i mağlup etmesiyle birlikte Irak tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Robertson'un ifadesiyle tarihte "çığır açıcı" bir olay olarak değerlendirilen bu fetih,⁶ Irak'ın kimliğinin oluşmasında belirleyici olmuştur.

Irak, Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından dördüncü halife Hz. Ali döneminde İslamiyet'in önemli bir merkezi haline gelmiş ve başkent Kufe'ye taşınmıştır.⁷ Sonrasında ise Abbasi Halifesi Mansur tarafından 762 yılında yeniden inşa edilen Bağdat, İslam medeniyetinin yeni başkenti olarak belirlenmiştir. Ancak bu parlak dönem, 9. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamış ve yaşanan ekonomik zorlukların yanı sıra bölgeye çeşitli gruplar tarafından saldırılar düzenlenmiştir.⁸ Irak 1055 yılından itibaren Büyük Selçuklu Devleti hakimiyetine girmiştir. Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Abbasiler ile anlaşma yaparak, halifeliği birleştirici bir manevi kurum haline getirmeye çalışmış,⁹ ancak bu durum İlhanlı Devleti hükümdarı Hülagü komutasındaki Moğol kuvvetlerinin Bağdat'ı ve diğer şehirleri ele geçirmesiyle birlikte sonuçsuz kalmıştır.¹⁰ Iraklılar tarafından karanlık dönem olarak adlandırılan bu çalkantılı yüzyıllarda,¹¹ Irak toprakları üzerinde İlhanlılar sonrası sırasıyla Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler egemenlik kurmuşlardır.¹² Yirmi altı yıllık Safevi hakimiyetinin ardından Irak, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'yle Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. Güçlü ve iyi organize olmuş Osmanlı Devleti döneminde Bağdat şehri, Irak'ın ana idari merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹³

⁶ John Robertson, *Iraq: A History* (Londra: Oneworld Publications, 2015), 354.

⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu Üzerine Notlar* (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 353.

⁸ Phebe Marr, *The Modern History of Iraq* (Colorado: Westview Press, 2012), 4-5.

⁹ Mustafa Bostancı, *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2017), 40.

¹⁰ Hans J. Nissen ve Peter Heine, *From Mesopotamia to Iraq: a Concise History* (Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2009), 142-143.

¹¹ Thabit A.J. Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq Since 1989* (Londra ve New York: Zed Books, 2006), 6.

¹² Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu*, 353.

¹³ Onur Akdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Darbeler 1945-1958* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 149.

Osmanlı Devleti Irak topraklarını Bağdat, Basra ve Musul üzerinden dört asır boyunca yöneterek, modern Irak'ın oluşmasına önemli katkı sağlamıştır.¹⁴ Özellikle de 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Mithat Paşa'nın -Tuna Vilâyetindeki tecrübelerinden sonra- Bağdat valiliğine (1869-1872) gelişiyle birlikte oldukça önemli işler başarılmıştır.¹⁵ Öncelikle vilayet sistemi uygulamaya koyulmuş, askeri kura usulünün icrasıyla Altıncı Ordu düzene sokulmuş, halka toprak sahibi olma hakkı tanınmış ve alınan askeri tedbirler ile bölgedeki isyanlar bastırılarak asayiş temin edilmiştir. Bunların yanı sıra ayrıca ulaşım, eğitim, kültür ve maliye alanında da birçok çalışma yapılmış¹⁶ ve özellikle de Süveyş Kanalı'nın açılması ve buharlı gemilerin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Irak'ın ticareti hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Ancak bu gelişme İngiltere'nin Irak pazarına girmesinin yanı sıra ekonomik sorunları ve sosyal değişimleri de beraberinde getirmiştir.¹⁷ Bilhassa 1908 Jön Türk Devrimi ile birlikte bu değişimler daha da artarak kulüplerin, grupların ve toplulukların çoğalmasına olanak sağlamıştır. Bu dönemde, sonraki yıllarda Irak siyasetinde sıkça görülen Tevfik Süveydi, Naci Şevket, Hamdi Paçacı ve Hikmet Süleyman gibi isimler anayasacılık, liberalizm, ademi-merkeziyetçilik ve laiklik konularındaki fikirleri ile ön plana çıkmaya başlamıştır.¹⁸

1908 yılındaki diğer bir gelişme ise Irak sınırından çok da uzak olmayan Güney İran'da petrolün bulunması olmuştur. Bu gelişme karşısında İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa'nın dikkati bir anda bu bölgeye çevrilmiştir.¹⁹ Bu noktadan itibaren kendi petrol rezervlerine sahip olmayan İngiltere, Irak üzerindeki Osmanlı hâkimiyetine meydan okumaya başlamıştır. Petrolün haricinde İngiltere'nin, Irak'ı ilhak etmekle ilgilenmesinin diğer bir nedeni de Irak'tan geçen Hindistan ticaret yollarının önemli ölçüde kısa olması ve ayrıca Hindistan'ın korunması için Irak'ın mükemmel bir

---

¹⁴ Marr, *The Modern History*, 5.

¹⁵ Erdem Karaca. "Österreichische Monatsschrift für den Orient'te Fırat Demiryolları Projesi'ne Dair Malumat," *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6/1 (Mart 2021): 46.

¹⁶ Adem Korkmaz, "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872)," *Tarih Dergisi* 0, no.46 (2012): 177.

¹⁷ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 9.

¹⁸ Tripp, *A History of Iraq*, 22.

¹⁹ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 10.

konumda bulunması olmuştur.²⁰ İngilizlerin Irak bölgesindeki ekonomik ve stratejik menfaatleri zaman içerisinde dini, siyasi ve askeri alanları da içerisine almış ve Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasından neredeyse bir gün sonra İngiliz askerleri, Osmanlı kuvvetlerinin zayıf olduğu Şattularab'ın girişinde yer alan Fâv mevkiini ele geçirmiştir.²¹ Ardından 22 Kasım 1914'te Basra'ya giren İngilizler, Kût'ül-Amâre'de Osmanlı kuvvetlerinin güçlü direnişiyle karşılaşmış ve burada uğradıkları yenilgiyle birlikte askerlerinin tamamı esir alınmıştır.²² İngilizler bu yenilgi sonrası bölgeye asker ve mühimmat takviyesinde bulunarak ve çeşitli iş birlikleri içerisinde yer alarak toparlanma sürecini hızlı bir şekilde tamamlamış ve Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmiştir. İngilizler, Bağdat'ın ele geçirilmesinin ardından Mayıs 1918'de Kerkük'e kadar ilerleyerek, Musul'u ve petrol yataklarını ele geçirmek için hızlı bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Ancak bu sıralarda Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi nedeniyle kısa süreli de olsa hedefine ulaşamayan İngilizler,²³ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından mütarekenin 7. maddesine dayanarak 9 Kasım 1918 tarihinde Irak'ın tamamını işgal etmişlerdir.²⁴

2.2. İngiliz Mandasından Irak'ın Bağımsızlığına Doğru

1917 yılında Irak'ta başlayan İngiliz hâkimiyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte yerini manda sistemine bırakmıştır.²⁵ Bu durum karşısında Iraklılar, İngilizlerin yönetimine tepki gösterip, ayaklanmaya başlamışlardır. 1920 İsyanı olarak bilinen bu ayaklanmada Sünniler ve Şiiiler ilk kez bir araya gelip ülkelerini İngiliz işgalinden kurtarmaya yönelik iş birliği yapmışlardır. Iraklılar ile İngilizler arasında dört ay süren kanlı çatışmalar her iki tarafta da büyük kayıpların yaşanmasına neden

²⁰ Courtney Hunt, *The History of Iraq* (Westport, CT: Greenwood Press, 2005), 58.

²¹ Gökhan Çetinsaya, "Irak," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 19 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 95.

²² Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu*, 354.

²³ Çetinsaya, "Irak," 95.

²⁴ Rıza Talibi, "Osmanlı'da Irak Türkmenleri," *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no.84 (2016): 217.

²⁵ Turan, *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta*, 133.

olmuştur.²⁶ Yaşanan bu ayaklanmalar neticesinde İngilizler, bölgedeki politikalarını değiştirerek, İngiltere'ye bağlı bağımsız bir Irak devleti kurma yolunu tercih etmiştir. Değişen bu politika ile birlikte İngiltere, birkaç hafta içerisinde kralı belirleyip sahte bir referandum düzenleyerek Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Irak'ın ilk kralı olarak taç giymesini sağlamıştır.²⁷ Kurşun'un ifadesiyle İngilizler, bu politikayla birlikte "bir taşla iki kuş vurarak," bir taraftan peygamber soyuna mensup birini kral yaparak Şiiler'in, diğer taraftan da Suriye'de bulunan Fransızların önünü kesmişlerdir.²⁸

Faysal'ın kral olarak ilân edilmesinden sonra 10 Ekim 1922 tarihinde imzalanan İngiltere-İrak Antlaşması ile manda yönetimi şartları teyit edilip İngiltere'nin çıkarları güvence altına alınmıştır.²⁹ 20 yıl sürmesi planlanan bu antlaşma, Irak hükümetinin dış ilişkiler, maliye politikası ve ayrıca İngiltere menfaatlerini etkileyen tüm konularda İngilizlere danışılacağını garanti etmiştir. Ardından da İngiliz destekli kralın ve parlamentonun yetkilerini tanımlayan anayasa hazırlıklarına girişilmiştir.³⁰ Hazırlanan anayasa ile meşruti monarşi kurularak, 1925 yılında yeni anayasa yürürlüğe girmiştir.³¹ Irak'taki kontrolü ele geçiren İngilizler, Musul meselesinde de Avrupalı devletlerin desteğini alarak meseleyi kendi menfaatine uygun olarak çözmeyi başarmıştır.³²

1924 yılından sonra Iraklıların bağımsızlık talepleri giderek artmaya başlayınca İngiltere, Irak ile 13 Ocak 1926 ve 14 Aralık 1927 tarihli iki yeni antlaşma imzalamıştır. İmzalanan bu antlaşmalarla Irak'a tanınan hak ve özgürlükler artırılmış olsa da milliyetçi kesimi pek de memnun etmemiştir.³³ Bu durum karşısında İngiltere, Irak'a iç işlerinde daha fazla özerklik tanıyan 25 yıl süreli yeni bir antlaşma öne sürmüştür. 30 Haziran 1930 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre Irak iki yıl içerisinde

---

²⁶ Hunt, *The History of Iraq*, 63.

²⁷ Tripp, *A History of Iraq*, 47; Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 12-3.

²⁸ Zekeriya Kurşun, "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak," *Irak Dosyası* 1, (İstanbul; Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2003), 12-3.

²⁹ Çetinsaya, "Irak," 95.

³⁰ Hunt, *The History of Iraq*, 66.

³¹ Abdullah, *Dictatorship, Imperialism and Chaos*, 14.

³² Zülal Keleş, "Musul Meselesi," *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no. 84 (2016): 282.

³³ Yeşilbursa, *Türkiye ve Orta Doğu*, 357.

tam bağımsız olacak, İngiltere Mısır'da olduğu gibi askeri ve güvenlik imtiyazlarını korumasının yanında ülkede iki hava üssü bulunduracaktı.³⁴ İngilizlerin çıkarları doğrultusunda yapılan antlaşmadan iki yıl sonra Irak, bağımsız hale gelmiş ve ayrıca Milletler Cemiyeti'ne de kabul edilmiştir.³⁵ Bu durum, her ne kadar resmi anlamda İngiliz mandasını sona erdirmiş olsa da üstü kapalı bir şekilde İngiliz vesayeti devam etmiştir. Dolayısıyla Irak nüfusunun büyük bir kısmı bu anlaşmadan memnun olmamıştır.³⁶

2.3. Asuri İsyanı

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan göç eden ve İngilizler tarafından Irak'ın kuzeyindeki köylere yerleştirilen Asuriler, 20.000 ile 30.000 arasındaki nüfuslarıyla İngilizler tarafından tercih edilen bir topluluk olmuştur. İngilizler tarafından Kürt isyanlarını bastırmak için kullanılan bu topluluk, Kürtlerin düşmanlığını kazanmasının yanı sıra İngiliz askeri kuvvetleri olarak hareket etmelerinden dolayı Arap nüfusu ve Irak subayları arasında da sevilmeyen bir zümre olmuştur. Özellikle Irak'ın bağımsızlığının yaklaşmasıyla birlikte Asuriler, kendini savunmasız hissederek, Ekim 1931'de özel bir statü için Milletler Cemiyeti'ne talepte bulunmuşlardır. Ancak bu talep, Milletler Cemiyeti tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu durum üzerine, Asurilerin tepkileri eyleme dönüşerek mevcut olan huzursuzlukların daha da şiddetlenmesine neden olmuş ve çok geçmeden³⁷ Ağustos 1933'te Asuriler ile Irak ordusu arasındaki çatışmalar doruk noktasına ulaşmıştır.³⁸ Çatışma haberleri üzerine, Asur tehdidi ile baş edebilmek için orduya geniş bir serbestlik verilmiş ve kuzeydeki Irak ordusunun komutanı Bekir Sıtkı öncülüğünde Irak ordusu, bir aydan kısa bir sürede, çoğu silahsız ve sivil olan yüzlerce Süryani'yi katletmişlerdir.³⁹

³⁴ William L. Cleveland, *Modern Orta Doğu Tarihi*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004), 233.

³⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (Bursa: MKM Yayınları, 2012), 445.

³⁶ Karol Sorby, "The Last Years of King Faysal I. (1930-1933)," *Asian and African Studies* 79, no. 2 (2010): 259.

³⁷ Adeed Dawisha, *Iraq: A Political History From Independence to Occupation* (Princeton, N.J: Princeton University Press, 2013), 37; Sorby, "The Last Years of King," 269.

³⁸ Marr, *The Modern History of Iraq*, 39.

³⁹ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 38.

Özellikle de bu eylemlerden en şiddetlisi 11 Ağustos'ta Sumayyil'de koruma amacıyla polis karakolunda toplanan silahsız Asur köylülerinin öldürülmesiyle yaşanmıştır. Bu eylemde yüzlerce Süryani öldürülmüş ve birçok köy yağmalanıp tahrip edilmiştir.⁴⁰ Bu bilgilerden hareketle Asuri isyanının Irak ordusu tarafından bu denli kanlı ve şiddetli bastırılmasının altında yatan neden, İngilizlere karşı duyulan büyük nefretin bir yansıması olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

General Bekir Sıtkı komutasındaki ordu, gerçekleştirmiş olduğu bu askerî harekât ile kendisini ulusal öneme sahip bir güç olarak kanıtlama fırsatı bulmuştur. O andan itibaren Irak halkı, orduyu milliyetçi ruhun mihenk taşı olarak görmeye başlamış⁴¹ ve Bekir Sıtkı'yı da ulusal kahraman konumuna yükseltmiştir.⁴² Ordu liderleri daha sonra ordunun gücünü artıran zorunlu askerlik yasasının kabul edilmesini sağlayarak gücünü daha da artırmış ve parlamentodaki belirli gruplara desteklerini göstererek ülke siyasetinde aktif bir rol oynamaya başlamışlardır.⁴³

2.4. Yeni Kral Gazi

Irak'ın kâğıt üstünde bağımsızlığına kavuşmasından kısa bir süre sonra Kral Faysal tedavi için gittiği İsviçre'de ölmüştür.⁴⁴ Haberin alınmasının hemen ardından kabine bir toplantı yaparak, Faysal'ın tek oğlu Gazi bin Faysal, Bakanlar Kurulu üyeleri önünde yemin edip kral ilân edilmiştir. Yirmi bir yaşında, aktif, sıcakkanlı ve vatansever biri olan Kral Gazi, halk arasında ve birlikte eğitim gördüğü genç Iraklı subaylar arasında popüler biriydi. Ancak çok genç ve babasının siyasi dengeleyici rolünü yerine getiremeyecek kadar deneyimsizdi. Üstelik ne eğitimi ne de mizacı bu göreve uygundu.⁴⁵ Arap milliyetçisi ve pan-arabizm savunucusu olan Gazi, İngiliz karşıtı bir tutum sergilemesi nedeniyle Irak'taki İngilizler tarafından

---

⁴⁰ Marr, *The Modern History of Iraq*, 39.

⁴¹ Soren Scholvin, "The Failure of Nation-Building In Iraq," *World Affairs: the Journal of International Issues* 15, no. 3 (2011): 53.

⁴² Marr, *The Modern History of Iraq*, 40.

⁴³ Joel Rayburn, "The Last Exit From Iraq," *Foreign Affairs* 85, no. 29 (2006): 38.

⁴⁴ Hunt, *The History of Iraq*, 69.

⁴⁵ Karol Sorby, "Iraq Under King Gazi Internal Political Development 1933-1939," *Rocznik Orientalistyczny* 64, no. 2 (2011): 55.

hoş karşılanmamıştır. Bu karşıt tutumu halk ile uyumlu olmasına rağmen Iraklılar tarafından babası Faysal gibi meşru bir yönetici olarak kabul edilmemiştir.⁴⁶

9 Eylül 1933 tarihinde Kral Gazi'nin anayasal uygulamalara uygun olarak kral seçilmesinin ardından Başbakan Raşit Ali El-Geylani istifasını sunmuş ve aynı gün Kral Gazi tarafından yeniden başbakan olarak göreve iade edilmiştir. Ancak çok geçmeden şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıya kalan El-Geylani, parlamentoyu feshedip yeni seçimler düzenleyerek hükümetin konumunu iyileştirmeye yönelik karar vermiştir. Ancak bu fesih talebi Kral Gazi tarafından onaylanmamıştır. Bu durum üzerine 28 Ekim 1933 tarihinde El-Geylani'nin istifasını sunmasının ardından yerine Cemil El-Midfai hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Parti siyasetine inanmayan El-Midfai dönemindeki en önemli olay, Milli Savunma Yasa Tasarısı'nın (diğer adıyla Ulusal Hizmet Yasası) meclisten geçmesi olmuştur.⁴⁷ Yasa tasarısı karşısında Şii ve Kürt aşiretleri, savaş çağındaki erkeklerini kaybetme korkusu nedeniyle askere alınmalarına karşı çıkmıştır.⁴⁸

Bürokrasinin büyümesi ve kırsal kesime yayılmasıyla birlikte kabilelerin konumu giderek sarsılmaya başlamıştır. Bu dönemde Kral Gazi, hükümetin davranışlarından memnun olmadığını ve kabine değişikliği isteğini dile getirmiştir. Bunun neticesinde de Cemil El-Midfai derhâl istifasını sunarak yerini Cevdet El-Eyyübi'ye bırakmıştır.⁴⁹ Yeni atanan Başbakan El-Eyyübi, arkadaşlarını ve destekçilerini parlamentoya getiren bir seçim düzenledikleri için aşiretlerin ve muhalefetteki El-İkha Partisi'nin tepkisine neden olmuştur. Bu tutumu karşısında aşiret reisleri Kral Gazi'ye, El-Eyyübi'yi görevden almasını ve parlamentoyu da feshetmesini isteyen bir dilekçe vermişlerdir. Ancak bu dilekçe sonuç vermeyince aşiret reisleri, hükümet karşıtı politikacılar ve Hikmet Süleyman, Raşit Ali El-Geylani ve Yasin El-Haşimi başta olmak üzere El-İkha Partisi'nin üyeleri gizlice görüşüp, hükümeti devirmeye yönelik karar almışlardır.⁵⁰ Alınan kararlar birlikte harekete geçen muhalif yapı, hızlı bir şekilde eylem hazırlığına

⁴⁶ Hunt, *The History of Iraq*, 69-70.

⁴⁷ Sorby, "Iraq Under King," 56-7; Tripp, *A History of Iraq*, 80.

⁴⁸ İbrahim Al-Marashi ve Sammy Salama, *Iraq's Armed Forces: An Analytical History* (Londra: Routledge, 2009), 33.

⁴⁹ Sorby, "Iraq Under King," 57-8.

⁵⁰ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 34-5; Tripp, *A History of Iraq*, 80.

girişmiştir. Bu noktada, Ulusal Kardeşlik Partisi'nin önde gelen üyelerinden Hikmet Süleyman, eski arkadaşı General Bekir Sıtkı'yı aşiret ayaklanmasını bastırmayı reddetmeye çağırarak olayların kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler karşısında şiddetli bir muhalefet ile karşı karşıya kalan El-Eyyübi istifa etmiş ve yerine halefi Cemil El-Midfai geçmiştir. Ancak yapılan değişiklik hiçbir şeyi normale döndürmemesinin yanı sıra daha da şiddetlenmesini sağlamış ve çok geçmeden on üç günlük iktidarının ardından El-Midfai de istifa etmek durumunda kalmıştır. Kral bu kez El-İkha'nın lideri ve hoşnutsuz aşiret reislerinin arkadaşı Yasin el-Haşimi'ye hükümeti kurma görevini vermiştir.⁵¹

2.5. Arap Dünyasının Bismarck'ı Yasin El-Haşimi

Yasin El-Haşimi'nin iktidara gelmesinden bir hafta sonra aşiret isyanı sona ermiştir. Ancak muhalif yapının bu başarısı minör darbeyi desteklemeyen daha fazla aşiretin ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Öncesinde devam eden toprak iddiaları, kabile otoritesinin zayıflaması ve son olarak da zorunlu askerlik tasarısı ile birlikte aşiretlerin hükümete direnme potansiyeli azalmış ve 1935 yazında patlak veren isyan, hızlı bir şekilde Orta-Fırat bölgesindeki bazı şehirlere yayılmaya başlamıştır. Ancak bu sefer isyancılar, birkaç ay önceki gönülsüz askerler yerine çok daha kararlı Irak ordusu ile karşı karşıya kalmışlardır. Bekir Sıtkı komutasındaki askerler, isyanları bastırmak için sert önlemlere başvurarak kısa sürede isyancıları dağıtmıştır. Diğer taraftan Kraliyet Hava Kuvvetleri de köyleri havadan bombalayarak büyük bir paniğe neden olmuş ve yüzlerce aşiret üyesi öldürülmüştür. Bu olayların üzerinden çok geçmeden 1936 yılında aşiretler tekrar ayaklanıp, Irak kuvvetleri ile savaşmaya başlamışlardır. Ancak bu ayaklanmayı Bekir Sıtkı komutasındaki askerler bir öncekine göre daha sert bir şekilde bastırmıştır.⁵² Yaşanan bu gelişmeler, devletin dağılmasını önleyen orduyu, Irak'taki en kritik ve önemli kurum haline getirmiştir

Pan-Arap çevrelerinde kahraman bir lider ve ayrıca Arap dünyasının da Bismarck'ı olarak kabul edilen El-Haşimi,⁵³ 1936 yılında daha diktatör bir

---

⁵¹ Sorby, "Iraq Under King," 59.

⁵² Dawisha, *Iraq: A Political History*, 34-5; Marr, *The Modern History of Iraq*, 43.

⁵³ Michael Eppel, "The Hikmat Sulayman," 25.

tavırla hareket ederek siyasi faaliyetleri baskılamaya ve tüm gücü kendi elinde toplamaya başlamıştır. Bu minvalde dernekleşme faaliyetlerini sınırlandırdı, Bağdat'ta veya diğer şehirlerde hükümetin herhangi bir şekilde eleştirilmesine karşı sert tedbirler uygulattı. Ayrıca polis ve istihbarat servislerini de geliştirerek, hükümete karşı en büyük muhalefeti oluşturan El-Ahali grubu başta olmak üzere bütün muhalif grupların faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalıştı.⁵⁴ Bazı Hükümet karşıtı gruplar da güç kullanılarak bastırıldı, komünistler tutuklandı ve şüpheli hükümet görevlileri görevlerinden uzaklaştırıldı. Yaşanan bu gelişmeler karşısında bazı liberal politikacılar Kral Gazi'ye, El-Haşimi kabinesinin zorbalığının engellenmesine yönelik dilekçeler sunsa da bu girişimlerin hepsi sonuçsuz kaldı.⁵⁵

Popülist bir doktrin savunan El-Ahali grubu, Haşimi'nin kişiselleştirilmiş otoriterliği ile kendisini çelişki içerisinde bulmuştur. Özellikle de 1935 yılında İkhâ Partisi ile anlaşmazlığından sonra Ahali grubuna katılan Hikmet Süleyman, ideolojik kutuplaşmanın yanı sıra Yasin Haşimi'ye karşı kişisel bir düşmanlık da besliyordu. Parti siyasetinde diğerlerinden çok daha deneyimli olan Hikmet, kısa sürede grubun en aktif üyesi oldu ve El-Ahali'nin tanınmış lideri Cafer Ebu El-Timman'ın ve ayrıca General Bekir Sıtkı'nın desteğini alarak Haşimi iktidarını devirmek için çalışmalara yoğunlaştı.⁵⁶

3. 1936 Bekir Sıtkı Darbesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

3.1. Bağdat'ta Yürüyüş ve Darbe Girişimi

Bekir Sıtkı, 1933 Asur meselesinde yetenekli ve cesur bir asker olarak ün kazanmış ve Bağdat'a döndüğünde ulusal kahraman olarak karşılanmıştır. Bu süreçte İçişleri Bakanı olan Hikmet Süleyman, Bekir'in Asur meselesinde sert adımlara yönelmesini teşvik etmiştir. Bekir ve Hikmet daha yakın bir bağ kurarak, Irak'ın bağımsızlığının tek garantisi olarak ordunun güçlendirilmesine ve yeniden yapılandırılmasına yönelik yollar

⁵⁴ Sorby, "Iraq Under King," 59; Tripp, *A History of Iraq*, 85.

⁵⁵ Majid Khadduri, "The Coup D'état of 1936: A Study In Iraqi Politics," *The Middle East Journal* 2, no. 3 (1948): 274.

⁵⁶ Khadduri, "The Coup D'état of 1936," 277; Dawisha, *Iraq: A Political History*, 92-3.

aramaya başlamışlardır. İlk etapta bu düşüncelere Başbakan Yasin Haşimi ve kardeşi Genelkurmay Başkanı Taha Haşimi tarafından kabul görüp destek verilse de sonrasında süreçte Yasin-Hikmet kabinesindeki anlaşmazlıktan sonra bu tavırları değiştirmeye başlamıştır. Böylelikle Bekir, ordunun geleceğinin Hikmet'in başbakan olmasına bağlı olduğuna yavaş yavaş inanmaya başlamıştır.⁵⁷

Ekim 1936'da Taha El-Haşimi Türkiye'yi ziyaret etmek üzere Irak'tan ayrılarak vekaleti Bekir Sıtkı'ya bıraktı. Bekir Sıtkı, Hikmet Süleyman ve Ahali grubunun önceden uyarılmış liderleri ile gizli bir anlaşma yaparak, komutasındaki birliklerin Ulusal Reform Gücü'nün başında Bağdat'a yürümelerini emretti. Aynı zamanda ordunun, Kral'dan Yasin El-Haşimi'yi görevden almasını ve Hikmet Süleyman'ı başbakan olarak atmasını istediği broşürler⁵⁸ başkente atıldı.⁵⁹ Bu broşürler Bağdat'a dağılırken Hikmet Süleyman, kraliyet sarayına gelerek Bekir Sıtkı ve Abd El-Latif Nuri tarafından imzalanmış bir mektup⁶⁰ teslim etti ve ardından, generallerin talepleri yerine getirilmezse, "*Bağdat üç saat içinde havadan bombalanacak*" diye de ekledi. Haberler, Yasin Haşim'e ulaştığında aceleyle Serai'deki ofisine giderek, telefonla Bekir ile konuşmuş ve hareketi durdurması için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Bekir, hareketin Kral'ın bilgisi ve onayıyla gerçekleştiğini söyleyerek, Haşim'in talebini reddetmiştir.⁶¹

---

⁵⁷ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 280.

⁵⁸ "Oğullarınızdan oluşan ordu, kamu refahını göz ardı ederek, sadece kendi kişisel çıkarlarıyla ilgilenen mevcut hükümete karşı sabrını kaybetti. Bu nedenle ordu, Kral Majesteleri'ne mevcut kabineyi görevden almaya ve yerine halk tarafından büyük saygıya sahip olan Hikmet Süleyman liderliğindeki samimi vatandaşlardan oluşan başka bir kabine ile değiştirmeye çağırdı. Bu çağrı ile, durumunuzu ve ülkenin refahını iyileştirmekten başka bir arzumuz yok ve bu nedenle kardeşlerinizle, ordunun personeli ve subaylarıyla tüm gücünüzle iş birliği yapacağımızdan hiç şüphemiz yok. İnsanlar her zaman üstündür. Kardeş memurlarımıza diyoruz ki: Biz sadece, devletin hizmetindeki kardeşleriniz ve hepimizin halkın çıkarlarını gözeterek olmasını diliyoruz. Görevinizi, baskıcı Hükümet ile iş birliği yapmayarak ve gurur duyacağımız yeni bir kabine oluşana kadar ofislerinizi terk ederek yerine getirmenizi bekliyoruz. Ordunun, bu samimi temyize uymayanlara kaçınılmaz olarak zarar verebilecek bazı zorlayıcı önlemler almaya mecbur edilmesi mümkündür". Bkz. Stacy E. Holden, *A Documentary History of Modern Iraq* (Gainesville: University Press of Florida, 2012), 113.

⁵⁹ Tripp, *A History of Iraq*, 86.

⁶⁰ Mektup için bkz. Khadduri, 286.

⁶¹ Muhammed A. Tarbush, *The Role of The Military In Politics: A Case Study of Iraq to 1941* (Londra: Routledge, 2015), 122.

Kral Gazi ise isyan ordusundan haberdar olur olmaz İngiliz Büyükelçisi Sir Archibald Clark Kerr'i arayarak durumu bildirmiş ve kendisi ile istişare yapmak için saraya çağırılmıştır. Gerçekleşen görüşmelerde Büyükelçi, generallerin ultiमतolarına direnmemesini tavsiye ederek, sadece ordunun başkente zaferle giriş yapmaktan caydırılmaları gerektiğini belirtmiştir. Görüşmeden kısa bir süre sonra da Başbakan Yasin Haşimi, Dışişleri Bakanı Nuri Said Paşa ve diğer bakanların saraya gelmesiyle bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda Başbakan Haşimi, ordunun hareketinin Kral'ın desteğine sahip olduğuna dair kendisine bilgi veren Bekir Sıtkı ile bir telefon görüşmesi yaptığını belirtmiş, ancak bu iddia Kral Gazi tarafından reddedilmiştir. Bunun yanı sıra Haşimi, harekete direnilmesini önererek vilayetlerdeki kuvvetlerle bu harekâtı kontrol edebileceğini belirtmiştir. Ancak bu fikir karşısında Kral Gazi sessiz kalmış ve Yasin'in önerisi üzerine yorumda bulunmamıştır. Kral'ın bu tavrı karşısında Haşimi'nin istifa etmekten başka seçeneği kalmamıştır.⁶² Çok geçmeden hava kuvvetlerinin, başbakanlığın yanına bir dizi bomba atması Haşimi'nin istifa kararını daha da hızlandırmış ve istifa mektubunu sunmasının ardından ülkeyi terk etmiştir. Aynı gün Kral Gazi, Hikmet Süleyman'ı hükümet kurmaya çağırmıştır.⁶³

3.2. Savunma Bakanı Suikastı

Savunma Bakanı Cafer El-Askari, Zuhur Sarayı'ndaki toplantıya katılmadan önce, Savunma Bakanı olarak kendi inisiyatifıyla Bağdat'taki yürüyüşü durdurmak ve komployu devirmek için bazı emirler vermiş ve ardından saraya gitmiştir. Ancak toplantıda Kabinenin istifası yönünde bir tavrın ortaya çıkması üzerine El-Askari, ordunun ilerlemesini durdurmak için Kral'dan Bekir'e kişisel bir mektup vermesini istemiştir. Kral Gazi olacakları önceden tahmin etmeden mektubu⁶⁴ hazırlayıp General Bekir Sıtkı'ya teslim etmesi için El-Askari'ye vermiştir.⁶⁵ Bu olaylar başkentin içinde olurken, Sıtkı ve askerleri kuzeyden Bağdat'a yaklaştığı sırada

---

⁶² Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 284-285; Tarbush, *The Role of The Military*, 122.

⁶³ Tripp, *A History of Iraq*, 86.

⁶⁴ Mektup için bk. Khadduri, 288.

⁶⁵ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 287-288.

Cafer El-Askari, ordunun başkente ilerlemesini durdurmak için Kral'ın mektubunu Sıtkı'nın komutasındaki askeri birliklere vermiştir. Ancak El-Askari'nin bu davranışı, Bekir Sıtkı tarafından darbeyi engellemeye yönelik bir hareket olarak değerlendirilmiş ve adamlarına onu öldürmelerini emretmiştir. Sıtkı'ya sadık olan adamlar "Irak ordusunun babası" olarak kabul edilen bir adamı öldürmeye isteksiz olsa da, Al-Askari durdurulmuş ve yolun kenarına çekilip, idam edilmiştir. Irak'ın ilk Savunma Bakanı olan ve zorunlu askere alınmaya dayalı olarak ülke çapında bir ordu oluşturmak için çalışan El-Askari, isyan çıkınca kurumun kurbanı olmuştur.⁶⁶ Gerçekleştirilen bu cinayet ile Bekir Sıtkı, El-Askari'nin siyasi arkadaşlarıyla birlikte ordu içerisinde pek çok subayın düşmanlığını kazanmıştır.⁶⁷

Ordunun Bağdat'a yürüyüşünü durdurma yönündeki tüm çabalara rağmen Bekir Sıtkı, Ulusal Reform Gücü'nün başında başkent Bağdat'a girme konusunda ısrar etmiştir. Bu ısrarında, Yasin-Raşid kabinesinin aşiretleri kışkırtarak isyanı engellemeyi planladığı söylentileri etkili olmuş ve bu nedenle herhangi bir direniş olasılığını bertaraf etmek için ilerlemeye devam edilmiştir. General Bekir Sıtkı ve komutasındaki askerler Bağdat'a girerek ana caddede büyük bir geçit töreni gerçekleştirmiş ve halk tarafında ordu coşkuyla karşılanmıştır. Böylece ülkedeki kriz ortamı ve iç savaş söylentileri sona ermiştir.⁶⁸

3.3. Darbeye Karşı İngiltere'nin Tutumu

İngilizlere göre Irak ordusunun siyasete açık müdahalesi, Irak devletinin iç işlerinde oldukça önemli ve açık bir tehlike olmasına rağmen, ülkenin dış politikası ve dolayısıyla İngiltere ile ilişkileri üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı sürece tolere edilebilirdi. Ancak bu süreçte İngilizler, iki olası değişiklikten endişe duymuşlardır. Birincisi, darbenin Irak'ta pan-arabizm için coşku getireceği, diğeri ise Türkiye ve hatta İran ile daha yakın ilişkiler kurulabileceği ihtimali olmuştur. İngilizlerin ilk endişesi, Süleyman-Bekir hükümetinin Araplar arası ilişkilerin öncelik listelerinde olmadığını

---

⁶⁶ Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 49.

⁶⁷ Scholvin, "The Failure of Nation-Building In Iraq," 63.

⁶⁸ Khadduri, "The Coup D'etat of 1936," 289-90.

belirtmesi ve bu yönde politikalar izlemesi neticesinde giderilmiştir. İkinci endişeye ilişkin ise Hikmet Süleyman ve Bekir Sıtkı'nın gerçekte ne kadar Türk yanlısı olduğu hiçbir zaman net olarak keşfedilmemiştir.⁶⁹

İkinci endişeye ilişkin İngiliz raporunda, General Bekir Sıtkı'nın saf bir Türk olduğu ve Mustafa Kemal Atatürk'e büyük hayranlık duyduğu bilgisi yer almıştır. Kaynakların çoğunda Bekir Sıtkı Kürt olarak ifade edilirken, İngilizler onun Türk olduğu görüşüne inanmış ve diğer Orta Doğu politikacıları gibi cumhuriyet inşasında, Mustafa Kemal'den ve Türk örneğinden etkilendiği fikrini ön plana çıkarmışlardır.⁷⁰

3.4. Darbe Hükümeti

29 Ekim 1936 tarihinde gerçekleştirilen darbeden sonra kurulan yeni hükümette, Hikmet Süleyman Başbakan, Bekir Sıtkı Genelkurmay Başkanı olmuştur. Ahali grubunun üyeleri ise çeşitli bakanlıklara getirilmişlerdir.⁷¹ Hikmet-Bekir hükümeti kısa süre sonra, köylülerin haklarını büyük ölçüde kısıtlayan 1930'ların başlarında çıkarılan yasaları yeniden gözden geçirerek, hatta bazılarını iptal ederek aşiret liderlerinin gücünü sınırlandırmayı amaçlayan bir program üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra sendikaların kurulmasını, eğitimin alt sınıflara yayılmasını, basın özgürlüğüne bağlılığı ve ekilmemiş toprakların topraksız köylülere dağıtılmasını savunmuştur.⁷² Ancak bu düşüncelerin birçoğu özellikle de toprak reformuna yönelik çalışmalar, otoritelerinin tehdit edildiğini hisseden toprak ağaları ve aşiret reisleri tarafından tepki ile karşılanmış ve müzakere girişimlerinin sonuçsuz kalmasıyla birlikte kısa sürede isyana dönüşmüştür.

Daha öncedeki yönetimlerden farklı bir yapıya sahip Hikmet Süleyman Kabinesi, görevdeki ilk döneminde Irak'ın Arap birliğinin gerçekleşmesinden elde edecek hiçbir şeyi olmadığını ve öncelikle Irak'ın kendi işleriyle meşgul olmayı amaçladığını ve komşu Arap

⁶⁹ Tarbush, *The Role of The Military*, 137-40.

⁷⁰ Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 50; Tarbush, *The Role of The Military*, 140.

⁷¹ Marr, *The Modern History of Iraq*, 46-7.

⁷² Dawisha, *Iraq: A Political History*, 94.

devletlerine müdahale etmeyeceğini vurgulamıştır.⁷³ Iraklılar için “önce Irak” politikasıyla hareket eden Hikmet-Bekir hükümeti, Arap ülkeleri yerine İran ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmış ve 1937 yılında Türkiye, İran, Irak ve Afganistan ile Sadabad Paktı imzalanmış ve ayrıca İngiltere’nin arabuluculuğuyla Irak-İran sınır antlaşması imzalamıştır.⁷⁴

Genelkurmay Başkanı Bekir Sıtkı, otoriter bir tavır ile hareket ederek, orduyu ana güç aracı yapmaya çalışırken, liberal demokratik reformcular (Ahali grubu), ülkenin sosyal yapısını değiştirmeye yönelik adımlar atmışlardır. Çok geçmeden iki grup arasında fikir çatışması oluşmaya başlamış ve kısa süre sonra yeni seçimlerin yapılmasına yönelik karar alınmıştır. Başbakan Hikmet Süleyman, Sıtkı ve ordudaki destekçilerine, adayların herhangi bir tehdit oluşturmadığına dair güvence verdikten sonra Şubat 1937’de seçimler yapılmıştır. Ancak Şubat 1937 seçimleri de bu çatışma ortamını değiştirememiştir.⁷⁵ Yeni hükümet kısa süre içerisinde, bir tarafta kendini Arap milliyetçiliğine adanmış Sünni subaylar, diğer tarafta otoritelerinin tehdit edildiğini düşünen aşiret reisleri ve son olarak da Ahali grubu üyelerinin muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır.⁷⁶ Yaşanan bu gelişmeler karşısında Hikmet Süleyman ise Bekir Sıtkı’ya daha da güvenmek durumunda kalmıştır.

Mart 1937’de General Bekir Sıtkı, reformistlere gizli komünist oldukları ve Irak’ın sosyal ve siyasi hayatının tüm sabit noktalarının dağılmasını savundukları için alenen saldırmaya başlamıştır. Özellikle de Mart ve Nisan aylarında maaş ve çalışma koşullarıyla ilgili düzenlenen grevlerde reformistlerin ön planda yer alması, çatışma çizgilerini daha da sertleştirmiştir. Hikmet Süleyman, grevleri sonlandırmak için polisi kullanarak, bazı organizatörlerin tutuklanmasını diğerlerinin de ülke içinde sürgüne gönderilmesini sağlamıştır. Diğer taraftan Mayıs 1937’de silahlı kuvvetler, Fırat’ın ortasına doğru harekete geçerek, önde gelen aşiret üyelerini tutuklamışlardır. Ancak hükümetin bu hareketi, isyanları önlemekten ziyade daha da şiddetlenmesine neden olmuştur. Gelişen

---

⁷³ Eppel, “The Hikmat Sulayman,” 27.

⁷⁴ Marr, *The Modern History of Iraq*, 47.

⁷⁵ Khadduri, “The Coup D’etat of 1936,” 289-91; Marr, *The Modern History of Iraq*, 47.

⁷⁶ Dawisha, *Iraq: A Political History*, 94.

olaylar karşısında Haziran 1937'de dört bakan istifa etmiştir.⁷⁷ İstifa eden Ahali grubunun bakanları, pan-Arap eğilimli kişilerle değiştirilerek, Arap milliyetçileri ile uzlaşma yoluna gidilmiştir. Hikmet ile milliyetçiler arasındaki anlaşmayı sürdürmek için hükümet, artık 'Komünist unsurları' ortadan kaldırmak ve Ahali grubuna karşı savaşmak için bir pan-Arap çizgisi benimsemek zorunda kalmıştır.⁷⁸ Ancak Hikmet'in pan-Arap çevrelerini uzlaştırma ve onların desteğini alma yönündeki çabaları işe yaramamış ve Hikmet-Bekir hükümeti, toprak milliyetçisi olarak görülmeye devam edilmiştir.

3.5. 1937 Darbesi

Bekir Sıtkı'ya olan muhalefet, özellikle subay kadrosu içerisindeki Arap milliyetçileri arasında giderek artmış ve artan bu duygularla birlikte Bekir Sıtkı'ya suikast düzenleme fikri⁷⁹ ortaya çıkmıştır.⁸⁰ Beklenen fırsat Ağustos 1937'de Bekir Sıtkı'nın Türkiye'yi ziyarete giderken Musul'da konaklamasıyla kendini göstermiştir.⁸¹ Burada Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed Ali Cevad ve Bekir Sıtkı, hava üssünde dinlenirken Muhammed Ali Tal-Afari adlı bir asker tarafından öldürülmüşlerdir.⁸²

Hikmet Süleyman, bazı komplocuların tutuklanmasını ve Bağdat'a yargılanmak üzere nakledilmelerini emrettiğinde, Musul Garnizon Komutanı Âmin el-Umari buna uymayı reddederek hükümetin emirlerine uymayacağını açıklamıştır. Bunun yanı sıra Bağdat'taki birliklerde bu görevlilerin yanında yer alacağını açıklamasıyla iç savaş ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu ihtimal ve giderek artan subay isyanları karşısında Başbakan Süleyman, iktidara gelmesinden yalnızca on ay sonra kendisini ve meslektaşlarını iktidara getiren ordu tarafından görevden alınmaya zorlanarak 17 Ağustos 1937 tarihinde istifa etmiştir.⁸³

⁷⁷ Tripp, *A History of Iraq*, 90.

⁷⁸ Eppel, "The Hikmat Sulayman," 35-6.

⁷⁹ Suikast planının arkasındaki diğer nedenler ise eski Savunma Bakanı Cafer El-Askari'nin öldürülmesi ve ayrıca doğal nedenlerle ölmesine rağmen Yasin El-Haşimi'nin ölümünden Süleyman ve Sıtkı'nın sorumlu tutulmaları olmuştur. Bkz. Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 55.

⁸⁰ Scholvin, "The Failure of Nation-Building In Iraq," 65.

⁸¹ Tripp, *A History of Iraq*, 91.

⁸² Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 55.

⁸³ Tripp, *A History of Iraq*, 91; Marr, *The Modern History of Iraq*, 48-9.

Bekir Sıtkı'yı öldürmek için komplo kuran ve Hikmet Süleyman'ın istifa etmesine neden olan yedi kıdemli subayın ortaya çıkması, Irak siyasetinde sivil siyasetçilerin sadece bu adamların rızasıyla görevde bulunduğu yeni bir dönemi başlatmıştır. Kökenleri itibariyle tümü Sünni Arap olan bu subaylar, Irak'ın kimliği ve kaderi hakkında ağırlıklı olarak pan-Arap bir görüşü paylaşma eğiliminde hareket etmişlerdir.⁸⁴ Tıpkı Bekir Sıtkı gibi perde arkasından Irak'ın iç siyasetini takip edip, varlıklarını her daim Irak üzerinde hissettirmişlerdir. Sıtkı ile aralarındaki tek fark ise askeri moderatör rejimlerinin pan-arabizm kisvesi altında faaliyet göstermesi olmuştur.⁸⁵

Bekir Sıtkı'nın öldürülmesinden hemen sonraki yıllarda, Irak siyaseti üç farklı koldan gelişmeye başlamıştır. Bunlardan ilki, düzen siyasetçilerinin özellikle de Nuri Said'in dönüşü ile güç mücadelelerinin devam etmesiydi. İkincisi, Filistin sorununun yeniden ortaya çıkması ve bunun sonucunda özellikle öğrenciler, aydınlar ve subaylar gibi kilit gruplar arasında İngiliz karşıtı ve Arap milliyetçi duygularının yoğunlaşmasıydı. Üçüncüsü, ordunun siyasete artan müdahalesi ve İngilizler tarafından kurulan anayasal sistemin devam eden aşınmasıydı. Bu üç unsurun iç içe geçmesi genç subayları yavaş yavaş siyasete çekti, pan-Arap duygularını yoğunlaştırdı, İngiliz yanlısı politikacıları izole etti ve sonunda 1941 krizine giden süreci hızlandırdı.⁸⁶

Tarihçi Phebe Marr'ın ifadesi ve ayrıca çalışmadaki bulgular ışığında, askeri darbelere kapı açan 1936 Bekir Sıtkı Darbesi'nin, kendisinden sonraki 1937 Darbesi'ne de bir nevi zemin hazırladığını ifade etmek yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Nitekim 1936 yılı itibariyle başlayan darbe kültürü, ordunun konumunu her geçen gün daha da artırmış ve siyaset yapıcı aktörleri iş başına getirmiştir.

4. Sonuç

İngilizler, Irak'ın bağımsız bir devlet olmasını kendi çıkarları ekseninde onaylamıştır. Arkasından gelen yeni dönemde Irak, İngiliz destekçisi

---

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Marashi ve Salama, *Iraq's Armed Forces*, 55-6.

⁸⁶ Marr, *The Modern History of Iraq*, 49.

oldukları için Asuriler ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Asuriler, özel statü taleplerinin karşılık bulmaması üzerine tepkilerini eyleme dönüştürüp, bölgesel bir ayaklanma çıkarmışlardır. Bu ayaklanma karşısında ilk sınavını verecek olan Bekir Sıtkı liderliğindeki Irak ordusu, Asuri ayaklanmasını kanlı bir şekilde bastırılmış ve Irak'ta ulusal kahraman olarak karşılanmıştır. Çalışmadan yola çıkarak bu durumun muhtemel nedenleri, Asurilerin İngiliz yanlısı olmalarından dolayı Irak halkı tarafından sevilmemesi ve ayrıca ordunun yapmış olduğu katliamın halk üzerinde uyandırdığı korkuyla karışık sevinç hali olduğunu söylemek mümkündür. Bu yoruma ilaveten Asuri isyanının, Irak ordusunun gücünü artırmasının yanı sıra Irak siyasetine girişini de belirleyen önemli bir faktör olduğunu ayrıca ifade etmek gerekir. Bilhassa, Yasin El-Haşimi'yi iktidara getiren minör darbede ve sonrasında gelişen olaylarda ordunun, Irak siyasetinde en kritik kurum haline gelmesine olanak sağladığı yapılan araştırmada ortaya çıkmaktadır.

Yasin El-Haşimi, kendisini iktidara getiren yapı ile zaman içerisinde ters düşmeye başlamış ve kişiselleştirilmiş otoritesine karşı muhalif düşünceler belirginleşmeye başlamıştır. İşte bu muhalif kanadın içerisine Bekir Sıtkı'nın da dahil olmasıyla birlikte Irak'ın ilk askeri darbesi yaşanmıştır. Irak tarihinde önemli bir dönüm noktası olan bu darbe anayasada çok önemli bir ihlal yaratarak, siyasete askeri müdahalenin kapısını açmış ve uzun bir dönem devam edecek olan siyasi istikrarsızlıklara neden olmuştur.

1936 Askeri Darbesi ile başlayan bu yeni dönemde Hikmet Süleyman ve Bekir Sıtkı, anti-milliyetçi olarak damgalanmışlardır. Sergiledikleri tavırlar neticesinde artan muhalefet karşısında, politika değişikliğine giderek pan-Arap çevrelerini uzlaştırma ve onların desteğini alma yönünde çabalara girişmişlerdir. Ancak bu çabalar işe yaramamış ve hükümetin dayanak noktası haline gelen silahlı kuvvetlerin desteği kaybedilmiştir. Ordunun içerisinde Sıtkı'ya karşı artan muhalefetin sonucunda, Ağustos 1937'de düzenlenen bir suikast ile öldürülmüştür. Bekir Sıtkı'nın öldürülmesinin ardından Hikmet Süleyman'ın istifa etmekten başka çaresi kalmamıştır. Böylece ilk darbe hükümeti on ay sonra başka bir darbe ile sona ermiştir.

1936 Askeri Darbesi'yle Irak siyasetine giren silahlı kuvvetler, 1936'dan 1943'e kadar neredeyse tüm Irak kabinelerinin yükselişinde ve düşüşünde en belirleyici faktör olmuştur. Ordunun iç siyasette bu denli önemli bir güç haline gelmesi, bitmek bilmeyen siyasi istikrarsızlıkları ve birbiri ardına gelen darbeleri beraberinde getirmiştir.

Kaynakça

- Abdullah, Thabit A. J. *Dictatorship, Imperialism and Chaos: Iraq since 1989*. Londra and New York: Zed Books, 2006.
- Akdoğan, Onur. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Darbeler (1945-1958). Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Bursa: MKM Yayınları, 2012.
- Bostancı, Mustafa. *Irak'ta Monarşinin Sonu (1958 Irak İhtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2017.
- Cleveland, William. *Modern Orta Doğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2004.
- Çetinsaya, Gökhan. "Irak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 19, (1999): 93-95.
- Dana, Charles A. and Joe P. Dunn. "A Death in Dohuk: Roger C. Cumberland, Mission and Politics among the Kurds in Northern Iraq, 1923-1938." *Journal of Third World Studies* 32, no. 1 (2010): 245-271.
- Dawisha, Adeed. *Iraq: A Political History from Independence to Occupation*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2013.
- Eppel, Michael. "The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq, 1936-37, and the Palestine Question." *Middle Eastern Studies* 24, no. 1 (1988): 25-41.
- Halil, İmâdüddin. "Irak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 19, (1999): 87-91.
- Hans, J. Nissen ve Peter Heine. *From Mesopotamia to Iraq: a Concise History*. Chicago ve Londra: University of Chicago Press, 2009.
- Holden, Stacy E. *A Documentary History of Modern Iraq*. Gainesville: University Press of Florida, 2012.
- Hunt, Courtney. *The History of Iraq*. Westport, CT: Greenwood Press, 2005.
- Ibrahim, Al-Marashi and Sammy Salama. *Iraq's Armed Forces: An Analytical History*. Londra: Routledge, 2009.

- Karaca, Erdem. "Österreichische Monatsschrift für den Orient'te Fırat Demiryolları Projesi'ne Dair Malumat." *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6/1 (Mart 2021): 40-51.
- Keleş, Zülal. "Musul Meselesi." *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no. 84 (2016): 263-283.
- Khadduri, Majid. "The Coup D'etat of 1936: A Study In Iraqi Politics." *The Middle East Journal* 2, no. 3 (1948): 270-292.
- Korkmaz, Adem. "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği (1869-1872)." *Tarih Dergisi* 0, no. 46 (2012): 113-178.
- Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak." *Irak Dosyası* 1, (2003): 12-13.
- Marr, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Colorado: Westview Press, 2012.
- Rayburn, Joel. "The Last Exit From Iraq." *Foreign Affairs* 85, no. 29 (2006): 85-29.
- Robertson, John. *Iraq: A History*. Londra: Oneworld Publications, 2015.
- Scholvin, Soren. "The Failure of Nation-Building In Iraq." *World Affairs: the Journal of International Issues* 15, no. 3 (2011): 48-7.
- Sorby, Karol. "Iraq under King Gazi Internal Political Development, 1933–1939." *Rocznik Orientalistyczny* 64, no. 2 (2011): 54-72.
- Sorby, Karol. "The Last Years of King Faysal I.(1930-1933)." *Asian and African Studies* 79, no. 2 (2010): 255-274.
- Talibi, Rıza. "Osmanlı'da Irak Türkmenleri." *Yeni Türkiye Dergisi* 22, no. 84 (2016): 215-224.
- Tarbush, Muhammed A. *The Role of The Military In Politics: A Case Study of Iraq to 1941*. Londra: Routledge, 2015.
- Tripp, Charles. *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Turan, Ömer. *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Orta Doğu*. İstanbul: Acar Matbacılık, 2003.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. *Türkiye ve Orta Doğu Üzerine Notlar*. Ankara: Astana Yayınları, 2018.

Müslüman Kardeşler, Siyasal Meşruiyet ve Seçimler: Ürdün Üzerine Bir İnceleme

Abdulgani Bozkurt*

Öz

Müslüman Kardeşler hareketi, Mısır'da kuruluşundan itibaren toplumla alakalı tüm meselelerle ilgilenen bir teşkilat olmuştur. Bu özelliği sayesinde hareket, başta komşu ülkeler olmak üzere bütün bölgeye yayılmış ve zaman içerisinde neredeyse bütün Arap ülkelerinde teşkilatlanmıştır. Ülkelerin iç dinamikleri ile bölgesel ve küresel politikadaki konumlanışları hareketin kurumsal görünümünü ve faaliyetlerini etkilemiş ve hareket içinde belirli bir düzeyde kurumsal ve ideolojik farkın oluşmasının önünü açmıştır. Buna göre bölgedeki teşkilatlardan bazıları sistem içi kalırken bazıları da sistem dışı hareket etmiştir. Bölgede sistem içi kalan ve meşru yolların dışına çıkmayan hareketlerden biri de Ürdün MK'sidir. Ürdün'de MK'nin rejime sistem içi muhalefette seçimlere özel bir anlam attığını söylemek mümkündür. Bu çalışma seçimlere katılım ya da seçimleri boykot kararının MK tarafından hem hareket hem de rejim için bir meşruiyet sağlama ya da sarsma aracı olarak kullanıldığı tezini ileri sürmektedir. Bu çalışma kapsamında Ürdün'de siyasal liberalleşme sürecinin başladığı 1989 ile 2020 yılları arasında yapılan bütün seçimler, Müslüman Kardeşlerin ve siyasi kanadı İslami Eylem Cephesi'nin liderleriyle yapılan mülakatlardan da yararlanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ürdün, Müslüman Kardeşler, Seçimler, Meşruiyet, Boykot

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-2049-4760, abdulgani.bozkurt@erdogan.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 2, pp. 151-181
Received: 06.07.2021
Accepted: 29.08.2021
DOI: 10.26513/toed.963336

Muslim Brotherhood, Political Legitimacy and Elections: A Case Study on Jordan

Abdulgani Bozkurt*

Abstract

Since its foundation in Egypt, Muslim Brotherhood (Al-Ikhwan Al-Muslimin) has always been an organization that is interested in all forms of social issues. This feature of the movement facilitated the organization's spreading across the region, especially to the neighboring countries, and institutionalization in almost all the Arabian countries in the course of time. The internal dynamics of the countries in which the movement is organized and the stances of these countries towards regional and global problems have affected the organizational appearance and the activities of the movement and paved the way for a certain level of country-specific institutional and ideological variations. While some of the branches acted in line with the rules of the political system of the countries they are operating in, others challenged it. Jordanian Muslim Brotherhood has been among the first group, so it has had legally legitimate relations with the country's political system. In Jordan, it is possible to say that the movement attributes special meaning to the elections –in the form of both participating and boycotting– to form a legitimate opposition towards the regime. This study argues that the movement uses the decision to participate in the elections or boycotting them as a means of legitimizing or undermining the regime, which in return also confirmed the legitimacy of the movement. This paper studies all the elections held in Jordan since the political liberalization process started in the country (1989-2020) and analyzes them using personal interviews with the leaders of the Muslim Brotherhood and its political wing, the Islamic Action Front.

Keywords: Jordan, Muslim Brotherhood, Elections, Legitimacy, Boycott

---

* Asst. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdogan University, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0002-2049-4760, abdulgani.bozkurt@erdogan.edu.tr

1. Giriş

Müslüman Kardeşler (MK), bilindiği üzere, neredeyse bütün Arap ülkelerde teşkilatı olan ve çalışma yürüten bir toplumsal-siyasal harekettir. Bölgede yer alan her devletin kuruluşu itibariyle sahip olduğu farklı dinamikler ve bölgesel-küresel aktörlerle kurduğu ilişkiler MK'nin her ülkede farklı yapılanmasını ve bulunduğu ülkenin gerçeklikleri bağlamında aksiyon almasını mecburi kılmıştır. Örneğin Suriye'de yeraltı çalışmalarıyla hayatta kalmaya çalışan hareket Kuveyt'te kimi zaman rejimle işbirliği içinde olmuştur. 2011 yılında başlayan Ortadoğu'daki halk hareketlerinden sonra Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri tarafından terörist bir örgüt olarak kabul edilirken Suudi Arabistan etkisi altındaki Bahreyn rejimi hareketi terörist olarak görmediğini ilan etmiştir. Çünkü muhalif bir hareket olan MK'nin siyasi kanadı El Minber, ülkede nüfusun üçte ikisini oluşturan Şiilere karşı rejim açısından bir meşruiyet aracı olarak kabul edilmektedir. Özetle hareketin her ülkede rejimle farklı bir ilişki biçimine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Farklı ve kendine münhasır ilişki biçimlerinden biri de Ürdün'dedir. 1928 yılında Mısır'da Hasan el Benna tarafından kurulan MK'nin Ürdün'de teşekkülü 1945 yılına tekabül etmektedir.¹ Müslüman Kardeşler Derneği olarak kurulan ve Ocak 1946'da Kral I. Abdullah tarafından bir 'yardım kuruluşu' olarak yasal statüye kavuşan hareket kuruluş yıllarında siyasi bir hareket olmaktan oldukça uzak, toplumsal bir cemiyet hüviyetindedir.² 1947 yılında Hasan el-Benna'nın Ürdün şubesini örgütlemesi için ülkeye gönderdiği iki temsilcinin teşvikleriyle Abdullatif Ebu Kura hareketin liderliğine seçilmiş ve bu tarihlerden itibaren hareket uzun bir süre rejim imkânlarıyla desteklenmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllarda ülkedeki muhaliflere -milliyetçilere ve komünistlere- karşı MK'yi bir denge unsuru olarak gören rejim hareketin özellikle camileri fikirlerini yayması ve taraftarlarını toplaması için birer merkez olarak kullanmasına müsaade etmiştir. 1953 senesinde Ebu Kura'nın yerine genel başkan olarak seçilen Abdurrahman Halife rejimin de izin ve destekleriyle yapıyı Ürdün'ün her

---

¹ Muhammed Hüseyin Mercan, *Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasal Kurumsallaşma Sorunu*, (İstanbul: İlem Yayınları, 2019).

² Quintan Wiktorowicz, "Islamist, the State, and Cooperation in Jordan," *Arab Studies Quarterly* 21, no. 4 (1999): 4.

şehirinde organize şubeleri olan ve ulusal bir hüviyet kazanan bir harekete dönüştürmeye başlamıştır.³

Toplumsal bir kimlikle kurulan ancak zaman içerisinde siyasi bir hüviyet kazanmaya başlayan Ürdün MK'si birçok ülkedeki durumun aksine kurumsal yapının sunduğu imkânlarla siyasi hayatta resmi yollarla yer almaya çalışmıştır. 1989 senesinde başlatılan liberalleşme süreci ile seçimlere giren ve 1992'de kurmuş olduğu siyasi kanadı İslami Eylem Cephesi (İEC) ile bir partiye sahip olan MK'nin parlamentoya girerek yasama çalışmalarına katıldığı hatta bir dönem yürütme faaliyetlerine de ortak olduğu söylenmelidir. Bu çalışma sistem içi muhalefet yürüten MK hareketinin 1989'da başlatılan siyasal liberalleşme süreciyle birlikte rejimle seçimler üzerinden girdiği mücadeleye odaklanmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak, MK'nin seçimlere yönelik aldığı kararlara özel bir önem atfettiği ileri sürülmekte ve gerek boykot gerekse katılım kararının zaman-mekân-olay örgüsü bağlamında bir meşruiyet aracı olarak değerlendirildiği iddia edilmektedir. İkinci olarak, bir meşruiyet aracı olarak kullanılan seçimlere katılım ya da seçimleri boykot kararının başarısı hareket merkeze alınarak sorgulanmaktadır. Çalışma 1989'da yapılan ilk ve 2020'de gerçekleştirilen son seçimler ile ikisi arasındaki bütün genel seçimleri kapsamaktadır. Çalışmada, mevzuya yönelik literatür taramasına, yanı sıra farklı yıllarda Ürdün'ün başkenti Amman'da hareketin genel başkanı başta olmak üzere ileri gelenleriyle yapılan mülakatlara yer verilmektedir. Ayrıca hareketi muhtelif zamanlarda bölmekle itham olunan MK'nin eski lider kadrosundan önemli isimlerle yine Amman'da farklı zamanlarda yüz yüze yapılan mülakatlar da ilgili başlıklarda değerlendirilmiştir.

2. 1989 Seçimleri

Ürdün'de MK, sıkıyönetimin ilan edileceği ve seçimlerin yasaklanacağı 1967 yılına kadar gerçekleştirilen bütün seçimlere genelde içtimai mevzularla ilgilenen bir toplumsal hareket hüviyetiyle ve az sayıda bağımsız adayla girmiştir. Ülkede 22 yıl aradan sonra siyasal liberalleşme sürecinin başlatıldığı 1989 yılındaki seçimlere ise yine bir toplumsal

---

³ As'ad Ghanem ve Mohanad Mustafa, "Strategies of Electoral Participation by Islamic Movements: The Muslim Brotherhood and Parliamentary Elections in Egypt and Jordan, November 2010," *Contemporary Politics* 17, no, 4 (2011): 402.

hareket olarak ancak bu defa kuruluş yıllarının aksine siyasi meselelerle çok daha ilgili ve çok sayıda adayla girmiş ve seçimlerde 80 sandalyenin 22'sini kazanarak önemli bir başarıya imza atmıştır.⁴

Ürdün gibi kabilelerin dağınık ve kendi içinde birbirine bağlı yaşadığı bir ülkede hareketin parlamentoda sandalyelerin dörtte birinden fazlasını kazanması kuşkusuz çok önemli bir başarı olarak kabul edilebilir. Hareketin, ülkenin en geniş toplumsal tabanına sahip teşkilatı olması bir yana, bu başarıya ulaşmasında en önemli faktör, ileride yapılacak hemen hemen bütün seçimlerde de büyük tartışmalara yol açacak olan “bir kişi-çok oy” sistemidir. Bu sisteme göre bir seçmen birden fazla oy hakkına sahiptir. Birden fazla oy hakkına sahip seçmenler genel eğilim olarak ilk oylarını mensubu oldukları toplulukların adaylarına verirken diğer oylarını ise ideolojik kaygılarla kullanmaktadırlar.⁵ Böylece MK, toplumsal tabanının genişliği sayesinde İslami hassasiyetleri yüksek kabilelerin ya da bireylerin ikinci oylarını alma notasında avantaj elde etmektedir. Ayrıca o yıllarda değişmeye başlayan Ürdün toplumunun demografik yapısı ve ekseriyetle taşrada yaşayan rejime sadık kabilelerin şehirlere göç vermesi, MK'yi başarıya götüren bir diğer sebep olarak zikredilebilir. Zaman içerisinde kozmopolit şehirlere göç eden birçok kabile üyesinin kabileleriyle olan aidiyetlik bağlarının zayıflamaya ve buna bağlı olarak seçmen reflekslerinin değişmeye başladığı yorumunda bulunulabilir. Özetle 1989 seçimleri hareket lehine olabilecek bütün gelişmelerin bir araya gelmesine vesile olmuş ve daha öncesinde 4'ten fazla vekil çıkaramamış olan hareket 1989 seçimlerinde 22 vekil çıkararak ülkede lider parti konumuna gelmiştir.⁶

Hareketin seçimlerden böylesine büyük bir zaferle ayrılmasına rağmen özellikle rejimin harekete mesafeli duruşu sebebiyle MK, ilk başta hükümeti kurmakla görevlendirilmemiştir. Dönemin başbakanı Mudar Badran beş bakanlığı, ideolojik olarak İslamcı bilinen ancak MK'den olmayan kişilere vermiştir. Bağımsız İslamcılar MK üyeleri ile birlikte değerlendirildiğinde toplamda 34 vekili bulmaktaydı ve İslamcıların

---

⁴ Nathan J. Brown, “Jordan and Its Islamic Movement: Limits of Inclusion,” *Carnegie Endowment for International Peace*, no. 74 (Kasım 2006): 5.

⁵ Emile F. Sahliyah, “The State and Islamic Movement in Jordan,” *Journal of Church and State* 47, no. 1 (Kış 2005): 115.

⁶ Kürşad Turan, “Ürdün’de Muhalif Hareketler,” *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 4, no. 8 (2011): 107.

dışarıda bırakılacağı bir aritmetik mümkün görünmemekteydi. Hal böyle olunca Badran, tercihini MK'den olmayan bağımsız İslamcılardan yana kullanmıştır. Ancak mecliste MK dışında organize bir hareketin olmayışı rejim namına hareket eden Başbakan Badran'ın bu stratejisini başarısız kılmıştır. Kurulan hükümetin ömrü kısa sürmüş ve 1991 senesinin Ocak ayında MK'den bazı önemli isimler, mezkûr beş İslamcı vekilin yerine bakan olarak atanmıştır.⁷ Abdullah Akayla Eğitim Bakanı, Yusuf el-Azm Sosyal Gelişim Bakanı, Macid el-Halife Adalet Bakanı, Zeyd el-Kaylani Din İşleri ve Vakıflar Bakanı ve Adnan el-Calculi Sağlık Bakanı olarak yeni kabinede görev alan isimlerdir. Bu beş bakana ilaveten hareketin önemli isimlerinden Abdullatif Arabiyat da meclis başkanlığına seçilmiştir.⁸

Kurulduktan hemen sonra güvenoyunda 80 vekilden 65'inin oyunu alan hükümet, kısa sürede demokratikleşme adımlarını atmaya başlamıştır. Bu çerçevede ülkedeki sıkıyönetimin kaldırılması, anti-komünist yasalar ile askeri mahkemelerin lağvedilesi atılan önemli adımlardan bazılarıdır. Bunun yanında alkolün kamu kurumlarında ve devlet mekanizmalarının tamamında yasaklanması sözü verilmiştir. İlk defa bu dönemde Filistin mücadelesi için gösteri düzenlenmesine müsaade edilmiştir. Ayrıca MK'nin elinde tuttuğu bakanlıklar aracılığıyla yaptığı/yapmaya çalıştığı toplumsal düzenlemeler menfi-müspet büyük yankılar uyandırmıştır. Örneğin bu bakanlıklardan biri olan Eğitim Bakanlığı'nın eğitim alanında gerek müfredat gerekse usule yönelik yaptığı İslami düzenlemeler toplumun bir kesiminde heyecan uyandırırken bazı kesimleri tarafından da rahatsızlıkla karşılanmıştır. Ayrıca hareketin elinde tuttuğu bakanlıklarda çalışanların işyerlerinde cinsiyetlere göre ayrılmaları, İslami terminolojiyle haremlik-selamlık uygulamasına geçmeleri talimatı da yine toplumu ikiye bölmüş, bir kesimi memnun ederken diğer bir kesimde de huzursuzluğa yol açmıştır.⁹

Hükümetin ülkede demokratikleşme kapsamında –yukarıda bir kısmı mezkûr- İslami kurallara dayanan bazı yasal değişikliklere yeltenmesi kabinenin azliyle sonuçlanmıştır. Sonuç olarak MK, siyasi partisi olmadan girdiği 1989 seçimlerinde, sonrasındaki hiçbir seçimde elde edemeyeceği

---

⁷ Laurie A. Brand, "The Effects of the Process on Political Liberalization in Jordan," *Journal of Palestinian Studies* 28, no. 2 (Kış 1999): 55.

⁸ Curtis R. Ryan,, "Jordan," *Guide to Islamist Movements* içinde, ed. Rubin Barry, (New York: M.E. Sharpe Inc., 2010): 296.

⁹ Brand, "The Effects," 54–55.

bir başarı yakalamış ve buna bağlı olarak kendi tabanı başta olmak üzere toplumun bir kesiminde heyecan uyandıran yasal değişiklikler gerçekleştirmiştir.

3. 1993 Seçimleri

Kasım ayı içerisinde yapılması planlanan 1993 seçimleri, Ürdün ile İsrail arasında uzun süredir gizli yürütülen barış görüşmelerinin duyurulacağı döneme denk gelmiştir. Barış anlaşmasını duyuracak olan Kral Hüseyin'in, bu durum karşısında diğer Arap ülkeleri ve özellikle iç kamuoyundan gelebilecek tepkilerden çekindiği söylenebilir. Ürdün'ü İsrail'le barışa götüren Oslo görüşmeleri devam ederken rejim tarafından ülkede 1993 yazında, muhalefetin hareket alanının sınırlanması amacıyla seçim yasası üzerine bir tartışma başlatılmıştır. Kral Hüseyin seçim kanununda yapılacak bir değişiklikte özellikle MK'nin mecliste çoğunluğu elde etmesinin önüne geçmek istemekteydi. Bu amaca matuf 17 Ağustos'ta imzaladığı kanun düzenlemesiyle MK'nin başarısına vesile olan bir kişi-çok oy sistemi, yerini rejim yanlısı kabilelerin yararına olacak "bir kişi-bir oy" sistemine bırakmıştır.¹⁰

Seçim yasasındaki değişiklik ülkede büyük bir tartışma doğurmuştur. İsrail'le 1991'de başlatılan Madrid Barış Görüşmeleri'nin ülkede demokratikleşmeyi engellediğini ileri süren muhalefet, rejimin eleştirilere cevap üretmediğini, bu yüzden farklı sesleri susturma yoluna gittiğini ileri sürmüştür. 1993'te imzalanan anlaşmanın ardından ülkede protesto gösterileri başlamış, protestolardan bazıları ancak zor kullanılarak bastırılabilmiştir. Bu gösterilerin birinde milletvekili Abdulaziz Ebu Zant yaralanmış, akabinde İEC tarafından hükümete yönelik ağır eleştiriler yöneltilmiştir.¹¹ İki taraf arasında başlayan gerginlik çok geçmeden, kısa süreliğine de olsa giderilmiştir.

İsrail'le yürütülen barış görüşmelerine itiraz etmesine ve rejimle restleşmesine rağmen hareketin seçimlere katılmak konusunda çok büyük tereddüt yaşamadığı ifade edilebilir. Bu çerçevede hareket liderlerinin

---

¹⁰ Paul L. Scham ve Russell E. Lucas, "Normalization" and "Anti-Normalization" içinde Jordan: The Public Debate," *Middle East Review of International Affairs* 5, no. 3 (2001): 57.

¹¹ A.g.e., 59.

mütereddit olmayışlarına imkân tanıyan birkaç unsurdan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki MK'nin, 1989 seçimlerinden sonra sahip olduğu iktidar tecrübesidir. Buna göre 1989 tecrübesiyle MK'de ülke yönetimine ortak olabileceği inancı doğmuştur. Üstelik hareket sadece ülke içi meselelerle ilgilenen sıradan bir toplumsal hareket değil aynı zamanda 1992'de siyasi partilerin yasal statüye kavuşmasıyla birlikte artık bölgesel konularda kendi fikirlerini ülke adına serdetmeye başlayan siyasal bir hareket hüviyetindedir. İkinci önemli husus ise zahiren hareketin aleyhine olan seçim kanunu değişikliğinin pratikte nasıl sonuçlar doğuracağına yönelik belirsizliktir. Bu iki önemli husus birlikte değerlendirildiğinde hareketin siyasi kanadıyla seçimlere girmesi rasyonel hale gelmiştir. Bunlara ilaveten rejime karşı muhalif kanadı tahkim etmek amacıyla diğer İslamcı adayları İEC bünyesine katma düşüncesi de harekete seçimlere girme kararını aldırان bir diğer faktör olarak zikredilebilir.

Ülkedeki çalkantılı ortama rağmen rekabete açık bir seçim olarak kayıtlara geçen 1993 seçimlerinde sürpriz bir sonuç çıkmamıştır. 1989 seçimlerinde bağımsız adaylarla yarışa katılan ve 22 sandalye kazanan MK, 1993 seçimlerinde İEC ile 16 sandalye elde etmiştir. İEC ve diğer İslamcı adayların aldıkları sonuçla alakalı ilk bakışta başarısız olduğu yorumunda bulunmak mümkün görünmektedir. Zira İEC'nin adayları ve diğer İslamcılar bu seçimlerde 1989 seçimlerinde elde ettikleri sandalye sayısının neredeyse üçte birini kaybetmişlerdir. Ancak rejime muhaliflerin aleyhine olan seçim kanunundaki değişiklik dikkate alındığında bu sonucun görece başarılı şekilde nitelendirilebilmesi mümkündür.¹²

4. 1997 Seçimleri

1997 seçimleri hareketin rejimle siyasi arenada ilk defa restleştiği seçim olması bakımından önem arz etmektedir. Hareketin bu kararın arkasında bazı ulusal ve bölgesel gelişmelerin etkili olduğu söylenmelidir. Ülke genelinde gerçekleşen önemli olaylardan ilki, 1989 yılındaki protestolara benzer şekilde 1996 yılında gerçekleşen halk hareketleridir. İkincisi hareketin kendi başarısını engellemeye yönelik atılan adımlar olarak değerlendirdiği seçim yasasındaki değişiklikler ile özellikle basın

---

¹² Hanna Frej ve Leonard C. Robinson, "Liberalization, the Islamists, and the Stability of the Arab State: Jordan as a Case Study," *The Muslim World* 86, no. 1 (1996): 1.

özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar ve sansürdür. Üçüncüsü ise ülkeyi ve hareketi yakından ilgilendiren İsrail’le yürütülen müzakerelerin 1994 yılında barış anlaşması ile son bulmasıdır.¹³

Boykota giden süreçte yaşanan ilk önemli olayda halk, 1996 yılının Ağustos’unda Kerak, Maan ve Tafle eyaletleri başta olmak üzere sokaklara inerek Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan anlaşmayı protesto etmiştir. Gösterilerin özellikle Haşimi Krallığı’nın en önemli destekçisi konumunda bulunan eyaletlerde ağırlık kazanması ve Ürdünlü kabilelerin liderliğinde gerçekleşmesi rejim açısından kritik bir gelişme olarak zikredilebilir. MK’nin böylesine önemli bir hadisenin başlamasıyla birlikte olaylara müdahil olması, rejimle ilişkilerin gerilmesine yol açmış, bunun neticesinde hareketin birçok üyesi tutuklanmıştır. Halka yönelik sert tutum ve tutuklamalar devam ederken Kasım 1996’da Amman’da Müslüman Kardeşler Gençliği imzası taşıyan bildirimler dağıtılarak halka yönelik operasyonların devam etmesi halinde şiddete başvurulacağı mesajı ile rejim tehdit edilmiştir. Taraflar arasında ciddi bir hesaplaşmaya yol açan 1996 olayları, aynı zamanda “takip edilmesi gereken yol” üzerinden ortaya çıkan tartışmalar vesilesiyle MK ile siyasi kanadı İEC’nin birbirleriyle uyumsuz hareket etmesine de neden olmuştur.¹⁴

İEC’nin 1997 seçimlerini boykot etmesinin altında yatan ikinci önemli faktör kuşkusuz seçim kanunundaki değişikliğin pratikteki sonuçlarının görülmesi ve basın yasasındaki değişikliğin yansımalarıdır. Kasım 1986’dan beri yürürlükte olan seçim kanunu, yukarıda değinildiği üzere, 1993 seçimlerinden çok kısa bir süre önce muhalif grupların başarısını engellemeye yönelik değişikliğe uğramıştı. Bu kapsamda bir kişi-çok oy sistemi yerini kabile üyelerinin ideolojik saiklerle oy verebilmesinin önünü kesen bir kişi-bir oy sistemine bırakmış üstelik seçim bölgeleri de rejim yanlılarının yararına olacak şekilde tekrar düzenlenmişti. Buna göre 1986 seçim kanununda meclisteki sandalyelerin %45’i toplam nüfusun %74’üne tekabül eden üç büyük şehre (Amman, Zarka ve İrbid) ayrılırken yeni yasa sandalyelerin %55’ini azınlık gruplara, kabilelere ve güneydeki

---

¹³ Janine A. Clark, “Jordan,” *Islamist Oppositions Parties and the Potential for EU Engagement* içinde, ed. Toby Archer ve Heidi Huuhtanen, (Vammala: Vammalan Kirjapaino, 2007): 45.

¹⁴ Shmuel Bar, “The Muslim Brotherhood in Jordan,” *The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*, Tel Aviv, 1998.

küçük illere tahsis etmekteydi. Yüzde 55 temsiliyet hakkına sahip olan bu grupların nüfusu toplam nüfusun %25'ine ancak karşılık gelmektedir.¹⁵

Seçim yasasındaki değişikliklerle meclisteki etkisi azaltılmak istenen muhalefetin basın yasasındaki değişikliklerle de kamusal alanda sesinin kısılması hedeflenmiştir. 1993'teki Basın Yayın Yasası, esasında çok sayıda özel gazetenin kurulmasına imkân tanımış; gazeteciler bilginin yayılması, yolsuzlukların ifşası, insan hakları ihlallerinin bildirilmesi gibi konularda geniş bir hareket alanına sahip olmuşlardı. Ancak aynı yasa, rejimin kurucu unsurlarına, güvenlik kurumlarına, orduya ve bütün bunların faaliyetlerine yönelik eleştirileri yasaklayan birtakım tedbirler almıştır.¹⁶ Böylece rejim, ülkede muhalif seslerin daha fazla çıkmaması ve mümkün olduğunca azaltılmasını hedeflemiştir. 1989 itibariyle başlayan siyasi liberalleşme sürecine tamamen ters olan bu uygulamalar, takip eden yıllarda yeni düzenlemelerle kısmen de olsa hafifletilecektir.¹⁷

Boykota giden süreçte öne çıkan üçüncü önemli olay ise Ürdün'ün 1994'te İsrail'le barış anlaşması imzalamasıdır. Filistin konusundaki hassasiyeti yüksek olan MK, rejimin bu yakınlaşmasını büyük bir memnuniyetsizlikle karşılamış fakat rejime yönelik eleştirilerde itidali elden bırakmamıştır. Çünkü basın yasasında yapılan değişiklik, sadece ülke içi konularda değil aynı zamanda bölgesel gelişmelerde ve özellikle İsrail'le yapılan barış görüşmelerinde ortaya çıkabilecek itirazları da engellemek amacıyla yapılmıştı. Bu vesileyle rejim, İsrail ile yürütülen barış süreciyle ilgili muhaliflerden gelebilecek olan muhtelif eleştirileri kanun marifetiyle engellemiş ve siyasi aktörler ceza-i müeyyide ile tehdit edilmiştir.¹⁸

Özetle seçim kanununda yapılan değişikliklerle iktidara daha güçlü bir şekilde gelme imkânının elinden alındığı fikri, basın kanununda yapılan değişiklik marifetiyle İsrail'le barış görüşmeleri başta olmak üzere ülkeyi yakından ilgilendiren önemli konularda hareketin muhalefet etmesinin yasaklanması ile birleşince İEC, 1997 seçimlerini boykot kararı almıştır.

---

¹⁵ Sahliyah, "The State," 121.

¹⁶ Douglas Griffin ve Libby Morgan, "Introduction to News Media Law and Policy in Jordan" (2009), *Jordan Media Strengthening Program 2*, (Mart 2009): 25.

¹⁷ Russel E Lukas, "Press Laws as a Survival Strategy in Jordan 1989-99," *Middle Eastern Studies* 39, no. 4 (2003): 82.

¹⁸ Griffin ve Morgan, "Introduction," 25.

5. 2003 Seçimleri

Ürdün’de 4 yılda bir yapılan parlamento seçimleri 50 yıla yakın ülkeyi yöneten Kral Hüseyin’in ölmesi ve kralın yerine veliaht prens olan kardeşi Hasan’ın değil de oğlu Abdullah’ın geçmesiyle vaktinde yapılamamıştır. Yeğenine göre daha milli bir çizgide duruş sergileyen ve özellikle Filistin meselesinde İsrail’in tezleriyle uyuşmayan veliaht prens Hasan’ın devre dışı bırakılması, yeni taç giyen Abdullah’ın genç ve tecrübesiz olması seçimlerin vaktinde yapılmasını engelleyen faktörler olarak zikredilebilir. Dahası tecrübesiz ve genç Abdullah tacı giyindiğinde hemen yanı başında işgal altında olan Filistin topraklarında Eylül 2000’de II. İntifada patlak vermişti. Bunlara ilaveten, Eylül 2001’de ABD’ye karşı düzenlenen saldırıların ardından ülkede istikrarsızlık artmaya başlamıştı. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra ülke ekonomik olarak da kötü günlerden geçmekteydi. Bu hadiselerin kısa bir zaman dilimine sıkışmasından dolayı 2001’de yapılması gereken seçimler, 17 Haziran 2003 tarihinde ancak yapılabildiği.¹⁹

1997 seçimlerinde boykot kararı alan İEC aldığı karar ile hem meclisi hem de siyaset alanını milliyetçi ve solcu partilere bırakmıştı. Bunun bir sonucu olarak hareket mecliste bulunmadığından ötürü sesini daha az duyurabilmekteydi. Üstelik İEC, bu kararıyla rejimin meşruiyetini sarsmada da başarısız olmuştu. Bütün bu tespitlerin üzerine ülkede artık yeni, genç ve tecrübesiz bir kral vardı. Böyle bir vasatta İEC, oy kullanma usulünde talepleri doğrultusunda bir revizyon olmamasına rağmen hem eski gücünü yakalayabilmek hem de yeni kralla iyi bir başlangıç yapabilmek amacıyla seçimlere katılma kararı almıştır.

Aradan geçen zaman zarfında seçim kanununda oy kullanma usulüyle ilgili radikal bir değişiklik yapılmamış olmakla birlikte yapılan küçük bir düzenlemeyle meclis sandalye sayısı 80’den 110’a çıkarılmıştır. Rekabetçi ve görece adil gerçekleşen 2003 seçimlerinde adaylar ekseriyetle bağımsız olarak yarışmışlardır. Siyasi parti olarak seçime giren partilerden ise, yine beklenildiği gibi, ülkenin en organize teşkilatına sahip İEC 17 sandalye kazanmış ve meclise en çok aday gönderen parti olmuştur. Her ne kadar seçimlerden birinci parti olarak çıksa da bu sonucun MK cephesinde

---

¹⁹ Juan José Escobar Stemman, “Islamic Activism in Jordan,” *Athena Intelligence Journal* 3, no. 3 (2008): 9.

memnuniyetsizlikle karşılandığını tahmin etmek zor değildir. Zira İEC'nin seçim performansı, MK'nin 1989 seçimlerinde elde ettiği başarıdan uzaktır. 1989 seçimlerinde meclis sandalye sayısının dörtte birine sahip olan teşkilat 2003 seçimlerinde neredeyse yedide birine ancak elde edebilmiştir. Diğer taraftan 2003 meclis aritmetiğinde İslamcılar meclisin %56'sına sahip olmalarına rağmen İEC'nin İslamcılar arasındaki oranı da oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Bu seçim sonuçları İEC'nin ortalama mütedeyyin seçmeni konsolide etmedeki başarısızlığını açıkça gözler önüne sermiştir.²⁰

1997'deki boykot kararıyla parlamentoya girmeyen İEC ülkede siyasi mecralardan 6 yıl süreyle ve dolayısıyla birçok insanın gündeminden uzak kalmıştır. Diğer taraftan 2001 senesinde MK için menfi şekilde nitelendirilebilecek bir olay yaşanmış ve hareket içerisinde yer alan önemli isimlerden bazıları hareketten ayrılarak İslami Merkez Partisi (İMP) ismiyle yeni bir parti kurmuşlardır. Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi Hadis kürsüsünden emekli olan MK hareketi lideri Hemmam Said, İMP'nin rejim ve Ürdün istihbaratı tarafından hareketi bölmek amacıyla kurduğunu ifade etmektedir.²¹ Hareketi bölmekle itham olunun İMP'nin kurucu kadrosu içerisinde, Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi dekanlığı görevini yürüten Ahmed El Hatib başta olmak üzere birçok akademisyenin, başka bir ifadeyle Said'in çalışma arkadaşlarının bulunması bu noktada manidar şekilde yorumlanabilir. Üstelik Ahmed El Hatib'in, Hemmam Said'in İMP'nin rejim ve istihbarat tarafından kurduğunu yönündeki iddialarını tekzip etmediğini ifade etmekte yarar vardır.²² Rejim tarafından MK'yi bölmek için kurduğunu iddia edilen İMP'nin müteakip süreçte rejim aleyhine açıklamalardan uzak durduğunu ve muhalefet edeceği konularda da keskin bir dil kullanmaktan imtina ettiğini ifade etmek mümkündür.

6. 2007 Seçimleri

2003 seçim sonuçlarını belki hayal kırıklığıyla değil ancak memnuniyetsizlikle karşılayan İEC, 2007 seçimlerine katılıp-katılmama kararını, ülkede vuku bulan önemli gelişmelere ve bu gelişmeler üzerinden

---

²⁰ A.g.e., 9.

²¹ MK Hareketi Genel Murakıbbı Hemmam Said ile kişisel görüşme, Amman, Ağustos 2012.

²² İMP kurucularından Ahmed El Hatib ile kişisel görüşme, Amman, Eylül 2012.

hareket içinde ortaya çıkan tartışmaların neticesine göre belirlemiştir. Bu gelişmeleri birkaç müstakil başlıkta ele almak mümkündür. İlki, 2005 senesinde sisteme yönelik reform taleplerinin açıkça ilan edildiği deklarasyondur. İkincisi hareketin önemli iki isminin Zarka'da gerçekleştirdiği bir ziyaret ve ziyarete rejimin gösterdiği reaksiyon, üçüncüsü ise meslek odaları ile belediye seçimlerinin sonuçlarıdır.

İlk olarak MK, 17 bölümden oluşan “Reform Vizyonu” başlığıyla ilan ettiği deklarasyonla²³ ülkede içtimai, siyasi, iktisadi ve eğitim başta olmak üzere birçok alanda talep ettiği reformları tafsilatlı şekilde açıklamıştır. Buna ilaveten, deklarasyonun son üç bölümünde Filistin meselesi, Irak'taki durum ve diğer Müslüman ülkelerdeki sorunlara yönelik izlenmesi gereken dış politika sarih bir şekilde serdedilmiştir. Deklarasyonun en önemli vurgusu kuşkusuz, rejimle mücadelenin nasıl olacağıyla alakalı olan kısmındadır. Cari uygulamalara ciddi bir itiraz niteliği taşıyan deklarasyonun, yapısal ve siyasi mücadelenin barışçıl olacağı, anayasal düzenin, güçler ayrılığının ve dağılımının ve monarşiye dayanan devlet idaresinin tanındığını ilan etmesi hareketin rejimle mücadelesinin sınırlarını çizmesi bakımından önemlidir.²⁴

İEC'nin seçime girip girmeyeceği tartışmalarında belirleyici özelliği haiz ikinci hususta, iki MK liderinin (Ebu Sukker ve Ebu Faris) Irak'ta öldürülen El-Kaide liderlerinden Ürdün asıllı Ebu Musab el-Zerkavi'nin ailesine taziyede bulunması, rejim ile MK arasındaki tansiyonu arttıran bir gelişme olarak kayıtlara geçmiştir. Rejim güçleri bu ziyaretin ardından iki MK üyesini tutuklatmış ve haklarında dava açtırmıştır. Dava sonucunda MK üyesi üst düzey iki lider Kral'dan gelecek affa kadar tek kişilik hücrelerde kalmak zorunda bırakılmışlardır. Karşılıklı restleşmenin had safhaya ulaştığı böyle bir ortamda MK, 2007 yılında yapılacak yerel ve genel seçimlerde favori gösterilmesine rağmen hükümetin uyguladığı çifte standartlara, ithamlara boyun eğmeyeceğini açıklamış ve seçime girmeme kararını deklare etmiştir. Seçim yaklaşırken özellikle hareketteki güvercin

---

²³ Bu deklarasyon, hareketin sistem içinde kalma niyetini ancak bu niyete karşılık rejimin de uygun zemini hazırlaması gerektiği düşüncesini ortaya koyması bakımından önemlidir.

²⁴ Mohammed Suliman Abu Rumman, *The Muslim Brotherhood in the 2007 Parliamentary Elections: A Passing 'Political Setback' or Diminished Popularity* (Amman: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2007): 47.

kanadınca meslek odaları seçimlerinde elde edilen başarının boykot kararına feda edilmemesi gerektiği fikri dillendirilmeye başlayacaktır. Zira hareketin 2006 yılında ülke genelinde mesleki odalarda yapılan seçimlerde elde ettiği başarılar rejimi bu alanda kısıtlamaya ve görece tedirgin etmeye başlamıştı.²⁵ Ancak bir yıl sonra yapılacak belediye seçimlerinde taraflar arasında bir krizin çıkması, hareket ile rejim arasında karşılıklı sert ithamlarda bulunulmasına, yanı sıra teşkilat içindeki şahinlerin boykotta ısrarcı olmalarına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede hareketin şahin üyeleri, belediye seçimlerini manipüle ettiği ileri sürülen Maruf Behit hükümetinin azledilmemesi, buna ilaveten bir kişi-bir oy sisteminin değişmemesi ve belediye seçimlerinde gerçekleştirilen şiddetin karşılıksız bırakılması gibi sebeplerle seçimlerin boykot edilmesi gerektiği yönünde fikir beyan etmişlerdir. Bunun aksine güvercin kanadı ise 1997 seçimlerini boykot kararının harekete alan kaybettirdiği, siyaset, medya ve kamuoyunu etkilemekten, dolayısıyla toplumun sorunlarını dillendirmek ve çözmeye çalışmaktan uzak bıraktığı düşüncesindedir.²⁶

Bu dönemdeki ayrışmanın temellerini aslında yayınlanan deklarasyonda aramak mümkün görünmektedir. İEC'nin siyaset yapmak istediği alanı net şekilde belirleyen bu deklarasyon, rejim ile MK arasında restleşmeye vesile olan olaylardan bağımsız şekilde, hareketin sert tutumundan rahatsız olanların seslerini daha fazla çıkarmasını sağlamıştır. Güvercin kanadının siyaset arenasında kalmak istemesine karşın şahinlerin boykotta ısrarcı olması, esasen MK'nin hangi metodu takip edeceği gibi yapısal bir sorun anlamına gelmekteydi. Tam bu noktada Ürdün'de hareket içinde tartışmalar devam ederken Hamas'ın 2006'da Filistin'de iktidara gelmesi, anlaşmazlıkların daha da derinleşmesine katkı sağlamıştır. Esasen bu gelişmeler hareketin içerisinde öteden beri süregelen ancak fazla dillendirilmeyen bir tartışmanın su yüzüne çıkmasından ibarettir. Özellikle hareket içerisindeki şahinler ve güvecinler arasında teşkilatın yöntemi, sınırları ve hedefleri üzerinden var olan ayrışma, Filistinlileri hareketin Ürdünlüleşmemesi önünde engel gören Ürdün asıllı Ürdünlülerin başarısızlıkların altında yatan nedenlerin yeterince irdelenmediği şeklindeki düşünceleri tartışmanın odak noktasını ve MK'nin Ürdün'deki

---

²⁵ Stemman, "Islamic," 9.

²⁶ Abu Rumman, "The Muslim," 56.

istikbalini belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır. Tüm bu tartışmalar eşliğinde girilen genel seçimlere İEC boykot yerine katılma kararı almıştır.²⁷

2007 seçimlerinde 110 sandalye için verilen mücadelede İEC, 22 vekil adayı ile seçim yarışına katılmış ancak mecliste sadece 6 vekille kendisine yer bulabilmiştir. Seçimlerin ardından Genel Murakıb Hemmam Said yaptığı açıklamada Türkiye’de veyahut nüfusla temsilin mütenasip olduğu ülkelerdeki seçim sistemlerinin Ürdün’de uygulanması halinde İEC’nin %60–70 arası bir oranla mecliste temsil edileceğini savunan bir açıklama yaparak büyük şehirlerin nüfuslarına oranla çok az vekil çıkarmasına yol açan seçim kanunundaki temsiliyet düzenlemesini eleştirmiştir. Said’i böyle bir iddiada bulanmaya sevk eden en önemli husus, hareketin özellikle Filistinliler arasında güçlü olmasıyla mütenakız şekilde Filistinlilerin yoğun yaşadığı üç ilin -Amman, İrbid ve Zarka- temsiliyet oranlarının düşüklüğüdür.²⁸

Seçimlerden sonra Hemmam Said’in odağında seçim kanunu varken İEC Genel Sekreter Yardımcısı İrheyyil Muhammed El Garaybe ise seçimin yapılış yöntemine yönelik birtakım usulsüzlüklerle alakalı açıklama yapmıştır. Seçimleri rejimin hareketi pusuya düşürmesi olarak tanımlayan Garaybe teşkilatın kendilerine kurulan bu tuzaktan çıkabilecek yetenekte olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Garaybe’nin bazı seçim bölgelerinde bilgisayarların bir saatten fazla kapalı tutulduğu ve seçim sandıklarında ciddi tartışmaların çıktığı ve sandıkların güvenliğinin sağlanmadığı söylemleri hükümeti suçladığı ana konulardır.²⁹ Bütün eleştirel açıklamalar ve suçlamalar bir yana, hareket 2007 seçimlerinden ağır bir mağlubiyetle ve 1956’dan bu tarihe kadar girdiği bütün seçimler arasındaki en başarısız sonuçla ayrılmıştır.

7. 2010 Seçimleri

Ürdün’de 2007 seçimlerinden sonra mecliste güçlü bir muhalif kanadın oluşmaması, dört yıl sonra, yani 2011’in Kasım ayında yapılması gereken seçimlerin bir yıl önceye, 2010’un Kasım ayına çekilmesini zaruri hale

---

²⁷ A.g.e., 56.

²⁸ Hemmam Said ile kişisel görüşme.

²⁹ Abu Rumman, “The Muslim,” 65.

getirmiştir. Halkın iktisadi başta olmak üzere birçok alanda çözüm bekleyen sorunlarına çözüm üretme noktasında aciz kalan meclisin daha etkili bir meclisle ikame edilmesi amacıyla gerçekleştirilen 2010 seçimlerinde büyük bir sürpriz yaşanmamış ve sandalyelerin çoğunluğunu rejime yakın isimler kazanmışlardır. Seçim kanununda yapılan değişiklikle sandalye sayısı 110'dan 120'ye çıkarılan parlamento için yarışan adaylardan sadece 17'si muhaliflerden seçilebilmiştir. Ülkedeki en güçlü muhalif parti İEC-rejime sadık adayların zaferiyle sonuçlanan- 2010 seçimlerini bir önceki seçimdeki restleşme ve karşılıklı suçlamalar, özellikle seçimlerin manipüle edildiği ve harekete pusu kurulduğu kanaatiyle boykot etmiştir. Seçimlerin akabinde MK lideri yaptığı açıklamada Ürdün'de meclisin işlevsizliğinin halk tarafından açıkça görülür hale geldiğini ve dolayısıyla toplumun sandık başına gitmeyerek rejime duyduğu güvensizliği ortaya koyduğunu ileri sürmüştür. Hemmam Said'in meclisin meşruiyetini hedef alan bu açıklamasından kısa bir süre sonra rejim kanadından yapılan açıklamada seçimlere katılımın %53 olduğu duyurulmuş ve MK'nin çağrısının Ürdün toplumunda bir karşılığı olmadığına zımnen işaret edilmiştir.³⁰

MK'ye göre rejim tarafından seçimlere katılım oranıyla ilgili açıklanan rakamlar gerçekleri yansıtmamaktadır. İEC yetkileri, katılımın açıklanan orandan ciddi anlamda düşük olduğunu iddia etmiş ve ülke nüfusunun yaklaşık dörtte birine ev sahipliği yapan başkent Amman'da katılımın %34'te kaldığını ileri sürmüştür. Katılım oranıyla birlikte meclis aritmetiğiyle alakalı Hemmam Said, seçimlerde binlerce oyun taşındığını, hilelere başvurulduğunu ve usulsüzlüklerin yapıldığını ileri sürmüştür.³¹

8. 2013 Seçimleri

Ürdün'de 2013 seçimleri, önceki birçok seçimden farklı olarak bambaşka bir atmosferde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla seçimlere katılıma ilişkin verilecek kararın belirleyici unsurları da önceki seçimlerden farklı olmuştur. Tüm farklılıklara rağmen hareket içerisinde seçime katılıma ilişkin yapısal tartışmaların sürdüğünü ifade etmek mümkündür. Bu tartışmalar hareketten yeni bir kopuş dalgasının yaşanmasına yol açacaktır. 2013 seçimleri önceki

---

³⁰ "Jordan loyalists sweep election," *Al Jazeera*, 10 Kasım 2010.

³¹ Hemmam Said ile kişisel görüşme.

seçimlerden farklı olarak tüm bölgeyi etkisi altına alan halk hareketleri sürecinde gerçekleşmiş, MK ve siyasi kanadı İEC ülkedeki süreci iyi analiz ederek en doğru kararı almaya çalışmıştır. Son olarak, ülke içindeki protesto gösterilerine ilaveten bölgedeki halk hareketlerinin seyri de -bu süreç MK'nin Mısır'da iktidara geldiği döneme tekabül etmektedir- seçim kararında belirleyici bir faktör olarak öne çıkmıştır.

Ürdün'de MK teşkilatında öteden beri var olan ve genelde metot, etnisite ve bireysel çekişmeler üzerinden ortaya çıkan tartışmalar 2013 seçimlerine giderken hareketten yeni kopuşlara neden olmuştur. Buna göre tartışmalar, özellikle halk hareketlerinin yoğun biçimde hissedildiği bu dönemde, Ürdün'ün yerel sorunlarının öncelikli hale gelmemesi ve ikinci plana atılması üzerine yoğunlaşmıştır. Tartışmaların odak noktasını teşkil eden MK lider kadrosundan (vaktiyle İEC'nin iki numaralı ismi ve yine Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesi öğretim üyelerinden olan) İrheyyil Muhammed el-Garaybe ile Nebil Kofahi, yukarıda genel hatları çizilen tartışmalar üzerine, hareketten uzaklaşarak Ekim 2012'de Zemzem İnisiyatifi'ni kurmuştur.³²

Kurulan bu yeni inisiyatifin rejim tarafından memnuniyetle karşılandığını ve ana akım medyada inisiyatife oldukça geniş yer verildiğini ifade etmek gerekir. Başlangıçta beş yüz üyesi bulunan hareketin sadece %20'sinin MK üyesi olduğunu ifade eden İnisiyatif kurucu üyeleri, hareketin siyasi bir oluşum olmadığı³³ ve Ürdün'de toplumun iktisaden terakki etmesi ve içtimai meselelerinin çözüme kavuşturulmasına yardımcı olmak için kurulduğunu ifade etmişlerse de MK, 2013'te bir iç disiplin soruşturması yürüterek inisiyatife dahil olan üyeleri teşkilattan ihraç etmiştir. Bunun üzerine hakkında disiplin soruşturması açılan Garaybe, Ürdün MK hareketinin ülke sınırları içerisinde bir yapı olduğunu, bu yüzden Ürdünlüleşmesi gerektiğini ancak hareketin ısrarla Ürdünlü olmak istemediğini ifade etmiştir. Ayrıca kadın hakları başta olmak üzere toplumun ıslahına yönelik önemli konularda hareketin yetersiz kaldığını

---

³² Tareq al-Naimat, "Zamzam and the Jordanian Brotherhood," *Carnegie Endowment for International Peace*, 4 Şubat 2014.

³³ İddia edildiği üzere toplumsal bir örgüt hüviyetiyle kurulan inisiyatif, 2016 yılında Muhammed el Garaybe liderliğinde Ulusal Kongre Partisi ismiyle siyasi parti lisansı alarak 2016 seçimlerine katılacak, İEC'nin oylarını bölcek ve mecliste beş sandalye elde edecektir.

vurgulayan Garaybe inisiyatifin bu eksiklikleri gidermek amacıyla da kurulduğunu ileri sürmüştür.³⁴

MK'nin 2013 seçimlerine katılımına ilişkin alacağı kararın arkasında bulunan ikinci önemli husus, bölgede vuku bulan protesto gösterilerinin Ürdün'e yansımalarıdır. Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki Kral Abdullah, bölgedeki birçok liderin aksine halkına ve muhalefete karşı silah doğrultmamış ve taleplerini dinleyeceğini ve gerekli değişiklikleri yapacağını bütün taraflara iletmiştir. Bu kapsamda Kral Abdullah, Mart 2011'de birtakım reformlar gerçekleştireceğini ilan etmiş, akabinde Nisan ayında reformları gerçekleştirmek üzere atadığı komisyonun yaptığı bazı düzenlemeleri ivedilikle onaylamıştır. Kendi haklarından sembolik de olsa bir kısmını meclise devretmesi, seçimlerin izlenmesi ile görevli bir komisyonun kurulması ve seçimlere meclis feshedildikten iki yıl yerine dört ay sonra gidilmesi yapılan düzenlemelerden bazılarıdır.³⁵

Bu düzenlemelere rağmen MK, meclisin yetkisinin daha fazla artırılmasına, Kral'ın başbakanı atama ve azletme yetkisinin kaldırılmasına ve demokratikleşme önünde uzun zamandır engel olarak gördüğü mevcut seçim kanununun değişmesine yönelik taleplerinde ısrarcı olmaya devam etmiştir. 2013 seçimlerine doğru gidilirken MK Genel Murakıbbı Hemmam Said bu taleplerin karşılanmaması halinde İEC'nin seçimleri boykot edeceğini açıklamıştır.³⁶ MK liderinden gelen keskin ve net duruşa rağmen hareketin güvercin kanadında yer alan MK Şura Konseyi eski başkanı Abdullatif Arabiyat, rejimin takınacağı tavrın İEC'nin bundan sonra seçimlere katılıp katılmayacağı noktasında belirleyici olduğunu ifade etmiş ve görece yumuşak bir açıklama ile tekrar sisteme girme hususunda kapıyı açık bırakmıştır.³⁷

Kral Abdullah'ın muhalefet ve özellikle MK ile İEC'den gelen taleplerden bazılarına Haziran 2012'de karşılık vererek hareketin marjinal bir çizgiye kaymamasını amaçladığını ifade etmek yerinde olacaktır. Muhalefetin

---

³⁴ Zemzem İnisiyatifi kurucu lideri İrheyil Muhammed el Garaybe ile kişisel görüşme, Amman, Ağustos 2012.

³⁵ Abdulgani Bozkurt, "Ürdün'de Monarşiyi Ayakta Tutan 10, Sarsan 2 Önemli Neden," *Ortadoğu Analiz* 4, no. 46 (2012): 55.

³⁶ Hemmam Said ile kişisel görüşme.

³⁷ Hani Hazaimh, "Centrist Islamists Approach Brotherhood for Power-Sharing Deal," *The Muslim Times*, 4 Şubat 2013.

özellikle bir kişi-çok oy talebindeki ısrarı üzerine bir ara formül geliştiren rejim, özellikle senato ve temsilciler meclisinin teşekkülü ile oy kullanma sisteminde bazı düzenlemelere gitmiştir. Buna göre temsilciler meclisindeki sandalye sayısı 2012'deki değişikliklerle beraber 150'ye senatodaki sandalye sayısı ise 75'e çıkarılmıştır. Ancak senatonun başkanı da dâhil olmak üzere bütün üyeleri Kral tarafından atanmaya devam edecektir. Yapılan değişikliklerle senato başkanı kraliyet kararnamesi gereği iki yıllığına atanmaktadır ve başkan olarak atanan kişinin yeniden atanması mümkündür. Senato üyeleri de temsilciler meclisi üyeleri gibi dört yıllığına göreve gelmekte ancak başkanda olduğu gibi senato üyeleri de kral tarafından tekrar senato üyeliğine seçilebileceklerdir.³⁸

Seçim kanununda yapılan düzenlemeye göre sandalye sayısı 120'den 150'ye çıkarılan mecliste 123 vekil “bir kişi-tek oy” ve “oyun devredilmemesi”³⁹ prensibine uygun olarak belirli seçim bölgelerinden seçilecektir. Geriye kalan 27 üye ise ulusal listeye ayrılmıştır ve seçim bölgelerinden bağımsızdır. 27 üyeye sınırlı bu düzenleme MK'nin öteden beri talep ettiği bir kişi-çok oy sisteminin kısmen ve sınırlı kabulü anlamına gelmektedir. Aynı yasa değişikliği kapsamında kadın vekillere ayrılan kota, bir önceki seçim kanunundaki sayı olan 9'a 6 üye ilave edilmek suretiyle 15'e çıkarılmıştır.⁴⁰

Yapılan bu düzenlemelerin ardından İEC Başkanı Hamza Mansur reformları kozmetik şekilde tanımlamış ve bu düzenlemeleri olması gerekenin yanında oldukça yetersiz ve zaman kazanmak için atılan adımlar olarak değerlendirmiştir.⁴¹ Partinin iki numaralı ismi de hükümetin attığı adımları anlamlı ancak oldukça yetersiz gördüklerini ifade etmiştir. Ali Ebu Sukker'e göre hükümet, adil seçimleri temin edecek ve partilerin gerçek temsiline izin verecek reformlara imza atmadıkça sorunların çözülmesi mümkün görünmemektedir.⁴²

---

³⁸ Parliament Constitution. “The Hashemite Kingdom of Jordan.”

³⁹ Anja Wehler-Schoeck, “Parliamentary Elections in Jordan A Competition of Mixed Messages,” *International Policy Analysis*, (Jordan: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016): 2; Curtis R. Ryan, “Deja vu for Jordanian election reforms,” *The Washington Post*, 2 Ekim 2015.

⁴⁰ Mohammed Torki Bani Salameh, “Political Reform in Jordan: Reality and Aspirations,” *World Affairs* 180, no. 4 (2017): 65.

⁴¹ Kristen Kao, “Jordan's Ongoing Election Law Battle,” *Carnegie Endowment for International Peace*, 5 Temmuz 2012.

⁴² İEC Genel Sekreter Yardımcısı Ali Ebu Sukker ile kişisel görüşme, Amman, Ekim 2014.

Seçimlere girilip girilmeyeceği noktasında belirleyiciliği haiz üçüncü husus bölgede vuku bulan halk hareketlerinin seyridir. Ürdün’de MK’nin, Mısır başta olmak üzere bölgede gelişen olayları yakından takip ettiği ve değişimleri iyi değerlendirmeye çalıştığı söylenebilir. Ürdün’de seçimlerin Ocak 2013’te yapıldığı ve bu tarihe kadar bölgede vuku bulan gelişmelerin ekseriyetle göstericilerin ve muhaliflerin lehine olduğu düşünüldüğünde hareketin, müzakere yerine tek taraflı ve diktayla yapıldığını düşündüğü reformları kabul etmemesi anlaşılır bir durumdur. MK’nin Mısır’da cumhurbaşkanlık makamı elde ettiği ve iktidara geldiği,⁴³ Tunus’ta, Libya’da ve hatta Suriye’de önemli mevzi kazandığı böyle bir vasatta, Ürdün’de teşkilat muhtemelen boykot kararı ile rejimi daha zor durumda bırakacağı ve daha büyük kazanımlar elde edeceği düşüncesine sahiptir. Bu amaçla Ürdün MK hareketi, -2010 ile 2013 yılları arasında- ülkedeki protesto gösterileri ve bölgedeki değişimin kendisine daha fazla hareket alanı açması gerektiği düşüncesiyle işbirliğine yanaşmamış ve daha radikal reformların yapılması amacıyla seçimlere katılmama kararı almıştır.

9. 2016 Seçimleri

Protesto gösterilerinin başlangıcında MK’nin farklı ülkelerde muhtelif şubelerinin elde ettiği kazanımları göz önüne alan teşkilat Ürdün’de rejimin muhalefete verdiği tavizleri kabul etmeyerek süreçten daha büyük kazanımlarla çıkma düşüncesinde hareket etmiştir. Ancak 2013 yılından sonra birçok ülkenin kaosa ya da iç savaşa sahne olması ve muhaliflerin elde ettikleri kazanımları kaybetmeye başlaması bir taraftan Ürdün rejimi üzerindeki baskıyı hafifletirken diğer taraftan Ürdün’de MK’nin bölgesel gelişmelerden umduğu sonuçları alamamasını da beraberinde getirmiştir. Ürdün’de daha büyük kazanımlar peşinde koşan ve Kral’la idareyi paylaşmayı uman MK artık bölgesel gelişmelerin etkisinden en az zararlı kurtulmanın yollarını arayacaktır. Dolayısıyla 2013 sonrası gelişen olaylar ve özellikle 2016 seçimleri, MK’nin kendi varlığını muhafaza refleksiyle hareket ettiği süreçlere tekabül etmektedir. Buna ilaveten hareketten yeni bir kopuş dalgasının yaşanması -bu kopuş öncekilerden farklı olarak

---

⁴³ Mısır’da İslamcı düşüncenin tarihi kökenleri ve gelişimi hakkında bkz. Muhammed Hüseyin Mercan, “Mısır’da İslamcılığın Seyri: Siyasal Düzen Merkezli Bir Analiz,” *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce, Cilt 2: Mısır Düşüncesi* içinde, ed. Lütfi Sunar (Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, 2020).

topyekûn MK'nin varlığını hedef alacaktır- yine seçimlere katılma ilişkin alınacak kararın belirleyici unsurlarından biri olacaktır.

MK'nin BAE ve Suudi Arabistan'da terörist bir organizasyon olarak kabul edilmesi ve hareketin anavatanı Mısır başta olmak üzere birçok ülkede baskı altına girmesi, Ürdün'de rejimi harekete karşı psikolojik açıdan üstün bir konuma getirmiştir. 2012 yılında gerçekleştirilen reformlarla muhalefete görece alan açmak zorunda kalan rejim için hareket artık bir rakip ya da tehdit görünümünden oldukça uzaktır. Hareketin bölgedeki birçok ülkede terör listesine alınmaya ve baskılanmaya başladığı böyle bir ortamda, Ürdün'deki MK'nin da artık birkaç yıl öncesindeki gibi talepkar olmadığı söylenebilir. Bölgesel gelişmeler üzerinden mevzi kaybeden Ürdün MK'si seçimlere yaklaşırken bir darbe de hareket içinden alacak ve tabir yerindeyse hayatta kalma mücadelesine girecektir.

Hareket üzerindeki 40 yıllık Abdurrahman El Halife etkisinden sonra 1994 yılında genel murakıp olan ve vaktiyle Şura konseyini güvercinler ile genç nesli dâhil ederek kendi tarzıyla şekillendiren Abdulmejid Zuneibat⁴⁴ 2015 yılında MK'den ayrılarak *Müslüman Kardeşler Derneği* adıyla tescillenen yeni bir oluşum kurmuştur. MK ismiyle yeni bir dernek kuran Zuneibat, öteden beri hem ulusal hem bölgesel muvacehesiyle var olagelen *Ürdünlülük* tartışmalarına da istinaden, orijinal MK'nin resmi bir statüsü bulunmadığı iddiası ve teşkilatın mal varlıklarına el konması talepleriyle hukuki bir süreç başlatmıştır.⁴⁵

Abdülmejid Zuneibat'ın girişimiyle başlayan süreçte MK'nin başkent Amman'daki merkez binası polis tarafından basılarak kapatılmış ve mühürlenmiştir. Hareketin sözcüsü Bedi el-Rıfai hükümetin bu hareketini “illegal ve sıkıyönetim uygulaması” şeklinde yorumlamıştır. Hükümet kanadından İçişleri Bakanlığı'nı temsilen Amman Valisi yaptığı açıklamada eylemin yasal çerçevede gerçekleştiğini, yargı yolunun açık olduğunu ve hareketin hukuki yollara müracaat edebileceğini ifade etmiştir.⁴⁶ Ürdün'de

---

⁴⁴ Mohammed Abu Rumman ve Neven Bondokji, “From Caliphate to Civil State: The Young Face of Political Islam in Jordan after the Arab Spring,” (Ürdün& Irak: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2018): 56.

⁴⁵ Nur Köprülü, “The Paradox of Inclusion/Exclusion of Islamist Parties in Tunisia and Jordan after the Arab Uprisings A Comparative Study,” *Insight Turkey* 22, no. 4 (2020): 224.

⁴⁶ “Jordan closes Muslim Brotherhood headquarters in Amman,” *Al Jazeera*, 14 Nisan 2016.

harekete yönelik kısıtlama stratejisi kapsamında teşkilatın siyasi kanadı olan İEC'nin bürolarına da eş zamanlı sayılabilecek birtakım baskınlar gerçekleşmiş ancak İEC 1992'de elde ettiği siyasi parti lisansı sayesinde bu baskınları savuşturabilmiştir. Bu noktada İEC'nin elde ettiği parti lisansının hükümetin partiye yönelik engelleme girişimlerinin önünü kesen hukuki bir bariyer olduğunu ifade etmek mümkündür.⁴⁷

2015 yılından önceki kopuşlar “MK merkezli bir okumayla” rejimin hareketi bölmesine ya da “rejim merkezli bir okumayla” teşkilatın hareketi içi tartışmalar sebebiyle bölünmesine yol açan gelişmeler olarak kaydedilirken, Zuneibat öncülüğünde başlayan süreç öncekilerden farklı olarak hareketin topyekûn Ürdün toplumsal hayatından izole edilmesi sonucuna matuf bir gelişme olarak zikredilmelidir.

2016 seçimlerine giderken MK'nin hukuki statüsünü ve mal varlıklarını hedef alan rejimin hareketin üyelerine karşı tutumunda da sertleştiği söylenmelidir. Bu kapsamda teşkilatın iki numaralı ismi Zeki Bani Raşid'in, kendi sosyal medya hesabı üzerinden MK'yi terörist olarak kabul eden BAE yetkililerini eleştirmesi ve akabinde iki dost ülkenin arasını bozacak hasmane açıklamalardan dolayı hakkında soruşturma açılarak 18 ay hüküm giymesi, rejim tarafından MK'ye karşı izlenmeye başlanan katı tutum hakkında fikir verebilir.⁴⁸

Hareketi derinden sarsan ve taraflar arasındaki hesaplaşmayı had safhaya çıkaran mezkur gelişmeler karşısında en merak edilen konu şüphesiz hareketin marjinalleşeceği mi yoksa sistem içi muhalefete devam mı edeceği olmuştur. Ürdün'de toplumsal hayattan silinmekle karşı karşıya bırakılan MK'nin siyasi kanadı İEC her türlü baskı politikalarına rağmen sistem içinde kalmayı ve seçimlere girmeyi tercih edecektir. 9 yıldır seçimleri ve sistemi boykot eden ve artık toplumsal faaliyet yürüten bir teşkilattan mahrum kalan İEC, en azından siyasi arenada varlık göstermeyi sürdürmek, başka bir ifadeyle var olabilmek amacıyla 2016'da seçimlere katılma kararı almıştır.⁴⁹

---

⁴⁷ Abdulgani Bozkurt, “Ürdün'de Rejim İhvan Restleşmesinde Son Raund,” *Ortadoğu Analiz* 8, no. 74 (2016): 34-35.

⁴⁸ “Jordan: 18 Months for Criticizing UAE,” *Human Rights Watch*, 19 Şubat 2015.

⁴⁹ Üstelik hareketin geçmişte boykot kararları almasının birincil sebeplerinden olan seçim yasasında parti yararına bir düzenleme de yapılmış değildir. Seçim öncesinde yapılan son düzenlemeye göre, Filistin asıllı Ürdünlülerin yoğunlukta –dolayısıyla

Bölge ve ülkede MK aleyhine gelişen olaylar ve seçim sistemindeki adaletsizlikler karşısında seçime girme kararı alan İEC, önceki seçimlerden farklı olarak bu seçime geniş temsiliyetli bir muhalefetle girebilmek için çalışma başlatmıştır. Bu kapsamda parti Hıristiyan adayların dahi yer aldığı çeşitli fikir ve ideolojiye sahip insanları bir araya getirmiş ve Milli Reform Koalisyonu adıyla muhalif bir çatı yapı kurmuştur. Muhalefetini bu yapı aracılığıyla sürdüren İEC, 130 sandalyeli meclis yarışında toplamda %13.8'lik oy oranına ulaşmış ve 18 vekil elde etmiştir. Koalisyon Sözcüsü Ali Ebu Sukkar, parlamentoya girmeyi başaran koalisyon milletvekillerinden üçte ikisinin İEC'den, üçte birinin İslami harekete yakın kişiler ile Hristiyanlardan olduğunu açıklamıştır. Tam bu noktada seçimlerde MK'nin yasaklanmasına yol açan eski liderlerden Abdulmecid Zuneibat öncülüğünde kurulan yeni *Müslüman Kardeşler Derneği*'nin 1 vekil ancak kazanabildiğini de söylemek gerekir.⁵⁰

10. 2020 Seçimleri

2020 senesine gelindiğinde bölgede halk hareketlerinin Tunus hariç bir değişime yol açmadığı, üstelik karşı devrimlerle kurulan rejimlerin daha da güçlü olmaya başladığı iyiden iyiye netleşmişti. MK'nin bölgedeki bazı ülkelere terörist olarak kabul edilmesi durumunda da bir değişiklik olmamıştır. Bu anlamda MK merkezli bölgesel durumun Ürdün'deki hareket üzerinde oluşturduğu baskının devam ettiği söylenmelidir. Diğer taraftan MK içindeki tartışmaların da sürdüğünü belirtmek gerekir. Bu kapsamda İEC'nin ilk Genel Başkan Yardımcısı olan ve pragmatik ve ihtiraslı kişiliğiyle tanınan Salem Yusuf Falahat, 2017 senesinde Kurtarma ve Ortaklık Partisi adıyla bir parti kurmuş ve Ürdün'de MK'nin bir kez daha bölünmesine yol açmıştır.⁵¹ Bölgesel gelişmelerin MK aleyhine devam

---

İEC'nin güçlü- olduğu ve sırasıyla %9.71 ile %10.92 seçmen kitlesine sahip Amman-2 ve Zarka-1 seçim bölgelerine %5.20 ve %6.90 sandalye hakkı ancak verilmiştir. Oysaki tarihsel olarak rejim müttefiki kabilelerin yoğunlukta olduğu Kerak ve Maan'ın seçmen nüfusu sırasıyla %4.05 ve %1.43 olmasına rağmen bu iki bölgeye ayrılan sandalye oranları %8.60 olarak düzenlenmekteydi. Wehler-Schoeck, "Parliamentary Elections," 3.

⁵⁰ "İhvan, Ürdün parlamentosunda 18 sandalye kazandı," *Sputniknews*, 23 Eylül 2016.

⁵¹ Saud Al-Sharafat, "How the Jordanian Government is Shaping the Country's Muslim Brotherhood," *The Washington Institute for Near East Policy*, 19 Eylül 2019. Kurtarma ve Ortaklık Partisi hakkında bilgi için bkz. Abu Rumman ve Bondokji, "From," 12.

ettiği ve parti içi çekişmelerin kopuşlara yol açtığı böyle bir ortamda bir önceki seçimlere katılan İEC, 2020 seçimlerine de katılma kararı almıştır.

Seçim öncesi duruma bakıldığında, oy kullanma usulüne yönelik siyasi partiler açısından yapısal bir değişikliğin gerçekleşmediği söylenebilir. Bu duruma ilaveten ülkenin tüm dünyayı etkileyen Covid-19 salgınından nasibini aldığı ve salgının işsizlik ve yolsuzluk sorunu başta olmak üzere ülke ekonomisini derinden sarstığı da ifade edilmelidir.⁵² Ekonomik gidişatın kötülüğü bir yana, ki bu durum halkın seçimlere yönelik ümit ve beklentisini azaltmaktadır, salgının yayılmaması amacıyla alınan sıkı tedbirler (20’den fazla kişinin bir araya gelmesi yasaklanmıştır) adayların propaganda yapmasını engellemiş ve seçimlere katılımın önceki yıllara oranla oldukça düşük düzeyde kalmasında etkili olmuştur. 130 sandalyeli meclis için gerçekleştirilen seçimlere katılım %29’la sınırlı kalmış ve seçime bağımsız adaylar damga vurmuştur. 2016 seçimlerinde 11 farklı siyasi partiden 34 adayın seçildiği düşünüldüğünde partilerin 2020 seçimlerindeki başarısızlığı daha net anlaşılacaktır. Siyasi partilerin teveccüh görmediği seçimlerde İEC ile İMP 5’şer milletvekili çıkararak birinciliği paylaşmışlardır. Seçimlerin ardından yaptığı açıklamada İEC Genel Sekreteri Murad Adayle, siyasi partilerin dışlanması ve rollerinin azaltılması noktasında resmi düzeyde baskılar olduğunu ifade etmiştir.⁵³ Adayle’nin beyanının, İEC yetkililerinin önceki birçok seçimin ardından yaptığı muhtelif açıklamalarla birlikte düşünüldüğünde, oldukça naif olduğu söylenmelidir.

---

⁵² Suleiman Al-Khalidi, “FACTBOX-Jordan’s parliamentary elections 2020,” *Reuters*, 9 Kasım 2020.

⁵³ “Ürdün’deki Meclis seçimlerine bağımsız adaylar damga vurdu,” *Habertürk*, 13 Aralık 2020.

Tablo-1 Müslüman Kardeşler ve İslami Eylem Cephesi'nin Parlamento Performansı

Yıl	Yarışan Aday Sayısı	Kazanan Aday Sayısı	Parlamentodaki Sandalye Sayısı
1954		4	40
1957		4	40
1963		2	40
1967		2	60
1989	29	22	80
1993	36	16	80
1997	Boykot		80
2003	30	17	110
2007	22	6	110
2010	Boykot		120
2013	Boykot		150
2016	72	18	130
2020		5	130

11. Sonuç

Kurulduğu tarihten itibaren toplumla alakalı meselelerle ilgilenen Ürdün MK hareketi, zamanla içtimai faaliyetler baki kalmak kaydıyla siyasi mevzuların da içerisine girmeye başlamıştır. Ancak hareketin teşkilatlı bir şekilde siyasi arenada varlık göstermeye başlaması için 1989 senesini beklemesi gerekmiştir. Ürdün'de siyasal liberalleşme sürecinin başladığı bu sene, 1967'den beri seçimlere giremeyen siyasi oluşumlara meclis için yarışma imkânı tanımıştır. Ülkenin en geniş toplumsal tabanına sahip hareketi MK, kendilerine tanınan böyle bir fırsatı kaçırmayarak seçimlere girmiştir. Bir kişi-çok oy prensibine dayalı 1989 seçimlerinde mevcut sandalye sayısının %25'inden fazlasını alan hareketin bu başarısı rejim açısından kaygı verici bulunmuştur. Buna karşılık rejimin, MK'nin başarısını engellemek amacıyla seçim kanununda yapısal bir değişikliğe gittiği görülmektedir.

Bir kişi-çok oy sisteminin kaldırılması ve yerine bir kişi-bir oy sisteminin getirilmesi, 1993 seçimlerine giden süreçte tartışmaların odağında olmuştur. Üstelik bu değişiklik takip eden bütün seçimlerde tartışmaların merkezinde

olmaya devam etmiştir. Kabile bağlarının kuvvetli olduğu ülkede, kabile üyelerini zımmen kendi adaylarına oy vermekle sınırlayan bu düzenleme diğer ideolojik partiler gibi MK'nin da zayıflamasına ve oy kaybetmesine yol açmıştır. Ancak kısa süreliğine de olsa iktidar tecrübesi yaşayan MK, yeni seçim yasasının pratikte ne gibi sonuçlar doğuracağını test etmek amacıyla 1993 seçimlerine de girme kararı almıştır. Tam bu noktada 1992 senesinde siyasi partiler kanununda yapılan değişiklik uyarınca hareketin siyasi bir parti (İEC) kurduğunu ve bundan sonraki seçimlere partiyle katıldığını belirtmek gerekir. 1993 seçimlerine, İsrail ile barış görüşmelerinin de tartışıldığı bir ortamda giren İEC seçimden birinci parti olarak çıkmasına rağmen önemli bir oy kaybı yaşamıştır. Potansiyelinin yasal düzenlemelerle engellendiğini düşünen MK'de, ilk olarak boykot tartışmaları bu döneme denk gelmektedir. Buna ilaveten Kral Hüseyin'in İsrail'le barış anlaşmasına varması, muhtemel eleştirilerin önünü kesmek amacıyla da basın-yayın kanununda değişikliğe gitmesi, hareketin ilk boykot kararının temelini teşkil etmiştir. Boykota giden süreçte hareket mensuplarının birçoğunda muhalefetten yoksun bir meclisin hükmünü yitireceği kanaati mevcuttur.

Kral Hüseyin'in yerine oğlu Kral Abdullah'ın geçmesi, boykottan beklediği sonucu görece alamayan MK için yeni bir başlangıca vesile olmuştur. İlk boykot tecrübesinden sonra siyaset sahnesine geri dönen İEC, 2003 seçimlerinde sandalye sayısı 80'den 110'a çıkarılan meclise 17 vekille girmiştir. 2003 seçimlerinden görece başarıyla ayrılan hareketin, bu başarıya rağmen 2007 seçimlerine büyük tartışmalar eşliğinde hazırlandığını söylemek gerekir. Bunda boykotu başarısız ve işe yaramayan bir strateji olarak gören hareketin güvercin kanadının yaklaşımı önemli bir yere sahiptir. Şahin ve güvercin kanadının uzun müzakereleri sonucu İEC, 2007 seçimlerine katılma kararı almıştır. MK'nin seçimin yapılış şekliyle alakalı sert ithamlarda bulunduğu bu seçimler İEC için büyük hüsrana sonuçlanmıştır. Bu seçim sonucuyla birlikte hareket içerisinde şahin kanadının tesirinin arttığı söylenmelidir. Zira harekette MK'nin sistem içi kalma temayülünün rejim tarafından kabul görmediği kanaati hakim olmaya başlamıştır.

Şahin kanadının tesiri ile MK takip eden iki seçimi -2010 ve 2013- de boykot etmiştir. Burada 2013 seçimlerinin boykotunda Mısır başta olmak üzere MK lehine bölgede gelişen olayların önemli bir yeri vardır. Zira hareket

sistem dışı kalma hamlesiyle rejimi köşeye sıkıştırmayı hedeflemiştir. Meclis sandalye sayısının 150'ye çıkarılması ve bu sandalyelerden 27'sinin bir kişi-çok oy yöntemiyle seçilecek olması hareket tarafından yeterli bulunmamıştır.

Boycot ile siyasi arenada daha fazla kazanım elde etmek isteyen MK için boykot stratejisinin 2013'e kadar aynı zamanda rejim için bir meşruiyet sarsma aracı olarak kabul edildiği söylenmelidir. Ancak 2016 ile 2020 senesinde gerçekleştirilen seçimlere katılım bu sefer hareketin bizatihi kendi varlığına meşruiyet sağlama aracı olarak görülmüştür. Halk hareketlerinden sonra MK'ye açıkça ilan edilen savaş çerçevesinde hareket Ürdün'de yasaklı hale gelmiş ancak siyasi kanadı İEC 1992 senesinde almış olduğu parti lisansı ile varlığını hukuki olarak devam ettirmiştir. Ülkenin siyasi ve içtimai hayatından topyekun silinme ile karşı karşıya kalmamak için İEC'nin, uzun süredir eleştirdiği hususlarda hareket lehine bir düzenleme olmamasına rağmen, 2016 ve 2020 seçimlerine katıldığı görülmektedir. Halk hareketlerinden sonra olumsuz gelişmelerin yaşandığı bir vasatta İEC'nin seçim mekanizmasını yine kendi meşruiyetinin bir aracı olarak kabul ettiğini ve varlığını devam ettirebilmek adına seçimlere girdiğini söylemek mümkündür.

Ürdün'de MK'nin önümüzdeki yıllarda baskı altında tutulmaya devam edileceğini söylemek muhtemelen yanlış bir öngörü olmayacaktır. Ancak siyasi kanadı İEC, yine muhtemelen, özellikle bölgede harekete yönelik devletlerin baskıcı tutumlarından dolayı sistem içinde kalmaya devam edecek ve meşruiyetini seçimlere katılarak kanıtlamaya çalışacaktır. Aksi halde toplumsal hareketi yasaklanmış bir partinin boykot kararı alması hareketi Ürdün toplumunda unutulmaya mahkûm edebilir.

Kaynakça

Abu Rumman, Mohammed Suliman. *The Muslim Brotherhood in the 2007 Parliamentary Elections: A Passing 'Political Setback' or Diminished Popularity*. Amman: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2007.

Abu Rumman, Mohammed ve Neven Bondokji. *From Caliphate to Civil State: The Young Face of Political Islam in Jordan after the Arab Spring*. Ürdün& Irak: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2018.

- Bar, Shmuel. "The Muslim Brotherhood in Jordan." *The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*. Tel Aviv: 1998.
- Bozkurt, Abdulgani. "Ürdün'de Monarşiyi Ayakta Tutan 10 Sarsan, 2 Önemli Neden." *Ortadoğu Analiz* 4, no. 46 (2012): 52-62.
- Bozkurt, Abdulgani. "Ürdün'de Rejim İhvan Restleşmesinde Son Raund." *Ortadoğu Analiz* 8, no. 74 (2016): 33-35.
- Brand, Laurie A.. "The Effects of the Process on Political Liberalization in Jordan." *Journal of Palestinian Studies* 28, no. 2 (Kış 1999): 52-67.
- Brown, Nathan J.. "Jordan and Its Islamic Movement: Limits of Inclusion." *Carnegie Endowment for International Peace*, Kasım 2006.
- Clark, Janine A.. "Jordan." *Islamist Oppositions Parties and the Potential for EU Engagement* içinde, Editörler: Toby Archer ve Heidi Huuhtanen, 43-55. Vammala: Vammalan Kirjapaino, 2007.
- Sahliyah, Emile F.. "The State and Islamic Movement in Jordan." *Journal of Church and State* 47, no. 1 (Kış 2005): 109-131.
- Freij, Hanna ve Leonard C. Robinson. "Liberalization, the Islamists, and the Stability of the Arab State: Jordan as a Case Study." *The Muslim World* 86, no. 1 (1996): 1-32.
- Ghanem, As'ad ve Mohanad Mustafa. "Strategies of Electoral Participation by Islamic Movements: The Muslim Brotherhood and Parliamentary Elections in Egypt and Jordan, November 2010." *Contemporary Politics* 17, no. 4 (2011): 393-409.
- Köprülü, Nur. "The Paradox of Inclusion/Exclusion of Islamist Parties in Tunisia and Jordan after the Arab Uprisings A Comparative Study." *Insight Turkey* 22, no. 4 (2020): 211-235.
- Turan, Kürşad. "Ürdün'de Muhalif Hareketler." *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 4, no. 8 (2011): 95-112.
- Lukas, Russel E.. "Press Laws as a Survival Strategy in Jordan 1989-99." *Middle Eastern Studies* 39, no. 4 (2003): 81-98.
- Mercan, Muhammed Hüseyin. *Müslüman Kardeşlerin Yükselişi ve Düşüşü İslami Hareketlerde Siyasi Kurumsallaşma Sorunu*. İstanbul: İlem Yayınları, 2019.

- Mercan, Muhammed Hüseyin. “Mısır’da İslamcılığın Seyri: Siyasal Düzen Merkezli Bir Analiz.” *Müslüman Dünyada Çağdaş Düşünce*, Cilt 2: *Mısır Düşüncesi* içinde, Editör: Lütfi Sunar, 111-137. Ankara: Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Ryan, Curtis R.. “Jordan.” *Guide to Islamist Movements* içinde, Editör: Rubin Barry, 294-305. New York: M.E. Sharpe Inc. 2010.
- Salameh, Mohammed Torki Bani. “Political Reform in Jordan: Reality and Aspirations.” *World Affairs* 180, no. 4 (2017): 47-78.
- Scham, Paul L. ve Russell E. Lucas. “Normalization” and “Anti-Normalization” in Jordan: The Public Debate.” *Middle East Review of International Affairs* 5, no. 3 (2001): 54-70.
- Stemman, Juan José Escobar. “Islamic Activism in Jordan.” *Athena Intelligence Journal* 3, no. 3 (2008): 7–18.
- Wiktorowicz, Quintan. “Islamist, the State, and Cooperation in Jordan.” *Arab Studies Quarterly* 21, no. 4, (1999): 1-17.

İnternet Kaynakları

- Al-Khalidi, Suleiman. “FACTBOX-Jordan’s parliamentary elections 2020.” *Reuters*, 9 Kasım 2020, Son erişim tarihi: 2 Temmuz 2021, <https://www.reuters.com/article/jordan-election-idUSL8N2HU0QL>.
- Al-Naimat, Tareq. “Zamzam and the Jordanian Brotherhood.” *Carnegie Endowment for International Peace*, 4 Şubat 2014, Son erişim tarihi: 2 Temmuz 2021, <https://carnegieendowment.org/sada/54427>.
- Al-Sharafat, Saud. “How the Jordanian Government is Shaping the Country’s Muslim Brotherhood.” *The Washington Institute for Near East Policy*, 19 Eylül 2019, Son erişim tarihi: 23 Haziran 2020, <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/how-the-jordanian-government-is-shaping-the-countrys-muslim-brotherhood>.
- Griffin, Douglas ve Morgan, Libby. “Introduction to News Media Law and Policy in Jordan.” Mart 2009, *Jordan Media Strengthening Program*. 2, Son erişim tarihi: 28.08.2021, https://repository.upenn.edu/jordan_program/2.

- Hazaimeh, Hani. "Centrist Islamists Approach Brotherhood for Power-Sharing Deal." *The Muslim Times*, 4 Şubat 2013, Son erişim tarihi: 23 Haziran 2020, <https://themuslimtimes.info/2013/02/04/jordan-centrist-islamists-approach-brotherhood-for-power-sharing-deal/>.
- "İhvan, Ürdün parlamentosunda 18 sandalye kazandı." *Sputniknews*, 23 Eylül 2016, Son erişim tarihi: 25 Nisan 2020, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201609231024961758-urdun-parlamento-secim-ulusal-reform-koalisyonu/>.
- "Jordan: 18 Months for Criticizing UAE." *Human Rights Watch*, 19 Şubat 2015, Son erişim tarihi: 1 Temmuz 2020, <https://www.hrw.org/news/2015/02/19/jordan-18-months-criticizing-uae>.
- "Jordan closes Muslim Brotherhood headquarters in Amman." *Al Jazeera*, 14 Nisan 2016, Son erişim tarihi: 28 Haziran 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2016/04/jordan-closes-muslim-brotherhood-headquarters-amman-160413114049536.html>.
- "Jordan loyalists sweep election." *Al Jazeera*, 10 Kasım 2010, Son erişim tarihi: 28 Haziran 2020, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2010/11/2010111011597439770.html>.
- Kao, Kristen. "Jordan's Ongoing Election Law Battle." *Carnegie Endowment for International Peace*, 5 Temmuz 2012, Son erişim tarihi: 21.02.2021, <http://carnegieendowment.org/2012/07/05/jordan-s-ongoingelection-law-battle/ck59>.
- "Parliament, Constitution." The Hashemite Kingdom of Jordan, Son erişim tarihi: 21 Nisan 2021, <http://parliament.jo/en/node/150#ch1>.
- Ryan, Curtis R.. "Deja vu for Jordanian election reforms." *The Washington Post*, 2 Ekim 2015, Son erişim tarihi: 1 Temmuz 2020, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2015/09/02/deja-vu-for-jordanian-election-reforms/>.
- "Ürdün'deki Meclis seçimlerine bağımsız adaylar damga vurdu." *Habertürk*, 13 Aralık 2020, Son erişim tarihi: 2 Temmuz 2021, <https://www.haberturk.com/urdun-deki-meclis-secimlerine-bagimsiz-adaylar-damga-vurdu-2868566>.

Wehler-Schoeck, Anja. “Parliamentary Elections in Jordan A Competition of Mixed Messages.” *International Policy Analysis*, Jordan: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2016, Son erişim tarihi: 29 Ağustos 2021, <https://library.fes.de/pdf-files/iez/12783.pdf>.

Mülakatlar

MK Hareketi Genel Murakıbbı Hemmam Said ile kişisel görüşme, Amman, Ağustos 2012.

Zemzem İnisiyatifi kurucu lideri İrheyil Muhammed el Garaybe ile kişisel görüşme, Amman, Ağustos 2012.

İMP kurucularından Ahmed El Hatib ile kişisel görüşme, Amman, Eylül 2012.

İEC Genel Sekreter Yardımcısı Ali Ebu Sukker ile kişisel görüşme, Amman, Ekim 2014.

Doğu Afrika’da Müslüman Kardeşler ve El-İslah Örneği

Mehmet Öztürk*

Öz

Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin), Mısır’da, 1928 yılında, Hasan el-Benna tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan kısa süre sonra hem ülke içinde hem de ülke dışında kendisine çok sayıda taraftar bulan Müslüman Kardeşler; sadece kuruldukları yer olan Mısır’da değil, Lübnan, Filistin ve Suriye başta olmak üzere dünyanın değişik yerlerinde etkisini hissettiren bir hareket olmuştur. Bu çalışmanın amacı, böylesine aktif bir hareketin Doğu Afrika’daki etkilerinin nasıl olduğunu araştırmak ve Somali’deki el-İslah’ın bu hareketle ilişkisini tespit etmektir. Bunun için çalışmada nitel araştırma desenine uygun olarak Müslüman Kardeşler ve el-İslah üzerinden örgüt incelemesi yapılmaktadır. Yapılan araştırma neticesinde Müslüman Kardeşler örgütünün etkisinin Doğu Afrika’da da hissedildiği ve özellikle Somali’de el-İslah olarak bilinen İslami hareketin, Mısır Kardeşleri ile yakın ilişkisi bulunurken, ülke içindeki diğer hareketlerden ayrıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: El-İslah, Eş-Şebab, İhvan-ı Müslimin, Somali, Sudan

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0003-3556-9216, mehmetozturk@aksaray.edu.tr

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Vol: 8, No: 2, pp. 183-211
Received: 03.03.2021
Accepted: 30.06.2021
DOI: 10.26513/toed.890215

Muslim Brotherhood in East Africa and the Case of Al-Islah

Mehmet Öztürk*

Abstract

The Muslim Brotherhood (Ikhwan-i Muslimin) was founded in Egypt in 1928 by Hasan al-Banna. Shortly after its establishment, it found many supporters both inside and outside the country. Therefore, it became a movement that made its influence felt in Egypt, where it was founded, and in different parts of the world, especially in Lebanon, Palestine and Syria. This study aims to investigate the effects of such an active movement in Eastern Africa and determine the relationship of al-Islah in Somalia with this movement. For this purpose, organization analysis is carried out through the Muslim Brotherhood and al-Islah in accordance with the qualitative research pattern. As a result of the research, it was seen that the effect of the Muslim Brotherhood organization was also felt in Eastern Africa. In addition, it has been determined that the Islamic movement known as al-Islah in Somalia has a close relationship with the Egyptian Brotherhood while differing from other movements in the country.

Keywords: Al-Ikhwan Al-Muslimin, Al-Islah, Al-Shabaab, Somalia, Sudan

---

* Asst. Prof. Dr., Aksaray University, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0003-3556-9216, mehmetozturk@aksaray.edu.tr.

1. Giriş

1928 Mart ayında Hasan Ahmed Abdurrahman el-Benna (1906-1949) tarafından Cem'iyetü'l-İhvanî'l-Müslimin ismiyle İsmailiye'de kurulan Müslüman Kardeşler kısa sürede kendisine çok sayıda taraftar bulmuştur. Bu süreçte öncelikle Ebu Savir, Port Said, el-Bahr es-Sağır, Süveyş gibi yerleşim yerlerinde şubeleşen Müslüman Kardeşler idari merkezini Ekim 1932'de Kahire'ye taşımıştır.¹ Sonraki bir yıl içinde şubelerini ülke genelinde elliye çıkararak örgüt, ülke dışında ise Lübnan, Suriye ve Filistin'de örgütlenmeye başlamıştır. 1933'ten sonra her yıl düzenli kongreler gerçekleştirilerek örgütün stratejileri belirlenmeye başlanmıştır. Bunun yanında haftalık el-İhvanü'l-Müslimin Gazetesi (1933-1938), en-Nezir Dergisi (1938-1939) ve Risaletü'l-Mü'temeri'l-Hamis (1939'da el-Benna'nın örgütün amaç, davet ve faaliyetlerini aktardığı konuşma metni) gibi yayınlar çıkartılmıştır.²

Müslüman Kardeşler, kuruluşunun ilk yıllarında daha çok apolitik, dini reform amaçlayan ve sosyal yardımlaşma kuruluşu niteliğindedir. İlk on yılında ülke içinde hiçbir parti ve kuruluşun yanında ya da karşısında olmamakla beraber hareketin davetini siyasi partiler ve devlet yöneticilerine aktarmayı amaçlamıştır. Söz konusu davette İslamın hükümlerinin yerine getirilmesinden ve sömürgecilere fırsat verilmemesinden söz edilmiştir. Ayrıca “particiliğe son vermek ve milletin siyasi enerjisini tek bir yöne yönelterek tek bir saf etrafında birleştirmek” gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Müslüman Kardeşlerin temel yaklaşımlarını, politikalarını duyurmak amacıyla ve anayasal sınırlar içerisinde kalmak şartıyla her türlü propaganda araçlarının da kullanılması gerektiği belirtilmiştir.³

1941 yılındaki örgütün 6. Kongresi'nde Mısır'da yapılması planlanan seçimlere katılma kararı almakla birlikte Mustafa el-Nahas'la yapılan görüşmelerden sonra Benna, seçimlere katılmaktan vazgeçmiştir. Bunun karşılığında Müslüman Kardeşlerin faaliyetleri ve talepleri konusunda bir takım tavizler alabilmiştir. Bununla birlikte el-Benna'nın

¹ Hasan el-Benna, *Hatıralarım (Müslüman Kardeşler)*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 129-184.

² İbrahim Beyyümi Ganim, “İhvan-ı Müslimin,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21 (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 580-581.

³ Hasan el-Benna, *Risaleler*, çev. Mehmet Eren ve Mehmet Akbaş (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016), 223-318; El-Benna, *Hatıralarım (Müslüman Kardeşler)*, 371-446.

sonraki Mısırlı yöneticilerle arasının açılması, hareketin etkisinin artması ve bilhassa sömürgeciliğe karşı gerçekleştirilen protestolar, Müslüman Kardeşlere yönelik baskıları ve yasaklamaları beraberinde getirmiştir.⁴ Nitekim el- Benna, İngilizlerin baskıları sonucu 1941 Mayısında Kahire'den ayrılma kararı almak zorunda kalmıştır. Bunu ise Ekim ayında onun ve diğer üyelerin tutuklanmaları izlemiştir. Söz konusu devlet tedbirleri, araya İkinci Dünya Savaşı'nın girmesiyle gevşetilmiştir. Bu sayede yeniden aktif hale gelen örgütün, hızla üye sayısı ve etkinliği artmış, ayrıca gizli paramiliter bir kola da sahip olmuştur.⁵

Savaş sonrası siyasi seçkinlere güvensizlik hisseden dindar Mısır halkı için cazip hale gelen Müslüman Kardeşlerin, özellikle İngiliz karşıtlığı ve Filistin davasına destek vermeleri, Mısırlı milliyetçileri de derinden etkilemiştir.⁶ Müslüman Kardeşlere yönelik baskıların arttığı 1954-1971 arasında örgüt; Seyyid Kutub'un başını çektiği radikaller ile kurucu lider el-Benna'dan sonra yaklaşık 20 yıl harekete başkanlık eden Hasan İsmail el-Hudaybi'nin öncülüğünü yaptığı ılımlılar arasında kalsa da günümüzde daha ılımlı bir noktada olduğu ve genellikle şiddet içeren faaliyet gerçekleştirmediği öne sürülmektedir.⁷ Ayrıca Mursi dönemi Mısır'ı, Sudan ve Gazze Şeridi'nde Hamas gibi istisnalar hariç tutulacak olursa devlet gücünü tamamen kontrol ettiği söylenemeyen örgütün, kendine özgü bir örgütlenme şekli olmakla birlikte tamamen bir merkezden yönetildiği de söylenemez.⁸

Bu çalışmada Müslüman Kardeşlerin Doğu Afrika'daki etkilerinin nasıl olduğu araştırılmaktadır. Ayrıca bu örgütün bölgedeki rolü spesifik bir örnek oluşturması bakımından Somali'deki el-İslah hareketi üzerinden incelenmektedir. Bu çalışmanın öne sürdüğü argümanlardan birisi

---

⁴ Richard P. Mitchell, *The Society of The Muslim Brothers*, (New York: Oxford University Press, 1993), 21-23.

⁵ Ziad Munson, "Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood," *The Sociological Quarterly* 42, no. 4 (2002): 4-5.

⁶ Ana Belén Soage ve Jorge Fuentelsaz Franganillo, "The Muslim Brothers in Egypt," içinde *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, ed. Barry Rubin (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 40.

⁷ Barbara H.E. Zollner, *The Muslim Brotherhood: Hasan al-Hudaybi and Ideology* (New York: Routledge, 2009), 1.

⁸ Barry Rubin, "Introduction," içinde *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, ed. Barry Rubin (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 1.

Müslüman Kardeşler hareketinin etkisinin hissedildiği yerlerden birisinin de Doğu Afrika olduğudur. Bir diğer argüman, Somali'de el-İslah olarak bilinen İslami örgütün Somali'nin Müslüman Kardeşleri olarak bilindiği ve bölgedeki diğer ilişkili hareketlerden farklı bir yapısının bulunduğuna ilişkindir. Çalışmada bu argümanları doğrulayabilmek ve açıklayabilmek için öncelikle Müslüman Kardeşlerin ideolojisi ve yayılım aşamaları -kısmen örgüt sosyolojisi ve toplumsal hareket teorisi ile ilişkilendirilerek incelenecektir. İkinci olarak, Müslüman Kardeşlerin Doğu Afrika'da (bilhassa Sudan ve Somali'de) nasıl bir varlık gösterdiği araştırılacaktır. Son olarak, Somali üzerine eğilerek bu ülkedeki el-İslah'ın yapısı, ülkedeki diğer gruplarla ayrışan yönleri ve Mısırlı Kardeşlerle ilişkisi ortaya çıkartılmaya çalışılacaktır.

2. Müslüman Kardeşlerin İdeolojisi ve Yayılması

İslam'ın Hanbeli mezhebine bağlı Müslüman Kardeşlerin odaklandığı başlıca alanlar; Mısır'ın kolonilerce tahakkümü, Mısır halkının yoksulluğu ve bireysel ahlakın azalması olmuştur.⁹ Müslüman Kardeşler, seküler yaşamı benimseyerek İslam'dan uzaklaşan halkın ahlaki çöküşe geçtiğini savunur. İslam'a sıkı sıkıya sarılmanın, onların hem yoksulluktan hem de sömürgeci Batı hegemonyasından kurtulmalarında başlıca rol oynayacağını iddia eder. Bu bakımdan “adalet, doğruluk, iktidar” retoriğini öne çıkartarak hayatın her alanında İslam'a uygun bir hayat tarzını benimsemiştir.¹⁰ Örgütün ideolojisi özellikle Batı emperyalizmden Mısır'ın kurtarılması bağlamında öncelikle ünlü İslam düşünürü Cemaleddin Afgani'den etkilendiği görülmektedir. Buradan hareketle İslam'ın esasında demokratik olduğu ve modern dünyanın sorunlarını çözebileceği iddiasıyla İslami bir devlet anlayışı benimsenmiştir. Bu bağlamda seküler yaşam tarzının ahlaksızlığa, yoksulluğa ve tahakküme yol açtığı gerekçesiyle sekülerizmle arasına mesafe koymuştur. İslami kuralların sıkı bir şekilde uygulanması ve bu konularda devlet müdahalesine sıcak yaklaşılmasının yanı sıra

---

⁹ Munson, “Islamic Mobilization,” 6.

¹⁰ Mehmet Dalar, “Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi,” *Alternatif Politika* 1 (Kasım 2010): 54.

İslam tarihinin araştırılması, Kuran'ın ezberlenmesi (hafızlık), Arapça dilinin kullanılması ve Arap devletleriyle yakın ilişkiler geliştirilmesi gibi faaliyetler de örgütün ideolojisinde kendisine yer bulmuştur.¹¹ Başta Mısır olmak üzere İslam toplumlarında, sömürleştirme ve dinin yorumlanması konusunda kendi çözümlerini üretememekten kaynaklanan reformist arayış, Müslüman Kardeşlerin ilgisini çekmiştir. Bu noktada İslam dininin siyasi, iktisadi ve sosyal mecralardaki sorunları çözebildiğini düşünen Cemaleddin Afgani'nin (1838-1997) yanı sıra Reşit Rıza (1863-1935) ve Muhammed Abduh (1849-1905) gibi reformist düşünürler de Müslüman Kardeşlerin kuruluşunda ve ideolojisinde etkili olmuştur. İslam toplumlarının neden geri kaldığı üzerine eğilen bu düşünürlerden örneğin Abduh, kadınlara da erkeklerle eşit haklar tanınmasını, Batı'nın teknoloji ve ilminin alınarak Batılaşmayı ve eğitimde revizyonu savunmuştur. Rıza ise daha çok İslam'ın ilk ortaya çıktığı halinin muhafaza edilerek onu günümüze taşıma düşüncesinde olmuştur. Bir bütün olarak bakıldığında ise Müslüman Kardeşlerin ideolojisinin reformcu İslam anlayışına dayandığı ve 20. yüzyıla damga vuran bir hareket olduğu göze çarpmaktadır.¹²

Bu görüşlerden ilham alan Müslüman Kardeşlerin kurucusu Hasan el-Benna, bireyden aileye, aileden topluma uzanacak dine uygun bir değişimin şart olduğunu ve sosyal alanda Müslümanların güçlendirilmesi için toplumsal alanda örgütlenmeye ihtiyaç olduğunu düşünmüştür. İslam toplumlarının Batılılaşmış Müslüman aydınlar ve Avrupalı koloniciler nedeniyle geri kaldığını düşünen el-Benna öncelikli olarak İslam coğrafyasının özgürleşmesi gerektiğini öne sürmüştür. Bu bağlamdaki görüşlerini "Risaleler" isimli eserinde de işlemiştir.¹³

El-Benna, İslami anlayış bakımından Selefiyye ve İslahî benimsemiştir. Selefiyye itikadi meselelerde Kur'an ve Sünnet'in lafzına uygun ve te'vili reddeden anlayışı, İslah ise İslami değerleri, yaşam tarzı ve inanç bağlamında

---

¹¹ Munson, "Islamic Mobilization," 7.

¹² Tayyar Arı ve Engin Koç, "Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2014): 226; İrfan Kaya Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 2 (2016): 145.

¹³ Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi," 145-146; El-Benna, *Risaleler*, 151-189.

yeniden canlandırma (ihya etme) gayesindeki fikir ve eylemleri içerir. El-Benna'nın 1949'da suikasta uğramasının ardından Müslüman Kardeşler hareketi, radikaller ve ılımlılar olarak ikiye ayrılmıştır. Radikalleri Sâlih Aşmâvî ve ed-Da've Dergisi, ılımlıları ise Saîd Ramazan ve el-Müslimûn Dergisi temsil etmiştir. Bununla birlikte Benna'nın İslam'da sosyal adalet anlayışı harekete 1951'de Seyyid Kutub'un katılmasını beraberinde getirmiş ve Kutub 1990'lı yıllara kadar harekette derin izler bırakmıştır.¹⁴ Kulluk bilinciyle hareket edip yaşayan insanların oluşturduğu toplumu Müslüman toplum (buna uygun olmayanları cahiliye toplum) olarak gören, İslam inancında "hakimiyetin, her alanda Allah'ın mutlak hükümlerini ifade ettiğini" ve bu bağlamda meşruiyetini Allah'tan almayan yönetimlerin tağut (zorba) olduğunu düşünen Kutub'un etkisi, Müslüman Kardeşlerin yanı sıra tüm çağdaş İslami hareketlerde derin izler bırakmıştır.¹⁵

Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub'un Müslüman Kardeşlerin ideolojik zeminin inşasında önemli etkileri görülmekle beraber bu hareketin varlığını sürdürebilmesinde ve yeri geldiğinde kısmi revizyonlar yapabilmesinde Hasan el-Hudaybi'nin etkisinin olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca Müslüman Kardeşler arasında 1980'lerin ortalarından günümüze kadar uzanan dönemde Vasatiyye (orta yol) isimli ideolojik bakışın öne çıktığı görülmektedir. Yusuf el-Kardavi'nin öncülük ettiği bu orta yol, laiklik ile şiddet meşru gören radikal İslami akımlar arasında ılımlı bir duruşu yansıtır. Diğer bir deyişle modern dünya ile uyumlu, hoşgörülü ve İslam adına şiddet kullanmaya karşı bir dini anlayışı barındırır. Hareket içindeki bu dönüşüm Batıya ait bazı değerlerin İslam'la çelişmediği, dolayısıyla toptancı bir bakışla Batı karşıtı bir pozisyonun terkedilmeye başlandığı bir anlayışı beraberinde getirmiştir.¹⁶ Dahası böyle bir dönüşüm İslam hukuku sınırları içinde anayasal hükümeti ve sivil özgürlükleri harmanlayan bir sivil devleti çağrıştırmaktadır. Bu anlamda demokrasiye olan inancın arttığı görülmektedir. Hatta örgütün siyasal sistem içinde faaliyet gösterip demokratik reform talepleri, siyasi seçmenlerini de artırmıştır.¹⁷

¹⁴ İbrâhim El-Beyyûmî Gânim, "Hasan El-Bennâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16 (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 309.

¹⁵ Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi," 146.

¹⁶ a.g.e., 147.

¹⁷ Chris Harnisch ve Quinn Mechem, "Democratic Ideology in Islamist Opposition? The Muslim Brotherhood's 'Civil State,'" *Middle Eastern Studies* 45, no. 2 (2009): 189-194.

Dolayısıyla kuruluşundan günümüze Müslüman Kardeşlerin ideolojisi ve pratiği yekpare olduğu söylenemese de Mısır toplumunun önemli bir kesimi tarafından destek gördüğü söylenebilir. Bu durum özellikle Hüsnü Mübarek rejiminin 11 Şubat 2011’de sona ermesinden sonra yapılan seçimleri Özgürlük ve Adalet Partisi/FJP temsilinde Muhammed Mursi liderliğindeki Müslüman Kardeşlerin kazanmasında görülmektedir. Ancak hareketin yöneticilerinin bu süreçte pragmatizmden uzak söylemleri, siyasal deneyim eksikliği, ideolojilerini siyasete birebir aktarım yapmaya çalışmaları, bürokraside etkin olan eski rejim güçlerinin varlığını küçümsemeleri en önemli eksiklikleri olarak görülmektedir.¹⁸

Öyle ki özgür ve demokratik olarak seçilmiş ilk cumhurbaşkanı olan Mursi, 3 Temmuz 2013’te, kendisinin Genel Kurmay Başkanı olarak atadığı Abdülfettah es-Sisi’nin liderliğini yaptığı askeri darbe sonrası devrilmiş ve pek çok Müslüman Kardeşler üyesi tutuklanmıştır. Müslüman Kardeşlerin üyeleri bu durumdan dolayı eski rejim güçlerini (derin devleti) suçlarken, Khalil al-Anani, Mursi liderliğinin aceleci tavrının ve hesaplama yanlışlığının bunda etkili olduğunu öne sürmektedir.¹⁹ Bununla birlikte bu darbeye iç faktörler kadar dış faktörlerin de göz ardı edilmemesi gerektiği, Arap İsyancıları sürecinin hatırlattığı bir olgudur.²⁰

Mursi’den sonra teşkilatın Mısır’daki varlığı ve geleceği; mevcut rejimle uzlaşma, ortadan kalkma/parçalanma ya da yeniden icat/geri dönüş şeklinde farklı seçenekler üzerinden tartışılmaya devam etmektedir. Ancak Mursi ile beraber görülmüştür ki Mısır’da İslami bir siyasi ve sosyal düzen kurma hayali, Mısır toplumunun sonraki dönemlerde yeniden gerçekleştirmeyi deneyebileceği bir olgu olarak önemli bir referans olmuştur.²¹

Müslüman Kardeşlerin 2000-2010 arasındaki tecrübesi yani dini ve ahlaki düşünce eksenini sürdürmekle beraber bunu siyaset alanına taşıma uğraşları ve Mursi döneminde iktidara gelindiğinde bu yöndeki faaliyetlerin

---

¹⁸ Ülger, “Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi,” 147.

¹⁹ Khalil al-Anani, “Upended Path: The Rise and Fall of Egypt’s Muslim Brotherhood,” *Middle East Journal* 69, no. 4 (Sonbahar 2015): 527.

²⁰ Muhiittin Ataman, “Arap Dünyasında Değişim Talebi Devam Ediyor,” *Anadolu Ajansı*, 23 Aralık 2019, Son erişim tarihi: 27 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/arapdunyasinda-degisim-talebi-devam-ediyor/1681527>

²¹ Ashraf El-Sherif, *The Muslim Brotherhood and the Future of Political Islam in Egypt* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2014), 27-28.

sürdürülmesi, Müslüman Kardeşlerin ılımlı bir siyaset yürütebilen bir harekete dönüşebildiğini göstermiştir. Bununla beraber Müslüman Kardeşlerin ideolojik bağlamı dikkate alındığında şiddet içermese bile Mısır'da şeriata dayalı bir siyasal rejim oluşturmak istemesi, örneğin Uluslararası Kriz Grubu gibi düşünce kuruluşlarınca politik, misyoner ve cihatçı bir çerçevede değerlendirilmiştir. Bu İslami hareketin farklı kolları olmakla beraber neticede İslami bir devlet olma arzusu noktasında bu kolların birleştikleri öne sürülmüştür.²²

Müslüman Kardeşlerin, Hizb al-Tahrir ile Ürdün dışında pek bir teması bulunmadığı, el-Kaide ile ise Amerika karşıtlığı ve ideologlarına saygı dışında pek bir ortak noktalarının bulunmadığı, hatta birbirlerini rakip gördükleri öne sürülmektedir. Müslüman Kardeşler ile el-Kaide üç bağlamda kıyaslanabilir. Birincisi, aralarında fiili ve ideolojik şiddetli bir çatışma olmasa da kitle desteği ve devlet iktidarı için mücadele eden rakip iki akımdır. İkincisi, el-Kaide ABD ve İsrail gibi uzak düşmana saldırmaya, Müslüman Kardeşler ise İsrail karşıtı (Hamas'ı destekleyen pozisyonda) olmasına karşın yakın düşmana (Arap hükümetlerinde değişime) odaklanmaktadır. Üçüncüsü, el-Kaide sadece silahlı mücadeleye eğilimliken, Müslüman Kardeşler ise esnek ve uzun vadeli amaçlar taşımaktadır.²³

Kardeşliğin tam üyesi olabilmek sekiz yılı bulabilmektedir. Aday üyeler, muhibten (takipçi) muayyad'a (destekçi) muntasib'e (bağlı) muntazim'e (organizatör) ve tam teşekküllü Kardeş'e kadar yükselebilmektedirler.²⁴ Müslüman Kardeşlerin 1930'lar sonrası ülke içinde ve dışında taraftar toplayabilmesinin nedenleri üzerine literatürde yeterince araştırma olmasa da Emile Durkheim'ın toplumsal değişim ve anomali üzerine düşünceleri bu noktada yol gösterici olabilir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde geleneksel inançlara duyulan inancın, nüfus artışının ve kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği anormal sosyal koşulların, bu harekete yönelik

²² Isaac Kfir, "Islamic Radicalism in East Africa: Is There a Cause for Concern?," *Studies in Conflict ve Terrorism* 31, no. 9 (2008): 830.

²³ Barry Rubin, "Comparing Three Muslim Brotherhoods," içinde *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, ed. Barry Rubin (New York: Palgrave Macmillan, 2010), 7-8.

²⁴ Hussein Solomon, "Political Islam: An African Perspective," *Contemporary Review of the Middle East* 2, no. 1-2 (2015): 92-93.

talebi artırdığı düşünülmektedir. Ayrıca geleneksel yaşam ile modern yaşam arasındaki gerilim ve göreceli yoksunluk yine bu hareketin popüler hale gelmesini açıklamada kullanılabilecek kavramsallaştırmalar olabilir. Bununla birlikte Ziad Munson'a göre; gerginlik (modern-geleneksel arasındaki), anomi ve göreceli yoksunluk, kısmi olarak açıklama yapabilse de örneğin işin içine psikolojik faktörlerin girmesi ve test olanağının kısıtlı olması, tam bir çıkarım yapmayı zorlaştırmaktadır.²⁵

Müslüman Kardeşler tabiatıyla İslami yönü ağır basan bir toplumsal harekettir. Kavram olarak “toplumsal hareketler”; statükoya, otoriteye ya da kültürel değerlere, “kolektif, organize, sürdürülebilir ve kurumsal olmayan” bir karşı duruşu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bunlarda, “sembol, söylem ve pratiğe dayalı seferberlik” ile aktivizmin desteklenmesi amaçlanır. Toplumsal hareketlerin bir parçası olan İslamcı hareketler ise İslami anlayışa uygun kolektifliği destekleme ve tutarlılık sergileyen amaçlar bakımından örtüşmekle beraber örgütlenme şekilleri, araçlar, taktik ve zamanlama bakımından ayrışabilmektedirler. Örneğin, İslamcı hareket (İslamcı aktivizm ve politik İslam'dan ayrı özellikler taşır) içinde yer alan Müslüman Kardeşler; siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunların kökeninde İslam'dan uzaklaşma olduğunu öne sürer.²⁶

Bu doğrultuda Müslüman ulusların sorunlarını ele almak, İslam dünyasıyla temasta bulunmak ve hareketin davasını yaymak amaçlanmıştır. Müslüman Kardeşler, bu amaçların yerine getirebilmesi için kolektifliğin önemini kavramış olacak ki uluslararası aktivizmi kolaylaştırma adına coğrafi odaklı ve alt komiteler şeklinde örgütlenmeyi seçmiştir. Yedi alt komite şeklinde faaliyet gösteren bu yapının coğrafi olarak şekillenışı şu şekildedir: Sudan; Bereketli Hilal (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Irak); Arap Yarımadası (Suudi Arabistan, Yemen ve Körfez Ülkeleri); Kuzey Afrika (Etiyopya, Somali, Nijerya ve Senegal); Asya Müslüman ülkeleri (Endonezya, Hindistan, Seylan, İran, Afganistan ve Pakistan); Asya'daki İslami azınlıklar (Çin, Malezya ve Filipinler'deki) ve Avrupa'daki Müslümanlar (Türkiye, Rusya ve ötesi).²⁷

---

²⁵ Munson, “Islamic Mobilization,” 8-12.

²⁶ Bulut Gürpınar, “Toplumsal Hareketler ve Ortak Düşman Algısı: Suriye İhvanı ve HAMAS,” *Ege Akademik Bakış* 18, no. 3 (2018): 332-333.

²⁷ Martyn Frampton, *The Muslim Brotherhood and the West: A History of Enmity and Engagement* (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2018), 128.

Müslüman Kardeşler, ilk başta Mısır'da İngiliz manda rejimine karşı duran ve İslamcılar arasında ilk siyasal sistemde değişiklik yapma amacıyla örgütlenen bir toplumsal hareket olarak, günümüze kadar 6 kıtada 72 devlette yayılma başarısı göstermiştir. Yayıldıkları ve yoğun etki bıraktıkları coğrafyalardan birisi de şüphesiz Doğu Afrika olmuştur.²⁸

3. Doğu Afrika'da Müslüman Kardeşlerin Etkisi

Isaac Kfir, Doğu Afrika'da İslami hareketleri birbirinden ayırmada birtakım zorluklar bulunmasına rağmen yine de 4 gruba ayrılabilceğini öne sürer. Birincisi, siyasi temsili, inançları ve gelenekleri bağlamında ulusal tanınma için çabalamakla beraber, şiddetin amaçlarına hizmet etmeyeceğinin farkında olarak, şiddete başvurmadan ulusal siyasi sisteme entegre olmak isteyen Müslüman gruplardır. Siyasal İslamcılar olarak da adlandırılan bu gruba Kenya İslam Partisi örnek olarak gösterilebilir. İkincisi, resmi ya da gayri resmi olarak, küresel cihat ağına mensup olan ve amacı halifeliği restore etmeyi amaçlayan gruptur. Üçüncüsü, şeriatın uygulanmasını isteyen ve bu uğurda şiddet uygulamayı makul gören gruptur. Bu gurubun modus operandi anlamında yürüttüğü faaliyetleri çoğu zaman terörist faaliyetler olarak değerlendirmek zorlaşmaktadır. Dördüncüsü, kendi anayurtlarını farklı etnik ya da dış işgalcilerden özgürleştirmeyi isteyen, gerektiğinde cihadı olanaklı gören etno-milliyetçi İslamcılardır.²⁹ Buna Etiyopya'nın Somali'deki askeri varlığından rahatsızlık duyanların direniş amaçlı oluşturmuş oldukları Somali'nin Yeniden Kurtuluş İttifakı (ARS)³⁰ örnek olarak verilebilir.

İslam'ın, Doğu Afrika'daki varlığı yüzyıllar öncesine uzanmaktadır. Bölgenin İslamlaşmasında Osmanlıların, selefilinin (sonrasında vahhabiliğin), köleliğin, ticaretin, Asya ülkelerinden Afrika'ya göçü teşvik eden Avrupalı sömürgecilerin (hatta bu Deobandi Okulu gibi farklı bir İslam geleneğinin oluşmasında) etkisi belirgindir. Kfir, Doğu Afrika'daki

---

²⁸ Gürpınar, "Suriye İhvanı ve HAMAS," 333-334.

²⁹ Kfir, "Islamic Radicalism in East Africa," 830-831.

³⁰ 2007 Eylülünde Asmara'da İslam Mahkemeler Birliği'nin halefi olarak kurulmuştur. 2008'deki Cibuti Görüşmelerinde ARS ile Geçici Federal Hükümet arasında birlik hükümeti kurulması kararlaştırılmıştır. Bu süreçte eş-Şebab bu oluşumun dışında kalmayı seçerek, saldırılarını sürdürecektir.

İslami aktivizmi siyasal islam, misyoner ve cihadçı şeklinde üç kulvara ayırarak ele almaktadır. Siyasal islamın siyasal partilerle, misyonerliğin tebliğ ve sefilikle, cihadcılığın ise milliyetçi, etno-milliyetçi ve küresel şekilde cereyan ettiği tespitinde bulunan Kfir, küresel cihadın hedefini halifelik, siyasal partilerin hedefinin İslam devleti oluşturma, diğerinin ise İslami devlet ya da halifelik şeklinde iki hedefi olabileceğini belirtir.³¹

Doğu Afrika'da son yıllarda radikalleşmenin artması; geleneksel ve Sufi tasavvufi uygulamalar karşısında Selefi ve Vahhabi ideolojilerinin güçlenmesi ve bu ideolojilerden etkilenen aşırılık yanlısı ve terörist grupların ortaya çıkmasıyla kendini göstermiştir. Bu durum kısmen sosyopolitik faktörlerin kısmen de Doğu Afrika bölgesine özgü gerekçelere dayanmaktadır. Bölge, İslam'ın farklı akımlarının etkisine açıktır. Özellikle Suudi fonları ve ideolojisi ihracının, uluslararası radikal ağların, İran'daki İslam devriminin ve Müslüman Kardeşlerin etkileri, bölgenin dışından ancak coğrafi ve kültürel yakınlığı nedeniyle Orta Doğu'nun Doğu Afrika'daki güçlü tesirini göstermektedir.³² Özellikle 2010'un sonunda başlayan Arap isyanları sonrası Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon (BAE, Bahreyn ve Sisi Mısır'ı), Müslüman Kardeşleri rejimleri için tehdit olarak görmüşlerdir.³³

Doğu Afrika'da İslami gruplar arasındaki rekabet, geleneksel Sufi İslam ile İslam'ın Selefi ve Vahhabi yorumları arasında bir mücadele olarak kendisini gösterir. Müslüman Kardeşler de Sefililiğin siyasi ifadesinin yayılması için önemli bir rol oynamıştır. El-Benna tarafından öngörülen hedeflerin hiyerarşisini takiben bir İslami düzen (el-nizam el-İslami) oluşturulması amacı vardır: Müslüman birey, Müslüman aile, Müslüman toplum, Müslüman hükümet, Müslüman devlet ve nihayetinde halifelik inşa etmek. Bununla birlikte 1928'de Mısır'da kurulduğundan bu yana Müslüman Kardeşler, politik ortamındaki değişikliklere tepki olarak bir dizi aşamadan geçerek evrimleşmiş ve dünya çapında şubeleri olan bir örgüt halini almıştır. Müslüman Kardeşler, Doğu Afrika'da, Hasan el-Turabi'nin Sudan'daki Ulusal İslami Cephesi'nin (NIF) militan İslamcı biçiminden,

---

³¹ Kfir, "Islamic Radicalism in East Africa," 831-832.

³² Angel Rabasa, *Radical Islam in East Africa* (Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009), 39.

³³ Harry Verhoeven, "The Gulf and the Horn: Changing Geographies of Security Interdependence and Competing Visions of Regional Order," *Civil Wars* 20, no. 3 (2018): 348.

Somali'deki görünüşte modernist ve şiddetsiz el-İslah hareketine kadar farklı biçimler almıştır. 1940'larda Sudanlı öğrenciler, Kahire'de kendi Müslüman Kardeşler şubelerini kurmuşlar ve daha sonra Mısır hareketi tarafından Sudan'da üye toplamaya gönderilmişlerdir. Bu sayede Sudan şubesi, resmi olarak 1954 yılında kurulmuştur.³⁴

Sudanlı üyeler, Sudan'da İngiliz yönetimi hakimken Mısır'la birleşme yanlısı olmakla birlikte, Abdünnasır rejimin baskıları nedeniyle bu düşünceden vazgeçmişler ve bağımsızlık yanlısı tutum takınmışlardır. Bağımsızlık sonrasında 1964'te kendisini İslam Şartı Cephesi (ICF) olarak revize etmişler ve İslam Şeriat yasası tarafından yönetilen bir Sudan için lobi yapmaya başlamışlardır.³⁵ Bu dönemde Sudan Müslüman Kardeşlerinin yeniden örgütlenmesinde Hasan Abdullah el-Turabi'nin önemli payı vardır. Yasal olarak faaliyet gösteren tek siyasi parti olan İslamcılar, Sudan toplumu üzerindeki etkilerini genişletebilmişlerdir. Ayrıca bu dönemde, İslami bankacılıktan yatırıma, giyimden ticarete kadar farklı sektörlerde etkinlik kurmuşlardır.³⁶

Bununla birlikte 1969'daki Numeyri darbesi sonrası Sudan Müslüman Kardeşler üyelerinin büyük bölümü tutuklanmış ve bir kısmı idam edilmiştir. Ancak Numeyri, sol eğilimli bir darbe teşebbüsünün ardından Müslüman Kardeşlerin desteğine ihtiyaç duymuş ve onlarla 1970'lerde iyi bir ilişki kurmuştur. Hatta 1973'teki yeni anayasada, kanunların dine uygunluğunun tespiti amacıyla oluşturulan konseyin başkanlığına Hasan el-Turabi atanmıştır. Sudan'da Müslüman Kardeşler bu süreçte güçlenmişler ve isimlerini Ulusal İslam Cephesi (NIF) olarak değiştirmişlerdir. Sudan Müslüman Kardeşleri, Numeyri sonrasında siyasi parti olarak seçimlere girmiş ve el-Turabi değişik hükümetlerde Adalet Bakanlığı gibi üst düzey görevler üstlenmiştir. Ancak 1989'da Sudan'da darbe ile yönetimi ele geçiren Hasan el-Beşir ile ilişkileri istikrarsız olmuştur. 1999'da Beşir'in cumhurbaşkanı olarak yeniden seçilmesini engelleme girişimiyle araları iyice bozulmuş ve bu olay sonrası hareketin başından da ayrılmıştır.³⁷

---

³⁴ Rabasa, *Radical Islam in East Africa*, 40.

³⁵ Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi," 144.

³⁶ Solomon, "Political Islam: An African Perspective," 96.

³⁷ Ülger, "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi," 144-145; M.A. Mohamed Salih, "Transnational Islamist (Jihadist) Movements and Inter-State Conflicts," *Nordic Africa Institute: Policy Notes* (2011): 1.

Turabi'nin etkisinde ve gölgesinde kalan Sudan'daki Müslüman Kardeşler, Yemen'de (Yemen el-Islah ismi ile bilinir) siyasi olarak güçlenmişlerdir. Yine ıslah ismini kullanan Somali'deki el-Islah ise ülkenin içinde bulunduğu iç savaş nedeniyle Somali'den kaçanların oluşturdukları, ılımlı ve daha çok sosyal hizmet sağlayıcı yönleriyle hem Somali'de hem de bölgede öne çıkmıştır.³⁸

4. Somali'de Dini Gruplar

Afrika Boynuzu'na İslam 1400 yıl önce Arap Yarımadasından (özellikle Umman ve Yemen'den) ticaret ve göçle ulaşmıştır. Somali'de ilk Dir klanı tarafından benimsenen İslam, daha sonra tüm ülke geneline yayılmıştır. Günümüzde nüfusun tamamına yakını Sünni Müslüman ve Şafii mezhebindedir.³⁹

Somali'de tüm Müslümanları temsilen bir büyük kadı ve önemli yerleşim yerlerinde kadınların idaresinde İslam mahkemeleri bulunurken, 1970'te bu mahkemelerin sayısı 47'ye ulaşmıştır. Somali'nin İslamlaşmasında Sufi (tasavvuf) tarikatların büyük rolü vardır. Bunlardan ilki, kökleri 15. yüzyıla kadar uzanan Kadiriyye'dir. Bu, Şeyh Abdurrahman Zeylai tarafından kuzey Somali'de etkin olmuştur. İkincisi, Ahmed bin İdris'in liderliğini yaptığı İdrisiyye (Ahmediyye) tarikatıdır. Bunun 19. yüzyılda reformist türevi ise Salihyye tarikatıdır ve üçüncü tarikat olarak kabul görmektedir. Bu tarikat, Mekke'den Somali'ye göç eden Muhammed b. Salih er-Reşidi tarafından kurulmuş, Şeyh Ali May Durogba aracılığıyla Marka ve Şebelle bölgesinde etkili olmuştur. Dahası ülkedeki milli direniş hareketinin lideri Muhammed bin Abdullah Hasan Serbera'da, Seyyid Muhammed ed-Denderavi ise Somaliland'da bu tarikatın temsilcileri olmuşlardır. Dördüncüsü, Makdişu ve Marka'da yerleşik Makalla Arapları'nın benimsediği Rifaiyye'dir.⁴⁰

---

³⁸ Stig Jarle Hansen ve Atle Mesøy, "The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa," *NIBR Report* 33 (2009): 4.

³⁹ Georg-Sebastian Holzer, "Political Islam in Somalia: A fertile Ground for Radical Islamic Groups?," *Geopolitics of the Middle East* 1, no. 1 (2008): 23.

⁴⁰ Ahmet Kavas, "Somali," Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 375; David Last ve Anthony Seaboyer, "Clan and Islamic Identities in Somali Society," *Defence R&D Canada Report* (2011): 81.

Geleneksel İslami okulların ve ulemanın, İtalyan Somaliland'ındaki sömürge yönetimine yönelik siyasi muhalefeti dışında öne çıkmadıkları görülmektedir. Bu durumun, tarihsel süreçte şeriatın Somali'de yerleşik olmaması ve büyük ölçüde kırsalda bir yaşam tarzının benimsenmiş olmasından ileri geldiği söylenebilir. Bu aynı zamanda dini reçetelerden ziyade geleneksel yasaların (xeer) işletildiğinin göstergesidir.⁴¹ Sömürge öncesi dönemlerde ve kısmen sömürge sonrasında ülkede klan büyükleri ve dini liderler olarak iki ayrı otorite, bireysel ve toplumsal ilişkilerin yürütülmesinde etkili olmuştur.⁴²

Bazı sufi emirleri sömürgecilik karşıtı direnişte aktif rol oynasalar da modern bir siyasal bilincin ortaya çıkması ancak 1960'larda el-Ahli⁴³ ve Vahdet eş-Şebab'ın oluşmasıyla ivme kazanmaya başlamıştır. Her ikisi de yeni, bağımsız ve modern bir Somali devleti bağlamında İslami ilkeleri uygulamayı amaçlamış ve Mısır'ın Müslüman Kardeşlerinden esinlenmişlerdir.⁴⁴

Bununla birlikte 1969'daki darbe ile iktidara gelen Muhammed Ziad Barre, 1970'te resmi olarak "bilimsel sosyalizmi" ilan etmiş ve ülkedeki İslami gruplar da dahil olmak üzere tüm devlet dışı örgütleri yasaklamıştır.⁴⁵ Binlerce İslam alimi yurtdışında örgütlü bir hareket başlatmak amacıyla Suudi Arabistan, Mısır ve Sudan gibi ülkelere kaçmış ya da yer altında gizlenmek durumunda kalmıştır. Bu durum, daha önce birleşmiş bir görüntü çizen Somali Müslümanları arasında ideolojik bölünmeye yol açmıştır. Öyle ki bunlar 1970'lerin sonlarında Somali'ye döndüklerinde yanlarında bölücü ideolojiyi ve İslam'ın farklı yorumlarını getirmişlerdir.⁴⁶

⁴¹ Last ve Seaboyer, "Clan and Islamic Identities in Somali Society," 48.

⁴² Shaul Shay, *Somalia Between Jihad and Restoration* (USA: Transaction Publishers, 2008), 37.

⁴³ Jama'at al-Ahl al-İslaami olarak da bilinir ve 1969'da Barre iktidara gelince dağılmak zorunda kalmıştır. Vahdet eş-Şebab üyeleri ise ülke dışına çıkmak ya da yer altına gizlenmek zorunda kalmıştır. (Anouar Boukhars, "Understanding Somali Islamism," Son erişim tarihi: 27 Şubat 2021, <https://jamestown.org/program/understandingsomali-islamism/>)

⁴⁴ Ruan van der Walt ve Hussein Solomon, "Histories and Spaces of Terrorism in Africa: The Post-9/11 Strategic Challenge of Somalia's al Shabab," *Afro Eurasian Studies Journal* 3, no. 1 (2014): 86.

⁴⁵ Holzer, "Political Islam in Somalia," 24.

⁴⁶ Abdurahman M. Abdullahi, *Meeting Summary: Islamism and Politics in Somalia*. Londra: Chatham House (2012): 2-3.

Zira sürgündeki Somalililer'den bazıları, Müslüman Kardeşlerle uyumlu hareket ederek siyasi eylemden yana tutum takınmışlardır. Diğerleri ise selefi-vahhabi fikirlerden ve Afganistan'daki Sovyet karşıtı cihatçılardan etkilenmişlerdir. Bu durumun olumlu yönü ise Somalili İslamcı hareketin gelişmesi adına katkı verici olmasıdır.⁴⁷

Bu süreçte Somali'de siyasal İslamın gelişmesini teşvik eden başka gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin Somali'nin, 1974'te Etiyopya'nın Ogaden bölgesini geri alabilmesi için diplomatik destek ve uluslararası yardım elde etmek için Arap Birliği'ne üye olması sayesinde çok sayıda Somalili öğrenci el-Ezher ve Suudi Arabistan gibi yerlerde eğitim alabilmişlerdir. Somali ordusunun 1977-78 Ogaden Savaşı'nda Etiyopya'ya yenilmesi ve 1979'daki İran İslam devrimi gibi gelişmeler de bu eğilimi değiştirmemiştir.⁴⁸ Öyle ki 1980'lerde Somali İslamcı hareketi önemli ölçüde büyümüştür. 1991'de Barre rejiminin devrilmesi ise bu örgütlere daha fazla alan açmıştır. Somali'de benzersiz bir İslami rejim arzusunda olan bu hareketler arasında temel farklılıklar, doktrinel (geleneççiler, reformistler, modernistler, selefiler, cihatçılar gibi), liderlik, baskın klan ilişkisi ve sektörel çıkarların değişik olmasından ileri gelmiştir.⁴⁹

Somali'deki dini gruplar şu şekilde özetlenebilir:⁵⁰

1- Cihâdî İslamcılık (Jihadi Islamism): İslamcılığın siyasi ve misyoner akımlarından farklı olarak cihat eylemcileri, şiddete ve silahlı direniş kendilerini adanmışlardır.

a) Tekfir ve Hicret (Al Takfir Wal Hijra)

b) El-İttihad el-İslamiye (AIAI/Al-Itihad Al-Islamiya/Unity of Islam) (Aşağıdaki iki koldan oluşan bu grup 1982-1984 yılları arasında birleşerek bu ismi almıştır.)

b.1) İslam Camiası/Cemaat-i İslamiye (Al Jama'a al Islamiya) (Mogadişu'da ve Şeyh Dahir Indhabour, Abdullahi Ali Haşi, Şeyh Abdulkabir Ga'amey liderliğindeki selefi grup)

b.2) İslami Gençlik Birliği/Vahdet eş-Şebab el-İslamiye (Wahadat al Shabaab al Islamiya) (Kuzey Somali'de, Şeyh Ali Varsame

---

47 van der Walt ve Solomon, "Histories and Spaces of Terrorism in Africa," 86.

48 Holzer, "Political Islam in Somalia," 25.

49 Shay, *Somalia Between Jihad and Restoration*, 37.

50 A.g.e., 38-47.

liderliğinde ve Müslüman Kardeşlerden esinlenen vahhabi grup)

2- Misyoner İslamizm

- a) Selefiyye Cedide/Yeni Selefiler (Salafiyya Jadiida)
- b) Cemaat el-Tebliğ (Jama'at al-Tabligh)
- c) El-Ensar el-Sünnet (Al-Ansar al-Sunna)

3- Siyasi İslamcılık (Political Islamism)

- a) Somali'deki İslam Ümmeti (Majma Ulimadda Islamika ee Somaliya)
- b) Ehli Sünnet vel-Cemaat (Ahlu Sunna wal Jama'a)
- c) El-İslah Hareketi (Harakat Al-İslah)

Somali'de dini gruplar denildiğinde El-İttihad el-İslamiye (AIAI) ve el-İslah'ın önemli bir yeri vardır. AIAI kuruluş döneminde Müslüman Kardeşlerden esinlenmiştir. Ancak sonraki süreçte dönüşüm yaşamıştır. Ayrıca AIAI içinden gelen selefi-vahhabi⁵¹ eş-Şebab⁵² (Gençlik), son 15 yıldır ismini ülke içinde ve dışında gerçekleştirmiş olduğu saldırılarla duyurmuştur. Siyasi islamcılık içinde kategorileştirilen el-İslah ise hem ılımlı olması hem de Müslüman Kardeşlerle ilişkisi bağlamında öne çıkmaktadır.

Eş-Şebab'ın kuruluşu, 1994'te Mogadişu'da kurulan İslam Mahkemeler Birliği'ne (IMI /Ittihad al-Mahakim al-İslamiya) kadar geri götürülebilse⁵³ de 2004'te IMI'nın askeri kolu olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

---

51 Burada selefi-vahhabi denilirken, Selefilğin katı biçimi olan Vahhabilik (Vehhabilik) kastedilmektedir. Selefiyye Ehl-i Sünnet içinde yer alır. Selefilğin pasif biçimi, mezhepleri reddeden, silahlı eylemleri onaylamayan ve Kur'an ve sünnete dönmeyi savunan entelektüel selefi hareketi içerir. Selefilğin katı biçimi olan Vahhabilik ise; 19. yüzyılda vücut bulan dini-politik bir hareketi içerir. Bu genellikle silahlı bir eylemi politik bir amaç için araç yapabilen bir harekettir. Bunlara göre; şirk ve küfür, dinden çıkarıcı eylemlerdir. (Hilmi Demir, "Aklı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi," Son erişim tarihi: 16 Şubat 2021, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/aklikarisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi>).

52 Eş-Şebab ayrıca şu adlarla da bilinir: El-Şebab, el-Şebab el-Islam, el-Şebab el-Cihad, Hareket el-şebab el-Mücahidin, Hizbul Şebab, Mücahidin Gençlik Hareketi, Genç Mücahit Hareketi, Genç Kanat (Australian National Security, "Al-Shabaab," Son erişim tarihi: 2 Haziran 2020, <https://www.nationalsecurity.gov.au/>).

53 Dirk Baehr, "The Somali Shabaab Militias and Their Jihadist Networks in the West," *KAS International Reports* 8, (2011): 23.

Barre rejimi döneminde albay olarak görev yapmış ve 1970'lerde Etiyopya'ya karşı savaşmış Hasan Dahir Aveys, örgütün kurucu lideri olarak bilinmektedir. Geçici federal hükümeti devirerek ülkenin tamamını kontrol etmeyi ve Etiyopya ve Kenya gibi Somalililerin yaşadığı yerleri de içerecek şekilde geniş bir İslam devleti kurmayı amaçlamaktadır. EşŞebab'ın tarihsel kökleri, el-İttihad el-İslamiye'ye (AIAI) kadar geri gider. AIAI, 1982-84 yılları arasında İslami Gençlik Birliği ve İslam Camiası'nın birleşmesiyle oluşmuştur. Barre rejimini (1969-1991) devirmeyi, ülkedeki yoksulluk ve yolsuzluğu gidermeyi, Batı etkisini ortadan kaldırmayı ve bir İslam devleti kurmayı amaçlayan AIAI'nın kurucusu olarak Şeyh Ali Varsame bilinmektedir.⁵⁴ AIAI, kendisini siyasi ve askeri bir hareket olarak görmektedir. Sudan'daki el-Turabi'nin Milli İslami Cephesi gibi, AIAI'nın liderleri de Mısır Kardeşlerinden etkilenmişler ve bazıları Mekke, Medine ve Kahire'de eğitim görmüşlerdir. Somali'deki klanlar üzerinde yapısal bir düzen oluşturamayan AIAI, Afrika Boynuzu'nda siyasi İslamın ve cihatçı örgütlenmelerin ortaya çıkmasında rol oynamıştır.⁵⁵

Barre rejimi sonrasında AIAI, siyasi parti olarak faaliyet yürüteceğini duyurmuş ve ülkede şirketler, okullar, yetimhaneler açarak öncelikli olarak üyelerinin yararına sunmuştur. Hasan Dahir Aveys'in AIAI'ya 1993'te katılması ile örgüt silahlı mücadelelerini artırmış, Ogaden, Dirre Dawa ve Addis Ababa'da saldırılar düzenlemiş ancak 1990'ların sonunda zayıflamıştır.⁵⁶ Bunun üzerine birkaç taktik izlemiştir. İlk olarak, Somali'nin henüz İslami egemenliğe hazır olmadığını anlamış ve klanların İslam eğitimine önem vererek Somali toplumunu eğitmek için uzun vadeli bir strateji gereksinimi duymuştur. İkincisi, AIAI üyeleri hedef alınmaktan kaçınmak için kendilerini yerel Somali topluluklarıyla bütünleştirmeyi seçmiştir. Ayrıca hücrelerini stratejik ve izole kırsal alanlara yerleştirmiştir. Üçüncüsü, güçlü bir taban oluşturmak için ticarete yönelme ve iş insanlarını üye yapma eğilimine girmiştir. Son olarak, "Turabi" stratejisi olarak bilinen stratejiyi benimseyerek yerel yönetimlerin kilit bölümleri

---

⁵⁴ Abdurrahim Sıradağ, "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab," *SETA* 125 (Mayıs 2015): 16-17.

⁵⁵ Annette Weber, "Eş-Şebab: Allahsız Gençlik," içinde *Afrika'da Cihatçılık: Yerel Sebepler, Bölgesel Büyüme, Uluslararası İşbirliği*, ed. Guido Steinberg ve Annette Weber, ORDAF Rapor 15 (2016): 24.

⁵⁶ Terje Østebø, "Islamism in the Horn of Africa: Ideology, Actors, and Objectives," *International Law and Policy Institute (ILPI) Report* (2010): 24.

üzerinde kontrolü denemiştir. Yani yönetimin doğrudan kontrolünü talep etmeden, yavaş yavaş bir sivil hükümeti aşamalı olarak ortadan kaldırmayı ve siyaseti dolaylı olarak kontrol etmeyi planlamıştır.⁵⁷

Buna rağmen 21. yüzyılın başında AIAI çözülmeye başlamıştır. Üyelerinin bir kısmı el-Kaide ile bağlantılarından dolayı uluslararası baskılara maruz kalırken, bir kısmı canlanmakta olan şeriat mahkemelerine katılmış, diğerleri ise radikal kalmayı seçerek daha sonra kurulacak olan eş-Şebab'ın alt zeminini oluşturmaya başlamışlardır.⁵⁸ Geçici Ulusal Hükümet'in⁵⁹ görev süresinin 2004'te sona ermesi ve bu girişimin başarısızlığı, Hasan Dahir Aveys ve Şeyh Şerif Ahmed liderliğinde İslami mahkemelerin canlanması için bir alan açmıştır.⁶⁰ Bazı AIAI faaliyetlerini de bünyesinde barındıran ve ülkedeki şeriat mahkemelerin birleşimi olan IMI, 2006'da Mogadişu ve ülkenin orta ve güney kesimlerini kontrol etmeyi başarmıştır. Hatta IMI'nın artan gücüne karşı savaş ağaları, ABD tarafından desteklenen Terörizm ve Barışın Restorasyonu İttifakı (ATRP) altında örgütlenmiş ve IMI'ya karşı bir saldırı başlatmışlar ancak başarılı olamamışlardır. Bu sefer 2006 Aralık ayının sonlarında Etiyopyalı kuvvetler müdahale etmişler ve IMI milislerini yenip iktidardan uzaklaştırmışlardır.⁶¹

IMI, 2007'de ılımlılar ve aşırılar olmak üzere ikiye ayrılırken, ılımlıları 2009'da Geçici Federal Hükümete katılan Şeyh Şerif Ahmed liderliğindeki grup oluştururken, aşırıları Hasan Dahir Aveys öncülüğündeki İslam Partisi olan Hizb-ül İslam ve eş-Şebab oluşturmuştur.⁶² 2008'deki Cibuti süreci sonrası ve yeni Geçici Federal Hükümet Başkanı olarak IMI'nın eski lideri Şeyh Şerif Şeyh Ahmed'in seçilmesi (2009 Ocak-2012 Ağustos), selefi grupların daha güçlü muhalefetini beraberinde getirmiştir.⁶³

⁵⁷ van der Walt ve Solomon, "Histories and Spaces of Terrorism in Africa," 87.

⁵⁸ Matthew Cavedon, "Men of the Spear and Men of God: Islamism's Contributions to The New Somali State," *Emory International Law Review* 28, no.1 (2014): 486.

⁵⁹ Geçici Ulusal Hükümet 2000-2004, Geçici Federal Hükümet 2004-2012, 2012'den günümüze Somali Federal Hükümeti işlemektedir. 2012 Temmuzunda ülkede 20 yıl sonra ilk defa parlamento toplanmış ve merkezi hükümet kurulabilmiştir.

⁶⁰ Holzer, "Political Islam in Somalia," 31-32.

⁶¹ Østebø, "Islamism in the Horn of Africa: Ideology, Actors, and Objectives," 25.

⁶² Sıradağ, "Boko Haram ve Eş-Şebab," 17.

⁶³ Roland Marchal ve Zakaria M. Sheikh, "Salafism in Somalia: Coping with Coercion, Civil War and its Own Contradictions," *Islamic Africa* 6, no. 1-2 (2015):138-139.

Eş-Şebab'ın özellikle Somali içinde etkinlik kurmasında Etiyopya'nın Somali'ye yönelik askeri müdahalesinin (2006 Aralık ayından 2009 Ocak ayına) önemli bir yeri vardır. Bu saldırıya karşı mücadele eden bir örgüt olması, Somali'de milliyetçi kanadın desteğini çekmiş, siyasi ve askeri gücünü artırmıştır. Bu süreçte eş-Şebab; Etiyopya'yı ve Geçici Federal Hükümeti suçlayan Somali diasporasının da desteğini kazanmıştır. Eş-Şebab'ın hedefleri arasında şunlar vardır: Ülkenin İslamlaşmasında önemli rolü olan sufi tarikatlarla mücadele etmek, Somali halkını kendi ideolojik (selefi-vahhabi) yapısıyla uyumlu hale getirmek ve Boko Haram gibi cihad kavramını radikal bir içeriğe indirgeyerek askeri mücadele yürütmek. Somali'deki sömürgeci mirasın olumsuz etkisiyle ilişkili olarak Etiyopya, Kenya ve Cibuti'de Somali nüfusunun birliğinin dağılmış olması, sosyoekonomik problemler, devletin temel işlevlerinde ve siyasal sisteminde kusurlar, merkezi hükümetin uzun süre kurulamaması, ülke bütünlüğünde sıkıntılar (Somaliland'ın 1991'de bağımsızlığını, 1998'de Puntland'ın özerkliğini ilan etmesi, Kenya destekli Jubaland sorunu), Somali'ye yönelik dış müdahaleler, eş-Şebab'ın ülkede güçlenmesi ve zemin kazanmasında etkili olmuştur.⁶⁴

2010 yılında el-Kaide'ye katıldığını açıklayan eş-Şebab, güçlü bir bölgesel strateji izleyerek Doğu Afrika'da daha etkili terör faaliyetleri yürütmeye başlamıştır. En önemli saldırı alanı Somali olan eş-Şebab, bu doğrultuda Puntland, Somaliland ve Federal Hükümet başta olmak üzere rakip olarak gördüklerine saldırılar düzenlemektedir. Örneğin, 2010 Martında Hizbu'l İslam komutanı Ali Bare'yi öldürerek Hizbu'l İslam'ın kendilerine katılmasını sağlamıştır. Ayrıca örgüt, Uganda, Kenya, Etiyopya ve Cibuti gibi bölge ülkelerinde de saldırılar yapmaktadır.⁶⁵

5. El-İslah

El-İslah ya da Harekat el-İslah “reform, iyileştirme, uzlaşma ve düzeltme” anlamına gelmektedir.⁶⁶ Müslüman Kardeşlerin Somali şubesi olarak

---

⁶⁴ Sıradağ, “Boko Haram ve Eş-Şebab,” 17-18.

⁶⁵ A.g.e., 21-23.

⁶⁶ Abdurahman M. Abdullahi, “The Islah Movement: Islamic Moderation in War-torn Somalia,” Son erişim tarihi: 27 Şubat 2021, <https://www.hiiraan.com/oct2008/ISLAH.pdf>, 8.

görülebilir el-İslah, 11 Temmuz 1978'de Kardeşler üyesi Şeyh Muhammed Garyare tarafından Riyad'da (Suudi Arabistan'da) kurulmuştur. Ayrıca Dr. Ali Şeyh Ahmed, Dr. İbrahim Dusuqi de kurucu isimler arasındadır. Bunlar küresel kardeşlik hareketinin ayrılmaz parçalarıdır. Yakın dönemde öne çıkan liderleri olarak Ali Bashi Ömer Rooraa (Başkan), Abdurahman M. Abdullahi (İcra Kurulu üyesi), Hassan Şeyh Mahmud (Somali Eski Başkanı ve Barış ve Kalkınma Partisi/PDP Başkanı) sayılabilir.⁶⁷ Örgütte ayrıca Dr. Ali Şeyh (Mogadişu Üniversitesi Rektörü) başkanlık, Abdurahman Badiyo başkan yardımcılığı ve Dr. İbrahim Dusuqi genel sekreterlik görevinde bulunmuştur.⁶⁸ Örgüt liderleri arasında İslami kimliği ve toplumsal dönüşümü savunup iktidar peşinde koşulmasına karşı çıkanlar (Şeyh Garyare) ile siyasette de yer almak isteyenler (Ali ve Badiyo) olmak üzere farklı görüşler yer almıştır.⁶⁹

El-İslah'ın yüksek kurul üyeleri beş yıllığına şura meclisi tarafından seçilirler ve görevleri iki dönemle sınırlıdır.⁷⁰ Örgütte Hawiye klanının ağırlıklı olduğu eleştirilerine el-İslah liderleri belli ilkelere göre üye seçiminin olduğu cevabını vermişlerdir.⁷¹ El-İslah ilk dönemlerinde daha çok güvene dayalı ve klan temelli üye kazanımında bulunmuştur. Bu özellikle Barre rejimi döneminde gereklilik duyulan bir unsur olmuştur. Ülke dışındaki Somalili öğrenciler arasında aktif olan örgüt ayrıca ulema (Şeyh Nur Barud, Şeyh Hassan Dahie örgüte dahil edilmiş), doktor, mühendis, subaylardan üye alımında bulunarak bu entelektüel elit kesimin toplumu daha hızlı dönüştürebileceğine inanmıştır.⁷²

Sufi olmayan en büyük kuruluşlardan birisi olan el-İslah, 1990'lar boyunca, başta ZamZam vakfı (1992) ve Tadamun vakfı (1992) olmak üzere birçok prestijli proje başlatmıştır. 1990'larda enerjisinin çoğunu insani faaliyetlere (özellikle kuzey Somali'ye) ve temel sosyal hizmetlerin

⁶⁷ Counter Extremism Project, "Muslim Brotherhood in Somalia," Son erişim tarihi: 4 Haziran 2020, <https://www.counterextremism.com/content/muslim-brotherhoodsomalia>; Hansen ve Mesøy, "The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa," 38.

⁶⁸ "Somalia's Islamists," *International Crisis Group Africa*, Report no. 100 (2005): 13.

⁶⁹ Hassan M. Abukar, "Turmoil in Al-Islah, Somalia's Muslim Brotherhood," *Somali Observer*, Son erişim tarihi: 4 Haziran 2020, <http://somalicolumn.blogspot.com/2012/07/turmoil-in-al-islal-somalias-muslim.html>

⁷⁰ Shay, *Somalia Between Jihad and Restoration*, 38.

⁷¹ "Somalia's Islamists," 14.

⁷² Hansen ve Mesøy, "The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa," 40.

restorasyonuna adanmış ve eğitimde (Arapça okulları gibi) önemli adımlar atmıştır. Ayrıca tıbbi programların ve ticari girişimlerin yanı sıra barış konferanslarına da katkı vermiştir. Örneğin Arta Barış Konferansı'ndaki rolü buna örnek olarak verilebilir. Çok partili demokrasi, basın özgürlüğü, serbest seçimler el-İslah'ın üzerinde durduğu unsurlardır. Farklı anlayışlara sahip Müslümanları kabul ederek çeşitlilikte birliğe inanması, demokrasiyi ve kadınların siyasete katılımını desteklemesi özellikle diğer grupların tepkisini çekmiştir.⁷³

El-İslah'ın eski başkanı Dr. Ali Şeyh Ahmed'e göre; "İslah, Somali'de İslami ılımlılığın ilkelerine ve metodolojisine bağlı, barışçıl bir İslami harekettir".⁷⁴ Yine el-İslah üyesi Abdullahi'ye göre; "İslah ne Batı karşıtı bir harekettir ne de İslami değerlere aykırı olan Batı kültür kalıplarını taklit eder. Bunun yerine, Somali halkı için sosyal ve kültürel gerçeklikler temelinde hareket eden, olgun ve ileriye dönük Somali yanlısı yerli bir reformist harekettir."⁷⁵

El-İslah, toplumdaki İslami değerlerin canlandırılması, Somali kültürünün, devlet yasalarının ve politikalarının İslami yasal çerçeve ve değerlerle uyumlaştırılmasını teşvik etmek amacıyla kurulmuştur.⁷⁶ Diğer bir deyişle amacı, Somali'de şariat yasalarına dayalı İslami bir devlet kurmak ve Somali toplumunda İslami ilkeleri teşvik etmektir. Bunu, Mısır Müslüman Kardeşleri modelini izleyerek gerçekleştirilebileceğine inanmaktadır.⁷⁷ Bu nedenledir ki el-İslah'ın Mısır Kardeşleri ile güçlü ve yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. El-İslah'ın, el-Turabi'nin Afrika'da pan-İslami bir örgüt oluşturma girişimlerine katılmayı reddetmesi, el-İslah'ın Mısır Kardeşleri arasındaki popülaritesini artırdığı gibi Müslüman Kardeşlerin uluslararası yapısına resmen kabul edilmesine de katkıda bulunmuştur. Aynı yıl Uluslararası Şura Kardeşler Konseyi'nde yer alan ilk Sahra-altı Kardeşlik örgütü olmuştur. El-İslah ayrıca, kendisini saf bir Somali örgütü olarak görmemiş ve diğer Afrika Boynuzu ülkelerinde faaliyetlerde bulunmuştur.

---

⁷³ Hansen ve Mesøy, "The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa," 49-51; Cavedon, "Islamism's Contributions to The New Somali State," 483.

⁷⁴ Abdullahi, "The Islah Movement," 2.

⁷⁵ A.g.e., 8-9.

⁷⁶ Abdullahi, "Meeting Summary," 3; Abdullahi, "The Islah Movement," 30.

⁷⁷ Evie Browne ve Jonathan Fisher, *Key Actors Mapping: Somalia* (Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham, 2013), 13.

Günümüzde el-İslah'ın Kenya, Etiyopya ve Cibuti'de faaliyetleri bulunmaktadır. Özellikle bu ülkelerdeki Somalililer arasında aktiftir.⁷⁸

El-İslah, diktatörlük (1969-1991) ve iç savaş (1991-2008) döneminde barışçıl İslami reformları teşvik eden, modern ve ılımlı bir yaklaşım benimsemiştir. İlk dönem kuruluş, zulüm ve hayatta kalma zorluklarıyla mücadele etmiştir. İkinci dönemde eğitilmiş elitlere odaklanarak topluma açılma, geleneksel İslam alimlerine, milliyetçi hareketlere saygı gösterme ve onlarla işbirliği yapma, tartışmalı dini konulardan uzak durarak şiddet ve aşırıcılığı reddetme, ulusal devlet kurumlarının restorasyonu, sivil toplum örgütlerinin, demokrasinin ve kadın haklarının teşviki ve insan haklarının korunması gibi politikalar izlemiştir. Ayrıca örgütsel yapısının esnekliği ve iç demokratik uygulamalar sayesinde ılımlı İslami hareket çizgisinde ilerlemiştir.⁷⁹

Somali'de neredeyse her örgütlü siyasi hareket kendisini İslami terimlerle tanımlamaktadır. Bu, 1970'ler ve 1980'lerde Barre rejiminin seküler "bilimsel sosyalizminden" önemli bir değişimdir.⁸⁰ Bununla birlikte 1978'den günümüze Somali'de modern merkezi devlet ile çelişen ideolojiler bir başka deyişle devletle toplum arasında süre gelen bir karşıtlık vardır. Bunda İngiliz, Fransız ve İtalyan sömürgeci mirasın, coğrafyanın, soğuk savaşın, uluslararası terörizmin, deniz haydutluğunun ve devlet içi istikrarsızlığın etkileri elbette hissedilmektedir. Ancak söz konusu karşıtlığın özellikle üç çatışma alanından beslendiği söylenebilir. Birincisi, modernite ile gelenek arasındaki çatışmadır. İkincisi, İslamcılık, milliyetçilik ve klanizm arasındaki çatışmadır. Üçüncüsü, tasavvuf (sufilik), selefilik ve Müslüman Kardeşler başta olmak üzere İslam toplumdaki farklı akımlar arasındaki çatışmadır. Aşırılık (extremist) yanlısı hareketler özellikle 1991'de devletin çöküşü ile etkinlik kazanmıştır. Bu dönemde AIAI bünyesinde el-Kaide katılımlı, İslami ve milliyetçi gündemle hareket eden bir silahlı grup oluşturulmuştur. Ancak AIAI silahlı mücadeleyi terk ettiğinde 2003'ten sonra alan eş-Şebab'a kalmıştır.⁸¹

---

⁷⁸ Hansen ve Mesøy, "The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa," 39,42.

⁷⁹ Abdullahi, "Meeting Summary," 3; Abdullahi, "The Islah Movement," 30.

⁸⁰ Alex de Waal, *Somalia Synthesis Paper* (Londra: LSE Conflict Research Programme, 2017), 15.

⁸¹ Abdullahi, "Meeting Summary," 3.

El-Islah'ın, kökleri Müslüman Kardeşlere uzanan gerek eş-Şebab gerekse de AIAI'dan gelenin aşamada oldukça farklı olduğu görülmektedir. Örneğin, 1989'da Barre rejiminin sonuna gelindiğini anlayan el-Islah, örgütlenme yönünden zayıflıklarını gördüğü için AIAI ile işbirliği yapmaya yönelmiştir. Ancak çok geçmeden iki örgüt arasında önemli farklılıklar bulunduğu anlaşılmıştır. AIAI; el-Turabi'nin Sudan'ına daha yakın bir çizgide yer almasının yanında daha parçalı örgüt yapısını ve şiddet yanlısı güçlü bir selefi-vahhabi unsuru barındırmıştır. Ayrıca AIAI lideri Şeyh Ali Varsame gibi birkaç eski el-Islah üyesinin AIAI'ya geçmesi, aralarında önemli sorun oluşturmuştur. Bütün bunlar Kardeşlik unsurlarıyla eski bağlara sahip AIAI ile el-Islah arasında işbirliğini engellemiş ve ideolojik farklılıklar ağır basmıştır.⁸²

El-Islah'ın liderleri bu yüzden AIAI'nın beslendiği selefi-vahhabiliği “aşırıçılık, içe dönük bir inanç sistemi”, bunun üyelerini de “münhasırlık ve mutlakiyetçiliğe inanan aşırılık yanlıları” olarak görme eğilimindedirler.⁸³ Buna karşın pragmatik bir siyasi İslam anlayışını benimseyen Müslüman Kardeşler grubu olan e-Islah; İslamcı militan grup AIAI (devlet) ve el-Kaide üyesi eş-Şebab (halifelik) gibi zorla İslami hakimiyet kurmak isteyen selefi-vahhabi çizgiden ayrı bir noktadır. Bu anlamda bir İslam devleti kurma çabalarında şiddetten kaçındıkları gibi tekfiri de İslami bulmadıkları öne sürülmektedir. Ancak bu el-Islah'ın tamamen şiddetten uzak olduğu anlamına gelmez. Örneğin, el-Islah'ın alt kanadı olan Damul Cedid, Etiyopya'nın Somali'ye askeri müdahalesi esnasında şiddeti açıkça benimsemiş ve IMI ile birlikte mücadele etmiştir. Dahası bu Damul Cedid, 2006'da Etiyopya'nın Somali işgaline karşı el-Islah içindeki bazı üyelerin silahlanmasıyla kurulmuştur. Bu oluşum aynı zamanda söz konusu işgale gerekli tepkiyi göstermeyen diğer el-Islah üyelerinden farklı duruşu yansıtır.⁸⁴

2009 başında Etiyopya'nın Somali'den çekilmesinden bu yana, Damul Cedid şiddet kullanmaktan kaçınarak Somali siyasetinde aktif bir rol üstlenmeyi tercih etmiş ve sonunda Aralık 2016 seçimlerinde parlamentonun iktidar partisi olmuştur. El-Islah'a bağlı Barış ve Kalkınma Partisi'nin

---

⁸² Hansen ve Mesøy, “The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa,” 45.

⁸³ “Somalia's Islamists,” 14.

⁸⁴ Counter Extremism Project, “Muslim Brotherhood in Somalia”

(PDP) kurucusu ve başkanı Hassan Şeyh Mahmud, 2012'den 2017'ye kadar Somali'nin Başkanlığını yapmıştır. Mahmud, bu görevi üstlendikten sonra, Somali Federal Hükümeti'nde bazı Damul Cedit üyelerini önemli görevlere atamıştır. PDP, Aralık 2016 parlamento seçimlerinden zaferle ayrılmış ancak Mahmud, Şubat 2017'deki devlet başkanlığı seçimlerinde beklenmedik bir kayıp yaşayarak yerini milliyetçi aday Muhammed Abdullahi Mohamed'e (Fermacu'ya) devretmiştir.⁸⁵

6. Sonuç

Tarihsel süreçte Doğu Afrika'nın, İslam'ın farklı akımlarının etkisine açık bir bölge olduğu görülmektedir. Coğrafi ve kültürel yakınlığından dolayı Orta Doğu'nun etkisi bölgede yoğun olarak hissedilmiştir. Doğu Afrika; Suudi fonlarının ve ideolojisinin (selefi-vahhabi) ihracı, uluslararası radikal ağların, İran'daki İslam Devrimi'nin ve Müslüman Kardeşlerin etkileri bağlamında yoğun rekabetin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Bölgede öteden beri geleneksel sufi İslam ile İslam'ın selefi ve vahhabi yorumları arasında bir mücadele yaşanmaktadır.

Müslüman Kardeşler, Doğu Afrika'da Hasan el-Turabi'nin Sudan'daki Ulusal İslami Cephesi'nin militan İslamcı biçiminden Somali'deki modernist ve ılımlı el-İslah hareketine kadar farklı biçimler almıştır. Bölgede Müslüman Kardeşler, Sudan'da El-Turabi'nin gölgesinde kalırken, Yemen'de "el-İslah" ismi ile daha çok siyasi faaliyet yürütmüştür. Somali'deki el-İslah ise ülkenin muzdarip kaldığı uzun iç savaş ortamından kaçanlarca kurulmuş ve daha çok ılımlı ve sosyal yardım faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Bu hareketin ayrıca Mısırlı Müslüman Kardeşlerle güçlü ve yakın bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu durum, Müslüman Kardeşlerin etkilerinin Mısır'la sınırlı kalmadığını, farklı İslam ülkelerine yayıldığını ve bu etkinin hissedildiği alanlardan birisinin de Doğu Afrika olduğunu göstermektedir.

Somali'de Müslüman Kardeşlerle ilişkili dini gruplar dendiğinde el-İslah'ın yanı sıra AIAI'nın da önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Ancak el-İslah'ın, gelinen aşamada kökleri Müslüman Kardeşlere uzanan AIAI'dan oldukça farklı olduğu tespit edilmiştir. Parçalı örgüt yapısına sahip olması,

---

⁸⁵ Counter Extremism Project, "Muslim Brotherhood in Somalia"

Turabi'nin çizgisine yakın olması ve daha da önemlisi şiddet yanlısı olması ile bilinen AIAI içinden gelen selefi-vahhabi eş-Şebab ise son yıllarda ismini ülke içinde ve dışında gerçekleştirmiş olduğu saldırılarla duyurmaktadır. Söz konusu saldırılar ise gerek Somali gerekse de Doğu Afrika için istikrarsızlaştırıcı bir etki doğurmaktadır.

Kaynakça

- Abdullahi, Abdurahman M. *Meeting Summary: Islamism and Politics in Somalia*. Londra: Chatham House, 2012.
- Al-Anani, Khalil. "Upended Path: The Rise and Fall of Egypt's Muslim Brotherhood," *Middle East Journal* 69, no. 4 (2015): 527-543.
- Arı, Tayyar ve Engin Koç. "Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti ile Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2014): 225-232.
- Baehr, Dirk. "The Somali Shabaab Militias and Their Jihadist Networks in the West," *KAS International Reports* 8 (2011): 22-38.
- Browne, Evie ve Jonathan Fisher. *Key Actors Mapping: Somalia*. Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham, 2013.
- Cavedon, Matthew. "Men of the Spear and Men of God: Islamism's Contributions to The New Somali State," *Emory International Law Review* 28, no.1 (2014): 473-508.
- Dalar, Mehmet. "Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi," *Alternatif Politika* 1 (2010): 48-73.
- de Waal, Alex. *Somalia Synthesis Paper*. Londra: LSE Conflict Research Programme, (2017): 1-31.
- El-Benna, Hasan. *Hatıralarım (Müslüman Kardeşler)*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- El-Benna, Hasan. *Risaleler*, çev. Mehmet Eren ve Mehmet Akbaş İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016.
- El-Sherif, Ashraf. *The Muslim Brotherhood and the Future of Political Islam in Egypt*. Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace (2014): 1-34.

- Frampton, Martyn. *The Muslim Brotherhood and the West: A History of Enmity and Engagement*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2018.
- Ganim, İbrahim Beyyümi. "İhvan-ı Müslimin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gānim, İbrāhim El-Beyyūmî. "Hasan El-Bennâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 16, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gürpınar, Bulut. "Toplumsal Hareketler ve Ortak Düşman Algısı: Suriye İhvanı ve HAMAS," *Ege Akademik Bakış* 18, no. 3 (2018): 331-341.
- Hamzawy, Amr ve Nathan J. Brown. *The Egyptian Muslim Brotherhood: Islamist Participation in a Closing Political Environment*. Washington, DC: Carnegie Middle East Center, 2010.
- Hansen, Stig Jarle ve Atle Mesøy. "The Muslim Brotherhood in the Wider Horn of Africa," *NIBR Report* 33, 2009.
- Harnisch, Chris ve Quinn Mecham. "Democratic Ideology in Islamist Opposition? The Muslim Brotherhood's 'Civil State,'" *Middle Eastern Studies* 45, sayı 2 (2009): 189-205.
- Holzer, Georg-Sebastian. "Political Islam in Somalia: A fertile Ground for Radical Islamic Groups?," *Geopolitics of the Middle East* 1, no. 1 (2008): 23-42.
- International Crisis Group. "Somalia's Islamists," *Crisis Group Africa Report* 100, 2005.
- Kavas, Ahmet. "Somali," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kfir, Isaac. "Islamic Radicalism in East Africa: Is There a Cause for Concern?," *Studies in Conflict & Terrorism* 31, no. 9 (2008): 829-855.
- Last, David ve Anthony Seaboyer. "Clan and Islamic Identities in Somali Society," *Defence R&D Canada Report*, 2011, 1-110.
- Marchal, Roland ve Zakaria M. Sheikh. "Salafism in Somalia: Coping with Coercion, Civil War and its Own Contradictions," *Islamic Africa* 6, no. 1-2 (2015): 135-163.

- Mitchell, Richard P. *The Society of The Muslim Brothers*, New York: Oxford University Press, 1993.
- Østebø, Terje. "Islamism in the Horn of Africa: Ideology, Actors, and Objectives," *International Law and Policy Institute (ILPI) Report* (2010): 1-71.
- Rabasa, Angel. *Radical Islam in East Africa*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2009.
- Rubin, Barry. "Comparing Three Muslim Brotherhoods," içinde *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, editör: Barry Rubin, 7-18. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Rubin, Barry. "Introduction," içinde *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, editör: Barry Rubin, 1-3. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Salih, M. A. Mohamed. "Transnational Islamist (Jihadist) Movements and Inter-State Conflicts," *Nordic Africa Institute: Policy Notes*, 2011.
- Shay, Shaul. *Somalia Between Jihad and Restoration*. USA: Transaction Publishers, 2008.
- Sıradağ, Abdurrahim. "Sahra Altı Afrikası'nda Terörist Grupların Yükselişi: Boko Haram ve Eş-Şebab," SETA 125, 2015.
- Soage, Ana Belén ve Jorge Fuentelsaz Franganillo. "The Muslim Brothers in Egypt," içinde *The Muslim Brotherhood: The Organization and Policies of a Global Islamist Movement*, editör: Barry Rubin, 39-56. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Solomon, Hussein. "Political Islam: An African Perspective," *Contemporary Review of the Middle East* 2, no. 1-2 (2015): 88-103.
- Ülger, İrfan Kaya. "Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 2 (2016): 131-151.
- van der Walt, Ruan ve Hussein Solomon. "Histories and Spaces of Terrorism in Africa: The Post-9/11 Strategic Challenge of Somalia's al Shabab," *Afro Eurasian Studies Journal* 3, no. 1 (2014): 71-99.

- Verhoeven, Harry. "The Gulf and the Horn: Changing Geographies of Security Interdependence and Competing Visions of Regional Order," *Civil Wars* 20, no. 3 (2018): 333-357.
- Weber, Annette. "Eş-Şebab: Allahsız Gençlik," içinde *Afrika'da Cihatçılık: Yerel Sebepler, Bölgesel Büyüme, Uluslararası İşbirliği*, editör: Guido Steinberg ve Annette Weber, 21-44. *ORDAF* Rapor 15, 2016.
- Zollner, Barbara H. E. *The Muslim Brotherhood: Hasan al-Hudaybi and Ideology*. New York: Routledge, 2009.

İnternet Kaynakları

- Abdullahi, Abdurahman M. "The Islah Movement: Islamic Moderation in War-torn Somalia," Son erişim tarihi: 27 Şubat 2021, <https://www.hiiraan.com/oct2008/ISLAH.pdf>
- Abukar, Hassan M. "Turmoil in Al-Islah, Somalia's Muslim Brotherhood," Somali Observer, Son erişim tarihi: 4 Haziran 2020, <http://somalicolumn.blogspot.com/2012/07/turmoil-in-al-islah-somalias-muslim.html>
- "Al-Shabaab," *Australian National Security*, Son erişim tarihi: 2 Haziran 2020, <https://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/Al-Shabaab.aspx>
- Ataman, Muhittin. "Arap Dünyasında Değişim Talebi Devam Ediyor," Anadolu Ajansı, 23 Aralık 2019, Son erişim tarihi: 27 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/arak-dunyasinda-degisim-talebi-devam-ediyor/1681527>
- Boukhars, Anouar. "Understanding Somali Islamism," *The Jamestown Foundation*, Son erişim tarihi: 27 Şubat 2021, <https://jamestown.org/program/understanding-somali-islamism/>
- Demir, Hilmi. "Aklı Karışıklar İçin Selefilik ve Sünnilik Rehberi," *21yyte.org*, Son erişim tarihi: 16 Şubat 2021, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/akli-karisiklar-icin-selefilik-ve-sunnilik-rehberi>
- Munson, Ziad. "Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood," *The Sociological Quarterly* 42, no. 4 (2002): 1-44. <https://datascience.iq.harvard.edu/f>
- "Muslim Brotherhood in Somalia," *Counter Extremism Project*, Son erişim tarihi: 4 Haziran 2020, <https://www.counterextremism.com/content/muslim-brotherhood-somalia>

Afrikalı Falaşalar: Falaşaların Etnik Köken Teorileri ve Dini Kimlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz

Neslihan Kuran*

Öz

Falaşalar (Beta Israel) ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, topluluğun köken sorununun kapsamını fark edecektir. Bir yandan Şabat'ı gözeten diğer yandan vaftiz olan bir toplulukla karşı karşıyayızdır. Bu tür bibliikal-İbrani unsurlar Falaşaların hangi topluluğa ait olabilecekleri konusunu biraz daha çıkmaza sokmaktadır. Falaşa tarihinin büyük bir kısmının belirsiz olmasına ve topluluğun birincil yazılı kaynağı olmamasına rağmen, Falaşa köken çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışıldı. Gizemli hikayeler ve çeşitli mitlerin yanı sıra belki de en ilginç olanı kayıp kabile torunları iddiasıdır. Yüz yıldan fazladır süren Falaşaların kayıp kabile bağlantılı Yahudiliği problemi ile Falaşalar yerine çeşitli Yahudi örgütleri meşgul oldu. Ne İsrail parlamentosunun Dönüş Yasası altında Falaşaları Yahudi olarak tanıma kararı ne de binlerce Etiyopyalı Falaşa'nın İsrail'e göç etmesi kesin statüleriyle ilgili tartışmaları sona erdirdi. Yahudi kimliklerine yönelik tartışmalar hala çözüme kavuşmuş değildir. Çalışma, Falaşaların Halaha (Yahudi dini hukuku) veya legal statüsünden ziyade onların kökenine ilişkin iddiaları ele almaktadır. Yahudilikle bağlarını yakalamaya çalışıp, bünyesindeki Yahudi unsurları nasıl ve ne şekilde elde etmiş olabileceklerini incelemeye çalışmaktadır. Kanıtlar, Etiyopya'nın antik medeniyeti Aksum'a kadar uzanmaktadır. Miladi ilk yıllardan itibaren Kızıldeniz'in her iki yakasında süregelen ticari ilişkiler Güney Arabistan merkezli bir Yahudi etkiye işaret etmektedir. Etiyopya'daki Yahudi unsurların kaynağı olarak sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan Falaşaların gösterilemeyeceği anlaşılacakla birlikte, Falaşa kökenin Etiyopya toplumunun kendi içerisinde aranması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beta Israel, Falaşa, Kebra Nagast, Etnisite, Siyahi Yahudi, Etiyopya

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD-Dinler Tarihi, orcid.org/0000-0002-3637-0543, neslihankuran@gmail.com

African Falashas: A Comparative Analysis of Falashas' Ethnicity Theories and Religious Identities

Neslihan Kuran *

Abstract

Researchers who are studying on Falashas (Beta Israel) will notice the extent of the community's origin problem. On the one hand we are confronted with a community that observes the Sabbath and is baptized on the other. Such biblical-Hebraic elements make the situation a bit more obscure about which community they might belong to. Even though a large part of the history of the Falasha be obscure and is not the primary written source of the community, "Falasha origin" has been tried to be explained in various ways. Besides mysterious stories and various myths, perhaps the most interesting of all is the claim of the lost tribal. Various Jewish organizations were interested with the problem of Judaism of the Falashas, instead of the Falashas. Neither the Israeli parliament's decision to recognize Falasha as a Jew under the "Law of Return" nor the migration of thousands of Ethiopian Falasha to Israel did not end the debate. Debates on their Jewish identities are still unresolved. The study analyzes at the allegations of Falasha's origin rather than Halakha or its legal status. Trying to catch their ties with Judaism and examine how and in what way they could have acquired the biblical-Hebraic elements. The evidence goes back to the ancient civilization of Ethiopia, Aksum. The ongoing trade relations on both sides of the Red Sea from the first century point to a Jewish influence centered in South Arabia. It is understood that the Falashas who emerged in the following centuries as the source of Jewish elements in Ethiopia should not be held accountable. It was concluded that the Falasha origin should be sought within Ethiopian society itself.

Keywords: Beta Israel, Falasha, Kebra Nagast, Ethnicity, Black Jew, Ethiopia

---

* Ph.D. Student, Ankara University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences-History of Religions, orcid.org/0000-0002-3637-0543, neslihan_kuran@gmail.com

1. Giriş

Falaşalar, Etiyopya'nın kuzey bölgelerinde yaşayan, Habeş toplumuna ait Afrikanlı etnik bir gruptur. Yerli Agau (Agaw) halkındandırlar.¹ 19. yüzyılda misyoner raporlarından hareketle kayıp kabile olduklarına inanılmıştır. İnanç ve ritüellerinde birtakım değişikliklere gidilerek Yahudi dünyasına kazandırılmaya çalışılan topluluk, 1970'lerden itibaren İsrail'e taşınmıştır. Etnik/dini asimilasyon olarak nitelendirilebilecek bu değişikliklerde Falaşalar "Etiyopya Yahudisi" adıyla yeni bir kimlik elde etmiştir.² İsrail'in *Geri Dönüş Yasası* uyarınca *Yahudi* olarak tanınmakla birlikte sembolik bir dini dönüşümden geçme zarurietini, Falaşaların Yahudi kimliği ile alakalı soruları beraberinde getirmiştir. Dini dönüşüm gerekliliği, -yasa çıksa dahi- Yahudiliklerinin sorgulandığı anlamına gelmekteydi. Temel sorun muhtemelen burada yatmaktaydı: Falaşalar Yahudi miydi? Kendilerini şimdiye dek açıkladıkları köken miti ne idi!

Köken miti, grup aidiyetini ve kimliğini belirlemede önemli göstergelerden biridir. Kişinin/grubun kendisini nasıl gördüğü ve başkaları tarafından nasıl görünmek istediği ile alakalı bize bilgi vermektedir. Her ne kadar Falaşa kökene dair pek çok açıklama olsa da Kral Süleyman ve Sebe Kraliçesi anlatısı geleneklerine hakim görünmektedir. Burada mühim olan söz konusu anlatıyı/geleneği ne şekilde elde ettikleridir. Çalışma, öncelikle Etiyopya geleneğindeki Yahudi etkiyi ele almakla başlamaktadır. Yahudi unsurların sadece Falaşa topluluğuyla sınırlı olmadığını görülmesi açısından önemli bir başlıktır. Bu kısımda Yahudi etkisinin taşıyıcılarının kimliği konusunda üç ana yaklaşım sunulmaktadır. Buna göre; ya Hristiyanlık öncesi Aksum'da zaten Yahudi vardı ya Yahudi-Hristiyan olarak nitelendirilebilecek bir Hristiyanlıkla geldi ya da Etiyopya toplumunun kendisi oluşturdu. Takip eden bölümde ise Falaşa köken teorileri açıklanmaktadır. Bu kısımda yaklaşık on ayrı köken teorisi iki başlık altında değerlendirilmektedir. Falaşa Köken Teorileri başlıklı ilk bölümde Dan kabilesi miti, Süleyman-

¹ Falaşalara dair yapılan gen ve DNA analizi, Etiyopya'nın yerli Agau kabilesine ait olduklarını göstermektedir. U. Ritte, E. Neufeld, E.M. Prager, M. Gross, I. Hakim, A. Khatib, B. Bonne-Tamir, "Mitochondrial DNA Affinity of Several Jewish Communities", *Human Biology* 65, no. 3 (Haziran 1993), 359-385.

² Değiştirilen dini ritüellerden birisi vaftizdir. Tıpkı Etiyopyalı Hristiyanlar gibi Falaşalar da doğumdan sonra erkek bebek için 40. gün, kız bebek için 80. gün vaftiz töreni düzenlemektedir. J. Martin Flad, *The Falashas (Jews) of Abyssinia*, (Londra: W. Macintosh, 1869), 27.

Sebe anlatısı, Yodit efsanesi, Yerli Agau iddiaları ele alınmaktadır. Mısır ve Güney Arabistan Teorileri kısmında ise I. ve II. Tapınak'ın yıkımı veya Mısır'dan Çıkış sonrası Mısır üzerinden güneye Yahudi göçü ihtimali tartışılmaktadır. Elefantın köken teorisine değinilmektedir ki bu teori Dan kabilesi iddiasında bulunanlar için önem arz etmektedir. Elefantın Yahudileri ve Falaşaların inanç sistemi karşılaştırmalı metotla izlenerek benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılmaktadır. Son teori olan Güney Arabistan teorisi, bu çalışmanın iddia ettiği hususları kendisinde barındırmaktadır. Köken geçmişi olarak kayıp bir kabileden ziyade, Güney Arabistan merkezli Yahudi etkisinin varlığına dikkat çekilmektedir. Bu etkinin Falaşalar dahil Etiyopya geleneğinin merkezinde yer aldığı gerçeği önemlidir. Son olarak sonuç kısmında, Falaşaların etnik/dini kimliklerinin genel bir analizi yer almaktadır.

2. Etiyopya Geleneğinde Yahudi Etki

İsrail Seferad Hahambaşı Ovadiah Yosef, 1973'te Etiyopya'daki Falaşaları Halaha'ya göre Yahudi ilan ettiği zaman meşruluk kaynağı olarak onların kayıp Dan kabilesinden olduklarını açıklamıştır.³ Bu ilan Etiyopya'da binlerce yıl öncesine varan Yahudi varlığına işaret etmektedir. Etiyopya'da (Habeş)⁴ böylesi bir antik Yahudi varlığına dair ilk bilgilerin nereden geldiğine baktığımızda, genelde Eldad ha-Dani, Obadiah Bertinoro gibi gezginlerin açıklamaları⁵ veya Yeşeya, Yeremya gibi peygamberlerin çeşitli kehanetleri üzerine temellendiği görülmektedir. Bu kişiler açıklamalarında herhangi bir özel isim belirtmeden⁶ Etiyopya topraklarında Yahudi varlığını haber vermişlerdir. Bu tür gezgin

---

³ Michael Corinaldi, *Jewish Identity: The Case of Ethiopian Jewry*, (Jerusalem:Hebrew University, 1998), 145-7.

⁴ Günümüz ile geçmiş Etiyopya sınırları aynı değildir. Geçmişte Etiyopya'nın bazen Hindistan dahil tüm Nil havzasını kapsayacak şekilde kullanıldığı olmuştur. Yine geçmiş dönem anlatılarında özellikle miladi ilk yıllar ve MS.10. yüzyıl arası için Habeş(istan) terimi kullanılmıştır. Yunanca kökenli Etiyopya terimi daha sonraki yıllarda kullanıma girmiş bir kelimedir. Çalışmada söz konusu dönem aralığı için Habeş(istan) teriminin kullanılmasına özen gösterilmiştir.

⁵ Max Wurmbrand, "Falashas," *Encyclopaedia Judaica* 6, ed. Cecil Roth, (Jerusalem: Keter Publishing House, [yayın yılı belli değil]), 1143-1154.

⁶ James Quirin, *The Evolution of the Ethiopian Jews, A History of the Beta Israel (Falasha) to 1920*, (USA: University of Pennsylvania Press, 1992), 19.

raporlarının veya kehanetlerin doğruluğunu veya yanlışlığını bir kenara bırakırsak, açıktır ki Etiyopya kültür ve geleneğinde biblikal-İbrani⁷ unsurların varlığı yadsınamaz bir gerçektir. 17. yüzyıldan itibaren bölgeye giden misyonerlerin yanı sıra yine 19. yüzyıl başında C. Rossini gibi araştırmacılar da Etiyopya Hristiyanlığı'nın (Etiyopya Ortodoks Kilisesi) İbrani yönüne işaret etmişlerdir.⁸ Bu durumun kaynağına inildiğinde Etiyopya krallarının kendilerini Süleyman Hanedanlığı'nın halefi olarak görmeleri⁹ gibi birtakım Etiyopya gelenekleriyle karşılaşırız. Etiyopya milli destanı Kəbrä Nəgəşt'ta (ክብረ ነግሥት, Kebrä Nagast) açıklandığı gibi Etiyopya'nın en eski medeniyet yeri Aksum'un, Ahid Sandığı'nın ve Tanrı'nın ikametgah yeri olması¹⁰ ve Etiyopya kraliyet ambleminin Yahuda Kabilesi'nin sembolü olan aslan olması bunun en temel belirleyicisi olarak görülmektedir.¹¹ Gelenekteki biblikal-İbrani etkiyi pek çok uygulamada da görmek mümkündür; üç eşmerkezli çember içinde kilise binası, Şabat, bayramlar ve oruçlar, ayın ve ayinde kullanılan enstrümanlar, doğumun

⁷ Falaşalar, biblikal-İbrani gelenekler iç içe geçmiş bir şekilde Yahudi-Hristiyan olarak nitelendirebileceğimiz bir yaşam sürmüştür. Biblikal derken Hristiyan gelenekler, İbrani derken Yahudi gelenekler kastedilmektedir.

⁸ Edward Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements in Abyssinian (Monophysite) Christianity," içinde *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Ethiopian* (The Worlds of Eastern Christianity, 300-1500) ed. Alessandro Bausi, c. 4, Haziran 20, (Routledge: Ashgate Variorum, 2012), 121-161; C. Conti Rossini, *Storia d' Etiopia*, (Officina D'arte Grafica A. Lucini & C. Milano:1928).

⁹ Ernest Alfred Wallis Budge, *The Kebrä Nagast: The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek*, (Ontario: Cambridge, 2000), kısım: 45, 50, 55, 60; Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161.

¹⁰ Kebrä Nagast anlatısı için sıklıkla başvuru kaynaklar: Carl Bezold, *Kebrä Nagast, die Herrlichkeit der Könige*, (München: Akademie der Wissenschaften, 1909); Ernest Alfred Wallis Budge, *Kebrä Nagast*, (2000). Kebrä Nagast, Etiyopya tarihindeki olayları tanımlayan, tarihi biçimlendirici ulusal bir destandır. İçerisinde; Hanedanlığın Kral Süleyman ve Sebe Kraliçesi'nin oğlu I. Menelik yoluyla kurulması, Ahid Sandığı'nın Kudüs'ten Aksum'a transferi ve böylece tanrının seçtiği halk olarak İsrail'den Etiyopya'ya ilahi antlaşmanın meşrulaştırılması, Etiyopya'ya Hristiyanlığın girişi ve yayılması gibi olaylar anlatılmaktadır.

¹¹ Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161; James Bruce, *Travels through part of Africa, Syria, Egypt, and Arabia, into Abyssinia, to discover the source of the Nile (1768-1773)*, (Londra: Printed for Scott, Webster and Geary, 36, Charterhouse Square, 1835), 173; 200-201; Menachem Waldman, *The Jews of Ethiopia: The Beta Israel Community*, (Jerusalem: Ami-Shav, Center for Aid to Ethiopian Immigrants, 1985), 9; Edith Bruder, *The Black Jews of Africa: History, Religion, Identity*, (Londra: Oxford University Press, 2008), 30; Aziz Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, (İstanbul: Doz Yayınları, 2005), 167.

8. günü sünnet uygulaması ve beslenme kuralları gibi benzer birçok ritüel mevcuttur.¹² Yine Aksum'da bulunan sikkelerdeki "Siyon Kralı" sembolü veya Yunanca Vorlage'den¹³ çevrilen Etiyopik İncil'deki (Ge'ez İncili) Aramice ve İbranice kelimelerin varlığı Etiyopya Hristiyanlığı'ndaki Yahudi etkiyi göstermesi bakımından önemlidir.¹⁴ Bünyesindeki Yahudi pratikleri açık olarak ilk kez 11. yüzyılda Mısır piskoposlarının Etiyopya Kilisesi'ni sünnet, Şabat, kurban gibi Eski Ahid geleneklerini uygulamaları nedeniyle eleştirdikleri zaman ortaya çıkmıştır.¹⁵

Etiyopya geleneğindeki Yahudi etkinin taşıyıcılarının kimliği konusunda çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Kebra Nagast anlatısına göre, Yahudi geleneğinin Etiyopya'ya gelişi MÖ. 10. yüzyıllarda Kral Süleyman'ın iddia edilen oğlu Menelik yoluylaadır. Bu konu ilerleyen kısımda tartışılmaktadır. Yahudi geleneğin Etiyopya'ya nakli konusundaki görüşler genel olarak üç ana eksen etrafında dönmektedir; ya Hristiyanlık öncesi Aksum'da zaten Yahudiler vardı ya 'Yahudi-Hristiyan' olarak bilinen bir grubun getirdiği Hristiyanlık ile beraber geldiler ya da topluluğun bizzat kendisi oluşturdu. Kimileri Hristiyanlık öncesi Etiyopya'nın dininin Yahudilik olduğunu söylese de¹⁶ bunu destekleyecek bir kanıt yoktur. Ciddi sayıda Yahudi'nin varlığı şüphesiz çok daha net okumalara tanıklık ederdi. Bununla beraber dilbilimsel kanıtlar, Hristiyanlık öncesi bir zamanda Yahudi varlığına dair

---

¹² Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161; Edward Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, The Schweich Lectures of the British Academy, (Londra: Oxford University Press, 1968), 75-98, 100-9; Steven Kaplan, *The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia: From Earliest Times to the Twentieth Century*, (New York and Londra: New York University Press, 1992), 17; Getatchew Haile, "The Forty-Nine Hour Sabbath of the Ethiopian Church," *Journal of Semitic Studies* XXXIII/2 Sonbahar, (1988), 233-54; Dursun Ali Aykıt, *Etiyopya Kilisesi*, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013), 110-13; 178-80.

¹³ Tanah'ın Yunanca çevirisi Septuagint'in önceki versiyonu, tezahürü veya yeniden yapılandırılmış hali, varsayılan Vorlage'si.

¹⁴ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 24; Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161.

¹⁵ Taddesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, (Londra: Oxford University Press, 1972), 209. Aslında İskenderiye Kilisesi'nin bu noktadaki konumu açık değildir. Özellikle Şabat ritüeli Kıpti ve Arap literatüründe saygı duyulan ve uygulanan bir gelenektir. Taddesse, *Church and State*, 208-210; Wilson B. Bishai, "Sabbath Observance from Coptic Sources," *Andrews University Seminary Studies (AUSS)* 1.1 (1963), 25-31.

¹⁶ Waldman, *The Jews of Ethiopia*, 9; Corinaldi, *Jewish Identity*, 49; Flad, *Falashas*, 3.

güçlü veriler sunmaktadır.¹⁷ *Ta'ot* (put), *tabot* (Ahid Sandığı veya Nuh'un Gemisi), *gahannam* (cehennem), *fash* (fışh), *meswat* (zekat, sadaka) gibi kelimelerin varlığı bu açıdan önemlidir. Yine önceki yıllardan beri Aksum'da olduğu iddia edilen Ahid Sandığı'nın varlığı, Yahudi etkisinin Hristiyanlık öncesine ait olduğunun delillerinden biri olarak sunulmaktadır.¹⁸

Etiyopya geleneğindeki mevcut Yahudi unsurların ilk taşıyıcılarının Hristiyanlığa dönüştürülen kişilerin kendisinin olmasının muhtemel olduğu düşünülmektedir.¹⁹ Etiyopya'da Yahudi varlığına dikkat çeken isimlerden olan J. Bruce bu düşünceyi savunmakla birlikte, bu durumu Yodit efsanesiyle açıklamaktadır. Ancak yapılan araştırmalar Yodit efsanesine dayalı bir iddianın tarihi temelini olmadığını göstermektedir. Yahudilik olarak kabul edilen unsurların gerçekte Pagan geleneklerle iç içe olduğu görülmektedir. (Judeo-Pagan)²⁰ Yahudi unsurların erken dönem Kıpti ve Suriye Hristiyan kiliselerinde de bulunması nedeniyle Etiyopya'daki Yahudi etki için Yahudilerle doğrudan bir temasın şart olması gerektiğini belirtenler vardır.²¹ Ephraim Isaac da benzer bir tez ileri sürer ancak o Etiyopya Kilisesi'nin ilk piskoposu Suriyeli Frumentius ve Dokuz Aziz'in getirdiği Hristiyanlığın, 'Yahudi-Hristiyan' etkisi altında şekillenmiş bir Hristiyanlık olduğunu savunur. Ona göre bu Suriyeli Yahudi-Hristiyanlar, Yunanca okuyan ama Aramice konuşan kişilerdir. Dolayısıyla Ge'ez dili üzerindeki Arami-Süryani etkisini ve genel anlamda Etiyopya Hristiyanlığı'ndaki İbrani etkiyi bu şekilde açıklamaya çalışır.²² İncil'i Ge'ezce'ye çeviren Suriye kökenli Dokuz Aziz'in böyle bir rol üstlenip üstlenmediğini açığa kavuşturabilmek için gerekli bilgiler mevcut değildir. Çevirileri üzerinde yapılan dilbilimsel analiz, Dokuz Aziz'in yeterli Ge'ez bilgisine sahip olduklarını ancak Yunanca bilgilerinin yetersiz olduğunu göstermektedir.²³ G. Haile, azizlerin muhtemelen Monofizit Hristiyan bir

¹⁷ Maxime Rodinson, "On the Question of Jewish Influences in Ethiopia" içinde *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Ethiopian* (The Worlds of Eastern Christianity, 300-1500) ed. Alessandro Bausi, c. 4, (Haziran 20), (Routledge: Ashgate Variorum, 2012), 179-186.

¹⁸ Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161.

¹⁹ A.g.e., 121-161.

²⁰ Rodinson, "Influences," 179-86.

²¹ A.g.e., 179-86.

²² Quirin, *Evolution*, 16-17.

²³ Haile, "The Forty-Nine Hour Sabbath," 233-54.

ülkeden geldiklerini, Yunanca'yı iyi konuşan Aksum'un eğitimli sınıfının çeviriye yardım etmiş olabileceğini söylemektedir.²⁴ H. J. Polotsky, Ge'ez dilindeki *meswat*, *tabot*, *ta'ot* gibi Arami kökenli kavramların Suriyeli Hristiyanlar tarafından getirilemeyeceğini, dolayısıyla belirli bir Yahudi grubunun önceden var olduğunu iddia eder. Polotsky, "Süryanice, Aramice'dir ancak Aramice zorunlu olarak Süryanice değildir" diyerek, Süryanice olduğu iddia edilen pek çok kelimenin aslında Aramice olduğunu söyler. Aksum döneminde Ge'ez İncili'nde kullanılan Aramice kelimelerin homojen ve yerli kültürün orijinal bir parçası olduğunu düşünür.²⁵ Haile tarihsel kanıtların 6. veya 7. yüzyıllarda Suriyeli Dokuz Aziz Habeş'e gelmeden önce, Dört İncil ve Mezmurların zaten tercüme edildiği tezini ileri sürer. Ge'ezce'de 6. gün (Cuma) anlamına gelen '*arb*' (günbatımı) kelimesinin, haftanın adlandırma sistemini takip etmediğine dikkat çeken Haile; ". . . birinci gün (Pazar), ikinci gün (Pazartesi), üçüncü gün (Salı) gibi bir sistemle ifade edilmez. Tıpkı yedinci güne (Cumartesi) 'Sanbat' denilmesi gibi. Bu durum kelimelerin İbrani köken ve anlam taşıdığını gösterir" demektedir.²⁶ Haile'nin ortaya koymaya çalıştığı, Etiyopya Hristiyanlığı'ndaki Yahudi etkisi onu tanıtılardan değil, Hristiyanlığı kabul edenlerden kaynaklanıyor olmasıdır. Yani buna göre Hristiyanlık, Yahudi bir topluma gelmişti ve söz konusu İbrani unsurlar, Hristiyanlığı kabul eden yerli Aksum kültürünün bir parçasıydı.

Kanıtlar, -nasıl geldiği kesin bir dille ortaya konamasa da- Etiyopya'nın erken dönemlerinde Aramice-İbranice dilsel bir etkinin var olduğunu göstermektedir. Ancak etkinin bir Yahudi varlığına mı yoksa Aramice konuşan bir Yahudi-Hristiyan topluluğuna mı atıf yaptığı tartışmaları devam etmektedir. Dini yapıyı İslami geleneğe benzetenler de vardır. 17. yüzyılda Portekizli Cizvit Jerome Lobo, Etiyopyalıların dinini Yahudi ve İslam karışımı olarak nitelemektedir.²⁷ Yahudi etkisinin 15. yüzyılda dinde yapılan reformları kabul etmeyip saf Hristiyanlığa dönme

---

²⁴ A.g.e., 233-54.

²⁵ Hans Jakob Polotsky, "Aramaic, Syriac, and Ge'ez" içinde *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Ethiopian* (The Worlds of Eastern Christianity, 300-1500) ed. Alessandro Bausi, c. 4, Haziran 20, (Routledge: Ashgate Variorum, 2012), 187- 196.

²⁶ Haile, "The Forty-Nine Hour Sabbath," 233-54.

²⁷ Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-61.

arzusunda olan keşişler yoluyla olduğunu ileri sürenler de vardır.²⁸ Aslında Hristiyanlık'tan önce Etiyopya'daki Yahudi varlığı iddiası, Etiyopya'nın yerel gelenekleri ile uyumludur. Kebra Nagast'ta anlatılan Süleyman-Sebe miti bu iddiayı mümkün kılabilecek yegane unsurdur. Ancak Kebra Negast'ın 6 ila 14. yüzyıllar arasında oluşturulduğu göz önüne alınırsa, 4. yüzyılda gelen Hristiyanlık ile karşılaştırıldığında biraz geç bir tarihtir. Öte yandan öne sürülen iddiaların hiçbiri, olası Yahudi etkisinin ülkeye ne şekilde girmiş olabileceği sorusunu cevaplamamaktadır. Mısır veya Güney Arabistan yoluyla olduğu düşüncesi yaygın bir görüş olsa da diğer tarafta Falaşaları Dan kabilesi üyeleri olarak kabul etmiş günümüz İsrail Hükümeti ve Hahambaşılığı durmaktadır. Bu kabulde Falaşalar, söz konusu antik Dan kabilesinin devamı olarak görülmektedir. Takip eden bölüm, Falaşaların kökenine ilişkin teorilere yer vererek bu soruya cevap bulmaya çalışmaktadır.

3. Falaşa Köken Teorileri

Falaşaların kökenleriyle ilgili pek çok teori vardır. Genel olarak 4. yüzyılda Hristiyanlığın kabul edilmesinden önce Aksum Krallığı'nın pek çok sakininin "yabancı" Yahudilerden elde edilmiş bir dini geleneği devam ettirdikleri varsayılır. Bununla birlikte Falaşaların antik İsraililerle doğrudan bağlantısı olduğunu iddia eden birtakım teoriler de bulabiliriz ki bunlardan en popüler olanı, günümüz İsrail hükümetinin ve Hahambaşılığın varsaydığı kayıp Dan kabilesinden oldukları inancıdır. Bir kısım araştırmacıların görüşü de bu yöndedir. Örneğin J. Boykin, Falaşaları Dan kabilesinden gelen Ortodoks bir Yahudi mezhebi olarak görür.²⁹ J. Halevy, J. Faitlovitch gibi bir takım Avrupalı Yahudiler de Falaşaları kayıp kabilenin kalıntıları olarak değerlendirir. Her iki isim de Falaşalarla tanıştıktan sonra grubu modern Yahudiliğe uygun hale getirmek için oldukça ciddi bir çaba sarfeden kişilerdir. M. Corinaldi, Dan kabilesi veya Mısır sürgünleri olmaları arasında pek fark görmez gibidir. Ona göre sürgünle beraber Fırat'ın öte kıyasına geçenler, Ezra'nın 13:39-50'da açıkladığı gibi

²⁸ Rodinson, "Influences," 179-86.

²⁹ James H. Boykin, *Black Jews: Ethiopia, India, United States*, ([yayınevi ve yayın yeri belli değil], 1982), 1-2.

bir gün döneceklerdi ve Falaşalar bahsedilen bu sürgünlerdi.³⁰ Aslında Dan savunucuları için bir nevi doğru bir yaklaşımdır. Falaşaların mevcut ikamet bölgesi olan Kuzey Etiyopya'ya geliş istikametinin muhtemel rotası Mısır üzerinden olmalıdır. Ezra'nın söz konusu anlatısı birçok kayıp kabile savunucusunun çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buradaki sorun, Ezra'da bahsi geçen Fırat Nehri'nin Afrika'da değil, Mezopotamya'da yer almasıdır.

Dan kabilesi ile Falaşalar arasındaki bağlantıya gösterilen en eski kaynak 9. yüzyıl Yahudi gezgini Eldad Ha-Dani'dir.³¹ Resmi anlamda ilk kaynak ise, 16. yüzyıl Mısırlı Halaha uzmanı Radbaz'dır. (David Ben Solomon İbn Abi Zimra - 1479-1573) Falaşaların, Mısır'a köle olarak götürülenlerin soyundan olduğunu belirten Radbaz, onların Halaha bakımından statüsüyle ilgili sorulara yanıt olarak Dan kabilesi kökenli olduklarını söylemiştir: "Kuş³² topraklarından gelen bu kişilerin, Dan kabilesinden olduğuna şüphe yoktur."³³ Radbaz'ın hükmü, bugüne kadar geçerliliğini koruyan dini bir emsal oluşturmaktadır. Radbaz'ın öğrencisi Ya'acov Castro ile başlayan, haham Ovadiah Yosef ve İsrail Yüksek Adalet Divanı'ndan Menachem Elon ile devam eden Yahudi makamları Radbaz'a atıf yapmakta ve Falaşaların Dan soyunu onaylamaktadır.³⁴ Aslında Eldad, anlatısında belirli isim vermemektedir. Sonraki kaynakların, Falaşaları Dan kabilesi ile bağlarken Eldad'ın anlatısını kullandığı görülmektedir. Falaşaların antik Yahudilerin devamı olduğunu düşünenler, Etiyopya'da Yahudi varlığını ilk haber veren Eldad'ı ilk kaynak olarak Falaşa tarihine de taşımıştır.

---

³⁰ II Ezra 13:39-50, *Bible Gateway*. <https://www.biblegateway.com/passage/?search=2%20Esdras%2013%3A39-46&version=CEB> . Son Erişim: 1 Mart 2021; Corinaldi, *Jewish Identity*, 50.

³¹ Eldad kayıp kabilelerle ilişkilendirerek Etiyopya'da bir Yahudi varlığını haber vermiştir ancak adını ilk kez 15. yüzyılda duyduğumuz Falaşaları Eldad'a bağlayan sonraki yazarlardır. Böylelikle Falaşaların, Eldad'ın bahsettiği Yahudilerin devamı olduğunu iddia ederler.

³² Septuagint'te Kuş olarak belirtilen yerin Etiyopya olup olmadığı ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Kutsal Kitap'ta Kuş toprakları için refere edilen metinler incelendiğinde, net bir tanımın yapılamayacağı görülmektedir. Arabistan'dan Mezopotamya'ya oldukça farklı koordinatlarda Kuş eşleştirmeleri bulmak mümkündür. Kuş'un diğer yer eşleştirmeleri yok sayılıp Afrika'da bir yer tayin edilecekse Etiyopya değil, günümüz Sudan toprakları içinde yer alan Meroe-Nubia bölgesi olması muhtemel gözükmektedir. Tabi bu bakış açısı Kutsal Kitap'ta başka bölgelere işaret eden diğer Kuş referansları tartışmasını gündeme taşımaktadır. Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-61; Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 8.

³³ Corinaldi, *Jewish Identity*, 13; Wurmbrand, "Falashas," 1143-1154.

³⁴ Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 25.

Falaşa topluluğunun ortaya çıkış tarihinin 15. yüzyıl olduğu göz önünde bulundurulursa,³⁵ Falaşaları 3 bin yıllık antik Yahudi tarihine eklemek şüphesiz kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Burada başka bir husus daha vardır; Eldad'ın anlatısını, -Etiyopya'da Dan kabilesi iddiasını- Falaşa tarih yazımından çıkarsak dahi, bu anlatının gerçekliğiyle pek ilgilenilmemiş gibi gözükmektedir. Yapılan araştırmalar Eldad'ın kimliği konusunun net olmadığını haber vermektedir. Kullandığı dil üzerinde yapılan analizler Etiyopyalı değil, Güney Arabistanlı olmasının daha olası olduğunu göstermektedir.³⁶ Kendisinin sahtekar bir Karait olduğunu düşünenler de vardır. Tartışmalı kimlikli Eldad'ın Etiyopya Yahudi varlığı veya Falaşa araştırmaları için birincil kaynak olarak gösterilemeyeceği açıktır.

Sonuç olarak Dan kabilesi ile Falaşalar arasındaki bağlantıyı ilişkilendirebilecek tarihsel açıklamaların yetersiz oldukları görülmektedir. Etiyopya'da Dan mevcudiyetine yönelik herhangi bir dış kaynak mevcut değildir. Dan kabilesinin Etiyopya'ya nasıl vardığını açıklayan makul bir öneri için veya böyle bir iddia için herhangi bir doğrudan kanıt yoktur. Hatta Rabbani bağlamda ve Halaha açısından 'Falaşa – Dan Kabilesi bağlantısı' evrensel olarak kabul edilmemektedir. İsrail Hahambaşılığı Konseyi, 1980'li yıllarda iddia edilen kabile üyeliğiyle ilgili şüphelerini dile getirmiş, çeşitli responsalar yayınlamışlardır.³⁷ Yahudi geleneği, Etiyopya'ya göç etmiş herhangi bir kabileye ilişkin çok az destek sunmaktadır. Öte yandan Falaşaların kendileri de böyle bir anlatıya sahip değildir. Falaşaların Dan kabilesi mitiyle tanışıklıkları 19. yüzyıldır. Yani dünya Yahudileri ile tanıştıktan sonradır. Dolayısıyla Falaşaların kökenini Dan kabilesine bağlama fikrini kabul etmenin herhangi bir dayanağı yok gibidir. Falaşaları Dan kabilesinin devamı olarak düşünmek, Yahudi tarihi içerisinde Yahudi ırkı, Hami-Sami köken, ten rengi gibi bazı problematik konuları gündeme getirir ki bunlar başlı başına ele alınması gereken ciddi konulardır.

Falaşaların kendileri için açıkladıkları köken ise, Kral Süleyman ve Sebe Kraliçesi (Makeda) soyundan geldikleri iddiasıdır.³⁸ Süleyman-

³⁵ Taddesse, *Church and State*, 201.

³⁶ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 25; Corinaldi, *Jewish Identity*, 88.

³⁷ Corinaldi, *Jewish Identity*, 202-12.

³⁸ Budge, *Kebrä Nagast*, 124-5. David F. Kessler, *The Falashas: The Forgotten Jews of Ethiopia*, (New York: Holmes & Meier Publishers, 1982), 12, 17, 27, 50-51.

Sebe mitinin klasik önermesi Etiyopya'nın milli destanı Kebra Nagast'ta bulunmaktadır. MS. 6. ve 9. yüzyıllar arasındaki bir zamanda oluşturulan ve çeşitli değişim ve eklemelerle son şeklini 14. yüzyılda alan Kebra Nagast,³⁹ Kral Süleyman ve Sebe Kraliçesi'nin oğlu I.Menelik yoluyla Etiyopya'da Süleyman Hanedanlığı'nın nasıl kurulduğunu anlatmaktadır. Etiyopya krallarının hanedanlıkları için tüzük olarak hizmet eden⁴⁰ Kebra Nagast anlatısına göre;

Süleyman'ın zekasını duyan ve onu test etmek isteyen Habeşli Sebe Kraliçesi bir gün Aksum'dan Kudüs'e Kral Süleyman'ı ziyarete gider. Süleyman, kaldığı dönem boyunca zekasıyla kraliçeyi kendisine hayran bırakır. Kraliçe bundan böyle güneşe tapmayacağını, güneşin yaratıcısı İsrail'in tanrısına inanacağını söyler. (Kebra Nagast 21-28) Aksum'a döndüğünde Süleyman'dan bir oğlana gebe olan kraliçe,⁴¹ Menelik (Baynal Lehkem)⁴² adında bir oğul doğurur. Menelik, olgunluk çağına geldiği zaman babasıyla tanışmak için Kudüs'e gider. Menelik ziyaretini tamamlayıp yeniden Aksum'a dönmek üzere iken Süleyman, rahiplerin ilk doğan oğullarının ve İsrail'in yaşlılarının (büyüklerinin) Aksum'a dek ona eşlik etmesini emreder. Ancak yola çıkmadan önce Başrahip Zadok'un oğlu Azariah (Azaryas) Ahid Sandığı'nı tapınaktan alır. Böylece Siyon'un ihtişamı Kudüs'ten 'Yeni Siyon' (İkinci Siyon) Aksum'a, Etiyopya halkına geçer ve Menelik Etiyopya'da kendi hanedanlığını kurar. (Kebra Nagast 29-32; 45-48)⁴³

³⁹ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 74-9; Corinaldi, *Jewish Identity*, 47.

⁴⁰ A.g.e., 74-9.

⁴¹ İslam, Yahudi ve Hristiyan dünyasında yer bulan Süleyman-Sebe anlatısı, her dinde farklı çerçeve ve eklentilere sahiptir. Aralarında en ayrıntılı, amacı ve işlevi farklı olan Etiyopya versiyonudur ve bu versiyonda gayrimeşru bir ilişkienden doğan çocuğun meşruluğu sorusu, çok fazla gündeme getirilmeyen bir mevzudur.

⁴² Budge, Kebra Nagast 32'de geçen oğul ismini Bayna Lehkem olarak tercüme etmiştir ancak muhtemelen Faitlovitch'in dediği gibi 'bilgenin oğlu' manasında İbn al-Hakem'dir. J. Faitlovitch, "Falashas," *The American Jewish Year Book*, c. 22 (Eylül 13, Ekim 2, 1921 /5681), 1920, 80-100.

⁴³ Budge, *Kebra Nagast*. Kebra Nagast anlatısında Sebe Kraliçesi'nin Kral Süleyman'la buluşması akabinde döndüğü yerin ve iddia edilen oğul Menelik'in Ahid Sandığı ile beraber İkinci Siyon olarak Süleyman Hanedanlığı'nı kurduğu toprakların Aksum olduğu anlaşılmaktadır. Sebe Kraliçesi'nin kimliği ve toprakları tartışmalıdır. Etiyopyalı olup olmadığı da şüphelidir. Güney Arabistanlı olma ihtimali yüksektir. Öte yandan MS. 6. yüzyılda Aksum Kralı Kaleb'in Güney Arabistan zaferinde olduğu gibi, krallığın Kızıldeniz'in her iki yakasını kapsayacak şekilde (Güney Arabistan-Etiyopya) olma ihtimali de yok değildir. MÖ. 10. yüzyıla tarihlenen Kral Süleyman'ın hayatına

Pek çok yazar, Azaryas tarafından Ahid Sandığı'nın alınması durumunu hırsızlık olarak değerlendirirken, Kebra Nagast durumu böyle değerlendirmemektedir. Bilakis Azaryas ve beraberindekiler, ülkelerinden ayrılanın hüznü içinde onsuz yapamayacaklarını istişare edip, yaptıkları şey uğruna ölümü göze almışlardır: “Yaptıklarımız için öldürülürsek bu üzülmemize sebep olmaz ve eğer yaşarsak bu Tanrının iradesi iledir.” (Kebra Nagast 45) Tanrı, Süleyman'ın bu hırsızlığı keşfini mucizevi bir şekilde engellemiş⁴⁴ ve taşınmasında Tanrı'nın melekleri Azaryas'a görünerek yardım etmiştir. (Kebra Nagast 48) Flad, başka bir ayrıntıya dikkat çekmektedir. Menelik'in Kudüs'e dönmесinin taht meselesiyle ilgili olduğunu söylemektedir:

“Menelik büyüdüğü zaman Yahudiler, Süleyman'ın ölümünden sonra Menelik'in Kudüs'teki varlığı siyasi rahatsızlıklara neden olabileceği endişesiyle Kral Süleyman'dan onu annesinin yanına geri göndermesini istedi. (Kebra Nagast 38-9) Süleyman, onların isteklerine karşı gönülsüzdü ancak sonunda her Yahudi'nin (her ailenin) doğan ilk oğlunu Menelik ile Etiyopya'ya göndermesi şartıyla bu isteğe onay verdi. Menelik, Süleyman tarafından Etiyopya'nın kralı yapıldı. Bununla birlikte ülkedeki yerli kadınlarla evlilik sözleşmesi yapan çok sayıda Yahudi de ülkeye girmişti. Bu Yahudiler arasında, Yahudi yönetmeliğine göre Etiyopya'da ibadet mekanı kurmak için Harun soyundan gelen 12 rahip vardı. Başrahip “Azariah”dı. Süleyman, Menelik'in beraberindeki rahiplerin Etiyopya'ya götürmesi için Ahid Sandığı hazırlamıştı. Onlar, tapınaktan gerçek Ahid Sandığı'nı çalıp, yerine sahte bir sandık bıraktı ve böylece gerçek sandığı beraberlerinde Kudüs'ten Aksum'a getirdiler ki hala orada olduğunu varsayıyorlar.”⁴⁵

Flad, bu iddiasını Kebra Nagast anlatısına göre yazmıştır ancak gerçekte bir taht kavgası olup olmadığı veya Ahid Sandığı'nın çalınmasında tanrının bir iradesi olup olmadığı konusu belirsiz yargılardır. Görünen o

---

ilişkin bir ayrıntıyı içeren Kebra Nagast anlatısını değerlendirirken, Kebra Nagast'ın MS. 6. ve 14. yüzyıllar arasında derlendiği göz önünde tutulmalıdır. Söz konusu tarih aralığı, Kaleb'in Güney Arabistan geleneğini devraldığı zaferle çakışmaktadır.

⁴⁴ Flad, *Falashas*, 2.

⁴⁵ A.g.e., 2. Yani tabletlerin orijinalini alıp, yerine kendilerine verilen kopyayı koymuşlardı.

ki, 19. yüzyıl başlarında Falaşaların ana akım Yahudiliğe dönüşümünün öncüsü J. Faitlovitch, Kudüs'ten alındığı iddia edilen Ahid Sandığı'nın gerçekten de Aksum'da olduğuna inanmıştır ya da inanmış gibi yapmıştır. Eğer gerçekten inanmışsa, neden Falaşaları Eski Siyon'a götürmek gibi bir teşebbüsün öncüsü olmuştu sorusu sorulabilir: "Kudüs'ten çalınan Musa Yasası'nın tabletleri bugün bulunabilir, Habeşliler Aksum'daki Zion Kilisesi'nde olduğuna dair bize güvence verdi."⁴⁶ Diğer yandan, Sebe Krallığı'nın kapladığı topraklar ve var oluş tarihi tartışma konusudur. Güney Arabistan'da, özellikle Yemen'de Arabistan'ın batı kıyısı boyunca gösterenler olmakla birlikte, Etiyopya sınırları içinde değerlendirilmesi durumu da vardır. Kızıldeniz'in her iki yakasına hükmetmiş bir krallık da olabilir. Dilsel etkiler miladi ilk çağlarda bu durumu onaylamaktadır.⁴⁷ Süleyman ile kimliklendirme girişimleri onu MÖ. 10.-11. yüzyıl yaparken, Sebe ile alakalı ilk yazılı eserin MÖ. 8. yüzyıla ait olması nedeniyle kuruluşunu geriye çekenler vardır. Süleyman ve Sebe anlatısının olduğu bir kitabeye ise henüz rastlanmamıştır.⁴⁸ Süleyman ve Sebe mitindeki dinin (Yahudilik) 4. yüzyılda Hristiyanlığı kabul edene dek Etiyopya'da kral ailesinin ve aristokratların dini olduğu, ilerleyen yıllarda da Falaşalarla devam ettiği belirtilmektedir.⁴⁹

Afrika geleneğinde bir köken miti olarak hizmet eden bu anlatıya Krallar Kitabı'nda ve Tarihler'de atıf yapılmaktadır. Sebe Kraliçesi'nin Kudüs'teki Kral Süleyman'ı ziyaret etmesinden bahsedilmektedir: "Sebe Kraliçesi Kral Süleyman'ın azametini duyunca onu zor sorularla test etmek için Kudüs'e gitti. Süleyman'ın cevaplarına hayran olan Kraliçe Süleyman'ın tanrısını kutsadı. Süleyman'a altın hediyeler sundu, değerli taşlar ve baharat hediye

⁴⁶ Faitlovitch, "Falashas," 80-100. 19. yüzyıl Falaşa topluluğunun dönüşümünün öncüsü Faitlovitch, Falaşa kökeni açıklarken Kebra Nagast'ı ve Güney Arabistan bağlantılı tüm açıklamaları görmezden gelerek açıklamaktadır. Aksi halde Falaşa topluluğu üzerinde Dan Kabile miti inşa etmek mümkün değildir.

⁴⁷ "Saba," *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Saba-ancient-kingdom-Arabia>. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021.

⁴⁸ Israel Finkelstein and Neil Asher Silberman, *David and Solomon, In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition*, (New York: Free Press, 2007), 67; İsmail Yiğit, "Sebe," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* c. 36, (İstanbul: 2009), 241-2; Joshua J. Mark, "Queen of Sheba," *Ancient History Encyclopedia* (26 Mart 2018). https://www.ancient.eu/Queen_of_Sheba/#:~:text=The%20region%20of%20Sheba%20in,before%20returning%20to%20her%20country. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021.

⁴⁹ Bruder, *The Black Jews of Africa*, 29-30.

etti. Süleyman da kraliçeye hediyeler sundu ve kraliçe topraklarına döndü.” (I.Krallar 10:1-13; II Tarihler 9:1-12) Ayrıca Sebe, Suriye ve Mısır’a güzel kokulu bitkiler satan, buralara altın ve kıymetli taşlar ihraç eden bir toplum olarak gösterilmektedir. (Mezmurlar, 72:15; Hezekiel, 27:22-23, 38:13; Yeremya, 6:20; Eyub, 6:19) Ester-Targum, Ben Sira gibi bazı midraşik literatürde de Süleyman ve Sebe ile ilgili öğeler bulabiliriz.⁵⁰ Bu anlatı haricinde, Süleyman’ı Güney Arabistan ile bağlayabilecek başka biblikal notlar vardır. Krallar Kitabı’nda Süleyman’ın altın aramak için Fenikeliler Kralı Hiram’ın yardımıyla Güney Arabistan’da olduğu düşünülen altın ülkesi Ophir’e (Ofir)⁵¹ deniz seferleri düzenlediği ve oradan altınlar getirdiği anlatısı mevcuttur: “Kral Süleyman, Edomlular’ın ülkesinde Kızıldeniz kıyısında Elath (=Akabe, II.Krallar, 14:22, 16:6) yakınlarındaki Eziongeber’de gemiler yaptırdı. Hiram, denizi bilen gemicilerini Süleyman’ın adamlarıyla birlikte Ofir’e gönderdi. Ofir’e giden bu gemiciler, Kral Süleyman’a 420 talant altın getirdiler.” (I.Krallar 9:26-28; I. Krallar 10:11; I. Krallar 22:20-3; II. Tarihler 8:18; II. Tarihler 9:10)⁵² Yine II. Tarihler 21:16-17’de Yahudi varlığına karşı Güney Arabistan’da bulunan askeri bir seferden bahsedilmektedir. Bu, Etiyopya ve Güney Arabistan arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Biblikal referanslar doğrudan bir bilgi ortaya koymamalarına rağmen, verilenler baz alındığı ve doğru kabul edildiği taktirde Güney Arabistan’dan Etiyopya’ya olası bir erken göç için gösterilebilecek kanıtlardandır. Ancak Süleyman döneminde Etiyopya’da bir Yahudi kolonisinin kurulduğuna dair herhangi bir biblikal veya midraşik teyit yoktur. Böyle bir hikayeyi bize yine ‘Dan Kabilesi’nin Etiyopya’daki sürgünleri’ diyen Eldad Ha-Dani vermektedir. Ancak bu sürgün hikayesi de ne Tevrat’ta ne talmudik midraşik metinlerde destek bulur.⁵³ Metinlerde Güney Arap krallıklarından üç tanesinin

⁵⁰ Ullendorff, “Hebraic – Jewish Elements,” 121-161; Steven Kaplan, “Ethiopia Judaism,” *The Encyclopaedia of Judaism*, ed. J. Neusner, Alan J. Avery-Peck, W. Scott Green, c. 4, (Leiden: E.J. Brill, 2003), 1741-1754.

⁵¹ Zenginliği ile ünlü bir şehirdir. Eski Ahid’te Ofir’e atf yapılan diğer bablar; Yaratılış 10 (Sam’in soyundan gelen Yoktan’ın soyu olarak geçer); Eyüp 22, 28; Mezmurlar 45; Yeşeya 13. Babların hepsi de altınla ilişkilidir. Yaratılış 10’daki açıklamadan bölgenin Yemen’de olduğu anlaşılmaktadır.

⁵² Bruder, *The Black Jews of Africa*, 30.

⁵³ Corinaldi, *Jewish Identity*, 48.

geçtiği görülür; Seba/Saba,⁵⁴ Ma'in⁵⁵ ve Hadrawat.⁵⁶ (Hasarmawet) Rabbanî kaynaklarda Yahudi-Arabistan bağlantısına birtakım atıflar görmek mümkündür. Örneğin Rabbi Akiba (Akiva), Arabistan'a seyahat ettiğini ve orada Arapların Kuş Kralı (siyah Etiyopyalı) ile karşılaştığını söylemektedir.⁵⁷ Rabbi Akiba'nın açıklaması, Güney Arabistan'da yaklaşık 130'larda hüküm süren Etiyopyalı bir hükümdarın varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Nihayetinde Süleyman-Sebe miti, Etiyopya geleneksel düşünce dünyasının merkezinde yer almaktadır ve Etiyopya kültüründe meşruluk ve otoritenin ana metaforudur. Etiyopya bölgesindeki çok sayıda etnik grubun soy kütüğünde önemli bir unsurdur.⁵⁸ 18. yüzyılda İskoç kaşif James Bruce, Falaşaların kökenlerinin Süleyman ve Sebe'ye kadar uzandığını söyleyen ilk kişidir. Ancak Bruce'ın görüşü Falaşalar ve Süleyman Hanedanlığı'na dayalı köken arasında fark olduğunu söyleyen araştırmacılar tarafından kabul görmemektedir. 19. yüzyıl başlarında konu üzerinde araştırma yapan Fransız seyyah Antoine d'Abbadie, Anglikan misyoneri Samuel Gobat gibi birtakım kimseler, Falaşaların kendi kökenlerini bilmediklerini, anlam kargaşası yaşadıklarını düşünmektedir. Gobat, Falaşalardan bazılarının Süleyman'ın oğlu Menelik yoluyla, bazılarının Romalılar tarafından Kudüs'ün yıkılması sonrası Etiyopya'ya yerleştiklerine inandıklarını belirterek, Falaşaların atalarının Etiyopya'ya yerleştiği döneme ilişkin yeterli fikre sahip olmadıklarını belirtmektedir.⁵⁹ Kökenlerine dair Süleyman ve Sebe ile bağlantılı olduğu iddiası için, 20. yüzyıl etnolog ve dilbilimcileri dahil pek çok yazar bir sorun olduğunu dile getirmektedir. Süleyman ve Sebe mitinin, Etiyopya kültüründeki Yahudi unsurların ya da Falaşaların kökeni için tarihsel bir açıklama olarak kabul edilemeyeceğini belirtirler.⁶⁰ Tüm bunların yanında kronolojik bir hatadan bahsetmekte yarar

---

⁵⁴ Eski Ahid: Yaratılış, 10:7.

⁵⁵ Eski Ahid: I. Tarihler, 4:41.

⁵⁶ Eski Ahid: Yaratılış, 10:26. Hadramawet (Hadrawat) ve Ofir: Sam'ın soyu Yoktan'ın devamı olarak geçer. (bkz. Yaratılış 10 26:29)

⁵⁷ Midraş, Bamidbar Rabbah 9. https://www.sefaria.org/Bamidbar_Rabbah. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021; Babil Talmud, Rosh Hashanah 26a. https://www.sefaria.org/Rosh_Hashanah.26a. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021; Kaplan, The Beta Israel in Ethiopia, 31.

⁵⁸ Kaplan, The Beta Israel in Ethiopia, 23.

⁵⁹ A.g.e., 23-4.

⁶⁰ K. Kaufman Shelemay, Music, Ritual and Falasha History, (USA: Michigan State

vardır. Süleyman'ın saltanatı genellikle MÖ.10. yüzyıl ile tarihlenmektedir, yani Aksum uygarlığının ortaya çıkmasından en az 5 asır önceki bir tarihtir. Etiyopya kültüründeki Yahudi unsurların önemli özelliklerinin çoğu, Süleyman zamanından çok sonraki bir dönemle tarihlenmektedir. Yine günümüzde kadar pek çok akademisyen Sebe Kraliçesi'ni Güney Arabistan'dan bir ziyaretçi olarak görmektedir. Böylece Süleyman ve Sebe hikayesi, Etiyopya medeniyetinin biblikel motiflerle şekillenmesinin önemli bir unsuru iken Falaşaların kökeni için tarihsel açıklama yoluyla pek az şey sunmaktadır. Öte yandan İsrail'e göçle birlikte Falaşaların kendisinin de bu mitten uzaklaştığı görülmektedir. Ancak onların nedeni, kökenlerini Dan kabilesi ile zorunlu değiştirme ihtiyacı nedeniyle.

Bazı yazarlar, Aksum hükümdarını devirdiği söylenen Kraliçe Yodit'i (Judith, Gudit, Esther) Falaşa tarihi gelenekleri ile ilişkilendirir ancak pek çok bilim adamı bu kraliçenin Falaşalarla olan ilişkisinin oldukça zayıf olduğu konusunda hemfikirdir.⁶¹ Bazıları Falaşaları bilinmeyen bir kaynaktan Yahudi inanç ve geleneklerini elde etmiş yerli Agau (Agaw) insanları olduğunu belirtir.⁶² Yani bu görüşe göre Yahudi pratiklerini uygulayan yerli Agau halkı, 4. yüzyılda Hristiyanlık Aksum'un resmi dini olduğu zaman Hristiyanlığa dönmeyi reddetmiştir.⁶³ Bu görüş, gerçeğe çok yakın durmakla birlikte Yahudiliğin nasıl elde edildiği sorusuna cevap verememektedir ve görüşle alakalı tartışmaların çoğu Yahudi etkisinin

---

University Press, 1989), 17.

⁶¹ Yodit'in kimliği spekülasyon konusudur. Yodit'i Yahudi kimliğiyle özdeşleştiren kişinin James Bruce olduğu düşünülür. Bruce "Travels to Discover the Source of the Nile" adlı çalışmasında Yodit'in Hristiyanlığı yok edip Yahudi Hanedanlığı kurduğundan bahseder. Ancak Bruce'in iddiası sorunludur. Çünkü Yodit Yahudi bir kraliçeden ziyade, Damot Krallığı'nın pagan bir yöneticisi olarak değerlendirilmektedir. T. Taddesse, "A Short Note on the Traditions of Pagan Resistance to the Ethiopian Church (14th and 15th Centuries)," *Journal of Ethiopian Studies*, 10:1, (1972), 137-50; Teshale Tibebe, "Ethiopia: Aksumite Inheritance," ed. Kevin Shillington, *Encyclopedia of African History* 3, (New York: Fitzroy Dearborn, 2005), 848-50; Sergew H. Selassie, "The Problem of Gudit," *Journal of Ethiopian Studies*, 10:1, (1972), 113-24; Robert L. Hess, "Toward a History of the Falasha" içinde *Eastern African History*, ed. Daniel F. McCall, Norman R. Bennett, Jeffrey Butler (New York: Frederick A. Praeger, 1969), 107-32.

⁶² Geniş bilgi için bkz. Aaron Zeev Aescoly, *Sefer ha-Falashim*, (The Book of the Falasha) (Jerusalem, [yayınevi belli değil] 1943); Hess, "Toward a History of the Falasha," 107-32; Wolf Leslau, *Falasha Anthology*, Yale Judaica Series, c. 6, (New York: Yale University Press, 1951), Xlii-Xliii.

⁶³ Quirin, *Evolution*, 7.

Etiyopya'ya nasıl geldiği meselesiyle alakalıdır. Dışsal bir Yahudi etki mi olmuştu yoksa Etiyopya Ortodoks Kilisesi Eski Ahid'i taklit mi etmişti? Bir sonraki bölümde bunu tartışacağız.

Bu farklı teoriler elbette günümüz Falaşalar ile ilgili düşünceleri etkilemektedir. Falaşa topluluğundan bir lider (Yona Bogale) belki de çıkış yolu bulamadığı için kökenlerine dair kaynaştırmaya gitmektedir: "İlk Yahudiler Mısır'dan geldi ve Qwara'ya yerleşti. Yemen'den yeni bir göç geldi ve Aksum'a yerleşti. Nihayetinde iki grup Semien dağlarında kaynaştı."⁶⁴

4. Mısır ve Güney Arabistan Teorileri Üzerine

Falaşalar için yukarıda aktarılanlar dışında daha başka köken teorileri de mevcuttur. Bazı araştırmacılar Birinci (MÖ. 586) veya İkinci Tapınak'ın tahrip edilmesinden sonra (MS.70) Kudüs'ten kaçıp Etiyopya'ya yerleşmiş olabileceklerini ifade eder.⁶⁵ Örneğin; Flad, Falaşalardan bir kısım insanların, atalarının Asur ve Babil esareti döneminde Mısır üzerinden Etiyopya'nın Quara eyaletine yerleştiklerini ve Dembea, Tschelga, Wogara, Semien eyaletleri boyunca yayıldıklarını söylediklerini belirtir.⁶⁶ Yani Falaşa sakinlerinin ilk yerleşim alanı olarak bu bölgeler gösterilir. İbranice ve Etiyopya dillerinden farklı olan Quara dilinin, Falaşa'nın dili olduğu görüşü önemlidir. Ancak bu görüşün pek savunucusu yoktur. Çünkü Falaşalar, sürgün dönemi ve sonrasında oluşturulan Kudüs ve Babil Talmud'u hakkında hiçbir şey bilmemektedirler.⁶⁷

Bazı araştırmacılar, Çıkış'la beraber (MÖ. 13. veya 15. yüzyıllar arası) Mısır'dan Güney'e giden Yahudilerin ataları olabileceğini düşünür.⁶⁸ Kanıt olarak genelde Kıpti Kilisesi inançlarıyla benzerlikler gösterilir. Etiyopya kültüründeki Yahudi unsurların ana kaynağının Mısır olduğu fikri, Epstein, Kessler, Waldman gibi bilim adamları tarafından benimsenip kabul

---

⁶⁴ Shelemay, *Music, Ritual and Falasha History*, 18. Bu alıntı, Kay K. Shelemay'ın 1973'te Yona Bogale ile yaptığı sözlü görüşmesinde geçmektedir.

⁶⁵ Shelemay, *Music, Ritual and Falasha History*, 18.

⁶⁶ Flad, *Falashas*, 2.

⁶⁷ A.g.e., 2-3.

⁶⁸ Corinaldi, *Jewish Identity*, 53; Waldman, *The Jews of Ethiopia*, 11.

görse de C. Rossini, M. Rodinson, E. Ullendorff gibi birçok bilim adamı tarafından reddedilmektedir.⁶⁹ Mısır'ın Etiyopya'ya coğrafi yakınlığı, Nil'in bir kısmını takip eden Yahudilerin Etiyopya'daki kaynaklara gidebileceği öneriyi aslında makul kılmaktadır. Zaten Falaşaların geleneksel yerleşim alanı olan Kuzey Etiyopya'nın çok erken tarihlerden itibaren Mısır dünyasıyla temas halinde olduğu bilinmektedir.⁷⁰ En önemlisi Mısır, tarih boyunca diaspora Yahudi topluluğun sürgün yeridir ve Helenistik Yahudiliğin önemli merkezlerinden birini temsil etmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Yahudiliğin Etiyopya'ya nasıl ve ne zaman ulaştığına dair Falaşa geleneğinin ilk yazılı kaynağını sunan Hohuara Başrahibi Abba Yitzhak da Çıkış'a işaret etmektedir. Ancak açıklamalarında tutarsızlık mevcuttur. Şöyle ki, bir responsasında: "Süleyman zamanında geldik. . . Yeremya'dan sonra. . . Sannar (Sennar) yolu üzerinden Aksum'a geçtik" der [Çıkış'a işaret eder] ve ardından diğer responsasında kökenlerini 12 kabileye bağlar: "Her biri Menelik'e eşlik etmek için ilk doğan gönderen 12 kabileye aittir. . ."⁷¹ Yani, Abba Yitzhak'a göre Falaşa, Sannar üzerinden Yukarı Nil'e ulaştı, oradan Aksum'a devam etti.⁷² Yitzhak muhtemelen Yahudi misyonerlerin etkisiyle yeni tarihsel yapılandırmayı gelenekle uzlaştırma gayretine girmiştir. Farkındaydı veya değildi, Falaşa kökenini Çıkış hadisesine bağlamak, geleneksel anlayıştaki Süleyman-Sebe mit temelli kökeni reddetmek demektir. Öte yandan Mısır'dan göç fikri üzerinde bilim adamları arasında görüş ayrılıkları vardır. Böyle bir göç olduysa bile, İkinci Tapınak yıkımı sonrası olabileceği üzerinde durulur. Luzzatto'ya göre, topluluğun uyguladığı kurban kültürünün kaynağı Onias Tapınağı (Mısır'daki Leontopolis) olabilirdi ve Falaşalar da güneye göç eden Mısır'daki Helenistik Yahudilerin devamı olabilirdi. Benzer görüş Waldman ve A. Epstein tarafından da savunuldu.⁷³ C. Rossini gibi bazı araştırmacılar, mesafe ve geleneklerdeki belirgin farklar nedeniyle

⁶⁹ Abraham Epstein, *Sefer Eldad ha-Dani*, (Vienna: [yayınevi belli değil], 1891); Kessler, *Falashas*, 27-30; Waldman, *The Jews of Ethiopia*, 10; Conti Rossini, *Storia*, 144; Rodinson, "Influences," 179-86; Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161.

⁷⁰ H. De Contenson, "Pre-Aksumite Culture," *General History of Africa II, Ancient Civilizations of Africa*, ed. G. Mokhtar, (Kaliforniya: Heinemann, UNESCO, 1981), 341-61.

⁷¹ Corinaldi, *Jewish Identity*, 51.

⁷² Kuzey Etiyopya'da konumlu Sannar, günümüzde Sudan'ın şehirlerinden biridir.

⁷³ Corinaldi, *Jewish Identity*, 52; Waldman, *The Jews of Ethiopia*, 10.

Leontopolis'den göç görüşünü reddeder. Bunun yerine Falaşaların kökeni olarak Güney Arabistan yönünü düşünürler.⁷⁴ Hristiyanlık öncesi Etiyopya'ya kuzeyden olası bir Yahudi göçü olmuş olabilir mi diye sorduğumuzda, doğrulayabilecek yeterli bilgiye sahip olmadığımız görülür. Her ne kadar Yeremya 44:1 veya Zefanya 3:10'da birtakım işaretler olsa da bu tür anlatıların Yahudi nüfuz etki alanını gösterebilmesi sınırlıdır. Hristiyanlık öncesi Etiyopya'ya Mısır'dan veya Kuzey'den olası bir Yahudi göçü sızması için yeterli kanıt bulunmamaktadır.⁷⁵ Bununla birlikte Mısır teorisinin başarısız olmasının en önemli nedeni, Septuagint kullanan Mısır Kıpti Kilisesi'ne rağmen,⁷⁶ Ge'ez İncili'nin Vorlage'den çevrilmesidir.⁷⁷

Mısır teorisinde ortaya atılabilecek belki de en dikkat çekici şey, MÖ.7. ve 5. yüzyıllar arasında Elefantin'de (=Yev, günümüzde Mısır'ın güneyinde Aswan'a yakın olan alan) bulunduğu iddia edilen Yahudi askeri birliğinin varlığıdır.⁷⁸ İki topluluk arasında inanç benzerliği olduğunu düşünenler vardır.⁷⁹ Elefantin Yahudileri'nin dini inancının -ki en önemlisi rahip tarafından yönetilen bir kurban kültürünün olması- Falaşaların dini inancının kaynağı olabileceği düşünülmektedir.⁸⁰ Ancak kurban ritüelinin ayrıntılarına inildiğinde farklılıklar mevcuttur; Elefantin Yahudileri bir tapınakta kurban uygularken, Falaşalar genelde özel bir ismi olan ibadethanelerinde *Mescid*'te yapmaktadır.⁸¹ Ayrıca hayvan kurban geleneğinin Kıpti Kilise tarihiyle örneklenmediği önemlidir. Falaşa topluluğundaki kurban geleneği, muhtemelen erken dönemlerden itibaren Yahudi etkiye sahip olan yerel Etiyopyalı halk arasında -Hristiyanlık kabul edilse bile- uygulamayı devam ettirmek isteyenler vesilesiyle elde edilmiştir.⁸²

---

⁷⁴ Corinaldi, *Jewish Identity*, 53.

⁷⁵ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 15.

⁷⁶ Nahum M. Sarna, "Biblical Literature: Hebrew Scriptures," *Encyclopedia of Religion* (Second Edition), ed. Lindsay Jones, (Thomson Gale: [yayın yeri belli değil], 2005), 880.

⁷⁷ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 24; Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161.

⁷⁸ Kessler, *Falashas*, 2; Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 16-17, 117; Quirin, *Evolution*, 9-10.

⁷⁹ A.g.e., 42-3.

⁸⁰ Waldman, *The Jews of Ethiopia*, 10.

⁸¹ Leslau, *Falasha Antology*, XXI.

⁸² Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 26-27.

Mısır Elefantın teorisi, Falaşalar için kayıp kabile iddiasında bulunanların temelini dayandırdıkları teoridir. Buna göre Çıkış'ın çeşitli zamanlarında bir kısım Yahudi, Musa ile İsrail'e doğru gitmek yerine Nil'e doğru güneye gitti veya MÖ. 586'da Birinci Tapınak'ın yıkılması döneminde bazı Yahudiler Yeremya ile Mısır'a geldi ve ardından güneye gitti. Nihayetinde Elefantın'nin tahribi sonrası veya MS. 70'te İkinci Tapınak'ın yıkımı sonrası Etiyopya'ya vardılar. Yahudilerin Mısır üzerinden yayılması teorisi, Elefantın'de erken dönem bir Yahudi topluluğunun varlığının belgelenmesiyle geliştirilmiştir. Bu sonuca, MÖ.5. yüzyıla ait Aramice bir papirüste geçen tanımlamadan yola çıkarak ulaşılmıştır; Metinde geçen Mısır'daki tahrip edilmiş kutsal yerin bir Yahudi tapınağı olabileceği ve Mısırlı Yahudilerin Falaşaların kaynağı olabileceği belirtilmektedir.⁸³ Göç ile alakalı herhangi bir kayıt olmamasına rağmen, Mısır ve Etiyopya arasındaki coğrafi yakınlık ve süregelen tarihi ilişkiler nedeniyle bu görüşe ağırlık verenler vardır. Antik Yunan tarihçi Herodot da (MÖ.484-425) böyle bir açıklamaya sahiptir aslında. Bazı Mısır garnizonlarının Elefantın'de görev yaptıktan sonra Mısır Kralı Psammetichus'a karşı isyan edip Etiyopya'ya gittiklerini anlatmaktadır. Ancak bu açıklama, II. Psammetichus'e (MÖ. 593-588) işaret etse bile, Elefantın'deki bir Yahudi garnizonuyla herhangi bir bağlantısı için yine erken bir zamandır.⁸⁴ C. Rossini, askeri garnizon tarafından savunulan Yahudiliğin, Etiyopya'daki Yahudi biçiminden oldukça farklı olduğunu söylemektedir:

“Elefantın papirüsünde Şabat'tan bahsedilmiyor, bahsi geçen tek şölen mayasız ekmek festivalidir. Elefantın'deki Yahudi askeri garnizon üyeleri, komşularıyla evlendi, onlarla eşit şartlarda yaşadı. Papirüste ortaya çıkan Elefantın'nin dini yaşamının bu yönleri, Falaşalar ve genel olarak Habeş Kilisesi'nin eğilimleriyle kesin şekilde tezatlık oluşturuyor.”⁸⁵

Şabat uygulaması veya yukarıda da değindiğimiz kurban ritüeli nitelik ve içerik yönünden iki toplulukta da farklıdır. Falaşaların Şabatla ilgili kuralları, onların dini yaşamının diğer pek çok özelliği gibi, Jubile Kitabı'ndan etkilenmiştir ki bu kitap, Elefantın topluluğunun sona ermesinden uzun

⁸³ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 16-7; Quirin, *Evolution*, 9; Kessler, *Falashas*, 2, 43-7.

⁸⁴ Ullendorff, “Hebraic – Jewish Elements,” 121-161.

⁸⁵ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 16; Rodinson, “Influences,” 179-86.

bir süre sonra, MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren oluşturulmuş bir çalışmadır.⁸⁶ Yine, Elefantin’de bulunan Aramice metinler, Ge’ez’deki Aramice’den oldukça farklı bir diyalektiktir.⁸⁷ Yahweh, Elefantin Yahudi askeri birliği için ana odak noktası olmasına rağmen *Bethel*, *Eshem*, *Herem*, ve *Anath* gibi başka tanrılara da ibadet edilmiştir.⁸⁸ Hatta Yahweh için toplanan paraların bir kısmı *Anathbethel* ve *Eshembethel* tanrılarına tahsis edilmiştir. Söz konusu tanrılar (Eshembethel, Anathbethel ve Herembethel vs.) Yahudi değil, Arami kökenli olduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Etiyopya’ya ulaşan Yahudi etkileri içinde ise bu tür tanrılar bulunmamaktadır.⁹⁰

Etiyopya’daki Yahudi etkisi için Elefantin Yahudi garnizonu veya Mısır yoluyla elde edilmiş bir Yahudi etkisinden Falaşaların köken aldıkları varsayımı için güvenilir bir tarihsel temel olmadığı anlaşılmaktadır. Bugünkü sınırları içinde Etiyopya’ya Yahudilerin yerleşmesine dair herhangi bir tarihsel bilgiye sahip değiliz.⁹¹ Böyle bir bağlantıya doğrudan kanıt olmadığı için teorinin savunucuları coğrafi yakınlığın dolaylı deliline sığınmaktadır. Elefantin topluluğunun tarihi ve dini yaşamı ile ilgili bilgimiz eksik kalmayı sürdürmektedir.⁹² Ayrıca, paylaşılan dini kültüre baktığımızda, burada birtakım önemli zorluklar görülmektedir. Şöyle ki, Hristiyanlık çağından çok önce ortadan kaybolmuş az bilinen bir grup ile dini sistemi 15. yüzyıldan itibaren belgelenebilen bir topluluk arasındaki tarihi bağı nasıl gösterebileceğimiz belli değildir. Aslında iki topluluğun dini yaşamı arasındaki karşılaştırma dikkatli yapıldığında, farklılıkların daha ağır bastığı görülecektir. Bu görüş, tarihsel bir desteği olmadan salt hipotez olarak kalmaya devam etmektedir. Etiyopya Yahudiliği’nin

---

⁸⁶ Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 29.

⁸⁷ Ullendorff, “Hebraic – Jewish Elements,” 121-161.

⁸⁸ Bezalel Porten, *Archives from Elephantine: The Life of an Ancient Jewish Military Colony*, (USA: University of California Press: 1968), 149-150. Söz konusu tanrı isimleri “Bethelnathan, Eshemzabad, Eshemram, Heremnathan” gibi başka isimlerle birleştirilerek çoğaltılmıştır. Ayrıntılı isim analizi için bkz. Porten, *Elephantine*, 328-34.

⁸⁹ Porten, *Elephantine*, 163-4; Abraham Schalit “Elephantine,” *Encyclopaedia Judaica* 6, ed. Cecil Roth, Jerusalem: Keter Publishing House, [yayın yılı belli değil], 604-10; Patrick D. Miller, *The Religion of Ancient Israel*, (Louisville: Westminster John Knox, 2000), 61.

⁹⁰ Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 30.

⁹¹ Ullendorff, “Hebraic – Jewish Elements,” 121-161.

⁹² Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 27-28.

Elefantın köken destekçileri, bünyesindeki dini senkritizm ve çok tanrıcılığı görmezden gelmektedir.

İlk yüzyıllarda Güney Arabistan bölgesinin kontrolünü Etiyopyalı yöneticilerin yaptığı dönemlerde Kızıldeniz’de gerçekleşen dil, insan, kültür değişimi olabileceği ve dolayısı ile Güney Arabistan Yahudileri’nin Falaşaların inanç ve geleneklerinin kaynağı olabileceğinden bahsedilmektedir.⁹³ Önceki araştırmacılar, Falaşa bölgesinin güneydoğu kesimine yerleşen bir Yahudi’ye atıf yapan 15. yüzyıl el yazması dışında, Etiyopya’da Güney Arabistan Yahudilerinin varlığı ile alakalı herhangi bir kayıt olmadığını⁹⁴ ve dolaylı kaynaklara başvurulmak zorunda olduğunu iddia etmekteydi.⁹⁵ Ancak son dönemdeki çeşitli arkeolojik ve dilbilimsel kanıtlar Falaşa topluluğu bünyesindeki biblikel-İbrani unsurların Mısır’dan ziyade Güney Arabistan üzerinden girmiş olma varsayımı için yeterince kanıt sunmaktadır. İlk bölümlerde işaret ettiğimiz gibi, *ta’ot*, *tabot*, *meswat* gibi kelimelerin kökeninin Güney Arabistan kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Kullanılan dil Güney Arabistan’ınki ile benzerdir.⁹⁶ Son yıllarda yapılan çalışmalar Aksum’un en eski dilinin Sami Güney Arabistan dilinden türetildiğini göstermektedir.⁹⁷ Yani 15. yüzyılda ortaya çıkan Falaşa topluluğu bünyesindeki İbrani etki için Etiyopya geleneğinin kendisine bakılması daha doğru bir yaklaşım gibi gözükmektedir.

Aslında kanıtlar üzerinden konuştuğumuzda Güney Arabistan’ın gerek dini gerek sosyal yaşamda Habeş üzerindeki etkileri için MÖ.5. yüzyıla dek gidilebilmektedir. Ancak bu süreçte transfer olan dini geleneğin Yahudilik’ten ziyade Paganizm olduğu anlaşılmaktadır. MÖ.5. veya 4. yüzyıllara ait olduğu düşünülen Yeha’daki antik Pagan tapınağı, bu duruma örnek gösterilebilecek önemli yapılarıdır.⁹⁸ Yine Güney Arap

⁹³ Leslau, *Falasha Anthology*, Xliii; Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 117.

⁹⁴ Taddesse, *Church and State*, 67.

⁹⁵ Leslau, *Falasha Anthology*, Xliii.

⁹⁶ Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 1; Ullendorff, “Hebraic – Jewish Elements,” 121-161.

⁹⁷ Francis Anfray “The Civilization of Aksum from the First to the Seventh Century,” *General History of Africa II, Ancient Civilizations of Africa*, ed. G. Mokhtar, (Kaliforniya: Heinemann, UNESCO, 1981), 362-380.

⁹⁸ Contenson, “Pre-Aksumite Culture,” 341-61; Paulos Milkias, *Africa in Focus, Ethiopia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England, (2011), 169, https://books.google.com.tr/books?id=DtIRbpUNp_oC&printsec=frontc

panteonunda yer alan Astar tanrısına referanslar sunulması ve Aksum'daki heykeller arasında diğer Güney Arap tanrıçalarından örnekler bulunması kayda değerdir.⁹⁹ Dolayısıyla, Falaşa topluluğundan bağımsız olarak Etiyopya'nın kendisi yüzyıllardan beridir zaten Güney Arabistan'la iç içedir. Tarihi kanıtlardan önce Etiyopya kültüründeki Yahudi etkisi için Güney Arabistan kökeni destekleyen bilim adamları, argümanlarını coğrafi yakınlık ve Kızıldeniz'in her iki tarafı arasındaki temasların uzun tarihi üzerine kurmuştu.¹⁰⁰ Gerçekten de erken dönemlerden itibaren bilinen bir ticaret rotası vardı ve Kızıldeniz'in komşuları arasında siyasi, askeri, ticari bağ yüzyıllarca güçlü bir şekilde devam etmişti.¹⁰¹ Ancak Güney Arabistan'dan gelen çeşitli dini etkilerin kesinliği, Yahudi etkinin hangi zaman aralığında olmuş olabileceği bilgisini verememektedir. Yahudilerin Güney Arabistan'dan kesin olarak ilk nasıl geldiği ve hangi tarihten itibaren etkilerini Etiyopya'da hissettirdiklerine dair tartışılarsa devam etmektedir. Yahudi unsurların özellikle 4. yüzyılda Hristiyanlığın kabulünden önce Etiyopya kültüründe var olduğu üzerinde durulmaktadır. İlk taşıyıcılarının, Aksum Krallığı'nın yükseldiği miladi ilk yılların başlangıcı ile 4. yüzyılda Kral Ezana'nın Hristiyanlığa dönüşü arasındaki süreçte Etiyopya'ya ulaştığı düşünülmektedir.¹⁰²

4. yüzyılın sonlarından önce Arap yarımadasında Etiyopya'yı etkileyebilecek yerleşik bir Yahudiliğin olup olmadığı sorgulandığında, İkinci Tapınak'ın yıkılması sonrası gelme ihtimallerine ağırlık veren Ullendorff ve Kaplan, Güney Arabistan'da, Kızıldeniz üzerinden Aksum ile temas halinde olan, ticaret yapan Yahudilerin bulunabileceğinden bahsetmektedir.¹⁰³ Aslında bu etkiyi Alliance Israelite Universelle (AIU) elemanı Joseph Halevy de (1867-68'de AIU tarafından Etiyopya'daki Falaşa köylerini ziyarete gönderilen ilk Yahudi) fark etmiştir. Aksum-

---

over&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

⁹⁹ Contenson, "Pre-Aksumite Culture," 341-61.

¹⁰⁰ Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 30.

¹⁰¹ Yuri M. Kobishchanov, "Aksum: Political System, Economics and Culture, First to Fourth Century," *General History of Africa II, Ancient Civilizations of Africa*, ed. G. Mokhtar, (California: Heinemann, UNESCO, 1981), 381-401.

¹⁰² Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 15-20.

¹⁰³ Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 31; Ullendorff, "Hebraic – Jewish Elements," 121-161.

Güney Arabistan arasında bağlantı olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁴ Ancak Etiyopya'da Yahudi varlığını açıklayabilmede erken dönemlere ilişkin herhangi bir kanıtın olmadığını da görmektedir. Yahudiliğin Etiyopya'ya en olası dağılma dönemi olarak, Aksum Kralı Kaleb'in, Yemen'deki Himyer Kralı Yusuf Dhu Nuwas'ı (Himyer'in Yahudileşmiş Arap Kralı, Zunüvas) yendiği ve binlerce Yahudi esiri getirdiği MS. 6. yüzyıl başları olarak düşünülmektedir.¹⁰⁵ Ancak eğer Yahudiliğin girişi Hristiyanlık öncesi kabul edilirse, Etiyopya'daki İbrani unsurları hesaba katmak için 6. yüzyıl geç bir tarihtir. Güney Arabistan – Etiyopya arasındaki bağlantıya rağmen, Zagwe dönemine dek (1137-1270) iki bölge arasında Yahudi temasına dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. Öte yandan Güney Arabistan Yahudileri İbraniceyi bilmekte iken ve Falaşalar ne İbranice biliyor ne de Talmud dahil Rabbanî Yahudilik hakkında herhangi bir fikir sahibidirler.¹⁰⁶ Bu iki önemli öğeye yabancı olmaları, Güney Arabistan teorisi için söylenmesi gereken önemli bir husustur. Tüm bu durumlar, Etiyopya toplumundaki Yahudi etkisinin ve Falaşa olarak adlandırılan spesifik grubun kökenine dair açıklamaların karışıklığını göstermektedir. Sonuç olarak Etiyopya medeniyetindeki Yahudi etkinin birincil kaynağı Güney Arabistan olmakla birlikte,¹⁰⁷ bu etkinin Etiyopya'ya nüfuzunu iki yönlü düşünmeliyiz. Bir, ülkeye toplu halde grup olarak girmelerinin (göç gibi) pek olası olmadığını gördük. Muhtemelen tüccar ve yerleşimcilerle beraber küçük gruplar halinde geldiler. Yani bir göçten ziyade ticari ilişkiler nedeniyle sürekli ilişki halinde olan Yahudiler olmuş olmalı. İki, Habeşlilerin tarih boyunca Güney Arabistan'a çok sayıda istilası mevcuttur. Kaleb'in zaferiyle Güney Arabistan'ı devralan Habeşliler, İbrani unsurları zamanla özümsemeye başlamışlardır.¹⁰⁸ Bu devir muhtemelen hem toprak devri hem Süleyman-Sebe mitinin de dahil olduğu gelenek devridir. Her iki durumda Falaşalarla doğrudan bir ilgi kurulamayacağı açıktır.

¹⁰⁴ Quirin, *Evolution*, 9.

¹⁰⁵ Bkz. J. Halevy, *La Guerre de Sarsa Dengel contre les Falachas*, (Paris: E. Leroux, 1907).

¹⁰⁶ Leslau, *Falasha Antology*, XXI.

¹⁰⁷ Kaplan, *The Beta Israel in Ethiopia*, 32; Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 17-23; Leslau, *Falasha Anthology*, XIIii.

¹⁰⁸ Aynı özümsemeyi aslında Himyeri Kralı Dhu-Nuwas da yapmıştır. Yahudi olduktan sonra Yusuf adını alması, İsrail ile kimlikleşme girişimlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu tür bir kimlikleşme sürecinin Habeş için de geçerli olmaması için neden yok gibi gözükmektedir.

5. Sonuç

Falaşa topluluğunun kökenleri ile alakalı pek çok teori ileri sürülmektedir. Genel olarak Hristiyanlık öncesi Aksum'da dini-kültürel olarak hayatta kalmış küçük arkaik bir grup olduğu iddia edildi. Ancak bir topluluk olarak tarih sahnesine çıkışının 14. ila 15. yüzyıllar arasında olduğu konusunda artık bir fikir birliği vardır. Bu dönemdeki politik, ekonomik, dini, sosyal faktörlerin kombinasyonu, Falaşa olarak bilinen grubun ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir. Dolayısıyla Falaşaları bu tarih aralığındaki 'Etiyopyalı etnik bir grup' olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

Yapılan çalışmalar, Etiyopya'da herhangi bir Yahudi topluluğunun varlığı ve kökenine yönelik araştırma girişimlerinin önünde başta yazılı kaynak olmak üzere birçok engel olduğunu göstermektedir. Çalışmada geniş bir şekilde ele alındığı gibi, birbirinden alakasız ve her biri farklı etkileşim yaratabilecek çeşitli köken teorileri bulunmaktadır. Bununla beraber, Falaşaların Etiyopya'da iken yüzlerce yıldır kendilerini tanımladığı köken açıklaması, Kebra Nagast'ta anlatılan Kral Süleyman ve Sebe Kraliçesi mitine dayanmaktadır. Mite göre Sebe Kraliçesi, Kudüs'ten ayrılıp krallığına geri döndüğünde alimler ve zanaatkarlar gibi çok sayıda İbrani'yi beraberinde ülkeye getirmişti ve oğlunun doğumunda bu göç önemli ölçüde çoğaltılmıştı. İsrail'in Falaşalar için onayladığı köken teorisi ise, Eldad ha-Dani'nin ortaya attığı ve Radbaz'ın onayladığı Dan kabilesi iddiasıdır. 19. yüzyıla dek Dan kabilesi ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmayan Falaşaların, İsrail'e giderken yüzlerce yıldır inandıkları köken mitini reddederek gittiği anlaşılmaktadır. Hahambaşılık yetkililerin Dan kabilesi ile ilişkilendirerek Falaşaların Yahudiliği'ni onaylaması, Halaha perspektifinden genel olarak olumlu bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Ancak tarih perspektifinden bakıldığında bahsi geçen topluluğun kendisini Yahudilerin bir parçası olarak tanımlaması, 19. yüzyıl ortaları yani Yahudi dünyası ile karşılaşmalarından hemen sonradır. Öte yandan Falaşaların Dan üyeliği konusunda spekülasyon yapan kaynaklar, Etiyopya geleneğindeki biblikal-İbrani unsurları görmezden gelmektedir. Dolayısıyla biblikal-İbrani unsurları sadece Falaşalarda değil, Etiyopya'nın genelinde görmenin mümkün olduğu gerçeğini bilmek önemlidir. Etiyopya kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bu unsurları değerlendirirken hem Falaşaların hem Hristiyanların beraber düşünülmesi gerekmektedir.

Geleneksel Etiyopya kültüründeki sünnet, Şabat, beslenme kuralları gibi

bir takım İbrani unsurların varlığı önemlidir. Erken dönem Etiyopya medeniyetinin şekillenmesinde katkısı olan bu unsurların en olası kaynağı, arkeolojik kanıtlara göre MS. 2. ve 3. yüzyıllarda Güney Arabistan'dan Aksum'a gelen unsurlardır. Elbette bu durum önemli bir soruyu açık bırakmaktadır; Falaşalar, Yahudiliği Etiyopya'ya getiren bir dış grubun devamı mıydı yoksa Eski Ahid'in taklit edilmesiyle ortaya çıkmış yerel gruplardan biri miydi? Hahamlık makamlarının resmi bildirisine rağmen, Falaşaları bir dönem Etiyopya'ya göç etmiş Yahudilerin ataları olarak tanımlamak oldukça basit bir girişimdir. Daha ötesi, onların antik Yahudi pratiklerine dayalı dini sistemlerinin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başında oluşturulduğu gerçeği göz önüne alındığında konu oldukça problematiktir. Pek çok bilim insanı Falaşaların kökeni söz konusu olduğunda belli bir Yahudi etkileşim başlangıcı tahsis etme girişimi yerine, diğer Etiyopyalılar (Hristiyanlar ve diğerleri) tarafından da paylaşılan Yahudi gelenekleriyle beraber düşünülmesi gerektiğini belirtir. Dolayısıyla İbrani unsurların varlığı için Falaşalara herhangi bir sorumluluk yüklenilemeyeceği anlaşılmaktadır. Çünkü karşımızda tıpkı Falaşalar gibi Şabat'ı, sünneti uygulayan 'Yahudi-Hristiyan' uygulamalara sahip bir Etiyopya Hristiyanlığı vardır.

Falaşa özelinde duruma baktığımızda, Falaşa topluluğunun ortaya çıkışının 14. ve 15. yüzyıllar olduğu görülmektedir. Yani yaklaşık 3 bin yıl öncesine ait antik İsrail bağlantısından oldukça uzak bir topluluktur. Ancak Hahambaşılık dahil bazı araştırmacılar Falaşaların kökenlerini Eldad gibi gezginlerin anlatımlarına kadar götürmeyi seçmekte ve Falaşaları binlerce yıl önce var olan Etiyopya'daki Yahudilerin devamı olarak nitelemektedir. 15. yüzyılda ortaya çıkmış bir kavramı yüzyıllar öncesine bağlamak gibi bir hataya düşmektedirler. Daha önemlisi, Etiyopya'da Yahudi varlığına ilişkin referansları "Falaşa" anlamında Yahudilere atıf olarak almaktadırlar.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Falaşa tarihini çeşitli mitler üzerinden temellendirerek ele alan çalışmalardan bazıları; Corinaldi, *Jewish Identity*, (1998); Waldman, *The Jews of Ethiopia*, (1985). Bu yazarlar genelde arkeolojik kanıtlardan uzak ve derinlemesine araştırma yapmaya gerek duymadan Falaşaları doğrudan 'Etiyopya Yahudisi' olarak ele alma eğilimindedirler. Savlarında kaynak gösterdikleri kişiler, bu düşüncenin temel direkleri J. Martin Flad, J. Halevy, J. Faitlovitch gibi isimlerdir. Son ikisi, Alliance Isrelite Universelle teşkilatı üyesi olup, Falaşaları eğitim yoluyla dönüştürüp ana akım Yahudi pratikleri kazandırmada aktif rol oynayan kişilerdir. Bkz. J. Halevy, *Rapport au comité central de l'Alliance Israélite Universelle*, (Paris: 1868); *Travels in Abyssinia* (Londra: Wertheimer, Lea and Co. 1877); J. Faitlovitch, "Falashas," 80-100; *The Black Jews of Abyssinia*, (New York: [yayınevi belli değil], 1915).

Yapılan çalışmalar Falaşaların bir çeşit Yahudilik uygulayan yerli Agau'lardan (yerli Afrikalı Agau halkı) gelen Etiyopyalılar olduğunu göstermiştir. Bu tarihsel gerçeklik son yıllarda yapılan DNA analizleri ile kesinleştirilmiştir. Analize göre söz konusu bu yerli Afrikalıların – Falaşaların- Ortadoğu halkı herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu durum aynı zamanda Yahudilikle de doğrudan bir bağının olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Aescoly, Aaron Zeev. *Sefer ha-Falashim, (The Book of the Falasha)*, Jerusalem, [yayınevi belli değil], 1943.
- Anfray, Francis. "The Civilization of Aksum from the First to the Seventh Century," *General History of Africa II, Ancient Civilizations of Africa*, editör: G. Mokhtar, Kaliforniya: Heinemann, UNESCO, (1981), 362-380.
- Atiya, Aziz. *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul: Doz Yayınları, 2005.
- Aykit, Dursun Ali. *Etiyopya Kilisesi*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.
- Babil Talmudu, *Rosh Hashanah*. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021.
https://www.sefaria.org/Rosh_Hashanah.26a
- Bezold, Carl. *Kebra Nagast*, die Herrlichkeit der Könige, München: Akademie der Wissenschaften, 1909.
- Bishai, Wilson B. "Sabbath Observance from Coptic Sources," *Andrews University Seminary Studies (AUSS)* 1.1, 1963, 25-31.
- Budge, Ernest Alfred Wallis. *The Kebra Nagast: The Queen of Sheba and Her Only Son Menyelek*, Ontario: Cambridge, 2000.
- Bruce, James. *Travels through part of Africa, Syria, Egypt, and Arabia, into Abyssinia, to Discover the Source of the Nile (1768-1773)*, Londra: Printed for Scott, Webster and Geary, 36, Charterhouse Square, 1835.
- Bruder, Edith. *The Black Jews of Africa: History, Religion, Identity*, Londra: Oxford University Press, 2008.

- Boykin, James H. *Black Jews: Ethiopia, India, United States*, [yayınevi ve yayın yeri belli değil], 1982.
- Contenson, H. De. "Pre-Aksumite Culture," *General History of Africa II, Ancient Civilizations of Africa*, Editör: G. Mokhtar, Kaliforniya: Heinemann, UNESCO, (1981), 341-61.
- Conti Rossini, Carlo. *Storia d' Etiopia*, (Officina D' arte Grafica A. Lucini & C. Milano:1928).
- Corinaldi, Michael. *Jewish Identity: The Case of Ethiopian Jewry*, Jerusalem: Hebrew University, 1998.
- Epstein, Abraham. *Sefer Eldad ha-Dani*, Viyana: [yayınevi belli değil], 1891.
- Faitlovitch, J. "The Falashas," *The American Jewish Year Book*, c. 22 (Eylül 13, Ekim 2, 1921 /5681), 1920, 80-100.
- _____ *The Black Jews of Abyssinia*, New York, [yayınevi belli değil], 1915.
- Finkelstein, Israel and Silberman, Neil Asher. *David and Solomon*, In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition, New York: Free Press, 2007.
- Flad, J. Martin. *The Falashas (Jews) of Abyssinia*, Londra: W. Macintosh, 1869.
- Haile, Getatchew. "The Forty-Nine Hour Sabbath of the Ethiopian Church," *Journal of Semitic Studies* XXXIII/2 Sonbahar, 1988, 233-54.
- Halevy, J. *Rapport au comité central de l'Alliance Israélite Universelle*, Paris, [yayınevi belli değil], 1868.
- _____ *Travels in Abyssinia*, Londra: Wertheimer, Lea and Co.1877.
- _____ *La Guerre de Sarsa Dengel contre les Falachas*, Paris, E. Leroux, 1907.
- Hess, Robert L. "Toward a History of the Falasha" içinde *Eastern African History*, editörler: Daniel F. McCall, Norman R. Bennett, Jeffrey Butler, New York: Frederick A. Praeger, 1969, 107-32.
- (iy). "Saba," *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/place/Saba-ancient-kingdom-Arabia> . Son erişim tarihi: 1 Mart 2021.

Kaplan, Steven. *The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia; From Earliest Times to the Twentieth Century*, New York ve Londra: New York University Press, 1992.

_____. “Ethiopia Judaism,” *The Encyclopaedia of Judaism*, editörler: J. Neusner, Alan J. Avery-Peck, W. Scott Green, c. 4, Leiden: E.J. Brill, 2003, 1741-1754.

Kessler, David F. *The Falashas: The Forgotten Jews of Ethiopia*, New York: Holmes & Meier Publishers, 1982.

Kitab-ı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit. *Tevrat, Zebur (Mezmurlar) ve İncil*, İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.

Kobishchanov, Yuri M. “Aksum: Political System, Economics and Culture, First to Fourth Century,” *General History of Africa II, Ancient Civilizations of Africa*, editör: G. Mokhtar, Kaliforniya: Heinemann, UNESCO, (1981), 381-401.

Leslau, Wolf. *Falasha Anthology*, Yale Judaica Series, c. 6, New York: Yale University Press, 1951.

Mark, Joshua J. “Queen of Sheba,” *Ancient History Encyclopedia*, 26 Mart 2018. https://www.ancient.eu/Queen_of_Sheba/#:~:text=The%20region%20of%20Sheba%20in,before%20returning%20to%20her%20country. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021.

Midraş, *Bamidbar Rabbah*. https://www.sefaria.org/Bamidbar_Rabbah. Son erişim tarihi: 1 Mart 2021.

Milkias, Paulos. *Africa in Focus, Ethiopia*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England, 2011, https://books.google.com.tr/books?id=DtIRbpUNp_oC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Miller, Patrick D. *The Religion of Ancient Israel*, Louisville: Westminster John Knox, 2000.

Quirin, James. *The Evolution of the Ethiopian Jews, A History of the Beta Israel (Falasha) to 1920*, USA: University of Pennsylvania Press, 1992.

Polotsky, Hans Jakob “Aramaic, Syriac, and Ge’ez” içinde *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Ethiopian* (The Worlds of Eastern

- Christianity, 300-1500) Editör: Alessandro Bausi, c. 4, Haziran 20, Routledge: Ashgate Variorum, 2012, 187- 196.
- Porten, Bezalel. *Archives from Elephantine: The Life of an Ancient Jewish Military Colony*, USA: University of California Press, 1968.
- Ritte, U.; Neufeld, E.; Prager, E.M.; Gross, M.; Hakim, I.; Khatib, A.; Bonne-Tamir, B. "Mitochondrial DNA Affinity of Several Jewish Communities," *Human Biology* 65, no. 3 (Haziran, 1993), 359-385.
- Rodinson, Maxime. "On the Question of Jewish Influences in Ethiopia" içinde *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Ethiopian* (The Worlds of Eastern Christianity, 300-1500) editör: Alessandro Bausi, c. 4, Haziran 20, Routledge: Ashgate Variorum, 2012, 179-186.
- Sarna, Nahum M. "Biblical Literature: Hebrew Scriptures," *Encyclopedia of Religion* (Second Edition), editör: Lindsay Jones, (Thomson Gale: [yayın yeri belli değil], 2005), 880.
- Selassie, Sergew H. "The Problem of Gudit," *Journal of Ethiopian Studies*, 10:1, (1972), 113-24.
- Schalit, Abraham. "Elephantine," *Encyclopaedia Judaica* 6, editör: Cecil Roth, Jerusalem: Keter Publishing House, [yayın yılı belli değil], 604-10.
- Shelemay, K. Kaufman. *Music, Ritual and Falasha History*, USA: Michigan State University Press, 1989.
- Tamrat, Taddesse. *Church and State in Ethiopia 1270-1527*, Londra: Oxford University Press, 1972.
- _____ "A Short Note on the Traditions of Pagan Resistance to the Ethiopian Church (14th and 15th Centuries)," *Journal of Ethiopian Studies*, 10:1, 1972, 137-50.
- Tibebu, Teshale. "Ethiopia: Aksumite Inheritance," *Encyclopedia of African History* 3, Editör: Kevin Shillington, New York: Fitzroy Dearborn, 2005.
- Ullendorff, Edward. *Ethiopia and the Bible*, The Schweich Lectures of the British Academy, Londra: Oxford University Press, 1968.
- _____ "Hebraic – Jewish Elements in Abyssinian (Monophysite)

Christianity,” içinde *Languages and Cultures of Eastern Christianity: Ethiopian* (The Worlds of Eastern Christianity, 300-1500) editör: Alessandro Bausi, c. 4, Haziran 20, Routledge: Ashgate Variorum, 2012, 121-161.

Waldman, Menachem. *The Jews of Ethiopia: The Beta Israel Community*, Jerusalem: Ami-Shav, Center for Aid to Ethiopian Immigrants, 1985.

Wurmbrand, Max. “Falashas,” *Encyclopaedia Judaica* 6, editör: Cecil Roth, Jerusalem: Keter Publishing House, [yayın yılı belli değil], 1143-1154.

Yiğit, İsmail. “Sebe,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* c.36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, 241-2.

Kitap İncelemesi / Book Review

Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası

Abdulkadir Baharçişek, Ankara: Orion Kitabevi, 2020, 232 sayfa

Değerlendiren: Umut Turgut Yıldırım*

Devletlerin dış politikalarını bölgesel ve küresel çapta cereyan eden ilişkiler ağından bağımsız düşünmek günümüz konjonktürünün gereklilikleri doğrultusunda gittikçe zorlaşan bir hal almıştır. Özellikle güçler dengesi sistemine adapte olmuş Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve liberal demokrasinin piyasa ekonomisiyle entegrasyonu üzerine konumlanan yeni dünya düzeni düşüncesinin oluşması da bu süreci hızlandıran gelişmeler olarak okunabilmektedir. Bu eser yeni dünya düzeni bağlamında Türk dış politikasını (TDP) tarihsel perspektifle inceleyen; Soğuk Savaş öncesi ve sonrası gelişmeleri TDP analizi temelinde örneklerle analiz ederek Türk dış politikasının yaşadığı değişim ve dönüşümler üzerine tespit ve tahlillerde bulunan bir niteliktedir.

Nitekim kitabın giriş bölümünde Baharçişek, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen dış politika vizyonunun hangi temeller üzerine inşa edildiğinin, ileriki yıllarda bu vizyonun geçirdiği değişikliklerin ve bu değişikliklere neden olan kişi, olay, ilişki ve gelişmelerin izlerini sürdüğünü açıklıyor. Kitabın bir diğer amacını da Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, TR, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, orcid.org/ 0000-0003-2676-7157, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr

şekillenen küresel güç dengesi sistemindeki TDP'nin konumunun tartışılması olarak belirtiyor.

Kitap, dış politika ve uluslararası sistem temelinde TDP'nin Cumhuriyetten günümüze süregelen tarihsel sürecini mercek altına alan dört bölümden oluşmaktadır. Bununla birlikte yazar, analizini belirli bir kronolojiyi takip ederek değil TDP'de cereyan eden belirleyici olaylar ve gelişmeleri dikkate alarak yapmaktadır. Baharçiçek bu sayede TDP'de yaşanan değişim ve dönüşümlerin dinamiklerini incelemekte, TDP uygulamalarını güç dengesi, bölgesel ve küresel rekabet gibi uluslararası ilişkiler disiplininin temel meseleleri bağlamında ele almaktadır.

“Dış Politika ve Uluslararası Sistem” başlığını taşıyan ilk bölümünde dış politika, küresel siyaset ve uluslararası sistem kavramlarını tanımlayan yazar, dış politikanın uluslararası sistem içindeki yeri ve önemini tartışırken uluslararası sistemin çok aktörlü yapısının, devletlerarası yoğun ilişkiler ağının ve küreselleşmenin uluslararası sisteme küresel bir nitelik kazandırdığına dikkat çekiyor. Bu nedenle de “yer küre üzerinde var olan her devletin” (27) bu küresel sistemin içinde kalmak ve dış politikasını bu doğrultuda oluşturmak zorunda kaldığının altını çiziyor.

İkinci bölüme “Türk Dış Politikasının Temellerini Oluşturan Ana Belirleyiciler” başlığını veren yazar, TDP'nin şekillenmesinde etkili olan temel dinamikleri, dış politika uygulamalarındaki değişimlere neden olan krizler ile aktörleri ve soğuk savaş sonrası yenedünya düzenini bu bölümde irdeliyor. Cumhuriyet dönemi dış politikasını şekillendiren temel dinamikleri “bağımsızlığın korunması, ulus devlet inşası ve Batılılaşma” olarak sıralayan yazar, Türkiye'nin gücü ile hedefleri arasındaki uyumsuzluğun, dış politikada içe kapanma refleksinin ve Türkiye'nin küresel güçlerin rekabet alanı haline gelmesinin dönemin dış politikasının hareket alanını kısıtladığını ileri sürüyor. Bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen dönemde TDP'nin tedrici değişimler geçirdiği kanısında olan Baharçiçek, ilerleyen yıllarda meydana gelen olaylar ve gelişmelerin değişimin hızını arttırdığını da ekliyor. Bu değişim ve dönüşüm süreciyle Kıbrıs sorunu, ekonomik krizler, Milli Görüş Hareketi ve Erbakan, Turgut Özal, Soğuk Savaşın sona ermesi, AK Parti iktidarı, yeni sosyal gruplar ve güçlenen sivil toplum ve Arap Baharı gibi krizler, aktörler ve sosyal/siyasal gelişmeler arasında ilişki kuruyor. Örneğin, Kıbrıs sorununu Türkiye'nin ilk kez Batıya dönük dış politika anlayışını sorgulamaya başladığı ve izlediği dış

politikayı “mutlaka revize etmesinin gerekli olduğu” (42) kanısının ortaya çıkmasına neden olan ilk gelişme olarak değerlendiriyor.

Yine Türk siyasal hayatındaki iki lideri, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal, TDP’nin dönüşümü açısından özellikle vurgulayan yazar, Erbakan’ın Batı yerine İslam dünyasını merkeze alan dış politika vizyonunu ve dış politikada ekonomik çıkarları önemseyen Özal’ın pro-aktif ve vizyoner dış politika uygulamalarını geleneksel TDP anlayışındaki değişimin belirgin emareleri arasında sayıyor. Sonrasında süper güç rekabetinin önemini yitirdiği ve ideolojik temele dayalı cepheleşmenin ve soğuk savaş politikalarının büyük oranda terk edildiği Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni dünya düzeninin TDP’nin dönüşümünde etkileri üzerinde duruyor. Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan Türk cumhuriyetleri kaynaklı fırsat ve tehditlere yönelik oluşturulan politikaları, balkanların TDP’de daha da önemli bir bölge haline gelmesini ve TDP’nin ABD ve NATO ittifakından görece bağımsızlaşan uygulamalarını bu bağlamda açıklıyor. Son olarak da Arap Baharının Ortadoğu’da neden olduğu iç karışıklıklara değinerek, Türkiye’nin yakın çevresinde oluşan yeni tehditlerin TDP’yi yeni tedbirler almaya zorladığını vurguluyor.

Kitabın en kapsamlı bölümü olan “Cumhuriyet Dönemi Dış Politika” başlıklı üçüncü bölümde Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen dönemdeki önemli gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzende TDP, Türkiye ile ABD, Avrupa Birliği ve İslam Dünyası ilişkileri ve son olarak AK Parti dönemi TDP irdeleniyor. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte TDP’nin temel karakterini, Lozan Antlaşması’yla ortaya çıkan statükonun muhafazasını amaçlayan ve Batı savunma ve güvenlik sistemine girmek isteyen, diğer ifadeyle Batı’ya dönük olarak resmediyor. Ayrıca Türkiye’nin Batı bloğunda yer almasına yol açan sebepler üzerinde de duran Baharççek, Sovyet tehdidini de sebepler listesinin ilk sırasına yerleştiriyor. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasında TDP’nin üzerinde kilit rol oynayan gelişmeyi Türkiye-ABD ilişkilerinin yoğunluğunun ve seviyesinin artması olarak tanımlıyor. Bu durumu Türkiye’nin jeopolitik konumunun komünizmin yayılmasına baraj oluşturabilme potansiyeli ve askeri üs kolaylığı gibi gerekçelerle ABD’nin Türkiye’yi Batı siyasal sistemi içinde yer almaya teşvik etmesiyle ilişkilendiriyor. Türkiye-ABD ilişkilerini Küba Krizi’nden Suriye İç Savaşı’na kadar olan dönem bağlamında irdeleyen yazar, iki ülke arasındaki ilişkilerin giderek gerildiğini hatta

çatışmaya varabilecek düzeye eriştiğini savlıyor. Türkiye-AB ilişkilerinin de değinildiği bu bölümde, Türkiye-AB arasındaki üyelik sürecinin *sui generis* yapısının, Türkiye'yi AB'ye üye olma isteği noktasında olumsuz etkilediği görüşü benimseniyor. Yazar, Türkiye-İslam dünyası ilişkisini irdelerken Cumhuriyetle birlikte dış politikada ilişkilerin sınırlı düzeye indirildiğini ifade ediyor. Bu anlayışın oluşmasında etkili olan nedenleri de benimsenen Batıcılık ideolojisine, Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu ülkelerin Batıya bağımlı hale gelmesine ve sömürgeleştirilmiş olmaları nedeniyle bağımsız birer aktör olamamalarına bağlıyor. Fakat İslam dünyası ile ilişkilerin değişmeye başladığı 1960'lı yılları yakınlaşma dönemi olarak ifade eden Baharççek, Kıbrıs Sorunu ertesinde Türkiye'nin uluslararası arenada yalnız kaldığını anlamasını, Milli Görüş Hareketinin Türk siyasal hayatındaki etkinliğini arttırmasını, 1973 petrol krizinin neden olduğu ekonomik krizi İslam dünyasıyla ilişkilerin yeniden canlanma nedenleri arasında değerlendiriyor. 2000 sonrasında bölgesel anlamda başat role sahip bir Türkiye'yi konu edinen yazar, statükocu dış politika anlayışından vazgeçildiğinin ve yakın coğrafyadaki gelişmelere duyarsız kalan dış politikanın giderek terk edildiğinin altını çiziyor. Ülkedeki demokratikleşme adımlarının ve artan askeri kapasite ile milli silah sanayinin daha bağımsız dış politika hamlelerine zemin oluşturduğunu ifade ediyor. Bu bağlamda 3 Mart Tezkeresi'nde yaşanan gelişmeleri de ABD'den bağımsızlaşan dış politikanın miladı sayıyor.

“Dünya Düzeni ve Türkiye'nin Konumu: Tehditler, Fırsatlar ve Türkiye'nin Yeni Vizyonu” başlığındaki son bölümde güncel olay ve gelişmelerin TDP üzerindeki etkilerine dair tespit ve tahlillerde bulunuluyor. Bu minvalde TDP bağlamında bir takım tehdit ve fırsatlar üzerinde duruluyor. Küresel uluslararası sistemin yapısal sorunları, Ortadoğu'daki istikrarsız yapıyı, terör ve terörizmi, küresel güçler arasındaki rekabeti, dış politikada Türkiye karşıtı koalisyonları ve AB'nin birlik nosyonunun zayıflamasını, Türkiye'nin yeni dünya düzeninde karşılaştığı başlıca tehditler olarak sınıflandırıyor. Buna karşın Soğuk Savaş sonrasında kurulan devletlerle yeni işbirliklerinin ve gelişen ilişkilerin, yakın tehditlerin ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin hareket alanının genişlemesinin ve İslam Dünyası ile gelişen ilişkilerin ise TDP'ye yeni fırsatlar doğurduğunu savlıyor. Kitabı sonlandırırken Baharççek, son 30 yılda meydana gelen olay ve gelişmeler neticesinde Türkiye'nin ülke ideallerine uygun, çok yönlü, kişilikli, milli

çıkarlara odaklanan ve büyük güçlerden bağımsızlaşabilen dış politika anlayışının hegemonyasını işliyor.

Baharçiçek'in bu değerli eserine yöneltilebilecek ilk eleştiri değinilen konuların belirli bir kronolojiyi takip etmemesiyle gerekçelendirilebilir. Yazar her ne kadar kronolojik bir irdelemeyi amaçlamadığını eserin giriş bölümünde belirtmiş olsa da konu başlıklarındaki dağılımın ve olayların kronolojik olarak aktarılmasının okuyucuların eseri daha rahat anlayabilmesine katkı sağlayacağı ifade edilebilir. İkinci olarak, eserde TDP'nin yeni dünya düzenindeki konumu tartışılırken uluslararası ekonomik gelişmeler ve bu gelişmelerin TDP'ye etkileri sınırlı bir biçimde ele alınıyor. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrası kurulan yeni dünya düzeninin var ettiği uluslararası ekonomik yapının TDP'ye etkisinin analiz edildiği müstakil bir bölümün varlığının eserin değerini arttıracığı kanaatini benimseyebiliriz.

Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze TDP'nin temel meselelerini ele alan tarihsel arka planı ve son dönemdeki konjonktürel olayları Türkiye özelinde analiz etmesiyle bu kitap, TDP çalışmalarına kapsamlı bir yeniden değerlendirme sunuyor. TDP açısından meydana gelen değişim ve dönüşümleri yapısal ve olay merkezli analizlerle ortaya koymasıyla da gelecekte TDP'ye dair yapılacak olan çalışmalara ufuk açacak sağlam bir çerçeve ve farklı bir bakış açısı barındırıyor. Özellikle TDP'de son otuz yılda meydana gelen gelişmelere yönelik açıklamaları, alanı çalışan araştırmacılara yararlı olacak bilgi birikimini oluşturuyor. İncelediği kaynakçasıyla da konuyla alakalı temel literatüre ilgili okuyucunun ulaşmasına katkı sağlıyor.

Son olarak, yazım hatalarına rağmen yalın dili ve örneklerle zenginleştirilen içeriği sayesinde bu kitap TDP alanında akademik ya da akademi dışındaki çevrelerce okumaya değer kıymetli bir eser niteliğindedir.

Kitap İncelemesi / Book Review

Meşrute-i İrani (İran Usulü Meşrutiyet)

Maşaallah Acudani, Tahran: Ehteran Yayınları, 2003, 548 sayfa

Değerlendiren: Mehdi Sosar*

19. yüzyıl, İran'da ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda büyük değişimlerin yaşandığı bir yüzyıldır. İran için asrın ilk çeyreği, Rusya İmparatorluğu ile gerçekleşen savaşlarda büyük hezimetlerin, toprak kayıplarının ve ağır ekonomik bedellerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yaşanan bu ağır mağlubiyetler, bir dizi siyasi reformun gerekliliğini hissettirmiş ve İran'ı yöneten Kaçar Hanedanı asrın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunu geriden takip ederek devlet yapısında birtakım reformlara girişmiştir. Sadrazam Mirza Taki Han'ın reformları ile başlayan 50 yıllık bir süreç içerisinde, reform yanlıları ve karşıtları arasında siyasi mücadeleler cereyan etmiş ve nihayetinde İran tarihinde bir dönüm noktası olan Meşrutiyet Devrimi yaşanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısı, İran'da siyasi mücadeleler dışında aynı zamanda bir takım yeni kavramların ilk kez duyulduğu yıllar olmuştur. O dönemin İran toplumu için pek de aşina sayılmayan vatan, millet, özgürlük, meşrutiyet, kanun ve demokrasi gibi yabancı kelimeler sık sık duyulmaya başlanmıştır. Ancak kısa bir süre içinde siyasal ve toplumsal değişikliklerin ana eksenini olacak olan bu kavramların yabancılığı sadece literal anlamı veya fonetiğiyle değil; çok daha derinde

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, TR, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, orcid.org/0000-0002-5203-6350, mehdisosar@gmail.com

ve zihinlerde var olan bir yabancılık olarak karşımıza çıkmıştır. İran’da, halk Şah’ın yetkilerinin kısıtlanması ve meşrutî rejim için isyan etmiş ve nihayetinde başarılı olmuştur ama ne halk ve ne onların öncüleri, uğruna mücadele ettikleri kavramların mahiyetini tam olarak kavrayabilmiştir.

Fiilen Londra İran Çalışmaları Kütüphanesi Başkanı olan 1950 doğumlu meşhur İranlı tarihçi Maşaallah Acudani’nin kaleme aldığı Meşrute-i İrani (İran usulü meşrutîyet)¹ kitabı bu bağlamda İran tarihinde bir dönüm noktası olan meşrutîyet devrimine giden süreçte, devrimin iki temel aktörü olan ulema ve aydın sınıflarının meşrutîyet devrimindeki rolleri ve onların zihin dünyalarını konu alan bir kitaptır. Kitap, sunduğu kaynakça zenginliği, yazarın ele aldığı figürlerin zihin dünyasını tanıtmakta dönemin kayıtlarına sık sık referans vermesi ve tarih, siyaset, İslam fıkhi ve sosyoloji alanlarında bilgi birikimi gerektiren disiplinler arası bir çalışmada sunduğu analizlerin derinliği sebebiyle İran meşrutîyet dönemi araştırmalarında en çok referans verilen temel kaynaklar arasındadır. Bu kitabı alandaki diğer çalışmalardan ayıran diğer bir özelliği de tarihi olguları rivayet etme tekrarının ötesine geçerek konu edindiği olguyu tahlil etme çabasıdır.

Acudani, yazdığı kitapta Meşrutîyet tarihini kronolojik bir okuma ya da ekonomik ilişkilerin belirlediği yapılar üzerinden değerlendirmeyi reddetmekte ve bunun yerine tarihsel koşulları göz önünde bulundurarak devrimi gerçekleştiren aktörleri ve onların zihniyetini mercek altına almaktadır. Bu bağlamda yazar tarihselci-yorumsamacı bir metod benimsemektedir. Acudani, Şii ulema sınıfı ve liberal aydınların kendi yazdıkları eserleri, aralarındaki mektuplaşmaları, o dönemde yazılan diğer eserleri ve bir çok tarihi vesikayı titizlikle inceleyerek meşrutîyet savunucuları ve onun azılı karşıtlarının siyaset, din, devlet ve millet kavramlarından ne anladıklarını ve siyasal taleplerinin ne olduğunu o dönemin koşulları içerisinde anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ona göre meşrutîyet devrimi ve yakın İran tarihi hakkında yazılan bir çok eser onun bu kitapta titizlikle takip ettiği ve dönemin şartları içerisinde şekillenen “tarihsel dili” ıskaladığı için “ya ulemanın hamasi savunusu ya da seküler aydınların ilericiliğine övgü” basitliğinin ötesine geçememektedir.

---

¹ “Meşrute-i İrani” kavramının birebir çevirisi “İranlı meşrutîyet” olsa da yazarın “İranlı meşrutîyet”ten kastı İran usulü veya İranlaştırılmış bir meşrutîyet olduğundan bu yazıda kitabın ismi “İran usulü meşrutîyet” olarak çevrilmiştir

Kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yazar, Kaçarlar dönemi İran toplumundaki iki güç odağı olan şah ve ulema arasındaki ilişkinin nasıl evrildiğine odaklanmakta ve Şii ulemanın din devlet ilişkilerindeki algılarının 19. yüzyılda nasıl değiştiğini irdelemektedir. Yazar bu değişimin sadece meşrutiyet devrimine giden yolu açmakla kalmadığı ve günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim ilkesi olan "velayet-i fakih" teorisinin formulize edilmesine de önyak olduğu kanaatinde. Yazara göre, 19. yüzyıla kadar Şii fikhî teorik olarak Müslümanları yönetme hakkının peygamberden sonra yalnızca masum imamlara ait olduğu tezini savunmaktaydı. Dolayısıyla o döneme kadar klasik Şii fikhına göre 12. İmam olan Mehdi'nin gaybeti esnasında bütün hükümdarlar gasıp (hükümdarlığı haksızca gasp eden) ve bütün devletler "zalim ve gasıp devletler"di. Öte yandan ehli sünnete göre Peygamberin vefatı ile "nübüvvet dairesi" kapanmışken Şiilere göre Hz. Ali ve onun soyundan gelen masum imamlar Allah'tan vahiy almamakla birlikte onunla irtibatta ve bu yönüyle "feyz-i nübüvvet" in devamını sağlayanlardı. Şii tasavvufu bu anlayışı bir adım daha öteye taşımış ve "nübüvvetin batını"nın yani Müslümanların dini anlamda kurtuluşunu sağlayacak velayetinin imamlardan sonra da devam ettiği inancını taşımıştır. Yazara göre Şii tasavvufunun bu inancının kökenleri İslam öncesi İran kültürüne kadar uzanabildiğinden Şii tasavvufu yerine daha çok "tasavvuf-i İrani" (İran tasavvufu) kavramını kullanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus şudur: Yazara göre İran tasavvufunun velayet kavramı sadece dini alanla kısıtlıydı ve siyaset veya yönetme hakkıyla ilgili bir kavram değildi. Tam da bu noktada Acudani'ye göre, 19. yüzyılda İran tasavvufuna tarihsel olarak her daim karşı olan Şii fakihleri İran tasavvufunu şer'i kurallar içinde yorumlamaya tabi tutarak velayet-i fakih kavramını teorize etmişlerdir. Yani bu dönemde başta Seyit Haydar Amoli olmak üzere bir çok Şii alimin çalışmaları sayesinde tasavvuf ve Şiilik arasında bir birleşme yaşanmıştır. Bu birleştirme çabaları daha sonra Molla Ahmet Naraki, Mirzayi Komi ve Şeyh Cafer Kaşif-ul Kıta gibi isimlerin eserlerinde Şii ulemanın İmamın niyabetini üstlenme hakkına sahip olduğu ve Müslümanların yönetim işlerine dair meşru bir aktör olduğu şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bu haliyle 19. yüzyıl boyunca ulema İran siyasetini etkileyen bir sınıf haline gelmiş ve bu durum İran-Rus savaşları, Tütün İsyanı ve Meşrutiyet devriminde en belirgin haliyle ortaya çıkmıştır.

Kendini siyasetin meşru aktörü ve yönetme hakkını haiz sınıfı olarak gören ulemanın büyük bir kısmı özgürlükçü aydınlarla ittifak içerisinde sınırsız yetkilere sahip Kaçar Şahı iktidarının, sınırlı ve meşrutî monarşik düzen ile değiştirilmesini öngören meşrutîyet devriminin öncüleri olmuştur. Ancak ulema ve aydınlar arasındaki zihniyet farkı ve varmak istedikleri hedefler arasındaki uyumsuzluk en nihayetinde meşrutîyet devriminin “eksik bir devrim” olmasına sebep olmuştur. Acudani, bahse konu fikir ayrılığının talep edilen düzen ve hakları tanımlayan kavramların algılayış biçimine kadar varacak bir derinlikte olduğunu iddia etmektedir. Örneğin, İranlı aydınların gönlünde yatan Batılı kavrayış, devlet ve milleti birbirinin mütemmim cüz’ü olarak görürken İran’da ulema her daim “zalim ve müstebit” şahın temsil ettiği devlet karşısında kendini Müslüman ümmetinin efendisi olarak görmüştür. Acudani, ulemanın kendini zalim devlet efendilerine karşı Müslüman tebaayı koruyan milletin efendisi olarak görmesi inancını modern devletin temel unsurlarından olan devlet-millet bütünlüğünü engelleyen en önemli etkenlerden biri olarak görmektedir. Batılı kavramların yaşadığı anlam kayması hemen hemen meşrutî düzenin bütün ilkeleri için geçerlidir. Bir başka örnek olarak, liberal aydınların hasretini çektiği özgürlük ve eşitlik ilkeleri ulema nezdinde evrensel anlamıyla kabul göremezdi. Meşrutîyet hareketinin dini liderleri olan Bihbahani ve Tabatabai gibi isimler bile Batılı anlamda bir özgürlüğü hiçbir zaman benimsememişlerdi. Ulemanın özgürlük anlayışı “meşru daire içerisinde” bir özgürlüktü ve bu ancak Şer’î şerifin çizdiği hudutlar içerisinde faydalanılabilecek bir haktı. Müslüman olanla Müslüman olmayanın eşitliği de dini olarak sakıncalı bir anlayıştı. Görüldüğü üzere meşrutîyet ilkelerinin en azından Şii ulema nezdindeki kavrayışı “İslamileştirilmiş” ve “İranlılaştırılmış”tı. Yani evrensel değerlerin anlamları değiştirilerek yapılan devrim, salt bir meşrutîyet talebi olmaktan ziyade “İran usulü meşrutîyet”ti. Acudani’nin kitabına “İranlı meşrutîyet” ismini vermesi de bu yüzdendir.

Yazara göre evrensel değerlerin yerlileştirilerek uygulanmasının asıl “kahramanları” ise zannedilenin aksine Şii ulema değil, özgürlükçü aydınlardı. Şii ulema zaten uzun zamandır felsefeyi terk etmiş ve fıkıh şerhleriyle iştigal etmekten ötürü yaşadığı dünyayı kavramaktan uzaklaşmıştı. Birçoğuna göre fani dünyayı anlama çabası da zaten abesle iştigaldi. O halde aklın, müstebit şahın keyfi buyrukları yerine parlamentoya dayalı meşrutî rejimin daha iyi bir yönetim tarzı olduğuna hükmetmesi

ulemanın keşfedeceği bir fikir değildi. İranlı aydınlar bu fikri Batıyla temas ettiklerinde öğrenmişti. Meşrutiyet ve evrensel insan hakları fikriyle müşerref olan aydınlar bu fikirleri İran’da tatbik etmek isterken ulemanın ilgisini çekmek zorundaydı ve bu yüzden evrensel değerleri ulemanın kabul edeceği şekliyle İslamileştirmişlerdi. Kitabın ikinci bölümü tam da bu iddia üzerine kurulmuştur. İkinci bölüm, Müşir-ud Devle, Müsteşar-ul Devle, Mirza Ali Han Emin-ul Devle, Seyit Hasan Rüşdiye ve Malkom Han gibi meşrutiyetin en önemli aydın isimlerinin kısa biyografilerinin yanı sıra devlet yönetimine dair fikirlerini de tek tek incelemeye almaktadır. Yazar dönemin münevverlerinin eserlerini detaylı bir okumaya tabi tutarak onların evrensel değerleri nasıl “İslami” ve “İranlı” bir jargonla yeniden inşa ettiğini göstermeye çalışır. Acudani, aydınların bu yeniden inşayı gönülden istedikleri için değil, Şii ulemanın meşrutiyete ilgisini çekmek ve şaha karşı onların desteğini almak için yaptıkları kanaatindedir. Ona göre Müsteşar-ul Devle hariç bahsi geçen münevverlerin hiçbiri dini inanca bile sahip değildir ama siyasi amaçları gereği parlamentoyu şura, yasamayı meşveret, eleştiriyi emri bil maruf gibi tanıtmışlardır. Yazar bu noktada meşrutiyet devriminin kısa bir süre sonra rayından çıkması ve başarısızlığa uğramasının sebebini büyük ölçüde aydınların bu yerlileştirme çabasında görür. Şahın örfi diktasından kurtulmak için başka bir güç odağına (ulemaya) sarılmak, dönem koşullarının bir getirisi olsa da hüsrana sonu çanmıştır. Bu anlamda yazara göre İran’da özgürlük ve demokrasinin hazin serencamında en büyük paylardan biri özgürlükçü aydınların çarpık bir zihniyeti inşa eden anlam kaymasına ettikleri hizmetlerdedir. Meşrutiyet devriminin “eksikliği” de esasında dini olmayan kavramları ve fikirleri dinileştirerek meşrutiyetin temel hedefi olan eşit ve hür yurttaşlardan oluşan sivil toplumu inşa etmekteki başarısızlığıdır.

Kitaba esas bakımından yapılabilecek eleştirilerden biri Acudani’nin dönemin aydınlarıyla ilgili tenkitlerindeki sertliktir. Yazarın aydınları İran’ı demokratik ve özgür bir düzene kavuşturmak uğruna evrensel değerleri eğip bükerek bu değerlere pek de inanmayan bir güç ile ittifak yaptığı için tabiri caizse çarmıha gemesi ve kitap boyunca asıl konunun dışına çıkacak şekilde aydınlarla hesaplaşması onun meşrutiyet devriminden öte modern İran tarihindeki bir yanılığın gün yüzüne çıkarma maksadı taşıdığı izlenimini doğurmaktadır. Eseri yazım şekli bakımından eleştiriye açık kılınan husus da bu bağlamda karşımıza çıkmaktadır. Eserde ele alınanlar hakkında okuyucuya sunulan tarihi vesikalar, yazışmalar ve alıntılar eserin

akademik değerini artırıyor ve temel tarihi kaynaklara erişmekte güçlük çeken araştırmacılara ciddi kolaylıklar sağlıyor olsa da bazen sayfalarca süren mektuplaşmaları ve anekdotları doğrudan okuyucuya sunması kitabın hacmini artırmakta ve bütünlüğü bozacak bir mahiyete büründürmektedir. Ayrıca bu uzun alıntıların bazılarının kitabın konu edindiği olgular ile doğrudan ilintili olmaması dikkatli okuyucuların gözünden kaçmayacak bir husustur. Kitabın dili Farsça bilen okuyucular için anlaşılır ve sade olmakla birlikte yazarın konu edindiği bazı olguları tanımlamak için nev'i şahsına münhasır kavramları kullanması dikkat çekicidir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 257-260
Geliş Tarihi: 03.09.2021
Kabul Tarihi: 17.09.2021

Kitap İncelemesi / Book Review

İran'ın Direniş Ekseninde Süleymani Kırılması: Ortadoğu'da Vekalet Savaşlarında Yeni Dönem

Gökтуğ Sönmez, Gökhan Batu, Pınar Demirci, Ankara: Nobel Yayınları, 2020, 141 sayfa

Değerlendiren: Berfin Lara Şahin*

İran'ın Direniş Ekseni'nde Süleymani Kırılması: Ortadoğu'da Vekalet Savaşlarında Yeni Dönem adlı eser Gökтуğ Sönmez, Gökhan Batu ve Pınar Demirci tarafından yazılmış ve Nobel Yayıncılık tarafından 2020 yılında yayımlanmıştır. Kitap, 1979 Devrimi'nden sonra İran'ın dış politika ve güvenlik bağlamında izlediği Ortadoğu politikası, İran Devrim Muhafızları Ordusu ve özellikle Kasım Süleymani liderliğindeki Kudüs Gücü'nün nüfuz alanlarını ele almaktadır. Süleymani'nin 3 Ocak 2020'de Amerika Birleşik Devleti (ABD) tarafından Bağdat Havalimanı'nda drone saldırısında öldürülmesinin ardından bölgesel, küresel, en önemlisi İran'daki izlenen siyasetin geleceği ve vekalet savaşlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. Karizmatik bir lider olarak karşımıza çıkan Kasım Süleymani'ye karşı farklı yakıştırmalar yapılmıştır. Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney tarafından “yaşayan şehit” unvanı verilmiş, İran halkı tarafından kahraman olarak benimsenmiş, yerli ve yabancı yayımlanan gazetelerde ise “hayalet komutan”, “İran'ın Ortadoğu'daki Kılıcı” şeklinde ifadelerle anlatılmıştır. Bu minvalde, Süleymani suikastının bölgedeki ehemmiyeti kitapta tartışılmaktadır. Çalışmanın temel iddiası, Kudüs Gücü Komutanı Kasım

* Lisans öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, TR, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, orcid.org/0000-0003-4100-270X, berfinlarasahin@hotmail.com

Süleymani'nin yükselmesine neden olan olaylar ve ölümünün, İran dış politikasında ortaya çıkan sonuçlara dair çıkarım yapmaktır.

Kitap, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında üç temel ana başlık altında toplanmıştır. Birinci bölüm, “1979 Sonrası İran Dinamikleri ve Asimetrik Savaş Konsepti”, İran milli güvenlik politikasının temelinden, güvenlik kurumlarından, Ruhullah Humeyni'nin velayet-i fakih teorisine dayandırarak ortaya çıkan İran Devrim Muhafızları Ordusu'ndan bahsetmektedir. Milli güvenlik politikasını, Cumhurbaşkanı tarafından yönetilen yürütme organı, İran İslam Cumhuriyeti Ordusu (Arteş), İran Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), İran silahlı kuvvetler temsilcileri ve Milli Güvenlik Konseyi'ndeki önemli aktörler belirler (3). Yazarların da belirttiği üzere DMO'nun bölgesel konularda daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Kuruluş amacı İran Anayasasının 150. ve 151. maddelerinin de belirttiği üzere Devrim'i korumak iken, sonradan İslami Devrim'ini bölgeye yaymayı amaçlamıştır.¹ Bu bölümde ele alınan bir diğer husus, İran'ın özellikle 1979'dan sonra uyguladığı asimetrik savaş anlayışıdır. Bu anlayışın esasında devlet dışı aktörlere destek vermek yer almaktadır. Verilen desteğin iki ayrı şekilde yapıldığını söylemek mümkündür. İçerik açısından gizlidir fakat yapılan propaganda görünürdür. Bu sayede İran, hukuki sorumluluk almaz, alenen taraf olmaz ve kamuoyunun müttefik devlet- devlet dışı aktörler için ayrılan kaynaklara tepki göstermesini engellemiş olur (13).

“Kasım Süleymani'nin Kudüs Gücü” başlıklı ikinci bölümde Kasım Süleymani'nin kısaca hayatından bahsederek nasıl yükselişe geçtiği ve yükselişine neden olan faktörler anlatılmaktadır. Süleymani liderliğindeki Devrim Muhafızları'na bağlı Kudüs Gücü'nün İran dış politikasına etkisi okuyucuya sunulmaktadır. Suriye, Irak, Lübnan, Yemen ve Filistin cephelerindeki Süleymani'nin gücünün analizi yapılmakta ve İran dış politikasına tarihsel bir bakış açısı getirilmektedir. İran'ın asimetrik savaş stratejisinin Kudüs Gücü tarafından öncelikli olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu duruma en başta Irak'taki Şiiler'e verilen destekler, fonlar ve danışmanlık örnek verilebilir.

---

¹ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران) https://rc.majlis.ir/fa/content/iran_constitution

“Süleymani Suikastını Anlamlandırmak: Yerel, Bölgesel ve Küresel Dinamikler” başlıklı üçüncü bölümde, Süleymani’nin karizmatik bir lidere dönüşmesi ve fotoğraflarının haberlere konu olmasıyla beraber İran’da popülerliğinin artmasından fakat aynı zamanda devlet dışı aktörlere verilen desteklerin Süleymani tarafından aşkar edilmesiyle halkın protestolarda tepki verdiğiinden bahsedilmektedir. 2018 yılında ABD Başkanı Donald Trump’ın nükleer anlaşmadan çekilmesi ve ekonominin yaptırımlarla giderek kötüleşmesi, İran’ın proxy stratejisinin eleştirilmesine neden olmuştur (60). Buna ek olarak, bu bölümde Süleymani’nin öldürülmeden önce kimlerle görüştüğüne değinilmiştir. Süleymani suikastının sebepleri, İran dış politikasındaki değişimler ve ABD, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan’ın tutumları hakkında alt başlıklar açılmıştır.

Kitapta İran dış politikası, İran’ın bölgedeki devlet dışı aktörler ve devletlerle ilişkisi güncel bilgilere dayandırılarak açıklanmaktadır. Kasım Süleymani’nin yaptığı tüm ziyaretlerin tablo şekline dönüştürülmesi okuyucuya fayda sağlamaktadır. Genel olarak bakıldığında güncel bir çalışma olduğu söylenebilir. Kaynakların neredeyse hepsi Türkçe veya İngilizce internet kaynaklarından oluşmaktadır. Özellikle İngilizce gazete kaynakları oldukça kullanılmıştır. Bu durum Ortadoğu veya İran özelinde çalışmak isteyen bir araştırmacı için güncel veri sunmaktadır.

İran Devrim Muhafızları Ordusu ve İslam Devrimi’nin temel teorisi olarak görülen velayet-i fakih teorisi anlatılırken dahi kaynaklara yeterli bakılmadığı, Farsça kaynakların değil sadece Türkçe kaynakların kullanıldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca, kitapta yazım yanlışları görülmektedir. Yazım dili, hatalara rağmen sade ve anlaşılırdır. Bir diğer eleştirilmesi gereken nokta, kitap başlığı ve kitabın içeriğinin birbirleriyle tam olarak uyum sağlamadığıdır. “İran’ın Direniş Ekseninde Süleymani Kırılması” başlıklı bir kitaptan okuyucunun beklentisi daha farklı olabilir. Başlıktan Kasım Süleymani öncesi ve sonrası İran dış politikası ile buna dayalı değişen veyahut değişmekte olan politikalara dair analiz izlenimi alınsa da kitaptan İran’ın dış politika ve güvenlik politikalarına ve bölgesel etkilerine dair bilgiler edinilmektedir.

Eserin asıl amacı, İran’ın 1979 Devrimi sonrası bölgesel etkisi ve yayılma stratejisinde Kasım Süleymani’nin rolünü tanımlamak ve Süleymani suikastının küresel aktörlerle beraberle analizini yapmaktır. Türkçe

yayımlanmış güncel bir olaydan bahseden eserlerin az olması, içerdiği veriler, tablolar ve İran dış politikası hakkında ayrıntılı yazıldığından çalışma literatüre katkı sağlamaktadır. İçerdiği hem İran güvenlik politikası hem de Kasım Süleymani hakkında ayrıntılı güncel bilgi ve veri sunması sayesinde İran çalışanlara yol gösterecek bir kitaptır.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **10000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500**, vaka analizleri ise **3000-5000** kelime olmalıdır. Makalelerde en fazla **200** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve her iki dilde makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Microsoft Word** dosyası formatında, **Times New Roman** yazı karakterinde, **12** punto boyutunda ve **tek satır** aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar ise aynı yazı karakterinde, **10** punto boyutunda ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, “**Kaynakça**” başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde “**Bibliography**” kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanıldığından, makalelerinizde kullandığımız; atıfların yazımı, atıf tekrarlarında uygulanacak yöntem ve kaynakça yazımında aşağıdaki şablon esas alınmalıdır.

Chicago Atıf ve Kaynakça Yazım Kuralları

1. KİTAP

Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16.

Dipnot Tekrarı: Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

İki/üç yazarlı,

Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015, 12.

- Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *A Curious Mind...*, 37.
Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.
(Not: Kitap ismi her üç durumda italik yazılacak; dipnotta yayın yeri, yayınevi ve yayın yılı parantez içinde olacak diğerlerinde parantez kullanılmayacak, sayfa numarası dipnot ve dipnot tekrarında yazılacak ama kaynakçada yazılmayacak)

Dört ve fazla yazarlı,

(Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleyin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)

- Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .
Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

Tercüme kitaplar,

- Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, çev. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146.
Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184
Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Çev. Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

Edisyon veya derlemelerde,

- Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.
Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.
Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Kitap bölümü,

- Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” içinde *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.
Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.
Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” içinde *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,

- Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” içinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.
- Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.
- Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” İçinde Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. Ve Peter White. Vol. 2 of University of Chicago, Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Orjinal baskı içinde Evelyn S. Shuckburgh, çev., The Letters of Cicero, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,

- Dipnot: James Rieger, introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.
- Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.
- Kaynakça: Rieger, James. Introduction to Frankenstein; veya The Modern Prometheus, Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dijital (e-book) kitaplarda,

- Dipnot: Herman Melville, *Moby-Dick; or, The Whale* (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.
- Dipnot Tekrarı: Melville, *Moby-Dick*, 722–23.
- Kaynakça: Melville, Herman. *Moby-Dick; or, The Whale*. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

2. MAKALELER

Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvurulmuş kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin, yayının (dergi) adı italik yazılacak)

Dipnot: Susan Satterfield, “Livy and the Pax Deum,” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 170.

Dipnot Tekrarı: Satterfield, “Livy,” 172–73.

Kaynakça: Satterfield, Susan. “Livy and the Pax Deum.” *Classical Philology* 111, no. 2 (Nisan 2016): 165–76.

Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

Dipnot: Rachel A. Bay et al., “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures.” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

Dipnot Tekrarı: Bay et al., “Predicting Responses,” 466.

Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures,” *American Naturalist* 189, no. 5 (Mayıs 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

Gazete ve benzeri mecmualardaki makale,

Dipnot: Rebecca Mead, “The Prophet of Dystopia,” *New Yorker*, 17 Nisan 2017, 43.

Dipnot Tekrarı: Mead, “Dystopia,” 47.

Kaynakça: Mead, Rebecca. “The Prophet of Dystopia.” *New Yorker*, 17 Nisan 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

Dipnot: Farhad Manjoo, “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera” *New York Times*, 8 Mart 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

- Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”
- Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” *New York Times*, 8 Mart 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

- Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith, *New York Times*, 7 Kasım 2016.
- Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”
- Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Kitap Değ. *Swing Time*, by Zadie Smith. *New York Times*, 7 Kasım 2016

4. TEZLER

- Dipnot:** Cynthia Lillian Rutz, “*King Lear and Its Folktale Analogues*” (Doktora Tezi, University of Chicago, 2013), 99–100.
- Dipnot Tekrarı: Rutz, “*King Lear*,” 158
- Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “*King Lear and Its Folktale Analogues*.” Doktora Tezi, University of Chicago, 2013.

5. MÜLAKATLAR

- Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by Terry Gross, Fresh Air, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.
- Dipnot Tekrarı: Stamper, interview.
- Kaynakça: Stamper, Kory. “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English.” Interview by Terry Gross. Fresh Air, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

Dipnot: Rachel Adelman, “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009).

Dipnot Tekrarı: Adelman, “Such Stuff as Dreams.”

Kaynakça: Adelman, Rachel. “Such Stuff as Dreams Are Made On: God’s Footstool In the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition.” Society of Biblical Literature yıllık toplantısında bildiri olarak sunulmuştur, New Orleans, Louisiana, 21-24 Kasım 2009.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

Dipnot: “Privacy Policy,” Privacy & Terms, Google, Son erişim: 17 Nisan 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnot Tekrarı: Google, “Privacy Policy.”

Kaynakça: Google. “Privacy Policy.” Privacy & Terms. Son erişim: 17 Nisan 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

Dipnot: Chicago Manual of Style, “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993,” Facebook, 17 Nisan 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”

Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, 17 Nisan 2015. <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılması durumunda The Chicago Manuel of Style’ın http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies (TJMES) **(ISSN: 2147-7523, E-ISSN: 2630-5631)**

Authors' Guideline:

Manuscripts submitted for consideration by the Journal must follow the style given below;

- The manuscripts should not be submitted simultaneously to any other publication, nor may they have been previously published elsewhere, in Turkish or English.
- Articles submitted to the journal of Turkish Journal of Middle Eastern Studies, should be original contributions and should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.
- If another version of the paper is under consideration by any other publication, or has been, or will be published elsewhere, authors should inform the journal editors at the time of submission.
- Articles should be between 6,000-10,000 words including footnotes and bibliography. Book reviews should be between 750-1500 words. Case analyses should be between 3000-5000 words including footnotes.
- Articles should include Turkish and English max. 200 words abstract and maximum 5 keywords in both languages.
- All quotation are preferred as "Chicago Style" in our journal.
- Authors bear responsibility for their contributions. Statements of fact or opinion appearing in Turkish Journal of Middle Eastern Studies are solely those of the authors and do not imply endorsement by the journal.

Style:

- Papers should be written in a considerable level of academic Turkish or English.
- Manuscripts should be typed using Microsoft Word document file, in Times New Roman and 1 space. 12 font should be used within text while 10 font should be preferred for footnotes.
- References should be given both in the footnotes and in the bibliography. Reference style must conform to the *Chicago Manual of Style*. Please see the style for examples.
- The section titles and subtitles in the manuscripts should be numbered. (i.e. 1. Introduction, 2. Title xxx, 2.1. Subtitle xxx, etc.)

- If there are any tables, graphs and figures, they have to be included in the submitted main text file. Graphs and figures should be in one of the usual formats, at best in GIF or BMP format.
- The tables, graphs and figures should be numbered consecutively for each and should match the same numbering used in the text.

Submission:

Manuscripts must be submitted via: <http://dergipark.gov.tr/journal/868/submission/start>

Note: If you encounter any problems with writing citation or bibliography, the data on the web page of The Chicago Manuel of Style,” <http://www.chicagomanualofstyle.org/book/ed17/frontmatter/toc.html>